HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

CUM NOTULIS

JOANNIS CLERICI;

ACCESSERUNT EJUSDEM

DE ELIGENDA INTER CHRISTIANOS DISSENTIENTES SENTENTIA, & CONTRA INDIFFERENTIAM RELIGIONUM

LIBRI DUO.

BOSTONII, NOV-ANGLORUM;
TYPIS THOMAS B. WAIT ET SOCIIS.
SUMPTIBUS W. WELLS.
MDCCCIX.

HONORATIS

PRÆSIDI ET SOCIIS

UNIVERSITATIS HARVARDIENSIS

S.

VIRI SPECTATISSIMI,

HANC Editionem maximi HUGONIS GROTII tractatus præclarissimi, incitatione vestra susceptam et tandem confectam, vobis in manus trado. Huic apposui, ut erat voluntas vestra, Joannis Clerici cum notas utiles, tum ejusdem Libellos, " De Eligenda inter Christianos dissentientes Sententia ;" et " Contra Indifferentiam Religionis ;" eximios, ac multis, ad officium et fidem, et præceptorum utilissimorum et adhortationum gravissimarum refertos. Mihi cura fuit, et hæc, quamvis minimi fortasse momenti, non levis aut præpropera, ut in hac editione textum accuratissimum, optimis codicibus deductum, exhiberem, ab innumeris illis lapsis et er-

roribus purgatum, quæ in exemplaria pene omnia, præsertim novissima, irrepsissent; et novis, præcipue typothetarum, tyronibus et aliis quidem molestissimis, caverem. Hunc laborem, ut nuper multo operosiorem in illam editionem Griesbachianam Novi Testamenti, vestro hortatu aggressam, libenter et suscepi et perfeci; toto animo cupidus, ut vestrae curae insigni et paternae ad doctrinam et virtutem nostrae matris, vere almae et dilectæ, Universitatis Cantabrigiensis, augendam, meo studio ac labore, quamvis minimi, tamen aliquid subsidii, adferrem; et sperans, hanc editionem, ejus filiis pro magna parte destinatam, multum lucri iis, qui vere sunt studiosi et ingenui, et doctrinae et pietatis christianae, adlaturam esse.

Et quidem Juveni, artium bonarum quam voluptatum ignobilium et caducarum studiosiori, H. Grotii scripta, aeque ac vita, tuto sint proponenda, ut exemplar magni et nobilissimi viri, imitatione dignissimum, exhibentia. Illa, adcurata et docta, argumenta gravissima sermone puro semper prodentia, regiones fere omnes scientiae illustrant; et ad hominem et erudiendum et emendandum directa, in lucem clarissimam e fontibus erudi-

tionis humanae, et e fluminibus longe purioribus ac plenioribus Legis Divinae haustam, in officium humanum copiosissime effuderunt. In ejusdem Vita aeque videtur homo probus, nullis aut ambitionis aut avaritiae vitiis affectus, civis prudens et legum peritissimus, suorum saluti semper consulens, eorum injuriarum atrocissimarum patientissimus ac cito oblitus, tyrannidis omnis, tum civilis tum sacrae, propugnator acerrimus, et patriae suae libertatis et verae gloriae defensor strenuus. Sed GROTIUM, ut vitae privatae refert, etiam nobiliorem, et omni laude multo digniorem existimari debet. Theologus non minus eruditus quam candidus et cautus, etsi suae libertatis christianae probe tenax, et nullius, nisi CHRISTI, in verba jurare addictus, neminem tamen, ipse lacessitus, propter fidem dissimilem oppressit aut lacessivit; sed inimicorum crudelitatem aequo animo ferens, in visu mortis imminentis animum suum confirmavit; et felicitati, non civium suorum tantum, sed totius generis humani, consuluit, his ejus laboribus, ut Fidem Christianam, optimis et invictissimis argumentis probatam, in solido stabiliret. Bene de illo itaque J. Clericus, cui toto animo assentimus; " Hic optimus et

doctissimus vir Lupisteniensi carcere, cui in perpetuum damnatus est, tenebatur, quo loco et tempore profecto tot insignia opera summa eruditione, limatissimo judicio, et ingenio singulari nunquam elaborare potuisset, sine incredibili constantia animique tranquilitate et fide in Deum inconcussa; ob quae bona in eum collata, in usum totius Christianitatis, Deo gratias agent quicumque animo veritatis studioso, cum caetera ejus opera, tum etiam hoc legent. Quod ex animo quidem nos facimus."

VERITATIS ET VIRTUTIS

AMANTIBUS

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

VOBIS solis, si verum hic dicendum sit, quemadmodum omnino puto; vobis, inquam, solis scriptus est & dicatus liber Summi Viri HUGONIS GROTII, qui Veritatem ac Virtutem amatis. Sine eo amore, non potest placere hoc opus, quod eo tendit ut Veritatem Evangelicam, ab omnibus partibus ac factionibus alienam, in clara luce collocet; idque eum in finem, ut Virtutem, eamque itidem Evangelicam, in animis pariat. Verum ut vis earum probe sentiatur oportet animum antea amare id quod verum & rectum est; qui enim mendacii amici sunt, & vitio addicti, non possunt ejusmodi cognitionibus adfici. Alioquin aurei libelli lectio prorsus est inutilis. *Estote factores Verbi*, ait Jacobus Ep. Cap. I. 22. & seqq. *& non auditores tantum, fallentes vosmet ipsos; quia si quis auditor est Verbi & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suæ in speculo; consideravit enim se, & abiit, & statim oblitus est qualis fuerit; qui autem perspex-*

erit in legem perfectam libertatis & permanserit in ea, non est auditor obliviosus factus, sed factor operis; hic beatus in facto suo erit. Qui legit hoc Opus *de Veritate Religionis Christianæ*, ejusque dogmata & præcepta perspexit, nec tamen melior fit; is in deteriore statu est, quam si nunquam legisset. Eo enim non spectat ut nos tantum *doctiores*, sed potissimum ut *meliores* faciat. *Epictetus*, Stoicæ sectæ decus, homini qui se in Philosophia profecisse putabat, cupiebatque ab *Epicteto* interrogari de doctrina, quæ erat in Libro *Chrysippi* de Adpetitu, ut videret quam adtente eum librum legisset; hoc responsum dedit: *Mancipium, non id quæro, sed quomodo persequaris & fugias* (bona ac mala) *quomodo adpetas atque averseris? quomodo res adgrediaris, ut adsentiaris & te præpares? naturæne convenienter, an contra? si convenienter quidem, ostende mihi, & dicam te proficere; sin minus, discede.* Dissert. Lib. I. c. 4. Sic & quisquis legerit hoc Grotii opus, & quæ ei sunt ad calcem adjecta, meliorque factus fuerit, is demum profecisse jure censebitur; sin vero maneat in pravis habitibus doctrinæ Evangelicæ hic traditæ contrariis, nihil profecisse merito judicabitur, & indignus qui talia legeret; quæ non tantum eo spectant ut doctiores ab eorum lectione homines abeant, sed potissimum ut meliores fiant, atque ad ultimum usque halitum maneant. Quod Lectoribus nostris, non secus ac mihi, opto & voveo. Valete.

Dabam Amstelodami Calendis Martiis Anni a C. N. MDCCXXIV.

NOBILISSIMO AMPLISSIMOQUE DOMINO,

D. HIERONYMO BIGNONIO,

ADVOCATO REGIO

IN SUMMO AUDITORIO PARISIENSI.

VIR NOBILISSIME ET AMPLISSIME,

PECCEM in Justitiam ipsam, si tempora ei in augustissimo loco exercendæ debita alio divertam. Sed audacem me facit Religionis Christianæ tutela, pars Justitiæ tuique muneris magna. Neque Justitia sinit, ut accessio hæc ad quemquam prius perveniat, quam ad eum, ex cujus nomine magnam tituli superbiam liber præfert. Non dicam me partem poscere de otio tuo, quod tibi tam late diffusa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio sit negotiorum mutatio, rogo ut forenses curas harum chartarum lectione distinguas. Ne sic quidem longe abibis ab actibus solitis. Audies testes, vim testimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. Vale Vir Maxime. Lutetiæ 27 Augusti, cIↄ Iↄc xxxix.

HUGO GROTIUS.

ANACEPHALÆOSIS

EORUM

QUAE SINGULIS QUIBUSQUE LIBELLIS AB AUCTORE, IN HOC OPERE DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANAE, TRACTANTUR.

LIBER PRIMUS.

I. Occasio operis, ... Pag. 1
II. Probatur Deum esse, ... 4
III. Deum esse unum, ... 8
IV. In Deo esse omnem perfectionem, ... 9
V. Et quidem infinitam, ... 10
VI. Deum esse æternum, omnipotentem, omniscientem, & omnino bonum, ... 10
VII. Deum esse causam omnium, ... 11
VIII. Occurritur objectioni de mali causa, ... 18
IX. Contra eos disseritur qui duo principia statuunt, . . . 20
X. Asseritur universum a Deo regi, ... 20
XI. Etiam sublunaria, ... 21
Etiam singularia, ... 21
XII. Quod demonstratur ex conservatione Imperiorum, . . 22
XIII. Et ex miraculis, ... 24
XIV. Præsertim autem apud Judæos, quibus fides adstruitur ex duratione religionis, ... 24
XV. Item ex Mosis veracitate, & antiquitate, ... 27
XVI. Et ex testimoniis extraneorum, ... 29
XVII. Probatur idem, quod supra, ex prædictionibus, & argumentis aliis, ... 73
XVIII. Solvitur objectio, quod miracula nunc non conspiciantur, ... 77

XIX. Et quod tanta sit scelerum licentia, ... 78
XX. Ita ut sæpe opprimantur boni, ... 80
XXI. Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus, ... 80
XXII. Quod confirmatur traditione, ... 81
XXIII. Et quidem tali, cui nulla ratio repugnet, ... 84
XXIV. Multa faveant, ... 87
XXV. Unde consequitur, finem hominis esse felicitatem post hanc vitam, ... 88
XXVI. Ad quam comparandam indaganda est vera Religio, ... 89

LIBER SECUNDUS.

I. Ut probetur titulum veræ Religionis competere Christianæ Religioni, ... 90
II. Ostenditur Jesum vixisse, ... 90
Item eundem morte ignominiosa affectum, ... 91
III. Et tamen post mortem adoratum, etiam a viris sapientibus, ... 93
IV. Ostenditur ejus adorationis causam aliam esse non potuisse, quam miracula ab ipso edita, ... 93
V. Atque hæc miracula non naturali efficaciae neque diabolicae potentiae adscribenda, sed omnino a solo Deo profecta esse, ... 94
VI. Probat auctor, de ipsius Jesu resurrectione constare testimoniis fide dignis, ... 98
VII. Solvit objectionem sumtam ab eo, quod resurrectio videatur impossibilis, ... 103
Docet resurrectione Jesu posita, evinci dogmatis veritatem, ... 104
VIII. Ostenditur Christianam religionem praestare aliis omnibus, ... 105
IX. Idque a praemii propositi excellentia, ... 106
X. Hinc solvitur obiter objectio inde sumta, quod dissoluta corpora restitui nequeant, ... 110

XI. A praeceptorum eximia sanctitate circa Dei cultum, 114
XII. Circa ea officia humanitatis quae proximo debemus etiam laesi, ... 119
XIII. Circa maris & feminae conjunctionem, ... 123
XIV. Circa usum bonorum temporalium, ... 126
XV. Circa jusjurandum, ... 129
XVI. Circa facta alia, ... 130
XVII. Occurritur objectioni ex controversiis, quae sunt inter Christianos, ... 131
XVIII. Probatur porro praestantia religionis Christianae ex praestantia ipsius magistri, ... 133
Ex admirabili propagatione hujus religionis, ... 137
Praecipue si consideretur infirmitas ac simplicitas eorum, qui eam primis temporibus docuerunt, ... 142
XIX. Et maxima impedimenta, quae homines retraherent ab ea amplectenda ; aut a profitenda deterrerent, . 143
Obiter respondetur his, qui plura aut validiora argumenta requirunt, ... 147

LIBER TERTIUS.

I. Adseritur auctoritas librorum Novi Fœderis, . . . 151
II. Docetur libros qui nomina praescripta habent, eorum esse, quorum nomen praeferunt, ... 152
III. De libris olim dubitatis sublatam esse dubitationem, 153
IV. Libris sine nomine constare auctoritatem, ex qualitate scriptorum, ... 154
V. Probatur hos scriptores verae scripsisse, quia notitiam habebant eorum, quae scribebant, ... 155
VI. Et quia mentiri nolebant, ... 158
VII. Adstruitur quoque inde scriptoribus fides, quod miraculis illustres fuerint, ... 159
VIII. Et in scriptis eorum multa sint, quæ eventus comprobavit divinitus revelata esse, ... 161
IX. Tum etiam ex cura, quam decebat a Deo suscipi, ne falsa scripta subjicerentur, ... 162

X. Solvitur objectio, quod multi libri a quibusdam rejecti fuerint, ... 163
XI. Refutatur objectio quasi his libris contineantur impossibilia, ... 166
XII. Aut a ratione dissona, ... 167
XIII. Solvitur objectio illa, quod his libris quædam inter se repugnantia contineantur, ... 169
XIV. Solvitur alia ex testimoniis extrinsecis: ubi ostenditur ea magis esse pro his libris, ... 172
XV. Denique solvitur illa de immutata scriptura, ... 173
XVI. Probatur denique auctoritas librorum Veteris Fœderis, ... 178

LIBER QUARTUS.

I. REFUTANTUR specialiter religiones a Christiana discrepantes, ... 191
II. Ac primum quidem Paganismus; ostenditurque unum tantum esse Deum. Mentes vero creatas bonas esse, aut malas. Bonas non colendas, nisi ad præscriptum summi Dei, ... 192
III. Probatur malos spiritus a Paganis adoratos, & quam id sit indignum, ... 194
IV. Disputatur contra cultum exhibitum hominibus vita functis in Paganismo, ... 197
V. Contra cultum astrorum, & elementorum, ... 198
VI. Contra cultum brutorum animantium, ... 199
VII. Denique contra cultum earum rerum, quæ substantiæ non sunt, ... 201
VIII. Solvitur objectio Paganorum, sumta a miraculis apud ipsos, ... 203
IX. Et ab oraculis, ... 207
X. Rejicitur Paganica religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humanæ auxilia defuerunt, ... 211
XI. Respondetur iis, qui ortus & interitus religionis astrorum efficaciæ adscribunt, ... 213

XII. Denique ostenditur præcipua Christianæ religionis probari a sapientibus Paganorum: ac si quid est in ea difficile creditu, paria apud Paganos reperiri, . . 216

LIBER QUINTUS.

I. Judaisums refutatur, ... 223

II. Ostenditur Judæos debere miracula Jesu habere pro sufficienter probatis, ... 224

III. Solvitur quod objiciunt miracula hæc facta ope dæmonum, ... 225

IV. Aut vi vocum, ... 227

V. Ostenditur divina fuisse Jesu miracula, quod is docuerit cultum unius Dei, qui mundi opifex est, ... 228

VI. Solvitur objectio sumta ex discrepantia, quæ est inter legem Mosis & Jesu: ostenditurque aliam perfectiorem dari potuisse lege Mosis, ... 229

VII. Ab Jesu in terris observatam fuisse legem Mosis, & nulla alia præcepta postea fuisse abolita, nisi ea, quæ intrinsecam bonitatem non habebant, ... 232

VIII. Ea fuisse Sacrificia, quæ nunquam per se Deo placuerant, ... 237

IX. Item ciborum discrimen, ... 243

X. Et dierum, ... 247

XI. Ac circumcisionem externam, ... 250

XII. Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuisse Apostolos Jesu, ... 252

XIII. Argumentum sumitur contra Judæos ex eo, quod in confesso sit promissum eximium Messiam, . . . 253

XIV. Ostenditur eum venisse ex præsignificatione temporis, ... 253

XV. Solvitur id, quod objiciunt, dilatum adventum ob peccata populi, ... 258

XVI. Item ex statu præsenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit, ... 259

XVII. Probatur Jesum esse Messiam ex his, quæ de Messia prædicta fuere, ... 262

XVIII. Solvitur id, quod dicuntur quædam non impleta, 265
XIX. Item quod opponitur de humili statu & morte Jesu, 268
XX. Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt, 273
XXI. Respondetur ad objectionem, plures Deos a Christianis coli, ... 277
XXII. Item humanam naturam adorari, ... 280
XXIII. Absolutio hujus partis cum precibus pro Judæis, 283

LIBER SEXTUS.

I. Refutatur Mahumetismus, & breviter ejus origo indicatur, ... 285
II. Evertuntur fundamenta ejusdem Mahumetismi, quod non liceat tibi in religionem inquirere, ... 290
III. Agitur adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebræorum & Christianorum, probaturque eos non esse corruptos, ... 292
IV. Comparatur Mahumetes cum Christo, ... 294
V. Item facta utriusque, ... 295
VI. Illis etiam, qui primi utramque religionem receperunt, 296
VII. Modi itidem, quibus lex utraque propagata est, . . . 297
VIII. Denique præcepta inter se, ... 299
IX. Solvitur id quod objiciunt Mahumetistæ de Dei filio, 300
X. Recensentur absurda plurima ex libris Mahumeticis, 301
XI. Peroratio totius Operis attexitur ad Christianos, qui ex occasione antedictorum officii sui admonentur, . 302
Loca Græca Prætermissa, ... 312

J. CLERICI LIBER

DE ELIGENDA INTER DISSENTIENTES CHRISTIANOS SENTENTIA.

I. Quaerendum ubi sit vera Christi doctrina, ... 329
II. Iis adhærendum, qui Christianorum nomine dignissimi sunt, ... 334
III. Christianorum nomine dignissimos esse, qui purissime profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit Grotius, ... 337

IV. De consensu & dissensu Christianorum, ... 339
V. Unde Christianæ Religionis cognitionem haurire oporteat, ... 344
VI. Aliud Christianis non imponendum, præter id quod ex N. T. haurire possunt, ... 346
VII. De conservatione doctrinæ Christianæ, ... 350
VIII. Cur Deus inter Christianos dissidia & errores nasci passus sit, ... 352
IX. Quinam purissime profiteantur Evangelium, ... 357
X. Cum iis Eucharistiam celebrandam, ... 358
XI. De disciplina Ecclesiastica, ... 362
XII. A Grotio magno in pretio habitam antiquam Disciplinam, sed sine alterius damnatione, ... 363
XIII. Paraenesis ad dissentientes Christianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Testamento videt, suntque semper credita, a se invicem exigant, ... 366

EJUSDEM LIBER

CONTRA INDIFFERENTIAM RELIGIONUM.

I. Amari oportere Veritatem, præsertim in rebus magni momenti, ... 367
II. Nihil esse majoris momenti quam Religionem, ... 372
III. Indifferentiam esse illicitam, legibus divinis & humanis, ... 375
IV. Non facile dissentientes damnandos, quasi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus salus æterna consistere non possit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt misericordiam a Deo consequi possit; nec tamen fas esse profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus, ... 382
V. Deo gratum esse posse errantem, atque ex errore delinquentem, simulatorem non posse, ... 336

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ

AD VIRUM AMPLISSIMUM,

HIERONYMUM BIGNONIUM,

ADVOCATUM REGIUM.

IN SUMMO AUDITORIO PARISIENSI.

LIBER PRIMUS.

§ 1. *Occasio Operis.*

QUÆRERE identidem ex me soles, Vir & de patria tua, & de literis, &, si id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum sit eorum librorum, quos pro Religione Christiana, patriæ meæ sermone, scripsi. Neque id quærere te miror. Non enim ignorás, ut qui omnia legi digna, & quidem tanto cum judicio, legeris, quantum excoluerint istam materiam, philosophica subtilitate, [1] Ræmun-

[1] *Ræmundus Sebundus,* &c.] Ætate *Grotii,* hi erant potissimi ea de re Scriptores; sed a *Grotii* ævo innumeri Scriptores,

dus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem cum eruditione tum facundia vestras Philippus Mornæus. Quam ob causam videri potest magis ex usu fuisse, alicujus illorum in sermonem popularem versio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi sint, nescio: te quidem, tam benigno ac facili judice, facile spero me posse absolvi, si dicam, me lectis non illis tantum, sed & Judæorum pro Judaica vetere, & Christianorum pro Christiana Religione scriptis, uti voluisse meo qualicumque judicio, & animo dare negatam, cum id scriberem, corpori libertatem. Existimabam enim pro veritate certandum, & quidem tali, quam ipse animo approbarem: frustra enim daturum me operam, ut persuaderem aliis, quæ non ante mihi persuasissem. Itaque selegi, ex veteribus ac novis, quæ mihi se probabant maxime, omissis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos subditi-

Anglice præsertim & Gallice, de Veritate Religionis Christianæ scripserunt; quos tamen exemplo suo excitavit *Grotius*, quem recentiores sunt imitati, & interdum etiam expilarunt. Quare prima tam piæ & tam necessariæ scriptionis gloria ad eum redundat. Ceterum ii, quos nomine adpellat, nondum præclarum hoc argumentum concoxerant, quamvis pio animo scripserint. *Clericus.*

tios esse aut certo sciebam, aut merito suspicabar. Quibus autem ipse assentiebar, ea & ordine certo disposui & exposui, quam potui maxime populariter, & versibus inclusi, quo rectius memoriæ mandarentur. Propositum enim mihi erat omnibus quidem civibus meis, sed præcipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque sumpto exordio a laude nostræ gentis, quæ navigandi sollertia cæteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad suum tantum quæstum, sed & ad veræ, hoc est, Christianæ Religionis propagationem, uterentur. Neque enim deesse materiam, cum per longinqua itinera passim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetistas, ut sub imperio Turcæ, Persæ, & Pœnorum; tum vero Judæos, & ipsos jam Christianismi professos hostes, dispersos per maximas partes terrarum orbis: Neque deesse impios, qui abditum metu venenum, ex occasione apud simplices prodant: adversum quæ mala optare me, ut recte armati sint nostrates, & qui ingenio præstant, in-

cumbant pro virili revincendis erroribus, cæteri saltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

§ II. *Deum esse.*

Ac primo quidem libro, ut ostendam non esse rem inanem religionem, ab ejus fundamento ordior; quod est, Numen esse aliquod. Id autem probare sic aggredior. Res aliquas esse, quæ esse cœperint, sensu ipso & confessione omnium constat. Eæ autem res sibi non fuerunt causa ut essent: nam quod non est, agere non potest; nec ipsa res esse potuit, antequam esset. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint sui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipsi aut conspicimus, aut conspeximus, fatendum est; sed & de iis, unde illæ ortum habent, [1] donec tandem ad aliquam causam perveniamus, quæ esse numquam cœperit, quæque sit, ut loqui solemus, non contingenter, sed necessario. Hoc autem, qualecumque tandem sit, de quo mox agemus, idipsum est, quod Numinis, aut Dei voce significatur. Alterum argu-

[1] *Donec tandem,* &c.] Quia dari non potest progressus, ut loquuntur, in infinitum. Est enim causa aliqua prima, eorum, quæ cœperunt, aut nulla; si quæ sit prima causa, Deus est; si ulla prima causa esse negetur, oportebit nullam esse omnino causam rerum, quæ esse cœperunt, ac proinde eas per se exstitisse, seu e nihilo prodiisse; quod est absurdum. *Clericus.*

mentum, quo probamus, Numen esse aliquod, sumitur a manifestissimo consensu omnium gentium, apud quas ratio & boni mores non plane exstincta sunt inducta feritate. Nam cum, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem sint apud omnes, & sæpe mutentur; hæc autem notio nusquam non reperiatur, neque temporum vicissitudine mutetur, [1] quod ipsi etiam Aristoteli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino causam ejus aliquam dari convenit, quæ se ad omne genus humanum extendat: quæ alia esse non potest, quam aut oraculum Dei ipsius, aut traditio, quæ a primis humani generis parentibus manarit; quorum prius si admittimus, constat de quo quæritur: sin posterius, nulla sane ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse. Accedit quod, sive

[1] *Quod ipsi*, &c.] *Metaphys. Lib.* xi. c. 8. Ubi memoratis fabulis de Diis, ita loquitur: ὧν εἰ τις χωρισας αυτο λαβοι μονον το πρωτον ὅτι Θεȣς ῳοντο τας πρωτας ȣσιας ειναι, θειως αν ειρησθαι νομισειε, και κατα το εικος πολλακις εὑρημενης εις το δυνατον ἑκαϛης και τεχνης και φιλοσοφιας και παλιν φθειρομενης, και ταυτας τας δοξας εκεινων οἱον λειψανα περισεσωσθαι μεχρι τȣ νυν: *quorum si quis, distinctione facta, hoc tantum sumat quod primum fuit, quod Deos esse putarent primas substantias, divine dicta existimet, &, ut credibile est, sæpius inventa, quoad licuit, omni arte & philosophia & iterum deperdita, hasce illorum opiniones, quasi reliquias, ad hæc tempora servatas fuisse.* Clericus.

olim cognitas, sive nuper repertas orbis partes spectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid est humanitatis, exserit se hæc notitia; cum apud gentes sapientia, aut ingenio valentes, tum apud stupidiores alias; quarum nec illas omnes decipi potuisse, nec has reperisse, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile est. Nec est, quod opponat hic quisquam paucos in multis sæculis, qui Deum esse aut non crederent, aut non credere se profiterentur. Nam & paucitas ipsa, & quod statim intellectis argumentis rejecta universim est eorum opinio, ostendit, non provenire hoc ex usu rectæ rationis, quæ hominibus communis est; sed aut ex studio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram esse contendebat; aut ex mente corrupta, sicut vitiato palato res, non ut sunt, ita sapiunt: præsertim cum & historiæ, & alia scripta doceant, quo quisque fuit probior, eo diligentius ab ipso custoditam de Deo notitiam. Atque adeo a pravo ingenio eorum maxime, quorum interest, ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum judex, venire hanc a tam recepta antiquitus sententia discessionem, vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, sive generum successionem absque ullo primordio, sive atomo-

rum concursum, sive aliud quidvis; [1] id non minores, si non majores, habere difficultates, neque eo, quod receptum est, magis esse credibile cuivis ad rem mediocriter attendenti, satis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere; si quid vident, satis vident, quam hoc sit homine indignum; qui modo mentem habere se credat, quam nec ipsam videt. Nec si capere Dei naturam nostro ingenio non possumus, ideo talem esse naturam negandum est. Est enim id inferioris cujusque proprium, ut quæ se superiora atque excellentiora sunt, capere non possit. Ne bestiæ quidem, quid homo sit, capiunt; multoque minus sciunt, qua ratione homines respublicas instituant, ac regant, astrorum cursus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipsarum captum superant. Atque ex hoc ipso homo, quippe supra bestias nobilitate naturæ constitutus, idque non a sese, inferre debet, id, a

1 *Id non minores*, &c.] Potuisset *Grotius*, sine ulla temeritate, dicere, multo majores esse difficultates in eorum sententiis, qui volunt Mundum æternum esse, semperque fuisse, qualis est, vel sponte sua e nihilo prodiisse, vel atomorum fortuito concursu esse conflatum; quæ sententiæ plenæ sunt apertis repugnantiis, ut multi, a tempore *Grotii*, adcuratius demonstrarunt; inter quos suo merito eminet vir doctissimus *Rudolfus Cudworthus*, in Opere Anglico *de Systemate Intellectuali Universitatis Rerum*; suntque etiam alii præstantissimi Theologi & Physici Angli. *Clericus.*

quo superior bestiis est constitutus, non minus sese superius, quam ipse sit bestiis; ideoque esse aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, sui captus modum excedat.

§ III. *Deum esse unum.*

Evicto Numen esse aliquod, restat ad Attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures esse Deos, sed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut supra jam dictum est, est id, quod est necessario, sive per se: necessario autem sive per se quidque est, non qua in genere consideratur, sed qua actu est: [1] actu autem sunt res singulæ. Quod si plures Deos ponas, jam in singulis nihil invenias, cur necessario sint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum singularium congenerum est ex causarum fœcunditate, pro qua plures ipsæ res enascuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec causa ulla est. Tum vero in singulis diversis sunt quædam proprietates singulares, quibus inter se discriminentur: quas in Deo, qui natura est necessaria, ponere non

[1] *Actu autem sunt res singulæ.*] Sed res plures singulæ sunt individuæ plures naturæ. Ideoque hoc argumentum omitti forte, sine bonæ causæ detrimento, potuit. *Clericus.*

est necessarium. Neque vero usquam signa deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc universitas unum facit mundum: in eo[1] unum pulcherrimum, sol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, si duo essent, aut plures dii, libere agentes & volentes, possent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret: impediri autem posse Deo indignum est.

§ IV. *In Deo esse omnem perfectionem.*

Ut cætera Dei attributa noscamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi solet (utamur nunc sane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non suppeditat; Græcum est τελειοτης) in Deo esse, hinc intelligitur: quod quæcumque est perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei est. Quæ cœpit, necesse est habuerit, unde inciperet. Et cum a nihilo nihil fiat eorum quæ sunt, sequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in causa fuerint, ut secundum eas causa efficere aliquid possit, & proinde omnes in prima causa. Neque

[1] *Unum pulcherrimum, sol.*] Certe vorticis hujus nostri, ut more hodierno loquar, solaris incolis: sicut aliis vorticibus centra illa ignea, quæ *stellas* vocamus. *Clericus.*

prima causa ulla perfectione postea orbari potuit: non aliunde, quia quod æternum est, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque vero a se, quia natura omnis suam perfectionem appetit.

§ V. *Et quidem infinitam.*

Addendum est, esse has perfectiones in Deo, modo infinito: quia attributum cujusque finitur, aut quia causa, per quam existit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipsa tantum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam sui communicat: nec ipse aliunde capit quicquam, existens, ut ante diximus, per se, sive necessario.

§ VI. *Deum esse æternum, omnipotentem, omniscientem, omnino bonum.*

Cum vero apertissimum sit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona sunt, his, quæ minus sunt talia; sequitur ex his, quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, & quidem infinite. Itaque esse eum vitæ infinitæ, id est, æternum, pollentiæ immensæ, id est, omnipotentem, sic & omniscientem, & omnino sine ulla exceptione bonum.

§ VII. *Deum esse causam omnium.*

Quæcumque autem subsistunt, a Deo existendi habere originem, connexum est his, quæ ante diximus. Conclusimus enim, id quod per se sive necessario est, unum esse. Unde sequitur, ut alia omnia sint orta ab aliquo diverso a seipsis. Quæ autem aliunde orta sunt, ea omnia in se, aut in causis suis, orta esse ab eo, quod ortum numquam est, id est, a Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, sed ipse id quodam modo sensus evincit. Nam si humani corporis admirabilem constructionem intus extraque conspicimus, & ut omnia ibi, etiam minima, suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum, arte vero tanta, ut philosophorum ac medicorum præstantissimi numquam ea satis possint admirari, ostendit hoc opificem naturæ esse mentem excellentissimam: qua de re videri potest [1] Galenus, præsertim qua parte oculi & manus usum examinat. Imo & mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, sed ad finem certum collocatæ ac figuratæ sunt eorum partes. Ne-

[1] *De usu partium.* Lib. iii. c. 10. qui locus lectu dignissimus, at prolixior quam huc transferri queat. Sed hæc adcuratius multi recentiores, in Anglia, Physici & Theologi exposuerunt. *Clericus.*

que animantium tantum, sed & plantarum & herbarum, ut a Philosophis accurate notatum est. Idem egregie [1] Strabo notavit in aquarum positu, quæ, si materiæ qualitatem respicias, mediæ esse debuerunt inter terram atque aerem, cum nunc terris interfusæ sint; nimirum, ut terræ fœcunditati hominumque vitæ nihil obstaret. Ob finem autem agere non est, nisi intelligentis naturæ. Neque vero singula tantum ad peculiarem suum finem ordinantur, sed & ad communem Universi; ut apparet in aqua [2], quæ contra naturam sibi propriam sursum movetur, ne inani interposito hiet Universi compages, ita facta, ut continua partium cohæsione semet sustineat.

[1] *Strabo notavit.*] Locus est libro xvii. ubi cum distinxisset opera φυσεως *naturæ*, id est, *materiæ*, & προνοιας, id est, *divinæ providentiæ*, addit: αλλ' επειδη τη γῄ περικειται το ὑδωρ— κ. τ. λ. *Sed cum circum terram situs sit aquæ naturalis, homo autem non sit animal aquaticum, sed partim terrestre, partim aëreum, multisque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terra exstantias depressionesque, ut hæ quidem reciperent aquam aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod sub ea est terræ: per illas vero attolleret se terra, ac sub se aquas occultaret, nisi quatenus eæ ipsæ humano generi, & quæ huic inserviunt, animalibus plantisque essent usui.* Observarunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, & Abenesdra, inter Christianos vero Chrysostomus de Statuis nono sermone.

[2] *Quæ contra naturam.*] Hæc habet vir summus ex Peripatetica Philosophia, quæ aquam metu vacui per antlias adscendere statuebat; quod pondere aeris fieri jam omnibus constat. Sed in gravitate, quemadmodum a Recentioribus explicatur, non minus ordo Universi, & Conditoris sapientia elucent. *Clericus.*

Finis autem hic universalis intendi, & vis ad eum finem inseri rebus non potuit, nisi ab intellectu, cui subesset hoc Universum. Quin & bestiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appareat a ratione aliqua proficisci: quod in formicis, & apibus maxime apparet; sed & in aliis quibusdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipsis inesse vim hoc aut inveniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod semper agunt consimiliter, & ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare [1] ab extrinseca ratione ipsas aut dirigente, aut efficaciam suam ipsis imprimente, necesse est ista proficisci: quæ quidem ratio non aliud est, quam quod Deus vocatur. Jam vero cœlestia quoque sidera, & quæ in iis maxime eminent, sol & luna, cur-

Ab extrinseca ratione.] Imo vero fiunt ab ipsa anima Brutorum, quæ eatenus facta est Rationis particeps, ut talia facere possint, non alia. Alioqui Deus ipse in iis vice Animæ ageret, quod vix persuaderi adcuratius philosophanti possit. Nihil vetat sentientium & intelligentium Naturarum plures esse ordines, quorum infimi sint in corporibus Brutorum. Nam Bruta machinas esse mere corporeas, quod voluit *Ren. Cartesius*, nemo, ut puto, serio credidit. Sed quid fit, inquies, iis animabus, cum Bruta moriuntur? Id vero nescio, nec propterea minus verum iis animas inesse. Non necesse est nos omnia scire, nec propterea neganda sunt ea, quorum rationem reddere non possumus. Tenenda sunt ea, de quibus constat, atque æquo animo sunt ignoranda, quæ scire non possumus. *Clericus.*

sus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam possit. Nam cum alioqui multo simplicior fuisset per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum spatia beneficia ipsorum pertingerent. Sicuti vero terrarum usus penes animantia est, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentissima quæque, exsuperantia ingenii, sibi subjicit. [1] Unde Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo usque vis hominis non possit pertingere, ut & cœlestia lumina sibi servire cogat, nec illa ultro se homini mancipasse credenda sint : sequitur, ut superior quædam sit Mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra posito operas perpetuas præstent : quæ ipsa Mens non alia est, quam opifex siderum, atque universi. [2] Motus autem siderum, [3] qui

1 *Unde Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo & de natura Deorum secundo.

2 *Motus autem siderum qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.*] Tractat docte hoc argumentum Maimonides, Ductore Dubitantium parte ii. c. 24. Quod si terram perpetuo moveri statuas ; res sub aliis nominibus eodem redibit.

3 *Qui eccentrici*, &c.] Ex vulgari hæc omnia, ut & sequentia nonnulla, opinione, quæ jam explosa. Sed non minus

eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifeste ostendunt non vim materiæ, sed liberi agentis ordinationem. Idem testantur astrorum alii ex hac, alii ex altera cœli parte positus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec alio referri potest, quod sidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipsa vero mundi figura perfectissima, scilicet, & partes ejus in cœli quasi sinu conclusæ, atque ordine admirabili dispositæ, satis loquuntur, non casu hæc confluxisse, sed ab intellectu, & quidem excellentissimo, esse constituta. Nam quis adeo stultus est, ut a casu aliquid tam accuratum exspectet, quasi credat, casu lapides & ligna, [1] in domus speciem coalitura, aut ex jactis forte literis exstiturum poema: cum & qui figuras geometricas in littore viderat, hominis se dixerit videre vestigia, satis perspiciens a casu talia proficisci non potuisse? Præterea non ab æterno exstitisse hominum genus, sed a certo tempore communem stirpi sumpsisse originem, evin-

divinæ potentiæ efficacia cernitur in constantibus illis motibus Planetarum parabolicis, circa Solem, per fluidissimum vorticem; ita ut nec accedant umquam, nec recedant, plusquam solent, a centro, semperque pari obliquitate Solis æquatorem secent. *Clericus.*

[1] *In domus speciem*] Aut navis, aut balistæ.

çunt inter alia, [1] artium progressus, & incultæ olim terræ quæ habitari postea cœperunt,

[1] *Artium progressus & incultæ olim terræ, quæ habitari postea cœperunt.*] Tertullianus ex historiis hoc tractat, libro de Anima, sectione xxx. *Invenimus autem apud omnes commentarios, etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse,* &c. Et mox: *Ipse orbis in promptu est cultior in dies & instructior pristino.* Duo hæc argumenta Aristotelis sententiæ, quæ numquam cœpisse vult genus humanum, auctoritatem apud historiarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v. 325.

Præterea si nulla fuit genitalis origo
Terrarum & cœli, semperque æterna fuere,
Cur supra bellum Trojanum & funera Troiæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poetæ?
Quo tot facta virum toties cecidere? nec usquam
Æternis famæ monumentis insita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem summa, recensque
Natura est mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt, nunc addita navigiis sunt
Multa, modo organici melicos peperere sonores

& quæ ibi sequuntur plura. Virgilius Ecloga vi.

——————— *ut his exordia primis*
Omnia, & ipse tener Mundi concreverit orbis.

Item Georgicon i.

Ut varias usus meditando extunderet artes,
Paulatim & sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros & nomina fecit,
Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras & fallere visco
Inventum, & magnos canibus circumdare saltus:
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens: pelagoque alius trahit humida lina:
Tum ferri rigor atque argutæ lamina serræ,
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum:
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. i. Satyra iii.

Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter,
Unguibus & pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus:
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,

quod & insularum sermo testatur profectus a terris adjacentibus. Tum vero instituta

Nominaque invenere: dehinc absistere bello,
Oppida cœperunt munire & ponere leges:
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis historiæ circa initium: *Quare sic accipi velim, ut sicubi vidua fama sua nomina, qualia fuere primordio ante ullas res gestas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. xvi. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem indies fieri mensuram observatum ait Libro vii. Seneca apud Lactantium: *Nondum sunt mille anni ex quo initia sapientiæ nota sunt.* Tacitus Annalium iii. *Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine pœna aut coercitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui æqualitas, & pro modestia ac pudore, ambitio & vis incedebat, provenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant.* Neque vero non aliis tantum, sed nec plene sibi ipsi probavit Aristoteles illam suam, de hominum genere numquam cœpto, ὑποθεσιν. Hæsitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Mosi Maimonidæ Ductoris dubitantium parte ii, in præloquio Libri secundi de Cœlo, capite primo; ejus quod ipse hac in re ponit πιστιν, persuasionem esse dicit, non autem dicit αποδειξιν, demonstrationem. Est vero ejusdem Philosophi dictum libro iii. de Anima, cap. iii. δοξῃ ἑπεται πιστις. *Opinionem sequitur persuasio.* Præcipuum autem ejus argumentum est ex absurdo contrariæ sententiæ: Ea autem ponebat non creatum cœlum & universum, sed generatum, quod est ασυστατον. Libro xii. Metaphysicorum cap. viii. verisimile ait eandem artem sæpius inventam corruptamque. Libro autem iii, capite ultimo de Generatione animantium sic loquitur: Διο και περι της των ανθρωπων και τετραποδων γενεσεως ὑπολαβοι τις αν. ειπερ εγιγνοντο ποτε γηγενεις, ὡσπερ φασι τινες, δυο τροπων γενεσθαι τον ἑτερον. η γαρ ὡς σκωληκος συνισταμενου το πρωτον, η εξ ωων. *Quare & de hominum ac quadrupedum ortu non absurde quis conjiciat, si olim ex terra editi sunt, id duorum modorum altero evenisse, aut ut vermiculi primum exsisterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cum explicasset, addit: ὁτι μεν ουν, ειπερ ην τις αρχη της γενεσεως πασι τοις ζωοις, ευλογον δυειν τουτοιν ειναι την ἑτεραν φανερον. *Quare si quod initium exsistendi animalibus fuit, id altero de duobus istis modis contigisse manifestum*

quædam ita hominibus communia, ut non tam naturæ instinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in sacris mactatio, & nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum solemnia, & incestorum fuga.

§ VIII. *Ad objectionem de mali causa.*

Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adscribi non posse; ut qui perfectissime, sicut ante dictum

est. Idem Aristoteles Topicorum i. c. xi. Εστι δε προβληματα και ὧν εναντιοι εισιν οἱ συλλογισμοι (αποριαν γαρ εχει, ποτερον ὑτως εχει η ὑχ ὑτως, δια το περι αμφοτερων ειναι λογυς πιθανυς) και περι ὧν λογον μη εχομεν, οντων μεγαλων, χαλεπον οιομενοι ειναι το δια τι αποδυναι, οιον ποτερον ὁ κοσμος αϊδιος, η ὑ. και γαρ τα τοιαυτα ζητησειεν αν τις. *Quæstiones sunt de quibus & in alteram partem est ratiocinari: ubi nempe disputari potest res sic se habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta sunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipsæ sint graves, causas cur sic vel sic se res habere pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno sit Mundus, an non: nam talia solent venire in disputationem.* De eadem re idem disserens libro i. de cœlo. cap. 12. ἁμα δε και μαλλον αν ειη πιστα τα μελλοντα λεχθησεται, προακηκοοσι τα των αμφισβητυντων λογων δικαιωματα: *Sic & credibiliora erunt quæ dicentur, si prius disputantium momenta recte expenderimus.* Merito igitur Tatianus, ubi causas adfert cur sacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, της τυ παντος ποιησεως το ευκαταληπτον, *comprehensu facile illud quod tradunt de Universi hujus fabricatione.* Sume de Platone, Mundi originem fuisse aliquam: ab Aristotele non esse genitum: & habebis ipsam Judæorum Christianorumque sententiam.

est, bonus sit. Nam cum diximus, Deum omnium esse causam, addidimus, eorum, quæ vere subsistunt; nihil enim prohibet, quominus ipsa, quæ subsistunt, deinde causæ sint accidentium quorundam; quales sunt actiones. Deus hominem, & mentes sublimiores homine, creavit cum agendi libertate; quæ agendi libertas vitiosa non est, sed [1] potest sua vi aliquid vitiosum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum adscribere auctorem nefas est. At sunt, quæ alio sensu dicuntur mala, quia certæ personæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ a Deo proficisci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto respondentem, nihil vetat: cum in eo nihil sit, quod bonitati repugnet: imo sæpe hæc ab ipsa bonitate

[1] *Potest sua vi*, &c.] Prævidit quidem etiam Deus fore ut naturæ liberæ libertate sua abuterentur, indeque multa mala & physica & moralia exoritura; nihilo secius abusum illum, consectariaque ejus pati maluit, quam naturas libertate præditas non creare. Quid ita? Quia cum natura libera sit præstantissima creatura, quæque summam Opificis potentiam quam maxime ostendit; Deus noluit incommoda ex naturæ mutabilitate promanantia antevertere, quia ea potest, cum visum erit, per totam æternitatem emendare; iis modis, qui nonnisi bonitati ejus convenientissimi esse possunt, quamvis eos nondum revelarit. Qua de re, multa nuper Gallico sermone scripsimus, contra Manichæorum personatum patronum *Pet. Bælium*. Clericus.

proficiscantur, sicut a bono medico ingratum sapori pharmacum.

§ IX. *Contra duo principia.*

Rejicienda autem hic obiter eorum sententia, qui [1] duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum posuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter se destructio sequi potest, ordinata constructio non potest. Neque vero sicut aliquod est per se bonum, ita aliquod esse per se & omni modo malum potest: cum malum defectus sit quidam, qui esse nequit, nisi in re existente: ipsum autem existere jam [2] boni est aliquid.

§ X. *Universum a Deo regi.*

Dei autem providentia regi hoc universum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, sed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid est quasi vice intellectus, curam habent eorum, quæ a se producta sunt. Quæ perfectio cum pars sit bonitatis, a Deo removenda non est; eoque magis, quod sit ipse, & omniscius, & omnipotens, ita ut non possit non cognoscere ea,

1 *Duo Principia.*] Respicit veteres Zoroastris discipulos & Manichæos. *Clericus.*

2 *Boni est aliquid.*] Sed agitur hic de bono morali, non de physico, qualis est existentia. Præstitisset hac ratiocinatione abstinere. *Clericus.*

quæ aguntur, aut agenda sunt, eaque ipse temperare ac dirigere facillime possit: quo & illud pertinet, quod supra jam diximus, de motu rerum contra naturam propriam, ob finem universalem.

§ XI. *Etiam sublunaria.*

Multum autem errare eos, qui providentiam hanc [1] cœli orbibus includunt, cum ex ratione jam allata, & ad res omnes conditas vim suam exserente apparet: tum inde etiam, quod astrorum cursus, ut Philosophorum potissimi agnoscunt, & experientia satis demonstrat, ordinati sint [2] ad usum hominum. Æquum autem est, ut magis curetur id cujus gratia est aliud, quam quod in usum alterius comparatum est.

Etiam singularia.

Neque minus falluntur, [3] qui universalia

1 *Cœli orbibus,* &c.] Hæc fuit sententia *Aristotelis.* Vide *Plutarchum* de placitis Philosophorum, L. ii. c. 3. & *Atticum* apud *Eusebium* de Præp. Evangelica Lib. v. c. 5. *Clericus.*

2 *Ad usum hominum.*] Si non hominum solorum, cum nobis non constet, nullas alias esse intelligentes naturas, in aliis Planetis; certe partim & quatenus iis utimur, sine ullius alius creaturæ injuria. Cum Sole carere nequeamus, propter nos esse creatum merito contendimus; nisi, quod absurdum esset, nos a casu quæ necessaria nobis sunt accepisse fingamus; ut si quis incideret in domum omnibus necessariis instructam, nec eam tamen in gratiam ullius hominis, qui solus ea frui potest, instructam putaret. *Clericus.*

3 *Qui universalia,* &c.] Ea fuit sententia Stoicorum, de qua vide *Arrianeas* Dissertationes *Epicteti* Lib. i. c. 12. & *Just. Lipsium* in Physiol. Stoica. *Clericus.*

ab eo curari volunt, non & singularia. Nam si ignorari a Deo singularia volunt, quod quidam profitentur, ne se ipse quidem Deus agnoscet. Neque vero infinita erit scientia, quod jam ante conclusimus, si ad singula non extenditur. Quod si & illa cognoscit Deus, quidni & curet, præsertim cum & singula, qua singula sunt, ordinentur ad finem certum cum peculiarem, tum universalem: & ipsa rerum genera, quæ a Deo conservari illi ipsi auctores agnoscunt, non subsistant, nisi in singulis, ita ut si singula perire possint, abdicata a divina providentia, possint & ipsa genera.

§ XII. *Probatur id ex conservatione Imperiorum.*

Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum & Philosophi & Historici agnoscunt, in conservatione rerumpublicarum: primum universim, quod ubicumque [1] ordo ille regendi parendique receptus est, manet semper: deinde sæpe etiam specialiter, in longa duratione hujus aut illius formæ imperii, per multa sæcula, ut regii apud Assyrios, Ægyptios, Francos; optima-

[1] *Ordo ille regendi,* &c.] Quia sine eo Societas Humana non constat, nec sine Societate Genus Humanum conservari potest. Unde colligere est a Providentia Divina homines creatos, ut in Societate viverent, legibusque uterentur, sine quibus nulla est, nec esse potest Societas. *Clericus.*

tum apud Venetos. Quamquam enim humana sapientia aliquid in hoc potest: tamen, si recte consideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinsecus nocere possint, & agnatæ quasi rebus vicissitudines; non videtur tam diu imperium aliquod posse subsistere, nisi peculiari quadam Divini Numinis cura; quæ evidentius etiam spectatur, [1] ubi Deo visum est mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam sibi destinatam, instrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæsare dictatore, apud Tartaros [2] Cingi, [3] apud Sinenses Namcaa: his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt supra votum, magis quam fert solita casibus humanis varietas: quæ tanta eventuum similitudo, & ad certum finem quasi conspiratio, indicium est providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere casus esse potest: at centies si quis eundem jaciat, ne-

[1] *Ubi Deo visum est mutare imperia.*] Lucretius ipse:
Usque adeo res humanas vis abdita quædam
Obterit.

[2] *Cingi,*] Videtur intelligere Genghiz-Can, qui ex Tartaria Orientali ortus, ac urbe Caracarom, non tantum Tartariam, sed & septemtrionalem Sinam, Indiamque subegit. Ab eo orti Mogolenses Reges, & Tartariæ Minoris Principes. Cujus vita Gallice exstat, Lutetiæ anno 1710. edita. *Clericus.*

[3] *Apud Sinenses Namcaa*] Suo jure nominari hic poscit Peruani imperii inchoator Manca-Capacus. [Vide *Garsilazzum de la Vega, in Incarum Historia.*]

mo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficisci.

§ XIII. *Ex miraculis.*

At certissimum divinæ providentiæ testimonium præbent miracula, & prædictiones quæ in historiis exstant. Referuntur quidem multa id genus fabulosa: sed quæ testes sui temporis idoneos habuerunt, id est, tales quorum nec judicium, nec fides laboret, rejicienda non sunt, quasi omnino talia fieri non possint. Nam cum Deus sit omnipotens, quid est, cur non possit aut quod scit significare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe a se constitutum, & sibi opificii jure subjectum? Quod si quis dicat, talia quædam etiam a mentibus Deo inferioribus potuisse proficisci, concedi sane potest: sed hoc ipsum viam struit, ut facilius de Deo idem credatur: tum vero & quod illæ mentes tale faciunt, Deus aut per ipsas facere, aut sapienter permittere censendus est; cum in regnis bene constitutis nihil fieri soleat, extra communes leges, nisi summi rectoris arbitratu.

§ XIV. *Præsertim autem apud Judæos, quibus fides adstruitur ex duratione Religionis.*

Miracula autem aliqua revera aliquando esse conspecta, etiamsi de aliarum historia-

rum fide dubitari possit, vel sola Judaica Religio facile evincat; quæ jampridem omnibus humanis auxiliis destituta, imo contemtui ac derisui exposita, per omnes ferme mundi plagas, [1] in hunc diem perdurat; cum [2] Religiones aliæ omnes (excepta Christiana, quæ Judaicæ quasi perfectio est,) aut evanuerint, simulatque subducta est ipsis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo sustententur, ut Mahumetismus. Quod si quæratur, quæ sit causa, cur Judaica Re-

[1] *In hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere. Τοιγαρυν και κακως ακουοντες — κ. τ. λ. *Quare quamquam & maledictis impeti solent a vicinis advenisque, & injuriose sæpe tractati sunt a Persicis Regibus ac Satrapis, non possunt a sententia deduci, sed pro ea palam omnes cruciatus sævissimasque mortes subeunt, nec adduci possunt ut patria instituta abdicent.* Locum nobis servavit Josephus contra Appionem primo, & ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judæi milites operam suam constanter negarunt. Bene autem, libro contra Appionem altero, ostendit Josephus, hinc apparere firmam Judæorum ab antiquo persuasionem de Deo legum suarum auctore, quod non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus ausi sunt unquam; ne tunc quidem cum in exsiliis longinquis, sub exterorum Regum imperio, omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proselytis: *Transgressi in morem eorum idem usurpant; nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos: exuere patriam, parentes, fratres vilia habere.* Nempe, præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligiosus. Vide & quæ de Judæorum constantia Porphyrius tradidit libro, De non edendis animalibus, secundo & quarto; ubi & Antiochi mentio, & inter Judæos speciatim constantiæ Essenorum.

[2] *Religiones aliæ omnes.*] Imo & leges etiam illæ laudatissimæ Lycurgi, quod & Josephus notavit & Theodoretus.

ligio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat; nulla poterit alia adferri aut fingi, quam quod, qui nunc sunt a suis parentibus, ut illi rursum a suis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Mosis ac Josuæ ætate vixerunt, [1] certa ac constanti traditione acceperint ea miracula, quæ cum alias, tum maxime in ipso Ægypti exitu, atque itinere, & in Chananææ ingressu, contigerant; quorumque ipsi illi progenitores eorum testes fuerant. Neque vero credibile est, alioqui fieri potuisse, ut ingenii satis contumacis populus, legem tot ritibus onerosam in se susciperet: aut ut homines sapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumcisionem eligerent; quæ & [2] suscipi sine dolore gravi nequiret, & [3] ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo se commendare posset, extra Deum auctorem.

[1] *Certa ac constanti traditione*, &c.] Cui fidem habemus, quia Deo tanti erat condere Religionem, in qua unum Deum omnium Creatorem, & quidem spiritualem esse, eumque solum colendum docebatur. *Clericus.*

[2] *Suscipi sine dolore gravi nequiret.*] Μετα χαλεπων αλγηδονων, *cum gravibus doloribus* factum, ait Philo.

[3] *Et ab externis omnibus derideretur.*] Idem Philo, πραγμα γελωμενον παρα πολλοις. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poetas.

§ XV. *Mosis veracitate & antiquitate.*

Mosis quoque scriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita sunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oraculo ipsum commendatum ac populo præfectum perpetua, inter Hebræos, fama semper constitit: sed & quod nec suæ gloriæ, nec suorum commodis eum studuisse, satis appareat, cum & peccata sua, quæ dissimulare poterat, ipse tradiderit, & regni sacerdotiique dignitatem aliis adsignaverit, sua posteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia satis ostendunt, nihil ei causæ fuisse, cur mentiretur: sicut nec fucata aut illecebrosa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare solet; sed & simplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata scriptorum Mosis antiquitas, cui nullum aliud scriptum possit contendere: cujus argumentum & hoc est, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, [1] litteras se aliunde accepisse fatentur, quæ apud ipsos litteræ & ordinem & no-

[1] *Litteras se aliunde accepisse fatentur.*] Herodotus Terpsichore: Ιωνες παραλαβοντες διδαχη παρα των Φοινικων τα γραμματα, μεταῤῥυθμισαντες σφεων ολιγα, εχρεωντο. χρεωμενοι δε εφατισαν, ὥσπερ και το δικαιον εφερεν, εισαγαγοντων Φοινικων ες την Ἑλλαδα, Φοινικηϊα κεκλησθαι. *Iones cum a Phœnicibus litteras didicissent, usi eis sunt cum immutatione quadam. Et cum usu*

men & [1] ductum quoque veterem non alium habent, quam, Syriacæ sive Hebraicæ : sicut & [2] antiquissimæ leges Atticæ, unde & Ro-

effecere, sicut æquum erat, ut litteræ illæ, quod eas Phœnices in Græciam attulissent, Phœniciæ dicerentur. Timon dixit :

Φοινικικα σημαῖα Καδμου.

Cadmi Phœnicica signa.

Callimachus :

Καδμος, αφ' ου γραπτας Ἑλλας εχει σελιδας.

Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.

Litteras Phœnicicas sive Punicas dixit & Plutarchus Symposiacorum lib. ix. problemate iii ; ubi & Alpha lingua Phœnicum ait significare bovem, quod verissimum. Eupolemus libro de Judææ Regibus ait : Τον Μωσην πρωτον σοφον γενεσθαι και γραμματικα πρωτον τοις Ιουδαιοις παραδουναι, και παρ Ιουδαιων Φοινικας παραλαβειν. *Mosem primum fuisse sapientum, atque ab eo datam litteraturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnices pervenerit.* Nimirum, lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certe paululum diversa. Lucianus : Ὁ δε φωνας τινας ασημους φθεγγομενος, οιαι γενοιντ' αν Ἑβραιων η Φοινικων. *Loquebatur is verba quædam ignota : qualia sint Hebraica aut Phœnicia.* Chœrilus in versibus de Solymis, quos ad lacum habitasse dicit, Asphaltiten puto,

Γλωσσαν μεν Φοινισσαν απο στοματων αφιεντες.

Hi vero ore suo Phœnicia verba sonabant.

Vide Scenam Punicam Plauti ; ubi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facile corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem & Hebræis, ita & litteræ Hebræorum vetustissimæ eadem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos, Josephum Scaligerum in Diatriba ad annum Eusebii cIↃ IↃcxvii, & Gerardum Vossium Grammatices Libro i. cap. x. [ac præsertim *Sam. Bochartum*, in Chanaane.] Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro i. & Eusebium Præparatione Evangelica, Libro x. cap. v.

[1] *Ductum quoque*, &c.] Intelligendæ Samariticæ litteræ, quæ eædem ac Phœniciæ, ut ostenderunt *Lud. Capellus, Sam. Bochartus*, aliique. Nos quoque Gallice de iis egimus, *Biblioth. Selecta* vol. xi. *Clericus.*

[2] *Antiquissimæ leges Atticæ.*] Exemplum habes illustre in fure nocturno, qua de re egimus lib. ii. de Jure belli, cap. i. § 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῃ επικληρῳ επιδικαζεσθω ὁ αγχιστευς ; quam Terentius sic exponit,

manæ postea desumptæ sunt, ex legibus Mosis originem ducunt.

§ XVI. *Testimoniis extraneorum.*

Accedunt ad hæc non paucorum alienorum a Judaica Religione testimonia, quæ ostendunt, vetustissimam apud omnes gentes famam ita habuisse, ut Mosis scripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine scripta reliquit, eadem ferme erant & [1] in antiquissimis Phœnicum historiis, quas a Sanchunia-

Lex est, ut orbæ qui sint genere proximi
Iis nubant, & illos ducere eadem hæc lex jubet.

Donatus autem ad eum locum sic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica est.* Sumpta, nimirum, ex lege Mosis, Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, si cui cura fuerit quærere. Ut οσχοφορια ex festo Tabernaculorum: legem ne Pontifex nisi virginem & civem ducat: ut post sorores ad successionem vocentur agnati. [Ideo leges Atticæ consentaneæ sunt in multis Hebraicis, quod Attici multas consuetudines Cecropi Ægyptio deberent; quodque apud Hebræos Deus multas Ægyptiorum institutis, quibus Hebræi adsueti erant, similes leges tulerit, iis tamen emendatis quæ noxia esse poterant; quod nos ad Pentateuchum sæpius ostendimus & ante nos *Joan Spencerus*, in Opere de Legibus Ritualibus Hebræorum. *Clericus.*]

[1] *In antiquissimis Phœnicum historiis, quas a Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius.*] Inde hæc nobis servavit Eusebius Lib. i. Præparationis capite x. Φοινικων θεολογια την των όλων αρχην ύποτιθεται αερα ζοφωδη και πνευματωδη—κ. τ λ. *Phœnicum Theologia principium hujus Universi ponit aerem tenebrosum & spiritalem, sive spiritum aeris tenebrosi, & chaos turbidum ac caligine involutum. Hæc porro infinita fuisse, multoque tempore ignara termini. At ubi spiritus amore principiorum suorum tactus est, factaque est inde mixtio, huic nexui nomen factum Cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At spiritus generationem sui nullam agnoscebat. Ex connexione autem ejus*

spiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquosæ mixtionis putredinem esse volunt. Et hinc factum est seminium omnis creaturæ & omnium rerum generatio. In Mose habes statim tenebras, habes & spiritum. Amoris significatio est in voce מרחפת. Plutarchus Symposiacon viii, probl. i, Platonem explicans, Deum ait Mundi esse Patrem, non emissione seminis, sed alia quadam vi genitabili materiæ inserta; quod isto simili illustrat:

Πληθυσι γαρ τοι και ανεμων διεξοδοι
Θηλειαν ορνιν.
Namque & volucrem feminam perflans solet
Implere ventus.

Μωτ vero, מוט, unde Græcum μοθος, est תהום αβυσσος jam commota. Est enim αβυσσος nihil aliud quam ingens ιλυς Ennio, si recte sensum ejus accipio,

Corpore Tartarino prognata Paluda virago.

Is limus discessit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argonauticorum iv.

——— εξ ιλυος εβλαστησε
Χθων αυτη,
——— *edita limo*
Terra fuit.

ubi Scholiastes: Ζηνων το παρ' Ἡσιοδῳ χαος ὑδωρ ειναι φησιν, εξ ὁ τα παντα γινεται, ὁ συνιζανοντος ιλυν γενεσθαι, ἡς πηγνυμενης ἡ γη στερεμνιουται. *Zeno chaos illud apud Hesiodum aquam esse dicebat, unde fiunt omnia, ea subsidente factum limum, limo concreto terram solidatam.* Nota autem Zenonem hunc fuisse e Phœnicibus, quoram colonia Cittium, unde omnes transmarini כתים Hebræis. Non abit hinc *Virgilius* Eclog. vi.

Tum durare solum & discludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim sumere formas.

Numenius citatus a Porphyrio de Nympharum antro ait. τον προφητην ειρηκεναι εμφερεσθαι επανω τȣ ὑδατος τȣ Θεȣ πνευμα. *Dixisse Prophetam* (Mosem, scilicet) *Dei spiritum supervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptismo) *aquis.* Quia vero vox מרחפת proprie incubitum columbæ super ovo significat, ideo in isto limo animantia, id est, sidera, ut in ovo fuisse, sequitur apud Sanchuniathonem; & hinc spiritus ille columbæ dictus nomine, cujus columbæ similitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Salomo. Nigidius apud Scholiasten Germanici: *Ibi ovum invenisse miræ magnitudinis; quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, & post aliquot dies exclusisse Deam Syriæ, quæ vocatur Venus.* Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur & in Euphratis fluvio ovum Piscis columba adsedisse dies plurimos, & exclusisse Deam benignam & misericordem hominibus ad bonam vitam.* Ovum mundi simulacrum Macrobio Saturnalium lib.

vii. cap. xvi. ἀρχὴ γενέσεως, *initium geniturœ*, in Orphicis, memorante Plutarcho Symposiacon ii. cap. iii. & Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dii Syri*, apud Arnobium. Dii, id est, astra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia. Καὶ ἐξέλαμψε Μὼτ ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. *Luce illustratus est limus, & Sol, & Luna & Stellœ & astra magna.* Vides hic, ut apud Mosem, Lucem Sole priorem. Quod autem mox dicit Moses ארץ ubi plane ab aquis sicca exstitit appellatam יבשה, id Pherecydes Syris usus magistris (ut & alii nos docent, & primo contra Appionem Josephus) sic extulit, Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας δίδοι. *Chthonia nomen telluris accepit, postquam Deus ei honorem attribuit.* Exstat locus apud Diogenem Laërtium & alios. Anaximander vero mare dixit τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, *id quod restitit de primo illo madore rerum.* Confusas autem res fuisse, qua de re Mosis verba habes apud Chalcidium Timæi explicatione, antequam discernerentur, etiam Linus didicit docuitque;

Ἦν ποτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.
Tempore primævo simul omnia mixta fuerunt.

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ ἀπειρόμενα. ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta simul erant: at Mens ea discrevit, ornavitque, & quæ confusa erant, ordinavit.* Atque ob id ipsi Anaxagoræ Mentis inditum nomen, indicante id Timone Phliasio.

Καί που Ἀναξαγόρην φάσ' ἔμμεναι ἄλκιμον Ἥρω,
Νοῦν. ὅτι δὴ Νόος αὐτῷ, ὃς ἐξαπίνης ἐπεγείρας
Πάντα συνεσφήκωσεν ὁμοῦ τεταραγμένα πρόσθεν.
Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari
Egregium, mentem: nam mens illi esse putatur,
Quæ turbata prius subito digessit in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetustissima cum Græcis commercia. Linum a Phœnice venisse tradunt veteres. Sic & Orpheus sua a Phœnicibus hausit, cujus hoc est apud Athenagoram, ἐκ τοῦ ὕδατος ἰλὺς κατέστη, *ex aqua factus est limus.* Deinde ovi ingentis facit mentionem, quod in duas partes dissilierit, cœlum & terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος νὺξ ζοφερά, πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos & nox tenebrosa, omnia occultans quæ sub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ σκότους ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconspicua: sed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum initio lib. i. Græcorum Chronicorum Eusebii. In sequentibus Sanchuniathonis mox dicitur βάαυ. id omnino est בהו Mosis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία est קל-פי-יה, vox oris Dei.

thone collectas vertit Philo Byblius; [1] partim & apud Indos [2] & Ægyptios; [3] unde apud

1 *Partim & apud Indos.*] Eorum sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem Libro xv. Περι πολλων δε τοις Ἑλλησιν ὁμοδοξειν. ὁτι γαρ γεννητος ὁ κοσμος και φθαρτος λεγειν κακεινυς, και ὁτι σφαιροειδης· ὁτι διοικων αυτον και ποιων θεος δι' ὁλυ διαπεφοιτηκεν αυτυ, αρχας δε των συμπαντων ἑτερας, της δε κοσμοποιιας το ὑδωρ. *De multis eos cum Græcis sentire, ut quod Mundus & ortus sit & interiturus; quod eum opifex ejus & gubernator Deus universarum rerum diversa esse primordia, Mundi autem facti aquam.* Ipsius vero Megasthenis hæc verba e tertio Indicorum nobis Clemens depromsit, Strom. i. Απαντα μεντοι τα περι φυσεως ειρημενα παρα τοις αρχαιοις, λεγεται και παρα τοις εξω της Ἑλλαδος φιλοσοφυσι· τα μεν παρ Ινδοις ὑπο των Βραχμανων, τα δε εν τῃ Συρια ὑπο των καλυμενων Ἰυδαιων. *Omnia quæ antiquitus de rerum natura dicta sunt, etiam apud eos traditæ fuere, qui extra Græciam sunt philosophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria vero hi qui dicuntur Judæi.*

2 *Et Ægyptios;*] De quibus Laërtius in prooemio: Ἀρχην ειναι την ὑλην, ειτα τεσσαρα στοιχεια εξ αυτης διακριθηναι, και ζωα τινα αποτελεσθηναι. *Principium esse molem confusam: ex hac discreta elementa quatuor, & animalia perfecta.* Postea vero τον κοσμον γεννητον και φθαρτον. *Mundum ut ortum, ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum sententiam sic explicat: *Cum primum res universæ existere cœpere, unius vultus fuisse cœlum ac terram, permixta eorum natura. Postquam discessissent a se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maxime erat igneum ad sublimia loca evectum, quippe cum sursum tendat ob levitatem talis natura: eademque de causa solem & cæteram siderum multitudinem mansisse in perenni vertigine: quod vero cœnosum ac turbidum, cum humida concretione uno subsedisse in loco, vi gravitatis. Sed hoc quoque cum volutaretur in se versareturque continuo, ex humidis mare, ex solidioribus edidisse terram, sed lutosam mollemque valde. Hanc vero, ut primum qui Soli adest ignis collucere cœpit, coaluisse: tum vero cum fermentaretur summa facies, intumuisse pluribus in locis humentia, inque iis putredines exstitisse tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in stagnis locisque uliginosis fieri conspicitur, ubi post refrigeratum solum subito incalescit aër, non autem paulatim immutatur. Cumque ad eum modum ex calore fœta impleta essent quæ madebant, iis fœtibus advenisse alimentum noctibus ex circumfusa nebula, diebus vero eos ab æstu solidatas. Postremo cum ad sui plenitudinem venissent ii fœtus, perustaque atque ita rupta essent membranarum*

involucra, enatas apparuisse omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum sortita caloris ad loca supera abiisse, facta volucria. At quæ terrestri crassitie essent prædita, ea in reptilium & aliorum humi viventium posita classe. At quæ de humente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum sibi, dicique natantia. At tellurem, cum & ab æstu Solis & a ventis magis magisque induruisset, ad postremum non suffecisse gignendis majoribus animantium, sed ea ex mutuo coitu cœpisse gigni. Videtur ab his quæ dicta sunt nec Euripides dissentire, qui Anaxagoræ physici discipulus fuit. Nam is in Melanippe sic loquitur:

Figura ut una fuerit & cœli & soli:
Secreta quæ mox ut receperunt statum,
Cuncta ediderunt hæc in oras luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipsos.

De prima igitur rerum origine talia sunt quæ accepimus. Quod si cui mira videatur illa vis terræ in producendis initio animantibus, adferunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaide Ægypti, quo tempore maxime exundat Nilus, atque inde humectata tellure subito Solis calor supervenit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta est, gigni murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra jam indurata & aere non jam illam primam servante temperiem modumque, tamen aliqua nascantur animalia, inde manifestum ajunt, rerum initio ex terra omnia edita esse genera animantium. Hic si addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Mose & Phœnicum traditione congruentia, permixtum cœlum, & terram, motum aeris, limum sive abyssum, lucem, deinde sidera, discessionem cœli, maris, terræ: deinde volucres, reptilia, pisces, aliaque postremo animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium vii. cap. 16. *Si concedamus, ut ab adversa parte dictum est, hæc quæ sunt ex tempore aliquod sumpsisse principium, Natura primum singula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione successio; perfecta autem in exordio fieri potuisse testimonio sunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra & imbre perfecta nascuntur, ut in Ægypto mures, & aliis in locis ranæ serpentesque, & similia.* Merito autem veteribus Græcorum Physicis Anaxagoram præfert Aristoteles Metaphysicorum i. cap. iii. tanquam sobrium ebriis; quod illi solam materiam spectassent, hic vero addidisset eam causam, quæ ex proposito agit; quam Aristoteles Naturam vocat, Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moses: ut & Plato, de quo vide Laertium, ubi de Principiis ex sententia Platonis agit, & Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat, ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem

Linum, [1] Hesiodum, et Græcorum plures Chaos ab aliis ovi nomine significatum, &

primo de Natura Deorum: *Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsivit, Aquam esse dixit initium rerum: Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam intellige ιλυν, quæ terra Xenophani & aliis: neutrum male, si rectus intellectus adhibeatur.

[3] *Unde apud Linum*] Versu supra citato.

[1] *Hesiodum*] In Theogonia.

Ητοι μεν πρωτιςα χα@ γενετ', αυταρ επειτα—κ. τ. λ.

Principio natum chaës, hinc prodivit in auras
Larga sinu tellus, divum certissima sedes,
Summa tenent qui templa nives tangentis Olympi,
Tartaraque obscuro terræ conclusa recessu.
Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes
Curarum depulsor Amor, hominumque Deumque
Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum simul & Noctem Chaos edidit atram,
Æthera supremum genuit Nox atra, diemque,
Quos commista Erebo grato concepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus, scilicet, Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Hesiodus. Ερεβ@ est ערב Mosis, quem sequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

'Αρχαιη μεν πρωτα χαυς αμεγαρτον αναγκην.
Vim primum immensam chaëos, quæ rebus origo.

In Argonauticis ejusdem nominis:

Πρωτα μεν αρχαιη χαε@ μελιηφατον ὑμνον,
Ὡς επαμειψε φυσεις. ὡς τ' ȣρανος εις περας ηλθε,
Γης τ' ευρυςερνȣ γενεσιν πυθμενα θαλασσης,
Πρεσβυτατον τε και αυτοτελη πολυμητιν Ερωτα.
Οσσα τ' εφυκεν ἁπαντα, διεκρινε δ' αλλον απ' αλλȣ.
Antiqui Chaeos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutarit, & ut sit conditus æther,
Terraque latipatens, fundaminaque æquoris alti,
Consiliique potem, quo nil prius exstat, Amorem,
Discernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde hæc sua sumsit Apollonius, in ejusdem argumenti libro:

Ηειδεν δ' ὡς γαια και ȣρανος ηδε θαλασσα
Το πριν επ' αλληλοισι μιη συναρηροτα μορφη,
Νεικεος εξ ολοοιο διεκριθεν αμφις εκαςα.

animantium, ac postremo hominis, & quidem ad divinam effigiem exstructio; & in animantia cætera dominium homini datum: quæ passim apud plurimos scriptores, [1] ac postremo apud Ovidium, qui ex Græcis ista transscripsit, invenias. Verbo Dei facta omnia,

Namque canebat, uti tellus, cælumque, salumque
Mista aliis alia & communem nacta figuram,
Cœperunt cæca tandem discedere pugna.

Epicharmus Comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens:

'Αλλα λεγεται μεν χαος πρωτον γενεσθαι θεων.
Sed Deos primum exstitisse fertur ante omnes chaos.

Aristophanes in Avibus conservatus a Luciano in Philopatride & Suida:

Χαος ην και νυξ Ερεβος τε μελας πρωτον και Ταρταρος ευρυς— κ. τ. λ.

Chaos & Nox primum erat atque Erebus nigricans & Tartarus ingens:
Nec humus, nec cælum erat aut aer, tunc ceu vi flaminis ovum
Gremium super infinitum Erebi peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emersit Amor circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis, par magni turbinis auræ:
Qui deinde volans mistusque chao, stabat qua Tartarus, atro,
Nostrum genus edit & in dias producit luminis oras.
Neque enim Divum genus ante fuit quam junxit cuncta Cupido:
Simulatque hæc sunt aliis commista alia, æther prodit & æquor,
Et terra, beatorumque Deum genus immortale.

Cuivis vel leviter inspicienti apparet sumpta hæc e traditione Phœnicum, quibuscum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquissimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus est תהום, αβυσσος. Amor ex voce מרחפת, ut supra indicatum est: quo & illud Parmenidis pertinet:

Πρωτιστον μεν 'Ερωτα θεων μητισατο παντων.
Omnibus ex divis primum perfecit Amorem.

Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

[1] *Ac postremo apud Ovidium, qui ex Græcis ista transcripsit.*] Locus est in promptu, primo Metamorphoseon. Dignus tamen qui & hic legatur, quod præcipua eorum quæ in Mose,

verbis ad Mosem proxime accedentibus, enunciet, multumque iis quæ jam diximus, afferat lucis, & ab iis vicissim accipiat.

Ante mare & terras, &, quod tegit omnia, cælum,
Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis, indigestaque moles,
Nec quicquam nisi pondus iners, congestaque eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova crescendo reparabat cornua Phœbe,
Nec circumfuso pendebat in aere tellus
Ponderibus librata suis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer.
Sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli sua forma manebat;
Obstabatque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.
Hanc Deus & melior litem natura diremit:
Nam cælo terras, & terris abscidit undas;
Et liquidum spisso secrevit ab aere cælum.
Quæ postquam evolvit, cæcoque exemit acervo,
Dissociata locis concordia pace ligavit,
Ignea convexi vis & sine pondere cæli
Emicuit, summaque locum sibi legit in arce.
Proximus est aër illi, levitate, locoque,
Densior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et pressa est gravitate sui: circumfluus humor,
Ultima possedit, solidumque coercuit orbem.
Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum,
Congeriem secuit, sectamque in membra redegit,
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni speciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidisque tumescere ventis
Jussit, & ambitæ circumdare littora terræ.
Addidit & fontes, & stagna immensa, lacusque.
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis,
Quæ diversa locis partim sorbentur ab ipsa,
In mare perveniunt partim, campoque recepta
Liberioris aquæ, pro ripis littora pulsant.
Jussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi silvas, lapidosos surgere montes.
Utque duæ dextra cælum, totidemque sinistra
Parte secant zonæ, quinta est ardentior illis:
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei, totidemque plagæ tellure premuntur.

Quarum quæ media est, non est habitabilis æstu;
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
Temperiemque dedit, mista cum frigore flamma,
Imminet his aër, qui quanto est pondere terræ,
Pondere aquæ levior, tanto est onerosior igne.
Illic & nebulas, illic consistere nubes
Jussit, & humanas motura tonitrua mentes.
Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
His quoque non passim mundi fabricator habendum
Aëra permisit. Vix nunc obsistitur illis,
Cum sua quisque regat diverso flamina tractu,
Quin lanient mundum: tanta est discordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathæaque regna recessit,
Persidaque, & radiis juga subdita matutinis.
Vesper, & occiduo quæ littora Sole tepescunt,
Proxima sunt Zephyro: Scythiam septemque triones
Horrifer invasit Boreas: contraria tellus
Nubibus assiduis, pluvioque madescit ab Austro.
Hæc super imposuit liquidum & gravitate carentem
Æthera, nec quidquam terrenæ fæcis habentem.
Vix ita limitibus discreverat omnia certis,
Cum, quæ pressa diu massa latuere sub ipsa,
Sidera cœperunt toto effervescere cœlo.
Neu regio foret ulla suis animalibus orba:
Astra tenent cæleste solum, formæque Deorum:
Cesserunt nitidis habitandæ piscibus undæ:
Terra feras cepit, volucres agitabilis aër.
Sanctius his animal mentisque capacius unum
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset.
Natus homo est: sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo,
Sive recens tellus seductaque nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat semina cæli:
Quam satus Iapeto, mixtam fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum;
Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque videre
Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Vides hic hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Eurysus Pythagoreus libro de fortuna: Το σκηνος τοις λοιποις ὁμοιον, οια γεγονος εκ τας αυτας ὑλας. ὑπο τεχνιτα δε ειργασμενον λωστῳ· ὁς ετεχνιτευσεν αυτον αρχετυπῳ χρωμενον ἑαυτῳ. *Hominem corpore similem reliquit, quippe ex eadem constantem materia: sed ab optimo effictum artifice, qui in eo faciendo semetipsum habuit exemplar.* Ubi σκηνος est corpus, ut Sapientiæ ix. 15. 2 Cor. v. i. & iv. Adde quod Horatius animam vocat,

[1] etiam Epicharmo [2] & Platonicis proditur, & ante eos Scriptori antiquissimo, non illorum hymnorum, quos nos sub eo nomine

——— *Divina particulam auræ.*
Virgilius, *Ætherium sensum.* Juvenalis vero Satyra xv.
———*atque adeo venerabile soli*
Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum a cœlesti demissum traximus arce,
Cujus egent prona & terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.
Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phædone. Cicero de Natura Deorum ii. *Nam cum cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique quasi cognationis & domicilii pristini conspectum excitavit.* Sallustius initio belli Catilinarii: *Omnes homines qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius Libro ii. cap. 26. *Hipparchus numquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animasque nostras partem esse cœli.*

1 *Etiam Epicharmo.*]
Ὁ δὲ γε τ' ανθρωπῳ λογος πεφυκ' απο τȣ Θεȣ λογȣ.
Et Dei a ratione ratio nascitur mortalium.

2 *Et Platonicis.*] Amelius Platonicus: Και ȣτος αρα ην ὁ λογος καθ' ὃν αει οντα τα γινομενα, ὡς αν και ὁ Ἡρακλειτος αξιωσειε, και νη Δι' ὃν ȣ βαρβαρος αξιοι, εν τῃ της αρχης ταξει τε και αταξια καθεστηκοτα προς Θεον ειναι, δι' ȣ τα πανθ' ἁπλως γεγενησθαι, εν ᾡ το γενομενον ζωον και ζωην ειναι και ον πεφυκεναι. *Hæc itaque illa Ratio per quam semper sunt quæ sunt facta, quomodo & Heraclitus censuit: eadem profecto quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imo & in incondito statu Deo adstitisse, per quem omnia omnino facta, in quo id quod sit animal & vitam & esse suum haberet.* Barbarus quem dicit, est Joannes Euangelista, cujus temporibus serior aliquanto Amelius. Verba ejus servavit nobis Eusebius Præparationis lib. xi. cap. 19. & Cyrillus lib. viii. contra Julianum. Meminit ejusdem Ameliani loci & Augustinus libro x. c. 29. de Civitate Dei, & Confessionum libro viii. Tertullianus adversus Gentes: *Apud vestros quoque sapientes* λογον, id est, *sermonem atque rationem constat artificem videri universitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta dispositione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περι ȣσιας, ubi το ποιȣν, causam effectricem, vocabat λογον,

habemus; [1] sed eorum carminum, quæ vetustas Orphica appellavit, non quod Orphei essent, sed quod ab eo tradita continerent. Solem non esse lucem primigeniam, sed lucis receptaculum, *δοχημα και οχημα του πυρος*, ut veterum Christianorum quidam loquitur, [2] agnovit & Empedocles: [3] supra astrorum

quem secuti Cleanthes, Chrysippus, Archedemus, Posidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca *rationem facientem* vocat Epistola lxv. Chalcidius ad Timæum: *Et ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus a summo Deo negligant.* Idem de Mose alio loco: *Aperte indicans, præeunte divina sapientia, cælum terramque factam, tandemque sapientiam divinam esse universitatis primordium*

[1] *Eorum carminum quæ vetustas Orphica appellavit.*] Versus sunt hi:

Αυδην ὁρκιζω σε πατρος την φθεγξατο πρωτην,
Ἡνικα κοσμον ἁπαντα ἑαις ςηριξατο βυλαις.
Illa mihi testis vox sit quæ prima parenti
Edita, cum totum fundavit jussibus orbem.

Exstant in admonitione ad Græcos inter opera Justini, & hi:

Φθεγξομαι οἱς θεμις εςι, θυρας γ' επιθεσθε βεβηλοις—κ. τ. λ.
Queis fas est audire canam, procul ite profani,
Ite foras; tibi sed Lunæ Musææ nepoti,
Vera tibi pandam, ne quæ prius insita menti
Hærescunt dulcis spolient te munere vitæ,
Divinam spectans rationem pectus ad illam
Dirige, & ima animi semper præcordia; recta
Nec deflecte via: fictorem conspice mundi:
Unus is æternus: suntque omnia facta per unum.
Ipse agitat totam præsenti numine molem,
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Exstant in admonitione ad Græcos, item in libro de Monarchia in operibus Justini Martyris, in Clementis Alexandrini libro Strom. v. in Eusebio lib. xiii. præparationis Euangelicæ ex Aristobulo.

[2] *Agnovit & Empedocles.*] De quo Laërtius, *τον ἡλιον φησι πυρος αθροισμα μεγα. Solem dicebat magnum esse acervum ignis.* Is qui Placita scripsit Philosophorum, quæ sunt in operibus

loca divinum esse domicilium Aratus [1] & Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquissimum rerum esse Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores [2] ex veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum [3] etiam apud Orphicos [4] & Hesiodum

Plutarchi lib. ii. cap. 6. Εμπεδοκλης τον μεν αιθερα πρωτον διακριθηναι, δευτερον δε το πυρ, εφ' ῳ την γην, εξ ἡς αγαν προσφιγγομενης τῃ ῥυμῃ της περιφορας, αναβλυσαι το ὑδωρ· εξ ὑ θυμιαθηναι τον αερα, και γενεσθαι τον μεν ȣρανον εκ τȣ αιθερος, τον δε ἡλιον εκ πυρος. *Empedocles primum omnium secretum ajebat æthera, deinde ignem, post terram, qua constricta impetu ipso agitationis, ebulliisse inde aquam: ex hac exhalasse aërem: cælum autem ex æthere natum: solem ex igne.* Et cap xx Empedocles δυο ἡλιȣς, τον μεν αρχετυπον, τον δε φαινομενον. *Duos soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδη, δεχομενον μεν τȣ εν τῳ κοσμῳ πυρος την ανταυγειαν, διηθȣντα δε προς ἡμας το φως, *vitreæ naturæ, qui ignis ejus qui in mundo est, repercussum in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos destillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, Solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus, narrante Laërtio.

[3] *Supra astrorum loca divinum esse domicilium.*] *Aratus.*
Οἱον γαρ κακεινο θεων ὑπο ποσσι φορειται
Λειψανον Ηριδανοιο πολυκλαυςȣ ποταμοιο.
Quantus & ille vides subter vestigia divum
Se ferat Eridani gurges, lacrimabilis amnis.

[1] *Et Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur:
Sed quanquam me nocte premunt vestigia divum.

[2] *Ex veteri disciplina docuit Thales.*] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto & Leandro.

[3] *Etiam apud Orphicos.*] Hymno noctis.
Νυκτα θεων γενετειραν αεισομαι, ηδη και ανδρων.
Noctem concelebro genitricem hominumque Deumque.

[4] *Et Hesiodum.*] Cujus hac de re versus supra posuimus.

est, atque inde [1] antiqui moris retinentissimæ gentes tempora per noctes numerabant. [2] A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; [3] sidera a Deo facta, Aratus; [4] Spiritu Dei

[1] *Antiqui moris retinentissimæ gentes.*] Οἱ Νομαδες των Λιβυων, ου ταις ἡμεραις, αλλα ταις νυξιν, αυτων αριθμουσι τον χρονον. *Numidæ in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant*, ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib i. art. 3. 67. & alibi, & doctissimum Lindebrogium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni: olim & Galli. Cæsar Libro vi. belli Gallici: *Spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius libro xvi historiæ Naturalis, capite ultimo. *Luna, quæ principia mensium annorumque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienses addit Gellius, Libro iii. cap. 2. Phœnicum hac quoque in re discipulos.

[2] *A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras.*] Verba ejus posuimus supra, quæ habes apud Laërtium, Scriptorem de Placitis Philosophorum, & alios. Etiam Timonis de ejus sententia versus supra habes.

[3] *Sidera a Deo facta, Aratus*] Phænomenon initio:

Εκ Διος αρχωμεσθα τον ουδεποτ' ανδρες εωμεν
Αῤῥητον μεσαι δε Διος πασαι μεν αγυιαι.—κ. τ. λ.

Quæ nos olim sic vertimus;

Ab Jove Musarum primordia: semper in ore
Plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
Conciliumque virum complet, pelagusque profundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove & utimur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populumque laboribus urget,
Consulat ut vitæ: quando sit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, & quo tempore par sit
Aut serere, aut septas lymphis adspergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quæque suo, atque in totum providus annum
Astra legit, quæ nos moneant, qua quælibet hora
Apta regi, certa nascantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur & ultimus idem.
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.

infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius; [1] hominem ex luto formatum Hesiodus, [2] Ho-

Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem & res docet & Paulus Apostolus in Actis xvii. 28. Ovidius sua Phænomena his versibus terminavit, ut ex Lactantio discimus:

Tot numero, talique Deus simulacra figura
Imposuit cælo, perque atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque sententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandasse provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ vero ut noctem tueretur: cæteras quoque stellas disposuisse, tanquam temporum limites annorumque signa, indicia quoque futurorum proventuum.*

[4] *Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius.*] In sexto Æneïdos, quem Servius ait ex plurimis veterum scriptis fabricatum:

Principio cælum & terras camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis vigor & cælestis origo
Seminibus.

Explicandis his illa serviant ejusdem Georgicon. iv.

His quidam signis atque hæc exempla secuti
Esse apibus partem divinæ mentis & haustus
Ætherios dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

[1] *Hominem ex luto formatum Hesiodus.*] Operibus ac diebus:

Ἥφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδὴν.
Mulciberumque moras jubet omnes solvere, & undas
Commiscere solo, atque humanam imponere vocem.

[2] *Homerus.*] Iliados H.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.
At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo, unde venerunt. Euripides Hypsipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

merus, [1] Callimachus; denique unum esse summum Deum, rerum omnium causam, consensu gentium traditum asseverat [2] Max-

———*κατα δ' αχθονται βροτοι*
Εις γην φεροντες γην· αναγκαιως δ' εχει
Βιον θεριζειν, ὡστε καρπιμον σταχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tusculanarum tertio:
Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt;
Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges, sic jubet necessitas.

Idem Euripides Supplicibus:
Εασατ' ηδη γη καλυφθηναι νεκρους.
Ὁθεν δ' ἑκαστον εις το σωμ' αφικετο,
Ενταυθ' ἀπηλθε· πνευμα μεν προς αιθερα,
Το σωμα δ' εις γην· ου τι γαρ κεκτημεθα
Ἡμετερον αυτο πλην ενοικησαι βιον·
Καπειτα την θρεψασαν αυτο δει λαβειν.
Jam sinite terræ mortuos gremio tegi:
Res unde quæque sumpserat primordium,
Eo recipitur. Spiritus cælo redit,
Corpusque terræ: jure, nec enim mancupi,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur;
Mox Terra repetit ipsa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchre conveniant cum Mose, Genes. iii. 19. & Salomone Eccl. xii. 7.

[1] *Callimachus.*] Cui in Scazonte homo *πηλος ὁ Προμηθειος*, *lutum Prometheum.* Hujus luti mentio & apud Juvenalem & apud Martialem Adde Censorini locum: *Democrito vero Abderitæ ex aqua limoque primum visum est homines procreatos. Nec longe secus Epicurus.*

[2] *Maximus Tyrius.*] Dissertatione i. *εν τοσουτῳ δη πολεμῳ και στασει και διαφωνια. κ. τ. λ.* *In tanta pugna ac discordia & discrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque consententem, Deum esse unum rerum universarum & regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios, administrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & sapiens & sapientia destitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro ii. de Jure Belli ac Pacis, cap. xx. §. 45. & illud Antisthenis relatum a Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius lib. i. cap. 5. ex eodem Antisthene, *Summæ totius artificem.* Sophocles:

imus Tyrius. Et intra septem dies peracti operis memoria servata non apud Græcos tantum & Italos, honore diei septimi, quod [1] ex Josepho, [2] Philone, [3] Tibullo, [4] Clemente Alexandrino, & [5] Luciano discimus, (nam de Hebræis notissimum est,) sed & [6] apud Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas

Εἰς ταις αληθειαισιν εἱς εϛιν Θεος
Ὁς ȣρανον τ' ετευξε και γαιαν μακραν
Ποντȣ τε χαροπον οἰδμα κανεμων βιας.
Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cœli solique machinam qui condidit,
Vadumque ponti cærulum & vim spiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Civitate Dei libro iv. cap. 31.

[1] *Ex Josepho.*] Adversus Appionem ii. circa finem, nullam esse ait urbem Græcam, nullam barbaram, ενθα μη το της ἑϐδομαδος, ἡν αργȣμεν ἡμεις, το εθος ȣ διαπεφοιτηκεν, quam non pervaserit mos septimæ diei, qua Judæi feriantur.

[2] *Philone.*] De die septima: Ἑορτη γαρ ȣ μιας πολεως, ȣ χωρας εϛιν, αλλα τȣ παντος. *Est enim festus dies non uni urbi, aut regioni, sed universo.*

[3] *Tibullo.*]
Cultaque Judæo septima sacra viro.
Loquitur autem de iis feriis, quas & Romanæ mulieres observabant.

[4] *Clemente Alexandrino*] Qui Strom. v. ex Hesiodo adfert ἑϐδομον ἱερον ἡμαρ, *lux septima sancta*, & similia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Aristobulo adfert Eusebius libro xiii cap. 12. Theophilus Antiochenus libro ii. ad Autolycum. Περι της ἑϐδομης ἡμερας ἡν παντες ανθρωποι ὀνομαζȣσι. *De septima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio xxxii. *Diogenes Grammaticus disputare sabbatis Rhodi solitus.* [Non est confundendus septimus dies mensis, cum ultimo Hebdomadis. Vide quæ notavit hac de re *Joan. Seldenus* de Jure N. & G. L. iii c. 17. *Clericus.*]

[5] *Luciano.*] Qui pueros lusisse diebus septimis nos docet in Paralogista.

[6] *Apud Celtas.*] Ostendunt antiqnissima etiam apud Celticas gentes, id est, Germanos, Gallos, Britannos, dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus lib i. cap. 84.

digesta tempora: quod nos docent [1] Philostratus, [2] Dion Cassius, Justinus Martyr, [3] & vetustissima dierum nomina. Primam hominis vitam [4] cum simplicitate fuisse, [5] & nudo corpore, docebant & Ægyptii; unde aurea Poetarum ætas, [6] etiam Indis celebrata, ut

[1] *Philostratus*] Libro iii. cap. 13. ubi de Indis.

[2] *Dion Cassius.*] Lib. xxxiii. Την ἡμεραν την του Κρονου καλουμεν. *Diem quam Saturni dicimus.* Addidit ibidem morem per septenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem, sed vetustissimum, docet nos Herodotus libro ii. Adde de Romanis Isidorum lib. v. cap. 30. & 32.

[3] *Et vetustissima dierum nomina*] Vide oraculum & Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum. [Vereor ut hebdomades ortum a septem Planetis, potius quam a creatione intra septem dies duxerint. *Clericus.*]

[4] *Cum simplicitate fuisse.*] Vide quæ in hanc rem produximus lib. ii. cap. i. §. ii. de Jure Belli, & in notis ad eum locum.

[5] *Et nudo corpore docebant & Ægyptii.*] Quorum sententiam sic refert Diodorus Siculus libro i Τους ουν πρωτους των ανθρωπων, μηδενος των προς βιον χρησιμων εὑρημενου επιπονως διαγειν, γυμνους μεν εσθητος οντας, οικησεως δε και πυρος αηθεις, τροφης δ' ἡμερου παντελως αγενοντους. *Primos homines, cum nihil eorum quæ sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius: quippe nulla veste amictos, domicilii & ignis insuetos, mansuetioris victus rudes.* Plato in Politico: Θεος ενεμεν αυτους επιστατων, καθαπερ νυν ανθρωποι, ζωον ὀν ἑτερον θειοτερον, αλλα γενη φαυλοτερα αυτων νομευουσι. *Deus eos pascebat, custosque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde: Γυμνοι δε και αστρωτοι θυραυλουντες τα πολλα ενεμοντο. *Nudi autem & sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro iv. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de Re Rustica: Τους παλαιους και εγγυς θεων γεγονοτας, βελτιστους τε οντας φυσει και τον αριστον εζηκοτας βιον, ὡς χρυσουν γενος νομιζεσθαι. *Primos illos Diisque proximos mortales, optimæ fuisse indolis, vitamque vixisse optimam, unde & auream hanc dici ætatem.*

[6] *Etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est.*] Libro xv. Calanum Indum loquentem inducit: Το παλαιον παντ' ην αλφιτων και αλευρων πληρη. κ. τ. λ. *Olim omnia ita plena erant fari-*

apud Strabonem est. [1] Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam apud Indos idololatras, suo tempore, exstitisse [2] notavit Maimonides; eandemque apud Peguenses, & Calamiñsamenses paganos ejusdem Indiæ populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenses ab orbe condito [3] ad sex annorum millia putari, [4] nostri quoque sæculi testes perhibent. Eorum, qui primos ho-

na ex tritico & hordeo, ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii, rursum alii vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam se transtulere: quem statum exosus Deus omnia ea abolevit, aliudque vitæ genus per laborem agendæ instituit

[1] *Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam.*] In iis quæ Philo Byblius ex Sanchuniathone vertit, πρωτογονος est אדם, αιων est חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquissimis Græcorum mysteriis acclamatum Ευα, simulque monstratus serpens. Meminere Hesychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro, Chalcidius ad Timæum: *Juxtaque Moysen Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet, vescerentur.* Idem alio loco: *Quibus Hebræi concinunt, cum dicunt homini quidem a Deo datam esse animam ex inspiratione cælesti, quam rationem atque animam rationalem appellant: mutis vero & egrestibus ex silva, rationis expertem, jussu Dei vivis animantibus & bestiis terræ gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens, quæ primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.*

[2] *Notavit Maimonides.*] Ductoris dubitantium parte iii. cap 29.

[3] *Ad sex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit, quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario xvi. in librum ii. de Cœlo, Observationes quas Babylone collectas ad Aristotelem misit Callisthenes, fuisse ad illa tempora annorum cIↃIↃ ccccciii.; id enim a diluvii tempore non multum abit.

[4] *Nostri quoque seculi testes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendesium de Pinto.

mines secuti sunt, vitam ad mille ferme annos durasse, [1] Berosus in Chaldaicis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poetas Hesiodus: quod eo minus incredibile, quando & [2] majora multo olim fuisse hominum corpora nudatis sepulcris compertum, plurimarum gentium historiæ

[1] *Berosus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hieronymus in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt.*] Omnes hos scriptores, suo adhuc tempore manentibus libris, testes citat Josephus Antiquæ historiæ lib. i. cap. 4. ac præter hos Acusilaum, Ephorum, Nicolaum Damascenum. Arcadas ad ccc annos vivere solitos notat ad viii. Æneïdos Servius.

[2] *Majora multo olim fuisse hominum corpora.*] Josephus Antiquæ historiæ Lib. v. cap. 2. Ὑπελιπετο δε των γιγαντων ετι γενος, οἱ δια σωματων μεγεθη και μορφας ȣδεν τοις αλλοις ανθρωποις παραπλησιας παραδοξον ησαν θεαμα, και δεινον ακȣσμα· δεικνυται δ' ἐτι και τα τȣτων οςα, μηδεν τοις ὑπο πιςιν ερχομενοις εοικοτα. *Restabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum dispares, stupendum erant spectaculum, & fama terribilis: monstrantur in hunc diem eorum ossa, fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ descriptione dicebat a Sertorio reperta Antæi ossa, quorum compagem fuisse cubitorum sexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. ix. meminit effossi capitis Idæ, quod triplæ esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ xvi ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo, in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem longam xxiv cubitos. Ejusdem Phlegontis extat libellus de Longævis, dignus sane lectu. [Quosdam olim variis in locis, ut etiamnum hodie, fuisse majoris staturæ homines, seu paucis pedibus reliquos superasse, non ægre crediderim; sed omnes fuisse majores non magis credo, quam proceriores arbores, profundioresve alveos fluviorum fuisse. Inter hæc omnia, aliaque id genus ea est proportio, ut aliis alia respondeant, non minus hodie quam olim; quare nulla ratio est cur mutata fuisse credamus. De Gigantibus vide orationem *Theod. Ryckii.* Clericus.

prodiderunt, ac nominatim Græcorum [1] Pausanias, & [2] Philostratus, Romanorum [3] Plinius. Sicut & visa divinitus obtigisse hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, [4] & famulantes ei mentes, ab hominum familiari commercio quasi secluderent, [5] post Græcos plurimos, refert Catullus.

[1] *Pausanias.*] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æsculapii ad Asopum urbem ostendebantur: & in Eliacorum priore, ossis e mari educti, quod olim Pisæ custoditum, Pelopisque creditum fuerat.

[2] *Philostratus.*] In Heroïcorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus.

[3] *Plinius.*] Libro vii. cap. 16. *In Creta, terræ motu rupto monte, inventum est corpus stans, quod alii Orionis, alii Eëtionis fuisse tradunt. Orestis corpus Oraculi jussu refossum septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non cessavit minora corpora mortalium, quam prisca conqueri.* Solinus cap. i. *Quis enim non ævo isto minor parentibus suis nascitur? Priscorum autem testantur molem etiam Orestis suprema, cujus ossa Olympiade quinquagesima & octava Tegeæ inventa a Spartanis oraculo monitis, discimus implesse longitudinem cubitorum septem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accersunt in fidem viri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupissent, post discessum fluctuum inter plurima humi discidia humanum corpus repertum sit cubitum trium atque triginta: cujus inspectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipsum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant, oculis potitos.* De molari hominis dente a se conspecto vide Augustinum libro xv. de Civitate Dei, cap. xi.

[4] *Et famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iside, Maximum Tyrium Dissertatione prima & xvi. Julianum hymno Solis. Ipsum nomen ἀγγελων, in hac re usurpant, præter Græcos veteris Fœderis interpretes, Labeo, Aristides, Porphyrius, Jamblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hostanes citatus Minutio. Heraclitus, teste quem dixi Chalcidio, asserit, præmoneri meritos instruentibus divinis potestatibus.

[5] *Post Græcos plurimos refert Catullus.*] Epithalamio Pelei & Thetidos.

Gigantum ferina vita, cujus Moses meminit, ubique ferme [1] apud Græcos, [2] & Latinos quosdam, legitur. De diluvio notandum, in ejus historiam ferme omnium gentium memoriam desinere; etiam earum, quas diu incognitas parentum nostrorum ætas nostræ notitiæ tradidit: unde & [3] Varroni omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ a Poetis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero,

Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Justitiamque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit exstinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater substernens se impia nato,
Impia non verita est divos scelerare penates:
Omnia fanda, nefanda malo permista furore
Justificam nobis mentem avertere Deorum.

[1] *Apud Græcos.*] Homerum Iliados Θ. Hesiodum in Operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum & Plato meminit de Republica ii. & segreges isti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus iii.

[2] *Et Latinos quosdam legitur.*] Vide Ovidium i. Metamorphoseon, & Lucanum libro iv. Seneca Natur: quæst. 30. l. iii. ubi de diluvio: *Exstinctis pariter feris, in quarum homines ingenia transierant.*

[3] *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur.*] Censorinus: *Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod historicon Varro appellat. Hic enim tria discrimina temporum esse tradit. Primum ab hominum principio ad cataclysmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον. Secundum a cataclysmo priore ad Olympiadem primam: quod quia in eo multa fabulosa referuntur, μυθικὸν nominatur. Tertium a prima Olympiade ad nos: quod dicitur ἱστορικὸν, quia in eo res gestæ veris historiis continentur.* Tempus illud, quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem universalis notam conchas, quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

id est, Mosi convenienter, vetustissimi scriptores tradiderant, [1] Chaldæorum Berosus, [2] As-

[1] *Chaldæorum Berosus.*] De quo sic Josephus contra Appionem primo: Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσος ταις αρχαιοταταις επακολουθων αναγραφαις. κ. τ. λ. *Hic Berosus antiquissima scripta sequens eadem quæ Moses narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Noachus generis nostri auctor servatus est, cum ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset.* Post recitatam autem diluvii historiam, hæc verba addidit Berosus, quæ idem ille Josephus habet Antiquæ Historiæ libro primo, capite quarto. Λεγεται δε και του πλοιου εν τῃ Αρμενια προς τῳ ορει των Κορδυαιων ετι μερος ειναι, και κομιζειν τινας της ασφαλτου αφαιρουντας. χρωνται δε μαλιστα οἱ ανθρωποι τῳ κομιζομενῳ προς τους αποτροπιασμους. *Dicitur autem etiamnunc in Armenia, in Cordyæorum monte, pars esse ejus navigii, & quosdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

[2] *Assyriorum Abydenus.*] Servavit nobis ejus locum Eusebius libro ix Præparationis, cap. xii. & Cyrillus primo adversus Julianum: μεθ' ὃν αλλοι τε ηρξαν, και Σεισιθρος, κ. τ. λ. *Post hos imperarunt alii, ac deinde Sisithrus, cui Saturnus præsignificavit ingentem vim imbrium futuram, Desii decima quinta; jussit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sipparis est, abscondere. Sisithrus hæc cum implesset, statim in Armeniam navigavit, ac subito vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die postquam remiserat tempestas, avium quasdam emisit, experimentum capturus an illæ terræ aliquid visuræ essent e mari exstans. Illæ vero exceptæ ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro rediere, & post eas aliæ. At cum misisset tertio (redierant enim aves alis limo plenis) Dii eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia.* Sisithrus, ut & Ogyges, & Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod Noë Hebraïco sermone, quo scripsit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi posset, expressit Moses: quomodo, scilicet, Alexander Polyhistor Isaacum Græce scribens Γελωτα vocavit, ut ex Eusebio discimus: multaque sunt talia, apud Historicos omnes. Philo de præmiis & pœnis: Τουτον Ἑλληνες μεν Δευκαλιωνα, Χαλδαιοι δε Νωε επονομαζουσιν, εφ' ᾧ τον μεγαν κατακλυσμον συνεβη γενεσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus evenit.* Deucalionis autem diluvium fuisse illud universale tradebant Ægyptii, teste Diodoro lib. i. Ad Italiam etiam pertinuisse Plinius lib. iii. cap. 14. Ut ad nominum il-

syriorum Abydenus, [1] qui & columbæ emissæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus: &

lam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est ea de re Platonis in Critia locus: Το δ' ετι βραχυ προ τε λογε δει δηλωσαι, μη πολλακις ακεοντες Ἑλληνικα βαρβαρων ανδρων ονοματα θαυμαζητε, το γαρ αιτιον αυτων πευσεσθε. Σολων επινοων εις την αυτε ποιησιν καταχρησασθαι τῳ λογῳ, διαπυνθανομενος την των ονοματων δυναμιν, ὑρε τες τε Αιγυπτιες τες πρωτες εκεινες αυτα γραψαντας, εις την αυτων φωνην μετενηνοχοτας· αυτος τε αυ παλιν εκαςε την διανοιαν ονοματος αναλαμβανων, εις την ἡμετεραν αγων φωνην απεγραφετο. *Illud in hujus sermonis limine dicendum vobis, ne miremini si Græca sæpe audiatis virorum barbarorum nomina; causam jam intelligetis. Cum Solon carminibus suis inserere hanc narrationem vellet, vim ipsam significationemque nominum perscrutatus, reperit Ægyptiorum primos, qui de rebus istis scripserant, in suam ea linguam transtulisse. Ipse vero percepta nominis cujusque significatione, ea ipsa nostro vestivit sermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhistoris, quæ servavit nobis Cyrillus dicto libro primo adversus Julianum: Ωτιαρτε δε τελευτησαντος. κ. τ. λ. *Mortuo Otiarte filium ejus imperasse Xisuthrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuisse ajunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum, Saturno ipsi quod futurum erat prænuntiante, & fabricandam ipsi Arcam: in ea ipsi una cum volucribus, reptilibus ac jumentis navigandum.* Assyriis autem, ut & aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ, ut Taciti utar verbis, e septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum איל, quod Deum significat, Græci Interpretes Κρονον ideo vertere, quod is Syris איל dicebatur. Philo Byblius, Sanchuniathonis interpres: Ιλον τον και Κρονον λ. Citat Eusebius: apud quem mox ex eodem Philone sequitur: Κρονος ὁν οἱ Φοινικες Ισραηλ ονομαζεσι. Sed error est librarii, qui pro ιλ quod contracte pro Ισραηλ Graecis Christianis poni solet, posuit Ισραηλ, cum ιλ sit, ut diximus, איל, quomodo Syri dicunt, quod אל Hebræi.

[Non est, in hac historia, de nihilo, quod Deucalion, qui idem ac Noachus, dicatur ανηρ πυῤῥας, hoc est, איש אדמה *vir terræ*, hoc est, agricola Gen. ix. 20. ubi vide a nobis notata. *Clericus.*]

[1] *Qui & columbæ emissæ meminit, ut & ex Græcis Plutarchus.*] Libro, Terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiæ: Δευκαλιωνι φασι περιςεραν εκ της λαρνακος αφιεμενην δηλωμα γενεσθαι, χειμωνος μεν εισω παλιν ενδυομενην, ευδιας δ' αποπτασαν. *Columbam ajunt ex arca emissam certum indicium detulisse Deucalioni, cum rediret, tempestatis, ubi emanebat, serenæ.* Notanda

[1] Lucianus, qui, apud Hierapolim Syriæ, vetustissimam ait exstitisse historiam & de Arca, &

autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhistoris loco, non minus quam in Nicolai Damasceni & Apollodori libris, & in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus libro iii. vox λαρνακος, quæ plane respondet voci תבה, quam in hac historia Moses usurpat, neque vero aliter eam vertit Josephus.

[1] *Lucianus.*] Libro de Dea Syria, cum de templo vetustissimo, quod erat Hierapoli, agere cœpisset, adjungit. Οἱ μεν ȣν πολλοι Δευκαλιωνα τον Σκυθεα το ἱερον εισασθαι λεγȣσι τȣτον Δευκαλιωνα, επι τȣ το πολλον. κ. τ. λ. *Plerique a Deucalione structum ajunt hoc templum, eo, scilicet, Deucalione cujus ætate vis aquarum fuit maxima De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Est autem sermo talis: Hoc quod nunc est hominum genus non ab initio exstitisse, sed id periisse stirpitus: qui vero nunc sunt homines secundi esse generis, quod ortum a Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem, qui ante fuerant, hominibus hæc sunt quæ memorantur. Contumeliosi homines cum essent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum servabant, neque excipiebant hospites, neque curabant supplices: ob quas res maxima eis supervenit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de se extulit, tum vero plurimi de cælo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, & mare ipsum superfusum est terris, ita ut res omnes aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad secundi generis exordium Deucalion relictus est, prudentiæ & pietatis ergo. Servatus autem hoc modo est. In arcam magnam, quam habebat, liberos mulieresque domus suæ imposuit, ipseque eam ingressus est: quod cum faceret, venere apri, & equi, & leonum genera, & serpentes, & alia quæ in terra pascuntur, bina quæque: ille hæc ad se animantia recepit omnia: quæ nihil nocuere: sed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua super terras fuit. Hæc sunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis vero quæ post acciderunt, fertur ab illis qui Hierapolim habitant res admirabilis, in sua regione terræ fuisse hiatum, qui aquam absorpserit omnem. Id ubi factum esset, a Deucalione positas aras & Junonis templum super illo hiatu. Hiatum ipse vidi. Valde exiguus est sub templo, quod dixi. An olim major fuerit, contractusque sic cum tempore, equidem nescio: id scio, quem vidi, parvum esse. In historiæ hujus signum quod agunt, hoc est: bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non sacerdotes tantum, sed omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate usque eunt ad mare homines, omnesque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Descendit in hiatum*

de servatis per eam non hominibus modo selectis, sed & de animantibus cæteris. [1] Apud Molonem quoque, [2] & Nicolaum Damascenum historia eadem exstabat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat: quod & in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. [3] Sed & in Americæ partibus Cuba, Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium servatorum, quin

aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immensam vim aquæ recipit. Hoc cum faciunt, ritum hunc ajunt a Deucalione institutum, in calamitatis simul & salutis partæ memoriam. Talis est vetus de templo hoc sermo.

[1] *Apud Molonem quoque.*] Verba ejus tradidit nobis Eusebius libro ix. Præparationis Euangelicæ, cap. xix. Κατα τον κατακλυσμον απο της Αρμενιας απελθειν τον περιλειφθεντα ανθρωπον μετα των υιων, εκ των ιδιων εξελαυνομενον υπο των εγχωριων· διανυσαντα δε την μεταξυ χωραν, ελθειν εις την ορεινην της Συριας, ουσαν ερημον. *Sub diluvii tempus excessisse ex Armenia eum hominem, qui cum liberis suis diluvium evaserat, ejectum rebus suis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta transiisset, pervenisse in Syriæ regionem montanam, tunc vacuam.*

[2] *Et Nicolaum Damascenum.*] Ejus verba ex historiæ Universalis libro xcvi. sic exhibet dicto jam loco Josephus: Εστιν υπερ την Μινυαδα μεγα ορος κατα την Αρμενιαν, Βαρις λεγομενον, εις ὁ πολλους συμφυγοντας επι του κατακλυσμου λογος εχει περισωθηναι και τινα επι λαρνακος οχουμενον, επι την ακρωρειαν οκειλαι. και τα λειψανα των ξυλων επι πολυ σωθηναι· γενοιτο δ' αν ουτος όντινα και Μωσης ανεγραψεν ὁ των Ιουδαιων νομοθετης. *Est super Minyada* (quam Milyada vocant Strabo & Plinius,) *ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama est servatos esse ex cataclysmo multos: unum vero in Arca vectum ad summum ejus jugum appulisse, diuque lignorum ejus arcæ mansisse reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moses meminit, qui Judæis leges condidit.* His scriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius, qui res Phœnicias scripsit, & Mnaseas, memorati Josepho. Forte & Eupolemus, quem ex Polyhistore producit Eusebius Praeparationis lib. ix. cap. 17.

[3] *Sed & in Americæ partibus.*] Vide Josephum Acostam & Antonium Herreram.

& corvi & columbæ servatam memoriam, diluvii ipsius etiam in ea parte, quæ nunc Castella aurifera vocatur, Hispani complures testantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, [1] quod Plinio notatum est Joppen ante diluvium conditam. Locus, in quo post diluvium subsedit Arca, [2] in montibus Gordyæis ab omni ævo, [3] in hunc diem, Armeniorum constante memoria, monstratur. [4] Japetus Europæorum

[1] *Quod Plino notatum.*] Lib. v. cap. 13. Consentiunt Plinio Mela & Solinus. Confer quae ex Abydeno jam attulimus.

[2] *In montibus Gordyæis.*] Quos Moses Ararath vocat, Kardu transtulere Chaldaei interpretes, Cordyaeos Josephus, Cordaeos Curtius, Gordyaeos scribit Strabo libro xvi. Plinius libro vi. cap. 27. & Ptolemaeus. [Haec & sequentia, quae ad Geographiam Sacram, & conditores Gentium pertinent, post haec a *Grotio* edita, de industria & adcuratius multo perscrutatus est *Sam. Bochartus*, in Geographia Sacra; unde etiam *Grotii* ratiocinationibus majus pondus accedit. *Clericus.*]

[3] *In hunc diem.*] Monstratas suo aevo has Arcae reliquias ait Theophilus Antiochenus libro iii. Epiphanius contra Nazaraeos. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυαίων χώρᾳ. *Ad hoc usque tempus reliquiæ Arcæ Noë monstrantur in Cordyeorum terra:* Chrysostomus Oratione de perfecta dilectione. Isidorus lib. xiv. Originum, cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam historiæ post diluvium resedisse testantur. Unde & usque hodie ibidem lignorum ejus videntur vestigia.* Adde ex Haitone Armenio haec, quae habet capite nono: *In Armenia est altior mons quam sit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur, & in cacumine illius montis post diluvium arca primo sedit.* Adde Geographum Nubiensem & Itinerarium Benjaminis.

[4] *Japetus.*] Est ipsa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut π, alii ut φ pronunciabant; qualis differentia & nunc est inter Germanos & Belgas. Notavit id de Hebraea litera ad Danielem Hieronymus.

genitor, & inde Ion, aut, ut olim eloquebantur, [1] Javon Græcorum, Afrorum vero [2] Hammon, nomina sunt, quæ apud Mosem quoque apparent, sicut & cæterorum vestigia in gentium locorumque vocabulis [3] Josephus & alii

[1] *Javon.*] Nam ιαονες saepe est apud vetustos scriptores. Id in Aristophanis Acharnensibus Persa pronunciat ιαοναυ. Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per υ scribi cœpit, olim sic Ϝ. ita αυως erat quod nunc αως & ηως· aurora, ταυως ταως· pavus, ιαυνας τες Ἑλληνας καλεσι. Suidas.

[2] *Hammon.*] Nam ח per aspirationem reddere, aut etiam omittere Graeci solent: ut חצר-מות Ἀδραμυττος, vel Ἀδραμυττος. חכמות αχμωθ, apud Irenaeum & alios. חברה socia αβρα Graecis veteribus. חיה αιων. חנה, Hanno vel Anno. חני-בעל Hannibal vel Annibal: חצר-בעל Hasdrubal vel Asdrubal. חשים αξυμιται. ων vero Graeca est desinentia. Hic non Libyum tantum, sed & multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Jovis stellam. Lucanus ix.

Quamvis Æthiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Juppiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt sacrae literae Psal. lxxviii. 51. cv. 23, 27. cvi. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraicis ad Genesim: *A quo Ægyptus usque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

[3] *Josephus & alii observant.*] Is a גמר dicit esse Γομαρεις Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ libro i. Ex מגוג Scythas, a quibus condita Scythopolis in Syria; & altera urbs Magog. Plinio lib. v. cap. 23. aliis dicta Hierapolis & Bambyce: A מדי Medos esse apparet: ab יון, quod diximus, Iavonas, Iaonas, Ionas. A חבל Josephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetustæ originis vestigia servantem ponit Ptolemæus. A משך est urbs ipsi memorata Mazaca, cujus & Strabo meminit lib. xii. & Plinius lib. vi. 3. & Ammianus Marcellinus libro xx. Adjice huic Moschos nominatos Straboni lib. xi. & Melæ libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius lib. vi. c. 9. & Moschicos montes apud eosdem & Plinium. A תירס esse Thraces, cum Josepho tradunt consensu alii, & vox indicat: præsertim si observemus Græcum ξ ab initio respondisse Syriacæ literæ ס, quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז, corruptus est apud Josephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen

habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ & Mysiæ: de qua Strabonem vide lib. xii. & Plinium lib. v. c. 32. & Ascanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem Strabonem lib. xiv. & apud Plinium dicto cap. 32. lib. v. Ascanius portus apud Plinium lib. v. cap. 30. Ascaniæ insulae eidem lib. iv. cap 12. & lib. v. cap. 31. A ריפת esse Paphlagonas dicit Josephus, Riphatæos dictos aliis, quibus locis Riphaces ponit Mela libro i. Ab אלישה esse αιολεις, idem ille nos docet Josephus, & Jerosolymitanus Paraphrastes ei adstipulatur, pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellæ terræ nomen. A תרשיש esse Cilices Josephus idem dicit, probatque ex urbe Tarso. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant, urbium facta sint nomina. De כתים unde Κιτῖιον, supra attigimus. A כוש Æthiopes Chusæi & sibimet ipsis & vicinis, ut Josephi tempore, ita & nunc vocantur: unde & fluvius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent; pariterque a מצרים, qui Μισωρ Philoni Byblio, Mesori sibi ipsis & accolis ii qui Græcis Ægyptii, & mensis apud eos nomen Μεσιρι. Cedreno terra ipsa Μεϛρα. Vere & hoc Josephus a פוט esse in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis & Plinius lib. v. cap. 1. *Phut & juxta eum regio Phutensis usque in præsens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Genesim. Est non longe a Fesa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Mosi est כנען, is contractius Sanchuniathoni, & ex eo Philoni Byblio, Χνα. Invenies id apud Eusebium lib. i. Præparat. c. 10. Et terra ipsa sic dicta. Stephanus de Urbibus: Χνα, ὅτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna, sic appellatur Phœnice.* Et suo tempore ait Augustinus libro Expositionum epistolæ ad Romanos, rusticos ad Hipponem, si interrogentur qui essent, respondere Canaani. Et Mestraimi & Canaanis nomina sunt & in Eupolemi loco, ut eum profert Eusebius Præparat. ix. 17. A רעמה Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in γ mutato, ut in Gomorra aliisque vocibus. A סבא Sabæos deducit Josephus, notam gentem: quarum & urbs princeps Sabæ Straboni lib. xvi. Ubi a סבתה Sabatenos Josephus ponit, ibi Plinio urbs est Sobotale lib. vi. cap. 28. להבים a Libyum nomine non abit, nec a נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio lib. vi. c. 29. Nepata Ptolemæo: nec a פתרסים Pharusi Plinio lib. v. 8. Phaurusii Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis & historiis Sidon. A גרגשי oppidum Gorasa Ptolemæo. Ab ערקי Arca, urbs apud Phœnices, Ptolemæo memorata, & Plinio lib. v. c. 18. Ab ארודי Aradus insula memorata Straboni lib. xvi. Plinio lib. v. c. 20. & Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Strabonem lib. xvi. Plinium lib. v. cap. 26. & 27. & apud Livium lib. xxxvii. Horum traduces

in Phrygia Elymi apud Athenæum lib. iv. Ab אשור Assyrii noti omnibus, ut & a לוד Lydi; unde & vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem Arimi appellantur, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per τ, modo per σ vertitur; unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ, aliis Tinæ. Strabo libro xvi. in fine: Λεγει δε και της Αριμυς ὁ ποιητης. ὡς φησι Ποσειδωνιος δεχεσθαι δειν μη τοπον τινα της Συριας, η της Κιλικιας, η αλλης τινος γης, αλλα την Συριαν αυτην. *Nominat Homerus & Arimos: ea autem voce vult Posidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, sed Syriam ipsam.* Idem lib. xiii. Οἱ δε τυς Συρυς Αριμυς δεχονται, ὑς νυν Αραμυς λεγυσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo; Τυς γαρ ὑφ' ἡμων Συρυς καλυμενυς ὑπ' αυτων των Συρων Αραμμαιυς καλεισθαι. *Nam qui a nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis dici Arammæos.* Ab עוץ Ausanitis regio apud lxx. Interpretes in Jobo: Ausitida dixit Aristæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo posita in Syria. A גתר Gindarus urbs apud Ptolemæum. Et populus Gindareni Plinio, v. 23. in Cœle-Syria. A מש Masius mons non procul Nisibi apud Strabonem lib. xi. & Ptolemæum in Mesopotamia. Nomina יקטן ut & חצרמות & חולן Geographi Arabes nobis in Arabia repræsentant nominibus Balsatjaktan, Hadramuth, Chaulan, ut notavit Capellus vir eruditissimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, & populus Opharitæ circa Mæotim Plinio lib. vi. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima ארך est Aracca, quam in Susiana ponit Ptolemæus, unde Araccæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius. Ab אכר Acabenen corrupte, pro Acadene, dictam suspicatur probabiliter diligens in scripturarum interpretatione Franciscus Junius, qui & alia non pauca observavit eorum quæ jam posuimus. כלנה est Callinisum oppidum ad Euphratem, cui id nomen ad Ammiani mansisse tempora, ex libro ejus xxiii. docemur. Terra שנער est Σεναααρ της Βαβυλωνιας apud Histiæum Milesium, in loco quem nobis conservavit Josephus Antiquæ Historiæ lib. i. cap. 7. & in Chronico, itemque in Præparatione Eusebius. Scripsit is res Phœnicum, lectus etiam Stephano. At rursum ע in γ mutato Singarum hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia nominat. Plinius autem Singaram oppidum libro v. c. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubie est quæ Græcis contractius Ninos. In Epitaphio Sardanapali,

Και γαρ εγω σποδος ειμι, Νινυ μεγαλης βασιλευσας
Ipse Nini magnæ modo Rex nil sum nisi pulvis.

Est id nomen & apud Theognidem, Strabonem libro xvi. Plinium lib. xi. cap. 13. cujus verba sunt. *Fuit & Ninos imposita Tigri ad Solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus

observant. Jam vero [1] affectati in cœlum iti-

iii. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemæus in Assyria. A כלח urbe principe nomen habet regio Calachena. Straboni lib. xi. bis, deinde initio lib. xvi. רסן est Resaina apud Ammian. libro xxiii. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare potest quin litera ע per γ, ut diximus, reddita sit Gaza Palæstinorum, nominata Straboni lib. xvi. Melae lib. i. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio lib. v. 13. vi. 28. & alibi. ספרוים est Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni, quem modo produximus. Sippara Ptolemaeo in Mesopotamia. אור est Ur Castellum Ammiano memoratum libro xxv. חרן Carrae Crassorum clade nobiles.

[1] *Affectati in cœlum itineris.*] Homerus Odysseæ V. Ovidius i. Metamorphoseon :

Affectasse ferunt regnum cœleste gigantes.

Vide & Virgilium Georgicon i. & Lucanum lib. vii. Frequens est apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ supra communem altitudinem attolluntur, dicantur ουρανομηκη, ut apud Homerum sæpe. Sic & Deut. i. 28. & ix. 1. Sibyllæ nescio cujus locum de insana illa turris substructione agentem citat Josephus talem. Παντων ὁμοφωνων οντων των ανθρωπων πυργον ῳκοδομησαν τινες ὑψηλοτατον, ὡς επι ουρανον αναβησομενοι δι αυτου· οἱ δε θεοι ανεμους επιπεμψαντες ανετρεψαν τον πυργον, και ιδιαν ἑκαστω φωνην εδωκαν, και δια τουτο Βαβυλωνα συνεβη κληθηναι την πολιν. *Cum homines omnes una lingua uterentur, altissimam turrim ædificare quidam cæperunt, velut per eam in cœlum scansuri. At Dii ventis immissis evertere turrim hanc, & suam cuique linguam attribuere: unde urbi Babylon factum est nomen.* At ex Abydeno hæc nobis profert Eusebius Præparationis ix. c. 14. & Cyrillus libro i, contra Julianum. Ἐντι δ' οἱ λεγουσι τους πρωτους εκ γης ανασχοντας ῥωμῃ τε και μεγεθει χαυνωθεντας και δη θεων καταφρονησαντας αμεινονας ειναι, πυργον τυρσιν ηλιβατον αειρειν, ινα νυν Βαβυλων εστ' ηδη τε ασσον ειναι του ουρανου, και τους ανεμους θεοισι βωθεοντας ανατρεψαι περι αυτοισι το μηχανημα· των δητα ερειπια λεγεσθαι Βαβυλωνα· τεως δε οντας ὁμογλωσσους εκ θεων πολυθρουν φωνην ενεικασθαι. μετα δε Κρονῳ τε και Τιτηνι συστηναι πολεμον. *Sunt qui dicant primos illos e terra editos homines, cum & viribus & mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse jactarent, vertisse se ad turrim struendam, quo loco nunc est Babylon. Cumque jam prope ad cœlum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disjectum id super ædificantes: ruinis impositum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immissam in eos a Diis linguarum discrepantiam. Post id extitisse bellum Saturnum inter & Titana.* Falso autem a Græcis proditum, conditam a Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chal-

neris, quis non Poetarum meminit? [1] Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum, [2] Strabonem, [3] Tacitum, [4] Plinium, [5] So-

daïcis prodidit, ut nos Josephus docet contra Appionem i. eundemque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Julius Firmicus. Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius Præparat. Euangelicæ lib. xx. cap. 17.

[1] *Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum.*] Libro xix. ubi post lacus Asphaltitæ descriptionem: 'Ο δε πλειστος τοπος εμπυρος ων, και δυσωδης, ποιει τα σωματα των περιοικουντων επινοσα και παντελως ολιγοχρονια. *Vicina regio cum igni subardeat, sævumque odorem exhalet, in causa est cur accolarum corpora morbida sint minimeque vivacia.* [Vide hac de re etiam Dissertationem nostram Pentateucho subjectam, de incendio Sodomorum. *Clericus.*]

[2] *Strabonem.*] Libro xvi. post Asphaltitae descriptionem. Του δ' εμπυρον την χωραν ειναι τα αλλα τεκμηρια φερουσι πολλα— κ. τ. λ. *Esse in hoc solo ignem multa indicia adferunt. Nam & petras ostendunt asperas & exustas circa Masada: tum multis in locis exesas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stillantes, ferventia non sine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ,* xiii. *olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cujus ambitus etiam nunc ostenditur in* lx. *stadia patens: terræ autem motibus, erumpente igne aquisque calidis & bituminosis, exstitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

[3] *Tacitum.*] Historiarum V. *Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse: & manere vestigia, terramque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herbatenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, aëra & inania velut in cinerem vanescunt.*

[4] *Plinium.*] Is Asphaltiten describit lib. v. cap. 16. & lib. xxxv. cap. 15.

[5] *Solinum.*] Capite 36. edit. Salmasianae: *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur humus nigra & in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus favillaceam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum pulverem.*

linum. [1] Circumcisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus, [2] Dio-

1 *Circumcisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus.*] Cum errore tamen. Verba ejus sunt in Euterpe. Μȣνοι παντων Κολχοι και Αιγυπτιοι και Αιθιοπες περιτεμνονται απ' αρχης τα αιδοια—κ. τ. λ *Soli ab antiquo circumcisi sunt Colchi & Ægyptii & Æthiopes. Phœnices autem & qui in Palæstina sunt Syri, fatentur hunc se morem ab Ægyptiis accepisse. Syri vero qui ad Thermodontem & Parthenium sunt amnem, & Macrones horum vicini, a Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt, qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possim.* In Syria Palaestina nullos fuisse circumcisos praeter Judaeos vere dicit Josephus Antiquae historiae libro viii. cap. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Judaeis Juvenalis, *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur.* Vide & Strabonem libro xvii. Tantum vero abest ut Judaei fassi sint umquam ab Ægyptiis se accepisse hunc morem, ut contra aperte dicant Ægyptios ab Josepho didicisse circumcidi. Vide scriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritus de sacris literis Drusius libro vi. Praeteritorum. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Judaeis: quod vel Appionis hominis Ægyptii exemplo, apud Josephum, discas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumaeis dixit: ut & Aristophanes Avibus, ubi Ægyptios & Phœnicas ψωλȣς vocat. Ammonius de Verborum differentiis: Ιδȣμαιοι δε το μεν αρχηθεν ȣκ Ιȣδαιοι, αλλα Φοινικες και Συροι. *Idumæi non ab origine Judæi, sed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumcisi sunt ex Ceturae erant posteris, ut jam dicemus. Colchi & eorum vicini ex Decem sunt tribubus, quas transtulit Salmanasar. Inde & in Thraciam quidam venere. Scholiastes ad Aristophanis Acharnenses. Οδομαντων εθνος Θρακικον. Φασι δε αυτȣς Ιȣδαιȣς ειναι. *Odomantum gens est Thracica. Dicuntur autem esse Judæi.* Ubi Judaeos intellige improprie, Hebraeos, ut saepe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumcisio venit in Novum Orbem, si vera sunt quae de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur. [Quaerunt Eruditi an apud Ægyptios citius, quam apud Hebraeos, instituta sit Circumcisio, qua de re vide notata a nobis, ad Genes. xvii. 10. *Clericus.*]

2 *Diodorus*] Libro i. de Colchis. Ὅτι δε τȣτο το γενος Αιγυπτιακον εστι, σημειον ειναι το περιτεμνεσθαι τȣς ανθρωπȣς παραπλησιως τοις κατ' Αιγυπτον, διαμενοντος τȣ νομιμȣ παρα τοις αποικοις· καθαπερ και παρα τοις Ιȣδαιοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis*

dorus, [1] Strabo, [2] Philo Byblius: præbent etiam nunc [3] ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantum, sed [4] Idumæi, [5] Ismaelitæ,

ortam argumento sit, quod circumciduntur & ipsi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia mansit, ut & apud Judæos Cum Hebraei ab antiquo circumcisi sint, nihilo magis ostendit circumcisio Colchos illos ab Ægyptiis esset, quam, quod nos diximus, ab Hebraeis. Idem libro iii. Troglodytas circumcisos narrat, Æthiopum, scilicet partem.

[1] *Strabo.*] Libro xvi. de Troglodytis: Εισι δε περιτετμημενοι τινες καθαπερ Αιγυπτιοι. *Sunt horum quidam circumcisi, ut Ægyptii.* In eodem libro περιτομας tribuit Judaeis.

[2] *Philo Byblius.*] In fabula de Saturno, apud Eusebium lib. i. cap. 10.

[3] *Ortæ ab Abrahamo gentes.*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumcisionis præceptum etiam Theodorus docuit, in Carmine de Judæis, unde hos versus nobis Eusebius dedit lib. ix. Præparationis Euangelicæ cap. xxii.

Ὁς ποθ' ἑης πατρης εξηγαγε διον Αβρααμ,
Αυτος απ' ερανοθεν κελετ' ανερα παντι συν οικῳ
Σαρκ' αποσυλησαι ποσθης απο, και ῥ' ετελεσσεν.

Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
Idem ipsum totamque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere; paruit ille.

[4] *Idumæi.*] Ab Esavo ita dicti, qui Ουσαος Philoni Byblio. Etenim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ερυθραν transtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo usque pervenit vetus Esavi posterorumque ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumcisos ait, ut & Justinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos suo etiam tempore circumcisos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

[5] *Ismaëlitæ*] Circumcisi hi ab antiquo, sed eo ætatis anno quo Ismaël Josephus lib. i. c. 12. & 13. Τικτεται δε παις ἑκατερων τῳ ὑστατῳ ετει. ὁν ευθυς μετ' ογδοην ἡμεραν περιτεμνεσι, κἀξ εκεινε μετα τοσαυτας γενεας εθος εχεσιν οἱ Ιεδαιοι ποιεισθαι τας περιτομας. Αραβες δε μετα ετος τρισκαιδεκατον· Ισμαηλος γαρ ὁ κτιστης αυτων τε εθνες, Αβρααμε γενομενος εκ της παλλακης, εν τετῳ περιτεμνεται τῳ χρονῳ. *Nascitur Abrahamo & Saræ anno sæculi sui ultimo puer, quem ipso die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis observant. At Arabes circumciduntur post annum aetatis tertium & decimum. Nam princeps*

[1] & alii. Abrahami, Isaaci, Jacobi, Josephi historia Mosi consonans [2] exstabat olim * apud

eorum generis Ismaëlus ea ætate circumcisus est, filius & ipse Abrahami, sed ex ancilla. Origenes in pulchra dissertatione contra Fatum, quæ & apud Eusebium exstat lib. vi. c. 11. & in collectione Græca cui φιλοκαλιας nomen: Ουκ οιδ' όπως δυνησονται σωσαι το των μεν εν Ιυδαια σχεδον παντων — κ. τ. λ. *Nescio quomodo defendere hoc possint, iis qui in Judæa nascuntur prope omnibus talem esse posituram siderum nascentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici ope egere simul atque vitæ limen intraverint. At Ismaëlitis, qui in Arabia sunt, talem esse posituram siderum, ut circumcidendi sint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de istis proditum est.* Hos Ismaëlitas Epiphanius, contra Ebionæos disputans, explicat Sarracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem observarunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

[1] *Et alii.*] Nempe, illi a Cethura, de quibus locus est egregius Alexandri Polyhistoris, apud Josephum lib. i. c. 16. quem & Eusebius adducit Præparationis Euangelicæ lib. ix. c. 20. Κλεοδημος φησιν ὁ προφητης, ὁ και Μαλχας, ὁ ἱςορων τα περι Ιυδαιων—κ. τ. λ. *Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Judæis, eadem dicit quæ Moses qui Judæis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos, quorum tres ab ipso nominantur Afer, Assur, Afra. Ab Assur dictam Assyriam. Ab aliis duobus Afra & Aser urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilitones fuisse in Libyam & Antæum. Herculem autem cum Afræ duxisset filiam, ex ea filium genuisse Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos.* Hic caetera nomina exscriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Josephi & Eusebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Αφερ haud dubie est qui Mosi עפר. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem, Phœnicem; cujus & Philo Byblius meminit, Eusebio citatus in dicto saepe capite 10. libri primi Praeparationis Euangelicae. Is ipse est Hercules, cujus exercitum in Africam venisse [Sallustius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumcisionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, & nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia, retinent.

[2] *Exstabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quaedam, quae

Philonem Byblium ex Sanchuniathone, [1] apud Berosum, [2] Hecatæum, [3] Damascenum, [4] Ar-

ex Philone Byblio nobis servavit Eusebius. Ipsum vide in Auctuario ad Emendationem temporum. Est tamen cur de eo dubitem.

* *Apud Philonem Byblium*] Quousque fides possit haberi *Sanchoniathoni Philonis* nondum satis liquet. Fidem ejus admodum suspectam fecit vir doctissimus *Henr. Dodwellus*, in Dissertatione Anglica, de Sanchoniathonis Phœnicia Historia, edita Londini anno MDCLXXXI. Cujus argumentis hoc etiam addendum, quod in ejus fragmentis sit absurda quaedam mistura Deorum Graeciae Orienti, primis temporibus ignotorum, cum Phœnicum Numinibus. Quod pluribus hic diducere non licet, per chartae angustias. *Clericus.*

1 *Apud Berosum*] Ejus verba servavit nobis Josephus Antiquae historiae lib. i. cap. 8. Μετα δε τον κατακλυσμον δεκατῃ γενεᾳ, παρα Χαλδαιοις τις ην δικαιος ανηρ μεγας και τα ουρανια εμπειρος. *Post cataclysmum decimæ stirpe apud Chaldæos vir exstitit justus & eximius, interque cætera cœlestium peritus.* Haec ad Abrahamum recte referri temporum ratio ostendit.

2 *Hecatæum*] Is librum de Abrahamo scripsit qui periit, sed exstabat Josephi tempore.

3 *Damascenum*] Nicolaum illum virum illustrem, amicum & Augusto & Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Amplissimi Nicolai Peirescii, in cujus morte & literae & literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damasceni verba haec refert Josephus dicto jam loco: Αβραμης εβασιλευσε Δαμασκου επηλυς συν στρατῳ αφιγμενος εκ της γης ὑπερ Βαβυλωνος Χαλδαιων λεγομενης—κ. τ. λ. *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ supra Babylonem sita, Chaldæorum dicitur. At non multo post tempore cum sua multitudine etiam hinc emigrans pervenit in terram, quæ tunc Chananæa vocabatur, nunc Judæa dicitur, ubi & illi habitarunt qui ab eo orti sunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramæ autem in Damascena regione etiam nunc celebre est nomen, monstraturque vicus qui ab eo dicitur Abramæ habitaculum.*

4 *Artapanum, Eupolemum, Demetrium*] Habes quae horum nomine ex Alexandro Polyhistore adfert Eusebius in Praep. lib. ix. cap. 16. 17. 18. 21. 23. Loca sunt longiora, quam ut huc transcribam. Ante Eusebium nemo est, qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo structo, de quo agitur Gen. xxxv. venit fabula των Βαιτυλιων quam ex Philone Byblio habet Eusebius lib. i. Praepar. c. 10.

tapanum, Eupolęmum, Demetrium, partim & [1] apud vetustissimum Orphicorum scriptorem: exstat & nunc aliquid [2] apud Justinum ex Trogo Pompeio. [3] Apud eosdem ferme

[1] *Apud vetustissimum Orphicorum scriptorem*] Certe enim de alio accipi ista non possunt, quae apud Clementem Alexandrinum Strom. v. & Eusebium libro xiii. capite 12. legimus:

Ου γαρ κεν τις ιδοι θνητων μεροπων κραινοντα,
Ει μη μουνογενης τις αποῤῥωξ φυλου ανωθεν
Χαλδαιων, ιδρις γαρ εην αστροιο πορειης,
Και σφαιρης κινημ᾽ αμφι χθονα ως περιτελλει
Κυκλοτερες, εν ισω τε κατα σφετερον κνωδακα.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille nisi Chaldæo sanguine cretus:
Norat enim Solis qua se astrum lege rotaret,
Et circum terram magnus se volveret orbis
Æqualisque teresque, intus sita circumplectens.

Ubi Abrahamus μουνογενης sic dicitur, ut apud Esaiam LI. cap. 2. אחד Ex cognitione autem siderum celebratus Abrahamus etiam Beroso, ut jam audivimus, Eupolemus apud Eusebium de eodem: Ὁν δη και την αστρολογιαν και την Χαλδαϊκην ευρειν. *Hunc repertorem fuisse & scientiæ sideralis & disciplinæ insuper Chaldaïcæ.*

[2] *Apud Justinum ex Trogo Pompeio*] Lib. xxxvi. cap. 2. *Judæis origo Damascena, Syriæ nobilissima civitas. Post Abraham & Israël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, sic Trogus Pompeius dixere, quod in suis familiis jus regium obtinuerint. Itaque & Χριστοι vocantur Ps. cv. 15.

[3] *Apud eosdem ferme omnes exstat & Mosis actorumque ejus memoria*] Vide Eusebium dicto lib. ix. c. 26. 27. 28. Quae ex Tragico Judaeo Ezechiele ibidem citantur, vera sunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. i. qui ex mystarum libris adfert Ægyptium a Mose verbis occisum: & Strom. v. ex Artapano quaedam habet ad Mosem pertinentia, sed non satis ex vero. Justinus ex Trogo Pompeio de Mose: *Dux igitur exsulum factus, sacra Ægyptiorum furto abstulit: quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena, antiqua patria repetita, Montem Sinan occupat:* & quae sequuntur vera falsis mixta. Ubi Arvas apud eum scribitur, Arnas legendum est. Is est Aaron, non filius, ut hic existimavit, sed frater Mosis, & Sacerdos.

omnes, exstat & Mosis actorumque ipsius memoria. [1] Nam & aqua extractum, & duas a Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant. His [2] adde Polemonem, [3] &

[1] *Nam & aqua extractum & duas a Deo tabulas ei datas Orphica carmina diserte memorant*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera vicini admodum doctus mutata, pro eo quod ex Aristobulo Eusebius Praeparationis Euangelicae libro xiii. cap. 12. citat ὑλογενης, legere nos jussit ὑδογενης, ut versus sic habeant,

Ὡς λογος αρχαιων, ὡς ὑδογενης διεταξεν,
Εκ Θεοθεν γνωμαισι λαβων κατα διπλακα θεσμον.

Ut veterum fama est, ut jussit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.

Subjungit autem haec, quisquis ille fuit vetustissimus scriptor Orphicorum, postquam dixerat unum Deum esse colendum, rerum omnium artificem ac moderatorem.

[2] *Adde Polemonem*] Videtur is vixisse temporibus Ptolemaei Epiphanis, qua de re vide utilissimum Viri Cl. Gerardi Vossii de Graecis historicis librum. Africanus historias Graecas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quem Ἑλλαδικον vocat Athenaeus. Sunt autem ejus haec verba: Επι Απιδος του Φορωνεως μοιρα του Αιγυπτιων στρατου εξεπεσεν Αιγυπτου, οἱ εν τῃ Παλαιστινῃ λεγομενῃ Συριᾳ ου πορρω Αραβιας ῳκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quæ Palæstina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius.

[3] *Et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis Manethone, Lysimacho, Chæremone*] Loca sunt apud Josephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta a gente semper Judaeis infestissima, unde & sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus, inter se collatis, Hebraeos ab Assyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi pastoralem egisse vitam: sed operis postea servilibus pressos, exiisse Ægypto, Ægyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus Mose duce, perque Arabum terras postremo pervenisse in Syriam Palaestinam, ibique instituta eos secutos Ægyptiorum institutis contraria. Cæterum quomodo in his quae huic historiae adspersere mendaciis scriptores Ægyptii inter se, quidam & secum singuli pugnent, quotque illa saeculis ab antiquitate Mosis librorum vincantur, egregie ostendit in illo libro eruditissimo Josephus.

de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Mosem, [1] qui non Ægyptios tantum hostes habebat, sed & plurimas gentes alias, [2] Idumæos, [3] Arabas, [4] Phœnicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quæ aut aliis scriptis prioribus revinci possent, aut pugnantem sibi haberent persuasionem veterem atque communem: vel de sui temporis rebus ea prædicasse, quæ viventium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mosis & [5] Diodorus Siculus, & [6] Strabo,

[1] *Qui non Ægyptios tantum hostes habebat*] A quibus cum vi abscesserant: quorum instituta resciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili adversus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in Legatione: ac Josephum in utroque contra Appionem libro.

[2] *Idumæos*] Heredes veteris odii inter Jacobum & Esavum, ad quod nova accessit causa, cum Hebræis Idumæi transitum negarunt Num. xx. 14.

[3] *Arabas*] Illos, scilicet, ab Ismaële ortos.

[4] *Phœnicas*] Chananæos, scilicet, vicinasque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

[5] *Diodorus Siculus*] In libro i. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: παρα Ιουδαιοις δε Μωσην τον Ιαω επικαλουμενον Θεον. *Ut Moses qui apud Judæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ιαω est יהוה, quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Basilidiani, aliique Gnostici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio discimus, extulere, Ιευω, alii Ιαου, ut apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani Ιαβαι, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum, Orientis populi iisdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus Veteris Testamenti tanta diversitas. Esse in hac voce του οντος significationem vere dictum Philoni. Præter Diodorum qui

[1] & Plinius, [2] Tacitus quoque, [3] & post eos Dionysius Longinus de sermonis sublimi-

Mosis meminerint, Parænesis ad Græcos, quæ Justino adscribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendesium, Hellanicum, Philochorum, Castorem, Thallum, Alexandrum Polyhistorem. Quosdam horum & Cyrillus contra Julianum libro i.

[6] *Et Strabo*] Locus est libro ejus xvi. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Mosem fuisse putat, ab Ægyptiis habet scriptoribus, ut ex Josepho apparet. Addit deinde, dogmata ejus non sine aliquo errore describens : Συνεξῆρξαν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· κ. τ. λ. *Affirmabat ille, docebatque non recte sentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: sed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud esse Deum, quam unum illud, quod nos cunctos terramque & mare contineret, quod cœlum dicimus & mundum rerumque naturam. Huic, ajebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos sunt, similem? Abstinendum ergo ab omni simulacrorum effictione: sed structo templo inque eo adyto quam magnificentissimo, ibi sine ulla figura colendum Deum.* Addit viris bonis id persuasum. Addit instituta ab eo sacra & ritus nec impensis gravia, nec lymphatico furore odiosa. Narrat circumcisionem, cibos vetitos, alia: & cum ostendisset hominem natura sua animal esse societatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina vero efficacius.

[1] *Et Plinius*] Libro xxx. cap. 1. *Est & alia magices factio a Mose.* Juvenalis:

Judaïcum ediscunt & servant & metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

[2] *Tacitus quoque*] Histor. v. ubi juxta Ægyptiorum fabulas *Unus exsulum* dicitur.

[3] *Et post eos Dionysius Longinus*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris, gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de sublimi dicendi genere, cum dixisset de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum sincerumque & impermistum exhibeant: Ταύτῃ καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνήρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ Θεός, φησί· τί; γενέσθω φῶς· καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit & is qui Judæis leges condidit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei potentiam digne & conceperit & elocutus fuerit, statim in principio legum hæc scribens, Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta est. Fiat terra: & facta est.* Chalcidius multa ex Mose habet, & de eo sic loquitur: *Sapi-*

tate: Jamnis autem & Mambris, qui in Ægypto Mosi restiterunt, [1] præter Thalmudicos, [2] Plinius & [3] Apuleius. Legis ipsius per Mosem datæ, ac rituum, [4] tum alibi nonnulla exstant, [5] tum apud Pythagoricos pluri-

entissimus Moses, non humana facundia, sed divina, ut ferunt, inspiratione vegetatus.

[1] *Præter Thalmudicos*] In Gemara titulo de Oblationibus, cap. Omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma sive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Mose refertur. Accedat Numenius lib. iii. De Judæis Verba ejus profert Eusebius lib. viii. cap. 8. Τα γαρ ἑξης—κ. τ. λ. *Deinceps vero Jamnes & Mambres sacrorum scribæ Ægyptii, magicis artibus praestare crediti, quo tempore exacti sunt ex Ægypto Judaei. Namque ab omni Ægyptiorum multitudine electi sunt, ut Musaeo resisterent Judaeorum duci, viro precibus apud Deum potentissimo, hi fuere, ac gravissimas calamitates a Musaeo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiverunt.* Ubi Mosem voce vicina & Græcis usitata Musæum vocat, sicut alii Jesum Jasona, Saulum Paulum. Ad eundem Numenii locum nos remittit Origenes adversus Celsum IV. Artapanus apud eumdem Eusebium lib. ix. c. 27. hos vocat τους ἱερεις ὑπερ Μεμφιν, *Sacerdotes supra Memphim*, quibus a rege ait mortem indictam, ni paria Mosi patrarent.

[2] *Plinius*] Dicto jam loco.

[3] *Apuleius*] Apologetico secundo.

[4] *Tum alibi nonnulla exstant*] Ut apud Strabonem, Tacitum, Theophrastum, productum a Porphyrio de non edendis animalibus secundo, ubi de sacerdotibus & holocaustis; & quarto ejusdem operis, ubi de vetitis edi tum piscibus, tum animantibus aliis. Vide & Hecatæi locum apud Josephum, primo contra Appionem, & apud Eusebium in Præpar. lib. ix. c. 4. Legem vitandæ consuetudinis alienigenarum habes in Justini Tacitique historia: de suilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plutarchum Sympos. iv. cap. 5. Macrobium ex antiquis, apud Plutarchum dicto loco & Levitas & σκηνοπηγιαν reperies.

[5] *Tum apud Pythagoricos plurima*] Hermippus vita Pythagoræ, citatus ab Josepho adversus Appionem ii. Ταυτα δε επραττε και ελεγε, τας Ιουδαιων και Θρακων δοξας μιμουμενος και μεταφερων εις ἑαυτον. αληθως γαρ ὁ ανηρ εκεινος πολλα των παρα Ιουδαιοις νομιμων, εις την αυτου μετηνεγκε φιλοσοφιαν. *Hæc fa-*

ma. [1] Veteribus Judæis insigne & religionis & justitiæ testimonium perhibent, & Strabo, & ex Trogo Justinus: ita ut jam, quæ de Josua, aliisque, aut reperiuntur, aut reperta

ciebat dicebatque, Judæorum ac Thracum opiniones imitans & sibi vindicant. Vere enim vir ille multa Judæorum instituta in suam philosophiam transtulit. Το θνησιμαιων απεχεσθαι, abstinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epistola ad Anebonem, & Ælianus lib. iv. id est ex Levit. vii. 15. Deut. xiv. 21. Θεου τυπον μη επιγλυφε δακτυλιω, ex Pythagora est apud Malchum sive Porphyrium Hortatione ad Philosophiam, & apud Diogenem Laërtium; id ex Decalogi est præcepto secundo. *Quod non posuisti ne tollas,* inter Judaïca ponit Josephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philostratus. Jamblichus: ἡμερον φυτον και εγκαρπον μητε βλαπτειν, μητε φθειρειν, *arbor mitis & frugifera ne corrumpatur, neve ei noceatur:* Ex Deut. xx. 19. Non transeundum locum ubi asinus in genua sederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex historia quæ est Num. xxii. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis sumpsisse agnoscebat Porphyrius, ut Theodoretus notat sermone contra Græcos i. Partem eorum videbis in Præparatione Eusebii. [Vereor tamen ne *Hermippus*, aut *Josephus* pro *Judæis*, debuerint dicere *Idæos*, hoc est, sacerdotes Jovis Idæi, in Creta; quos invisit *Pythagoras*. Vide quæ de iis collegit *Joan. Marshamus* ad Sæc. x. rerum Ægyptiacarum. *Clericus.*]

[1] *Veteribus Judæis insigne & religionis & justitiæ testimonium perhibent & Strabo & ex Trogo Justinus*] Strabo quidem lib. xvi. post Mosis historiam: Οἱ δε διαδεξαμενοι χρονους μεν τινας εν τοις αυτοις διεμενον δικαιοπραγουντες και ευσεβεις, ὡς αληθως, οντες. *Successores vero ad aliquod tempus in iisdem institutis mansere, justi vereque religiosi.* Idem paulo post, eos qui Mosi crediderant ait fuisse τιμωντας το θειον, *Dei reverentes,* & φιλοδικαιους, *æqui amantes.* Justinus vero sic, lib. xxxvi c. 2. *Quorum* (Regum, scilicet, & Sacerdotum) *justitia religione permista, incredibile quantum coaluere.* Aristoteles quoque magnum sapientiæ & eruditionis testimonium Judæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teste, libro secundo de Somno, quem exscripsit Josephus. Tacitus inter multa falsa hoc vere, coli ab Judæis, *summum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum,* id est, Deum, ut de iisdem Judæis agens Dio Cassius loquitur, αρρητον και αειδη, *qui nec voce exprimi, nec a nobis conspici possit.*

olim sunt, Hebræorum libris consentientia, adferre ne opus quidem sit; cum qui Mosi fidem habeat, quæ, nisi inverecunde admodum, negari ei non potest, is omnino crediturus sit eximia olim prodigia a Deo edita: quod hic præcipue spectamus. Posteriorum vero temporum miracula, puta [1] Eliæ, Elisæi & aliorum, eo minus conficta censeri debent, quod illis temporibus & innotuisset jam magis Judæa, & ob diversitatem religionis in magno esset odio vicinorum, quibus facillimum fuisset refellere nascentem mendacii famam. Jonæ historia, qui triduo intra cetum fuerit, [2] est apud Lycophronem, & Æneam Gazæum; nisi quod subjectum est nomen Herculis, in cujus claritatem referri solitum

[1] *Eliæ*] De cujus Prophetia Eupolemo scriptum librum dicit Eusebius Præp. lib. ix. c. 30. Ejusdem locum de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Eusebius c. xxxix.

[2] *Est apud Lycophronem*] Versus hi sunt:

Τριεσπερυ λεοντος, ὁν ποτε γναθοις—κ. τ. λ.

Trivesperi leonis, olim quem suis
Malis voravit sæva Tritonos canis,
Cum vivus intra, ceu coquus, versans jecur
Imo lebetis in sine ignibus foco,
Sudore totum per caput madesceret.

Ad quem locum Tzetzes: Δια το εν τῳ κητει τρεις ἡμερας ποιησαι· *quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus, Theophrasto: ʽωσπερ και ʽΗρακλης αδεται, διαῤῥαγεισης της νεως εφ' ἧς επλει, ὑπο κητυς καταποθηναι και διασωζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, a ceto voratus incolumis factus.*

quicquid ubique magnificum esset, [1] notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum, non minus quam Christianorum, hostem, historiæ evidentia coegit fateri, & [2] viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos, & [3] ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum. Ac sane notandum in hac parte est, non modo [4] supplicia gravia, apud Hebræos, constituta fuisse in eos qui Prophetiæ munus falso sibi arrogarent; sed [5] plurimos reges qui auctoritatem sibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditissimos,

[1] *Notatum Tacito*] De Mor. Germ. 34. & Servio, tum Var-
Verrio Flacco auctoribus.

[2] *Viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos*] Libro iii.
rone, tum apud Cyrillum.

[3] *Ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum*] Julianus in libro Cyrilli decimo: Προσαγειν δε ἱερεια βωμῳ και θυειν παρῃτησατε. πυρ γαρ, φησιν, ου κατεισιν ὥσπερ επι Μωσεως τας θυσιας αναλισκον· ἅπαξ τουτο επι Μωσεως εγενετο, και επι Ἡλιου του Θεσβιτου παλιν μετα πολλους χρονους. *Aris admovere victimas & sacrificare diffugitis. Nempe, quod ignis de cœlo non descendat ut Mosis tempore, & victimas consumat. Atqui id semel tantum accidit sub Mose, & multo post tempore, cum viveret Elias Thesbita.* Vide & sequentia de igne cœlesti. Cyprianus testimoniorum iii. *Item in sacrificiis quæcumque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cœlo qui sacrificata consumeret.* Menander autem in Phœnicum historia meminerat summæ illius siccitatis, quæ Elia florente contigit, id est, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Josephum Antiquæ historiæ lib. viii. cap. 7.

[4] *Supplicia gravia apud Hebræos constituta fuisse in eos, qui Prophetiæ munus sibi falso arrogarent*] Deut. xiii. 5. xviii. 20. & seqq.

[5] *Plurimos Reges*] Nemo id ausus post Davidem.

[1] qualis Esdras, atque alii, numquam ausos eum sibi honorem arrogare, [2] nec aliquot sæculis quemquam ante Jesu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in adseveratione prodigii, quasi perpetui ac publici; id est, [3] oraculi ejus, quod ex pecto-

[1] *Qualis Esdras*] Ad illa tempora adscribere solent Hebræi: *Hactenus Prophetæ, jam incipiunt Sapientes.*]

[2] *Nec aliquot sæculis quemquam ante Jesu tempora.*] Itaque libro i. Macchab. iv. 46. legimus contaminati altaris lapides sepositos seorsum, *μεχρι του παραγενηθηναι προφητην τȣ αποκριθηναι περι αυτων. Donec veniret Propheta qui de iis responderet.* Ejusdem libri cap. ix. 29. Και εγενετο θλιψις μεγαλη εν τῳ Ισραηλ, ἥτις ȣκ εγενετο αφ᾽ ἧς ἡμερας ȣκ ωφθη προφητης αυτοις. *Facta est tribulatio magna in Israël, quæ non est facta a qua die non est visus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude, titulo de Synedrio.

[3] *Oraculi ejus, quod ex pectorali summi Pontifici effulgebat*] Vide Exodi xxviii. 30. Levit. viii. 8. Num. xxvii. 21. Deut. xxxiii. 8. 1 Sam. xxi. 11. xxii. 10. 13. 15. xxiii. 2. 5. 9. 10. 11. 12. xxviii. 6. Adde Nehemiam vii. 65. Adde Josephum lib. iii. 9. Hoc est ερωτημα δηλων apud Sirachidem xxxiii. 4. Nam vox δηλα proprie respondet Hebræo אורים, atque ita vertunt lxx. dictis locis Num. xxvii. 21. 1 Sam. xxviii. 6. & alibi δηλωσιν, ut Exodi xxviii. 26. Levit. viii. 8. תמים vero idem vertunt αληθειαν. Imitati hoc, sed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus lib. i. in rebus Ægyptiorum describit *αρχιδικαστην εχοντα την αληθειαν εξηρτημενην εκ τȣ τραχηλȣ. Summum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum postea: *Συνταξεις δε των αναγκαιων παρα τȣ βασιλεως τοις μεν δικασαις ικαναι προς διατροφην εχορηγȣντο· τῳ δ᾽ αρχιδικαστῃ παραπλησιοι· εφορει δ᾽ ȣτος περι τον τραχηλον εκ χρυσης αλυσεως ηρτημενον ζωδιον των πολυτελων λιθων, ὁ προσηγορευον αληθειαν· των δ᾽ αμφισβητησεων ηρχοντο επειδαν την της αληθειας εικονα ὁ αρχιδικαστης προσθειτο. Salaria ad victum resque alias necessarias a Rege judicibus præbebantur: amplissima autem summo judici. Gestabat is de collo pendens ex aurea catena simulacrum e pretiosis lapidibus, cui nomen Veritas. Causæ autem dictio tunc incipiebat, cum hoc Veritatis simulacrum sibi summus judex aptasset.* Ælianus variæ historiæ lib. xiv. cap. 34. Δικασαι δε το αρχαιον παρ᾽ Αιγυπτιοις ἱερεις ησαν, ην δε τȣτων αρχων ὁ πρεσβυτατ⁊, και

rali summi Pontificis [1] effulgebat: quod durasse ad exscidium usque templi primi, tam firme a Judæis omnibus semper creditum est, ut necesse omnino sit, eorum majores id habuisse compertissimum.

§ XVII. *Probatum idem, quod supra, ex prædictionibus.*

Huic ex miraculis argumento adfine est alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exstant, & apertissimæ: [2] ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem restitueret: de exscindendo per regem, Josiam nomine, templo Bethelis, [3] trecentis & amplius annis priusquam res eveniret. Sic [4] Cyri quoque nomen ipsum ac

εδικαζεν ἅπαντας. εδει δε αυτον ειναι δικαιοτατον ανθρωπων και αφειδεϛατον. ειχε δε και αγαλμα περι τον αυχενα εκ σαπφειρε λιθε, και εκαλειτο το αγαλμα, αληθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant, sacerdotes olim erant. Eorumque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes jus dicebat. Eum vero esse oportebat omnium & justissimum & parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex sapphiro, eaque imago Veritas dicebatur.* Gemara Babylonica capite i. codicis Joma ait, in secundo Templo defuisse quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim: Ignem cœlitus lapsum: Schechina: Spiritum sanctum: Urim & Thumim.

1 *Effulgebat*] Est hæc conjectura Rabbinorum, nullis Scripturæ verbis nixa. Credibilius multo est Sacerdotem ipsum oracula ore protulisse. Vide notata a nobis ad Exod. xxviii, 30. Num. xxvii. 31. *Clericus.*

2 *Ut de orbitate ejus qui Hierichuntem restitueret*] Confer Josuæ vi. 26. cum i. Reg. xvi. 34.

3 *Trecentis & amplius annis*] ccclxi. ut Josephus putat Antiquæ historiæ lib. x. cap. v.

4 *Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipuæ præsignificatæ ab*

res præcipuæ præsignificatæ ab Esaia, exitus obsidionis, qua Chaldæi Hierosolyma cinxerunt, ab Jeremia: [1] a Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos ac Persas, [2] inde ad Alexandrum Macedonem; [3] cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, [4] maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset, adeo perspicue, [5] ut Porphyrius, qui historias Græcas suo adhuc tempore exstantes cum vaticiniis istis contulit, aliter se expedire non potuerit, quam ut diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, post eventum fuisse scripta: quod perinde est, quasi quis neget, quæ sub Virgilii nomine

Esaia exitus obsidionis qua Chaldæi Hierosolyma cinxerunt ab Jeremia] Cap. xxxvii. xxxviii. Implementum vide cap. xxxix. & lii. Et prophetiæ & implementi testimonium ex Eupolemo adfert Eusebius Præpar. lib. ix. c. 39.

[1] *A Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos & Persas*] Daniel ii. 32, 39. v. 28. vii. 5. viii. 3, 20. x. 20. xi. 2.

[2] *Inde ad Alexandrum Macedonem*] Dicto cap. ii. 32. & 39. vii. 6. viii. 5, 6, 7, 8, 21. x. 20. xi. 3, 4.

[3] *Cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ & Seleucidæ*] Cap. ii. 33, 40. vii. 7, 19. 23, 24. viii. 22. x. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

[4] *Maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset*] vii. 8, 11, 20, 24, 25. viii. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23, 24, 25, 26. xi. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45. xii. 1, 2, 3, 11. Hæc loca, sicut nos, exponunt Josephus lib. x. c. 12. xii. c. 11. & de Bello Judaïco lib. i. c. 1. Chrysostomus ii. adversus Judæos, Josephi utens testimonio: & Polychronius, Græcorumque alii.

[5] *Ut Porphyrius*, &c.] Vide Hieronymum passim ad Danielem.

exstant, & pro Virgilianis habita sunt semper, ab ipso scripta Augusti ævo. Non enim de isto, quod dicimus, magis umquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his possunt oracula plurima & clarissima, [1] apud Mexicanos & Peruanos, quæ Hispanorum in eas terras adventum, & secuturas inde calamitates prædixerunt.

Argumentis aliis.

[2] Referri huc possunt & somnia non pauca, tam exacte congruentia cum eventibus, qui & in se, & in causis suis, somniantibus erant plane incogniti, ut ad casum, aut causas naturales referri, nisi inverecunde, non possint : cujus generis illustria exempla ex probatissimis scriptoribus, [3] libro de anima, Tertullia-

[1] *Apud Mexicanos & Peruanos*] Mira sane sunt quæ de istis oraculis referunt [*Garcilazzo de la Vega*] Acosta, Herrera, alii. Vide & Petrum Ciezam tomo ii. rerum Indicarum.

[2] *Referri*, &c.] Quæ hic habentur non tam probant Deum esse, qui curet res humanas, quam rebus humanis interesse potentiores hominibus naturas inconspicuas ; quod tamen qui credunt facile etiam Deum esse credunt. Necesse alioqui non est omnia, quæ sunt præter ordinem naturæ, Deo ipsi tribui, quasi per se omnia faceret, quæ ab hominibus, aut vi rerum corporearum, fieri nequeunt. *Clericus.*

[3] *Libro de Anima Tertullianus*] Cap. xlvi. ubi notabilia refert somnia Astyagis, Philippi Macedonis, Himereæ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus quæ gerula Ciceroni. Cleonymi Pyctæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi Habes quædam horum & apud Valerium Max. lib. i. cap. 7. præterea Calpurniæ de Cæsare, P. Decii & T. Manlii Consulum, T. Atinii, M. Tullii in exsilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœsi, matris

nus congessit: & [1] spectra, non visa tantum, sed & loqui audita, tradentibus hæc historicorum etiam illis, qui a superstitiosa credulitate absunt longissime: & nostri quoque ævi testibus qui in Sina, quique in Mexicana & aliis Americæ partibus vixere. Neque sper-

Dionysii tyranni, C. Sempronii Gracchi, Cassii Parmensis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Atheniensis, Arcadis cujusdam. Sunt & notabilia apud Ciceronem de Divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. xxv. cap. 2. de matre in Lusitania militantis. Adde illa Antigoni & Artuculis, qui Osmanidarum generis auctor, in Monitis Lipsianis lib. i. cap. v. 5. & alia quæ collegit vir magnae diligentiae Theodorus Zuingerus Voluminis v. lib. iv. titulo de insomniis.

[1] *Spectra non visa tantum, sed & loqui audita*] Vide Plutarchum, vita Dionis & Bruti, & de eodem Bruto Appianum Civilium quarto, & Florum lib. iv. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium xi. quae eadem historia est in Epistola Plinii xxvii. lib. vii. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens & intrepidus Athenodorus. Vide & quae apud Valerium Maximum lib. i. cap. viii. praesertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Caesaris a se occisi, & apud Lipsium Monitorum lib. i. cap. v. 5. Multas historias tales congesserant Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secundo libro de Animarum immortalitate, memorante Origene contra Celsum quinto.

[Vix ausim historiolas de Spectris in re tam seria adferre, cum suspectae omnino sint, nisi iis, qui omnia credere parati sunt. Illa etiam per ignem sumta experimenta incertissima sunt. *Clericus.*

Magnopere cavendum, ne vel falsi nominis miraculis vel fictis praedictionibus utamur ad demonstrandam a posteriori Dei providentiam. Vellem itaque omissa fuisse, quae profert hic Grotius de somniis Ethnicorum, de spectris, de tactu ignitorum vomerum. Non enim hæc sunt exploratae veritatis, & postremum miraculum nihil minus est, quam veri nominis miraculum. Operae pretium foret, examini severo subjicere historias de spectris a Grotio memoratas. *Heumannus.*]

nenda publica illa [1] ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum historiæ, ipsæque leges meminerunt.

§ XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conspiciantur.*

Nec est, quod quisquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conspici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim est ad probationem divinæ providentiæ, factum id esse aliquando; qua semel constituta, consequens est, ut tam provide ac sapienter nunc credatur Deus abstinere a talibus, quam olim ea usurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges

[1] *Ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina.*] Vide testimonia hac de re congesta a Francisco Jureto ad epistolam Ivonis Episcopi Carnotensis. 74. Quam autem id antiquum sit, docet Sophocles Antigone; ubi sic Thebani Oedipodae loquuntur:

Ημην δ' ἑτοιμοι και μυδρους αιρειν χεροιν,
Και πυρ διερπειν και θεους ορκωμοτειν,
Το μητε δρασαι, μητε τῳ ξυνειδεναι.

In hoc parati tangere ardentes sumus
Massas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Nos hujus esse nec reos, nec conscios.

Docet & ex iis quae in luco Feroniae apud Soracte olim spectata ferunt Strabo lib. v. Plinius Hist. natur. lib. vii. c. 2. & ad Virgilium xi. Æneïdos Servius. His naturae ordinem egredientibus addi posse arbitror, quae contra telorum jactus tutandis corporibus usurpari videmus Vide & de iis qui exsecta ob religionem lingua locuti, testes certissimos Justinianum l. i. C. de officio Praefecti praetorio Africae, Procopium Vandalicorum i. Victorem Vitensem libro de Persecutionibus, Æneam Gazaeum Theophrasto.

universo datas, de rerum cursu naturali & futurorum incertitudine, temere aut semper excedi: sed tum demum, cum digna incidisset causa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id est, in Judæa residebat, & adversus circumfusam impietatem novis sub inde præsidiis muniendus erat; aut cum Christiana Religio, de qua peculiariter mox agemus, ex Dei decreto, per totum Orbem primum spargi debuit.

§ XIX. *Et quod tanta sit scelerum licentia.*

Solent nonnulli, ut de divina providentia dubitent, moveri conspectu scelerum, quorum velut diluvio quodam hic Orbis obruitur: quæ coercere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, si qua esset, opus futurum fuisse. Sed facilis est responsio: cum hominem Deus condidisset liberum ad bene maleque agendum, sibi reservata bonitate plane necessaria atque immutabili, [1] æquum haud fuisse, ut malis ac-

[1] *Æquum haud fuisse, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium*] Tertullianus adversus Marcionem ii. *Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, & bono sponte servando, & malo sponte vitando: quoniam & alias positum hominem sub judicio Dei, oportebat justum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. Cæterum nec boni nec mali merces jure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc & lex constituta est, non excludens, sed pro-*

tionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterum quæcumque sunt impediendi rationes, cum libertate data non pugnantes, ut legis constitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam & promissis, earum nulla a Deo prætermittitur: sed nec malitiæ effectus sinit, quo possent, evagari. Unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri umquam potuit. Quæ vero permittuntur scelera, non carent interim suo fructu, cum adhibeantur, ut attingere supra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus sceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapsi sunt, aut ad exigendum specimen eximium patientiæ atque constantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. [1] Postremo & ipsi, quorum ad tempus dis-

bans libertatem, detur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc & lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem, de obsequio sponte præstando, vel transgressione sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Mox: *Igitur consequens erat, uti Deus secederet a libertate semel concessa homini, id est, contineret in semetipso & præscientiam & præpotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo, male libertate sua frui aggressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione & bonitate permiserat.* Tractat hoc ipsum erudite, ut solet, Origenes quarto contra Celsum, ubi hoc inter alia: Αρετης εαν ανελης το εκουσιον, ανειλες αυτης και την ουσιαν. *Virtuti humanæ si auferas libertatem, ipsam ejus naturam sustuleris.*

[1] *Postremo*] De hac tota re vide notata ad §. viii.

simulata videntur scelera, pœnas eorum, cum temporis usura, solent solvere; ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

§ XX. *Sæpe ita ut opprimantur boni.*

Quod si quando nulla apparent scelerum supplicia, &, quod multos infirmos solet offendere, boni quidam, malorum violentia oppressi, non vitam modo agunt ærumnosam, sed & mortem sæpe subeunt, & quidem infamem: non ideo mox tollenda est a rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis, ut jam diximus, argumentis esse ostenditur; sed potius, [1] cum sapientissimis viris, ita colligendum est:

§ XXI. *Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus.*

Cum Deus curet actiones hominum, justusque sit, & ista interim fiant, exspectandum est aliquod post hanc vitam judicium; ne aut insignis improbitas sine pœna, aut magna virtus sine solatio præmioque maneat.

[1] *Cum sapientissimis viris*] Ut Stoïcis, de quorum sententia vide *Senecam* in Libro de Providentia, & *M. Ant. Mureti* ad eum præfationem. Adi & Dissertationes Arrianeas *Epicteti. Clericus.*

§ XXII. *Quod confirmatur traditione.*

[1] Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est: quæ antiquissima traditio a primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pene omnes manavit; ut [2] ex Homeri carminibus apparet, & [3] ex Philosophis non Græcorum tantum, sed & Gallorum veterum, [4] quos Druidas vocabant, [5] & Indorum, quos Brachmanes: & ex iis [6] quæ de Ægyptiis

1 *Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est*] Qui argumentum hoc fusius tractatum volet legere, recurrat ad Chrysostomum ad 2 Cor. Cap. iv. in Ethico, eundem Tomo vi. contra eos qui a daemonibus ajunt res humanas administrari, & quarto Sermone de Providentia.

2 *Ex Homeri carminibus apparet*] Maxime in ea parte quae *νεκυια* dicitur, cui addi possunt similes *νεκυιαι* apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, & quod est 1 Sam. xxviii.

3 *Ex Philosophis*] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omnique horum schola. His Empedoclem & oracula plurima adjungit Justinus Apologetico ii, Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

4 *Quos Druidas vocabant*] Docebant hi non interire animas, teste Caesare lib. vi. de bello Gall. Strabo lib. iv. de iisdem: *αφθαρτυς δε λεγυσι και 'υτοι και αλλοι τας ψυχας.* *Et hi & cum his alii interitus expertes dicunt animas.* [Vide & Lucanum Lib. i. 455.]

5 *Et Indorum, quos Brachmanes*] Quorum sententiam sic exprimit nobis Strabo lib. xv. *Νομιζειν μεν γαρ δη τον ενθαδε βιον, ὡς αν ακμην κυομενον ειναι. τον δε θανατον γενεσιν εις τον οντως βιον και τον ευδαιμονα τοις φιλοσοφησασι.* *Hanc vitam habendam esse quasi recens concepti fœtus statum: mortem vero partum esse ad eam, quæ vere vita est, planeque beatam, iis scilicet qui sapientiam sectati fuerint.* Vide & insignem de hac eorum sententia locum, libro iv. Porphyrii De non edendis animalibus.

6 *Quæ de Ægyptiis*] Herodotus Euterpe Ægyptiorum esse ait dogma: *'ως ανθρωπυ ψυχη αθανατος εςι.* *morte catere hu-*

[1] & Thracibus, quin & Germanis scriptores plurimi prodiderunt. Quin & de judicio divino, post hanc vitam, plurima exstitisse videmus non apud Græcos tantum, [2] sed & apud Ægyptios & [3] Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laertius, [4] Plutarchus docent; quibus addi potest traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim [5] apud Hystaspen & Sibyllas,

manas animas. Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in prooemio. Tacitus lib. v. histor. de Judaeis: *Corpora condere quam cremare e more Ægyptio. Eademque cura, & de infernis persuasio.* Vide de anima Osiridis Diodorum Siculum, & Servium ad vi. Æneidos, cujus pleraque ab Ægyptiis desumta ait.

[1] *Et Thracibus*] Repete hic locum Hermippi de Pythagora, quem modo ex Josepho protulimus. Mela lib. ii. de Thracibus: *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etsi non redeant, non exstingui tamen, sed ad beatiora transire.* De iisdem Solinus c. x. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non exstingui, sed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ signis funera prosequendi, & his scriptoribus memoratus, & Valerio Max. lib. i. c. vi. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaste Aristophanis modo diximus, Hebræorum quosdam jam olim venisse in Thraciam.

[2] *Sed & apud Ægyptios*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis sumta ait Diodorus Siculus lib. i. Repete quae ex Tacito jamjam habuimus.

[3] *Indos*] In quorum sententiis ponit Strabo libro xv. τῶν καθ' ᾅδου κριτηρίων, de judiciis quae apud inferos exercentur.

[4] *Plutarchus*] De his qui sero a Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunae. Vide & egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Eusebio Praeparationis Euangelicae libro xi. 38.

[5] *Apud Hystaspen & Sibyllas*] Testis Justinus Apologetico altero, & Clemens Stromateon vi. unde & illud sumtum quod ex tragœdia citatur:

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰώνων χρόνος.—κ. τ. λ.
Nam veniet ille, veniet haud dubie, dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum spreta furens
Terras, & illis quidquid est sublimius:

nunc quoque [1] apud Ovidium [2] & Lucanum [3] & Indos Siamenses reperitur: cujus rei indicium [4] & Astrologis notatum, Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, & alia longinqua loca primum

Depascet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aër pascet aligerum genus.

[Mallem haec omissa, cum nemini non suspecta sint *Hystaspis & Sibyllarum* Scripta. *Clericus.*]

1 *Apud Ovidium*] Metamorphoseon i.

Esse quoque in fatis reminiscitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

2 *Et Lucanum*] *Libro* i.

———Sic cum compage soluta.
Sæcula tot mundi suprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: mistis
Sidera sideribus concurrent: ignea pontum
Astra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poscet sibi, totaque discors
Machina divulsi turbabit fœdera mundi.

Praeiverat Lucano patruus Seneca, fine ad Marciam: *Sidera sideribus incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex disposito lucet, ardebit.* [Fuit haec sententia Stoïcorum, de qua vide ad L. ii. 10.]

3 *Et Indos Siamenses*] Vide Ferdinandum Mendesium.

4 *Et Astrologis notatum*] Copernico Revolutionum lib. iii. c. 16. Joachimo Rhaetico ad Copernicum, Gemmae Frisio. Vide & Ptolemaeum lib. iii. c. 4. Syntaxeos Mathematicae. Mundum non illis viribus stare quibus prius steterat, idque ipsum loqui mundum, & *occasum sui rerum labentium probatione testari,* ait Cyprianus ad Demetrianum. [Propior fit Terra Soli quando est in Periheliis, hoc est, cum circa extrema minoris axis Parabolae suae versatur. Quamvis iisdem semper distantiis accedat Terra, tamen hinc liquet, si Deus velit, propius eam posse accedere, & a Sole, si ita Deo videretur, incendi, quod contingit Cometis. *Clericus.*

ventum est, reperta ibi quoque eadem de animis & judicio sententia.

§ XXIII. *Cui nulla ratio repugnet.*

[3] Neque vero ullum potest reperiri ex natura petitum argumentum, quod hanc tam veterem, tam late patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea

[3] *Neque vero ullum*, &c.] Res haec adcuratius aliquanto, ex meliore philosophandi ratione, tractari posset, si per angustiam chartae liceret. 1. Definienda esset *mors animi*, quae contingeret si aut ipsa animi substantia in nihilum redigeretur; aut si tanta in eo oriretur mutatio, ut facultatum suarum usu omni destitutus esset. Sic & res corporeae interire dici possunt, si earum substantia desinat esse; aut si forma ita destruatur, ut species ipsa earum pereat, veluti cum plantae comburuntur, aut putrefiunt, quod & animalibus brutis convenit. 2. Nemo probare queat animi substantiam perire, cum ne corpora quidem ulla intereant, sed tantum dividantur, & disjiciantur eorum particulae. Nec probet etiam quisquam animum desinere, post mortem hominis, cogitare, qua in re sita est animi vita; non sequitur enim, destructo corpore, destrui animum, cujus substantiam corpoream esse nemo probarit. 3. Sed nec possumus etiam ostendere, rationibus certe philosophicis ex natura ipsa animi deductis, contrarium, quia nobis non est nota. In nihilum quidem mens natura sua non redigitur, ut nec corpora. Opus est hanc in rem actione singulari Creatoris. Verum posset forte sine cogitatione ulla & sine memoria esse, qui status vocaretur etiam, ut dixi, ejus mors. 4. Sed si animus, corpore dissoluto, in eo statu in aeternum maneret, nec umquam ad pristinas cogitationes suas & memoriam rediret; tum nulla ratio reddi posset Divinae Providentiae; quam tamen, argumentis antea allatis, esse prorsus constat. Dei bonitas, ac justitia, amorque Virtutis & odium Vitii, quæ ei inesse nemo dubitare queat, inania essent nomina; cum Deus intra brevia & exigua bona hujus vitae beneficentiam suam coërceret; Vitiumque & Virtutem nullo discrimine haberet, bonis & malis in aeternum aeque intereuntibus, nec in hac vita praemia aut pœnas ullas recte, vel secus factorum videntibus. Quo pacto, Deus desineret esse Deus, hoc est, perfectissima natura: sublatoque Deo, nullius

pereunt, aut opposita contrarii validioris, sicut frigus perit vi magna caloris; aut subtractione subjecti, a quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu causæ efficientis, ut lux Solis abitu. Nullum autem horum potest de animo dici. Non primum: quia nihil potest dari, quod animo sit contrarium; imo ea est ejus natura peculiaris, ut quæ inter se contraria sunt, ea pariter, & eodem tempore, in se capiat, suo, id est, intellectuali modo. Non secundum: quia nec subjectum est ullum, a quo pendeat animi natura. [1] Si quod enim esset, id esset corpus humanum. At id non esse ex eo apparet; quod cum vires, quæ corpori inhærent, agendo lassentur, solus animus actione lassitudinem non contrahit: item [2] corporis vires

propemodum rei rationem reddere possemus; ut satis ostendit *Grotius*, argumentis quibus omnia a Deo creata esse demonstravit. Igitur quandoquidem est Deus, iisque amans Virtutis & Vitii osor, sunt quoque animi hominum immortales, præmiisque & pœnis alterius vitae reservantur. Sed pluribus haec diduci oporteret. *Clericus*.

[1] *Si quod enim esset, id esset corpus humanum.*] Id non essé bene probat Aristoteles ex senibus, libro de Anima i. cap. 4. Idem lib. iii. cap. 4. Anaxagoram laudat quod νȣν αμιγη dixerit, mentem impermistum aliquod, nimirum, ut res alias possit cognoscere.

[2] *Corporis vires læduntur a nimia excellentia rei objectæ*] Aristoteles libro iii. de Anima, cap. 5. 'Οτι δ' ȣχ ὁμοια ἡ απαθεια τȣ αισθητικȣ και τȣ νοητικȣ φανερον επι αισθητηριων και της αισθησεως· ἡ μεν γαρ αισθησις ȣ δυναται αισθανεσθαι εκ του σφοδρα αισθητου, οἱον ψοφȣ εκ των μεγαλων ψοφων, ȣδ' εκ των ισχυ-

læduntur a nimia excellentia rei objectæ, ut visus a Solis luce: at animus, quo circa excellentiora versatur, ut circa figuras a materia abstractas, circa universalia, [1] eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita sunt, quæ est natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cum in operando animus a corpore non pendeat, ne esse quidem ipsius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum habet. Neque enim dari potest causa effectrix, a qua animus semper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii soleant. Quod si quam omnino

ρων οσμων και χρωματων, ουτε ὁραν, ουτε οσφρασθαι· αλλ' ὁ νους ὁταν τι νοηση σφοδρα νοητον, ουχ ἡττον νοει τα ὑποδεεστερα αλλα και μαλλον. το μεν γαρ αισθητικον ουκ ανευ σωματος, ὁ δε νους χωριστος. *Non esse autem similem impatibilitatem partis sentientis & intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsaque sensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo & magis: id eo venit, quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid a corpore separabile.* Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Praeparatione libro xv. c. 22. Adjunge, quod animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vincit, ipsique corpori cruciatus interitumque imperat.

[1] *Eo redditur perfectior*] Et quae magis animum a corpore seducunt, eae sunt animi actiones excellentiores.

velimus esse causam, unde emanet animus, non potest alia ea esse, quam causa prima atque universalis, quæ ex parte potestatis nunquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc est, velle Deum, ut exstinguatur animus, nullo potest probari argumento.

§ XXIV. *Multa faveant.*

Imo argumenta sunt non levia in contrarium: Datum homini [1] dominium in suas actiones, appetitus immortalitatis insitus, conscientiæ vis consolantis se ob actiones bonas quamvis molestissimas, & spe quadam sustentantis; [2] contra, cruciantis sese ob prave acta, præsertim circa mortem, tanquam sensu imminentis judicii: quam vim [3] sæpe nec

[1] *Dominium in suas actiones*] Et in animantia quaevis. Adde notitiam Dei & naturarum immortalium: Θνητον δε ουδεν αθανατον οιδε, ait Sallustius Philosophus. *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita est.* Notitiae autem ingens signum, quod nihil est tam grave, quod non Dei causa animus soleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumscriptam, ut caetera animantia, sed infatigabilem, & in infinitum patentem, & sic Deo similem; quæ differentia hominis a caeteris animantibus etiam Galeno notata.

[2] *Contra, cruciantis sese ob prave acta, præsertim circa mortem*] Plato de Republica primo: Επειδαν τις εγγυς ῃ του οιεσθαι τελευτησειν, εισερχεται αυτῳ φοβος και φροντις περι ὡν εν τῳ προσθεν ουκ εισῃει, *Cum jam prope est ut quis moriturum se putet, tunc metus cum ac sollicitudo subit, de quibus ante non instituerat cogitare.*

[3] *Sæpe nec pessimi tyranni intra se exstinguere, cum maxime id vellent, potuerunt*] Testis illa Tiberii ad Senatum epistola: *Quid scribam vobis, Patres Conscripti, aut quomodo scribam, aut*

pessimi tyranni intra se exstinguere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

§ XXV. *Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.*

Quod si animus & ejus est naturæ, quæ nullas habeat in se intereundi causas, & Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam ejus status felicitatis: & hoc est, quod Plato, & Pythagorici dixerunt, [1] bonum esse hominis Deo quam simillimum

quid omnino non scribam hoc tempore? Dii me Deæque pejus perdant, quam perire quotidie sentio, si scio. qua recitata, addit Tacitus Annalium vi.: *Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant: Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus & ictus, quando ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur.* Plato est is quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno: Πενης τῃ αληθειᾳ φαινεται, εαν τις ὁλην ψυχην επιςηται θεασασθαι, και φοϐου γεμων δια παντος του βιου σφαδασμων τε και οδυνων πληρης. *Mendicus revera est, si quis universum ipsius animum recte norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mæroris & cruciatuum.* His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius capite 67. eam quam dixi Tiberii epistolam recitaturus sic praefatur: *Postremo semetipse pertæsus talis epistolæ principio tantum non summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit, Rufinum carmine secundo describens:

———pectus inustæ
Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.

[1] *Bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi*] Quod a Platone accepere Stoici. Notat Clemens, Strom. v.

reddi. Qualis autem ea sit felicitas, & quomodo comparetur, possunt quidem homines conjecturis indagare: sed si quid ejus rei a Deo patefactum est, id pro verissimo & certissimo haberi debet.

§ XXVI. *Ad quam comparandam indaganda vera Religio.*

Quod cum Christiana Religio, supra alias, se nobis adferre polliceatur, sitne ei fides habenda, secunda hujus operis parte examinabitur.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SECUNDUS.

§ I. *Ut probetur, hunc titulum Christianæ Religioni competere.*

SECUNDUS igitur liber, fusis ad Christum in cœlo jam regnantem precibus, ut ea nobis Spiritus sui auxilia subministret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, consilium explicat, non hoc esse, ut omnia dogmata Christianismi tractentur: sed ut ostendatur, Religionem ipsam Christianam verissimam esse atque certissimam, quod sic orditur.

§ II. *Ostenditur Jesum vixisse.*

Jesum Nazarenum vixisse quondam in Judæa, rerum Romanarum potiente Tiberio, non tantum Christiani, per omnes terrarum oras sparsi, constantissime profitentur; sed & Judæi omnes, qui nunc sunt, & qui unquam post illa tempora scripserunt: testantur idem

& Pagani, hoc est, nec Judaicæ, nec Christianæ Religionis Scriptores, ut [1] Suetonius, [2] Tacitus, [3] Plinius junior, & post hos multi.

Eundem affectum morte ignominiosa.

Eundem Jesum a Pontio Pilato, Judææ Præside, cruci affixum, omnes itidem Christiani, quanquam ignominiosum videri poterat

1 *Suetonius*] Claudio cap. 25. ubi *Chresto* scribitur pro *Christo*, quia nomen illud Graecis & Latinis notius.

2 *Tacitus*] Libro xv. ubi de Christianorum suppliciis: *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperitante per Procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Ubi flagitia & odium generis humani nihil aliud sunt quam falsorum Deorum neglectus: quam eandem causam etiam Judaeis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius major, cui Judaei dicuntur *gens contumelia numinum insignis*. Nimirum, Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiae partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, servarentque tanquam legibus jussa, credentes cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere. Varronis & Senecae hac de re sententiam, quae eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. iv. cap. 33. & lib. vi. cap. 10. de Civitate Dei. Interim nota Jesum, qui a Pontio Pilato supplicio affectus est, jam Neronis tempore a multis etiam Romae pro Christo habitum. Confer quae apud Justinum sunt Apologetico ii. de hac historia, ubi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

1 *Plinius Junior*] Epistola omnibus obvia, quae libri decimi est xcvii. cujus & Tertullianus Apologetico meminit, & Eusebius in Chronico. Ubi vides Christianos carmen Christo, quasi Deo, dicere solitos, obstrictosque inter se, non in scelus aliquod, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obstinationem culpat Plinius, in hoc uno, quod deos appellare & simulacris numinum thure ac vino supplicare, ac Christo maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi possent. Epistola quae ei respondet Trajani, eum ait re ipsa manifestum facere Christianum se non esse, qui diis Romanis supplicet. Historiam

talem Dominum colentibus, fatentur: [1] fatentur & Judæi; cum tamen non ignorent, eo se nomine, quod majores sui Pilato id statuendi auctores fuerint, gravissimam invidiam apud Christianos, quorum sub imperiis passim degunt, sustinere. Pagani vero, quos jam diximus, scriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo post tempore exstiterunt [2] Acta Pilati, quibus id constaret, ad quæ Christiani nonnunquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Christianismi, id umquam in controversiam vocarunt: ita ut nulla excogitari possit historia, quæ certior hac sit; ut quæ tot, non dicam hominum, sed populorum, inter se discordantium testimoniis approbetur. [3] Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas Mundi regiones ipsum, ut Dominum, coli.

quandam de Jesu etiam, apud Numenium Pythagoricum, exstitisse docet nos Origenes contra Celsum quarto.

[1] *Fatentur & Judæi*] Qui eum vocant תלוי, id est, suspensum. Jesum Hierosolymis occisum agnoscit Benjaminus Tudelensis in Itinerario.

[2] *Acta Pilati*] Vide Epiphanium in Tessarescaedecatitis. [Mallem tamen omissum id argumentum, quia imprudentes Christiani, ad supposititia acta provocare potuerunt; nec satis constat ulla unquam genuina fuisse. *Clericus.*]

[3] *Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas Mundi regiones ipsum ut Dominum coli*] Tractat hoc fusius Chrysostomus ad ii ad Cor. v. 7.

§ III. *Et tamen post mortem adoratum etiam a viris sapientibus.*

Neque nostris tantum, aut actis paullo ante temporibus, sed & superioribus, usque dum ad ætatem rei gestæ proximam veniatur: puta sub Neronis imperio, quo tempore plurimos Christi venerationem professos ob id ipsum affectos supplicio, is, quem diximus, Tacitus, & alii testantur.

§ IV. *Cujus rei causam aliam esse non posse, quam miracula ab ipso edita.*

Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, & judicio præditi, & litterarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) [1] Sergius Cypri Præses, [2] Dionysius Areopagita, [3] Polycarpus, [4] Justinus, [5] Irenæus, [6] Athenagoras, [7] Origenes, [8] Tertullianus, [9] Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum essent, cur homini igno-

1 *Sergius Cypri Præses*] Act. xiii. 12.
2 *Dionysius Areopagita*] Act. xvii. 34.
3 *Polycarpus*] Qui martyrium passus in Asia, anno Christi CLXIX. juxta Eusebium.
4 *Justinus*] Qui pro Christianis scripta edidit anno Christi CXLII. Vide eundem Eusebium.
5 *Irenæus*] Floruit Lugduni anno Christi CLXXXIII.
6 *Athenagoras*] Atheniensis hic fuit. Floruit autem circa annum Christi CLXXX. ut ex libri inscriptione apparet.
7 *Origenes*] Floruit circa annum Christi CCXXX.
8 *Tertullianus*] Celeber anno Christi CCVIII.
9 *Clemens Alexandrinus*] Circa idem tempus. Vide Eusebium.

miniosa morte affecto se cultores addixerint; præsertim cum prope omnes in aliis Religionibus educati essent, nec in Christiana quidquam esset, aut honoris, aut commodi; nulla potest causa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquisitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperissent, veram & firmis testibus subnixam fuisse famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat; ut de sanatis sola voce, & quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de visu reddito ei, qui cæcus natus esset, de auctis non semel panibus in alimenta multorum millium, quæ id testari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura sunt ejusmodi.

§ V. *Quæ miracula non naturali efficaciæ, neque diabolicæ adscribi possunt, sed omnino a Deo sint profecta.*

Quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita a Christo prodigia aliqua, [1] neque Celsus, [2] neque Julianus, cum in Christianos scriberent, negare

[1] *Neque Celsus*] Cujus verba apud Origenem lib. ii. *Ενομισατε αυτον ειναι ὑιον θεȣ επει χωλους και τυφλους εθεραπευσε. Credidistis eum esse Dei filium, ideo quod claudos & cæcos sanavit.*

[2] *Neque Julianus*] Imo rem fatetur, cum dicit, verbis recitatis a Cyrillo lib. vi. *Ει μη τις οιεται τους κυλλους και τυφλους ιασασθαι, και δαιμονωντας εφορκιζειν εν Βηθσαϊδα και εν Βηθανιᾳ ταις κωμαις, των μεγιςων εργων ειναι. Nisi quis existi-*

ausi fuerint, [1] Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuisse quæ diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia, sive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri potest, ut sola voce, aut contactu, morbi graves, & quidem subito, tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum jam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Euangelii ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec præstigias fuisse: quia pleraque opera palam gesta sunt, [2] inspectante populo, & in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera observantibus. Adde quod similia opera sæpe repetita, & ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus, ut oportet, expensis, omnino sequitur, quod & Judæi fatentur, opera hæc processisse a virtute aliqua plusquam humana; id est, a spiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem spiritu non esse profecta hæc opera, inde probatur, quod doc-

mat inter maxima esse opera, claudos & cæcos integritati restituere, & dæmonio correptos adjuvare in vicis Bethsaïdæ aut Bethaniæ.

[1] *Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur*] In titulo Aboda Zara.

[2] *Inspectante populo*] Act. xxvi. 26. Luc. xii. 1.

trina hæc Christi, cui probandæ ista opera adhibebantur, malis spiritibus adversatur. Vetat enim malos spiritus coli, abstrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales spiritus delectantur. Rebus quoque ipsis apparet, ubicumque ea doctrina recepta est, collabi Dæmonum cultum, [1] & artes magicas, & unum Deum coli, cum detestatione Dæmonum: quorum vim ac potestatem Christi adventu infractam [2] Porphyrius ipse agnovit. Credendum autem non est, quemquam malum spiritum adeo esse imprudentem, ut ea faciat, & quidem sæpissime, ex quibus nihil honoris sibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque sapientiæ, aut bonitati ipsius Dei, ullo modo convenit, ut passus credatur, astu Dæmonum, illudi hominibus ab omni malitia alienis, & sui metuentibus; quales fuisse primos Christi discipulos, vita ipsorum inculpata, & multæ calamitates, conscientiæ causa toleratæ, manifestum faciunt. Quod si dicas, a bonis mentibus, Deo tamen inferioribus,

[1] *Et artes magicas*] Quarum & libri hortatu discipulorum Jesu combusti. Act. xix. 19.

[2] *Porphyrius ipse agnovit*] Locus est apud Eusebium Praeparationis lib. v. cap. i. Ιησȣ τιμωμενȣ, ȣδεμιας τις θεων δημοσιας ωφελειας ησθετο. *Ex quo Jesus coli cœptus est, publicam Deorum opem nemo sensit.*

profecta Christi opera; jam eo ipso fateris, illa Deo placuisse, & ad Dei honorem pertinuisse, cum bonæ mentes nihil faciant, nisi quod Deo gratum, ipsique gloriosum sit: ut jam taceamus, quædam Christi opera esse talia, quæ Deum ipsum auctorem testari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri sinit, absque causa: id enim sapientem legis conditorem decet, a legibus suis non nisi ob causam, & quidem gravem, recedere. Causa autem nulla alia reddi potest, cur hæc facta sint, quam ea, quæ a Christo allata est: nempe [1] ut doctrinæ ipsius redderetur testimonium. Neque vero, qui ea adspicerent, aliam causam ullam animo concipere potuerunt: quos inter cum multi, ut diximus, pio essent animo, Deum hoc egisse, ut eis imponeret, impium est creditu. Et hæc una fuit causa cur Judæorum plurimi, qui circa Jesu tempora vixerunt,

1 *Ut doctrina ipsius,* &c.] Adde eventum ipsum, quo factum est ut tanta Humani Generis pars Christianam Religionem amplecteretur, ostendisse rem Deo tanti fuisse, ut propterea miraculis eam initio confirmaret. Si tot fecerat, in gratiam unius Gentis, nec ita magnae; Hebraeam intelligo; quanto magis consentaneum bonitati ejus fuit tantae Humani Generis parti, in densissimis tenebris jacenti, cœlestem hanc lucem impertiri? *Clericus.*

etiam [1] qui induci non possent, ut legis a Mose datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Jesum, ut missum cœlitus magistrum, agnoscerent.

§ VI. *De ipsius Jesu resurrectione constare testimoniis fide dignis.*

Miraculis a Christo editis par argumentum præbet Christi ipsius post crucem, mortem, sepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, sed ut præcipuum suae fidei fundamentum, adferunt omnium locorum & temporum Christiani: quod fieri non potuit, nisi qui primi Christianam fidem docuerunt, certo auditoribus suis persuaserint, rem ista gestam. Certo autem persuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, nisi affirmarent, semetipsos oculatos rei testes esse: sine qua affirmatione,

[1] *Qui induci non possent ut legis a Mose datæ partem ullam omitterent*] Vice Actor. xv. Rom. xiv. Hieronymus in Chronico Eusebiano ad annum Christi cxxv. cum Christianos Episcopos Hierosolymitanæ Ecclesiæ quindecim nominasset: *Hi omnes usque ad eversionem, quam ab Hadriano perpessa est Jerusalem, ex circumcisione Episcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Christianis, *Christum Deum sub legis observatione credebant, & ex circumcisione eorum Ecclesia habebat sacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non est nomen partis alicujus, sed omnes in Palæstina Christiani, ideo quod Dominus eorum Nazarenus fuisset, sic appellabantur: Act. xxiv. 5.

nemo mediocriter sanus illis habuisset fidem, præsertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis magna constantia, etiam libri ipsorum, [1] & aliorum docent: imo ex libris apparet, provocasse eos [2] ad testes quingentos, qui Jesum post mortem redivivum conspexerint. Non est autem mos mentientium, ad tam multos testes provocare. Neque fieri potest, ut in falsum testimonium tam multi conspirent. Et ut alii testes non fuissent, quam duodecim illi notissimi Christianæ doctrinæ primi propagatores, sufficere hoc debebat. Nemo gratis malus est. Honorem ex mendacio sperare non poterant, cum honos omnis esset penes Paganos, aut Judæos, a quibus ipsi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cum contra hæc professio sæpe & bonorum, si qua essent, damno mulctaretur: atque ut hoc non fuisset, tamen Euangelium doceri ab ipsis non posset, nisi omni bonorum temporalium cura omissa.

1 *Et aliorum*] Etiam Celsi, qui adversus Christianos scripsit. Vide Origenem lib. ii.

2 *Ad testes quingentos*] Paulus i. ad Corinth. xv. 6. quosdam eorum eo tempore mortuos esse dicit: sed horum quoque liberi & amici superstites audiri poterant, ac testari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, scribente ista Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

Neque vero alia ulla vitæ hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipsa Euangelii prædicatio laboribus, fami, siti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama duntaxat inter suos tanti non erat, ut propterea homines simplices, & quorum vita ac dogma a fastu abhorrebat, tantam malorum vim subirent: neque vero sperare ullo modo poterant tantum progressum sui dogmatis, cui & intenta commodis suis natura, & ubique imperantium auctoritas repugnabant, nisi ex divino promisso. Accedat, quod etiam hanc qualemcumque famam nullo modo durabilem sibi poterant promittere; cum, Deo de industria suum in hoc consilium celante, [1] mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur, quod & ipsorum, & sequentium Christianorum scripta apertissimum faciunt. Restat ergo, ut Religionis suæ tuendæ causa mentiti dicantur; quod omnino, si res recte expendatur, dici de illis non potest. Nam aut Religionem illam veram, ex animi sententia, crediderunt, aut non credi-

[1] *Mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur*] Vide 1 Thessal. iv. 15, 16. 1 Cor. xv. 52. Tertullianus de Monogamia: *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines seculorum devenerunt?*

derunt. Si non credidissent optimam, nunquam hanc elegissent omissis Religionibus aliis magis tutis, magisque honoratis: imo quamvis veram, professi non essent, nisi & professionem ejus credidissent necessariam; præsertim cum & facile prævidere possent, & experimento statim discerent, hanc professionem post se trahere mortem immensi agminis, cui sine justa causa causam dare a latrocinii scelere non abscedebat. Quod si crediderunt Religionem suam veram, imo & optimam, & profitendam omnino, & quidem post Magistri sui mortem: sane id fieri non potuit, si fefellisset eos Magistri sui de sua resurrectione pollicitatio. Nam [1] id cuivis sano homini satis fuisset, ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rursus Religio omnis, præsertim vero Christiana, [2] mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet: non potuerunt ergo Religionis, & quidem talis, amore, ad menda-

[1] *Id cuivis sano homini satis fuisset ad excutiendam etiam ante conceptam fidem*] Fusius hoc argumentum exsequitur Chrysostomus ad i Corinth. i. in fine.

[2] *Mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet*] Matth. xii. 36. Joh. viii. 44, 45. Eph. iv. 25. Rom. ix. 1. ii Cor. vii. 14. xi. 31. Gal. i. 20. Col. iii. 9. i Tim. i. 10 & 11. 7. Jac. iii. 14. Matth. xxii. 16. Marc. xii. 14. Luc. xx. 21. Joh. xiv. 16. Eph. v. 9. & alibi.

cium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adversariis quidem culpatæ, & quibus nihil objicitur [1] præter solam simplicitatem, cujus ingenium a confingendo mendacio longissime abest. Nemo etiam eorum fuit, qui non gravissima quæque passus sit, propter illam professionem de Jesu resuscitato. Multi etiam ipsorum morte exquisitissima, ob id testimonium, affecti sunt. Jam vero, ut quis sensus sui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri potest: at ut ob falsum, quod falsum esse norit, tam dura pati velit, non unus aliquis, sed plures, quorum id falsum credi nihil intersit, res est plane incredibilis. Amentes autem eos non fuisse, & vita & scripta satis testantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici potest; qui Christum in cœlo regnantem a se conspectum [2] palam prædicavit, [3] cum nihil eruditionis Judaicæ ipsi deesset; nec spes honorum, si patrum viam institisset: contra vero ob illam professio-

[1] *Præter solam simplicitatem*] Etiam Celsus. Vide Origenem lib. i.

[2] *Palam prædicavit*] i Cor. xv. 9. ii Cor. xii. 4. Adde quæ discipulus Pauli Lucas scribit Act. ix. 4, 5, 6. & xxii. 6, 7, 8.

[3] *Cum nihil eruditionis Judaicæ ipsi deesset*] Act. xxii. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius discipulus fuit Paulus, neque legis tantum, sed

nem & odiis cognatorum suorum subjacere, & toto orbe peregrinationes difficiles, periculosas, laboriosas suscipere deberet, ac postremo etiam supplicium cum infamia perpeti.

§ VII. *Solutio adversus objectionem sumtam ab eo, quod Resurrectio videatur impossibilis.*

Sane tantis ac talibus testimoniis fidem detrahere nemo potest, nisi dicat, rem ipsam talem esse, ut nullo modo fieri possit; qualia sunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. [1] Id autem hac de re dici non potest. Posset sane, si quis eundem tempore eodem & vixisse, & mortuum fuisse, pronunciaret. Cæterum ut mortuo vita reddi possit, præsertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impossibili habeatur, [2] nihil causæ est. Neque vero viri

& eorum quæ a magistris erant tradita, apprime gnarus. Vide Epiphanium.

[1] *Id autem hac de re dici non potest*] Responsio septima ad objecta de resurrectione in Justini operibus. (fol. 210.) Αλλο το παντη αδυνατον. κ. τ. λ. *Aliud est quod omnino est impossibile, aliud quod alicui. Omnino impossibile, ut dimetiens par sit lateri. Alicui impossibile, quomodo naturæ est impossibile sine semine animans producere. Utri horum duorum impossibilium generum resurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falsa est illatio: neque enim nova creatio hoc facit, ut dimetiens par sit lateri. Resurgent autem homines, per novam creationem. At si intelligunt id quod alicui impossibile est, certe Deo possibilia ea omnia quæ impossibilia tantum alicui.* De discrimine hoc impossibilium vide quæ docte notat Maimonides, Ductoris dubitantium Parte iii. cap. 15.

[2] *Nihil causæ est*] Adcuratioris Philosophiæ periti omnes fatebuntur tam difficile esse intellectu animal in utero matris

sapientes id impossibile crediderunt; cum [1] Eri Armenio id evenisse scripserit Plato, mulieri cuidam [2] Heraclides Ponticus, [3] Aristæo Herodotus, [4] alii Plutarchus; quæ sive vera, sive falsa sunt, ostendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam possibili.

Resurrectione Jesu posita, evinci dogmatis veritatem.

Quod si nec impossibile est, ut Christus in vitam redierit, & satis magnis testimoniis id constat, quibus convictus Judæorum Magister [5] Bechai veritatem hujus rei agnovit:

formari, quam mortuum ad vitam revocari. Verum homines indocti non mirantur quod solent videre, nec difficile putant, quamvis rationem ejus ignorent; sed fieri posse non putant quod numquam viderunt, quamvis quotidianis rebus nequaquam difficilius. *Clericus.*

[1] *Eri Armenio*] Locus hac de re Platonis exstat de Republica decimo: transcriptus Eusebio Præparatione Euangelica libro xi. cap. 35. Historiæ autem ipsius memoria apud Valerium Maximum lib. i. c. viii. exemplo externorum primo; in Protreptico quod est inter Justini Opera, apud Clementem Strom. v. apud Origenem lib. ii. contra Celsum, apud Plutarchum Symposiacon ix. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

[2] *Heraclides Ponticus*] Ejus erat liber περι απνυ, cujus meminit Diogenes Laërtius in Proœmio & Empedocle, & Galenus vi. de locis affectis. De eo sic Plinius lib. vii. cap. 32. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, septem diebus fœminæ exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius, loco posteriore.

[3] *Aristæo Herodotus*] Melpomene. Vide & Plinium historiæ naturalis lib. vii. c. 52. & Plutarchum Romulo, & Hesychium de Philosophis.

[4] *Alii Plutarchus*] Thespesio. Habet hoc Plutarchus libro de sera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis servavit Eusebius, Præp. lib. xi. cap. 36 & Theodoretus Serm. xi.

[5] *Bechai*] Optandum fuisset locum a *Grotio* fuisse prolatum;

is ipse autem Christus, ut & sui & alieni fatentur, novum protulit dogma tanquam mandato divino, sane sequitur, ut dogma verum sit; cum divinæ justitiæ ac sapientiæ adversetur tam excellenti modo eum ornare, qui falsum in re tanta commisisset: praesertim vero, cum ipse ante mortem suam, & mortem, & mortis genus, & reditum suum in vitam praedixisset suis, & quidem addito, [2] haec ideo eventura, ut de sui dogmatis veritate constaret.

§ VIII. *Christianam Religionem præstare aliis omnibus.*

Et haec quidem ex factis ipsis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quae veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus est, quod nunquam ei in mentem veniet, qu & Deum esse, & curare res conditas credat, & hominem consideret cum intellectu eximio, tum vi electrice boni malique moralis praeditum, ac proinde ut praemii, ita & pœnae in ipso esse materiam: aut haec admittenda Religio, non

quamvis enim ratiocinatio ducta a resurrectione Christi minime indigeat adprobatione R. Bechai, aut cujusquam alius, Judæi forte ejus auctoritate possent moveri. *Clericus.*

[2] *Hæc ideo eventura ut de sui dogmatis veritate constaret*] Vide Joh. xvii. Luc. xxiv. 46, 47.

tantum ob factorum testimonia, de quibus jam egimus, verum etiam ob ea, quae Religione sunt intrinseca: cum nulla ex omnibus saeculis ac nationibus proferri possit, aut praemio excellentior, aut praeceptis perfectior, aut modo, quo propagari jussa est, admirabilior.

§ IX. *Præmii propositi excellentia.*

Nam ut a præmio, id est, a fine homini proposito, incipiamus, quia id, ut dici solet, in exsecutione est ultimum, sed intenditur primum, [1] Moses in Religionis Judaicae institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitae bona, terram uberem, penum copiosam, victoriam de hostibus, longam & valentem senectam, posteros cum bona spe superstites. Nam si quid est ultra, id umbris obtegitur, aut sapienti ac difficili ratiocinatione colligendum est: quae causa fuit, cur multi, qui legem Mosis sequi se profiterentur, ut [2] Sadducaei, spem omnem

[1] *Moses in Religionis Judaïcæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitæ bona*] Vide Deut. xi. & xxviii. Hebr. viii. 6.

[2] *Sadducæi, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis projecerint*] Matth. xxii. 23. Lucas Act. xxiii. 8. Josephus: Σαδδουκαιος τας ψυχας ὁ λογος συναφανιζει τοις σωμασι. Alibi: ψυχης δε την διαμονην και τας καθ' ᾅδου τιμωριας και τιμας αναιρουσι. Hieronymus de iisdem: *Animam putabant interire cum corporibus.*

de bonis post hanc vitam adipiscendis projecerint. Apud Graecos, ad quos eruditio usque a Chaldaeis & Ægyptiis perlata est, qui de vita post hujus conspicuae vitae interitum spem habebant aliquam, [1] valde de ea re haesitanter loquebantur, [2] ut ex Socratis dissertationibus, ex scriptis [3] Tullii, [4] Senecae,

[1] *Valde ea de re hæsitanter loquebantur*] Notatum hoc Chrysostomo, i ad Cor. c. i. 25.

[2] *Ut ex Socratis dissertationibus*] In Platonis Phædone: Νυν δε ευ ιστε ὅτι παρ' ανδρας τε ελπιζω αφιξεσθαι αγαθους. και τουτο μεν ουκ αν πανυ διϊσχυρισαιμην. *Hoc sciatis, spem mihi esse venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim.* Et postea: Ει μεν τυγχανει αληθη οντα ἁ εγω λεγω, καλως δη εχει το πεισθηναι· ει δε μηδεν εστι τελευτησαντι, αλλ' ουν τουτον γε τον χρονον αυτον τον προ του θανατου ἡττον τοις παρουσιν αηδης εσομαι οδυρομενος. ἡ δε αγνοια μοι αὑτη ου ξυνδιατελει (κακον γαρ αν ην) αλλ' ολιγον ὑστερον απολειται. *Si enim vera sunt quæ dico, pulchrum est ea credere. Si vero mortuo nihil superest, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præsentibus: hic autem meus error non manebit (id enim malum foret,) sed paulo post interibit.* Tertullianus de Anima: *Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate observat Parænesis, quæ est inter Opera Justini.

[3] *Tullii*] Ut Tusculanarum i. *Expone igitur mihi, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem, tum, si id minus obtinebis (est enim arduum,) docebis carere omni malo mortem.* Deinde: *Præclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros: quod ut ita sit, (nihil enim pugno,) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum?* Postea: *Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus, post disputationem de animo, dictum Lactantius libro vii. cap. 8. *Harum sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit.*

[4] *Senecæ*] Epistola LXIV. *Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis,) quem putamus perisse præmissus est.*

[1] aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme adferebant certi. Nam quae adferunt, pleraque [2] nihil magis de homine, quam de bestiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non est, [3] si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt. Rursum vero, cum hoc quoque nullis testimoniis, aut argumentis certis niteretur; & tamen negari non posset, quin homini finis aliquis esset propositus: eo perducti sunt alii, ut dicerent, [4] virtutem sibi esse praemium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non sine causa aliis displicuit, qui satis videbant, [5] in ea re, quae secum haberet

[1] *Aliorumque*] Generaliter Justinus Martyr colloquio cum Tryphone: Ουδεν ουν ισασι περι τουτων οἱ φιλοσοφοι, ουδε γαρ ὁ τι ποτε εστι ψυχη, εχουσιν ειπειν. *Nihil horum norunt Philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.*

[2] *Nihil magis de homine, quam de bestiis procedunt*] Ut illud Socratis sive Platonis: *quod se movet, æternum est.* Vide Lactantium dicto jam loco.

[3] *Si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines commenti sunt*] Ut Brachmanes olim, & nunc quoque, a quibus hausit Pythagoras & ejus Schola.

[4] *Virtutem sibi esse præmium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro*] Vide Ciceronem Tusculanarum ii. & Lactantium lib. iii. Institutionum, cap. 27. ubi contra hanc sententiam fortiter disputat, ut & Augustinus epistola LII.

[5] *In ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam*] Lactantius lib. iii. cap. 12. *Virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus est.*

pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam; nisi verborum sonum, sine rerum sensu, sequi liberet: ideoque bonum supremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas sensibus perciperetur. Sed hæc quoque sententia a plurimis, & quidem efficaciter, refutata est: ut quæ honestum omne, cujus semina quædam in animo condita habemus, exstingueret, hominemque ad sublimia erectum dejiceret in sensum pecudum, quæ pronæ nihil nisi terrestre respiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Christus veram finis cognitionem intulit; promittens sectatoribus suis, post hoc ævum, vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia, verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, de cujus speranda post hanc vitam felicitate partim conjectura, partim tra-

Et mox cum Senecæ adduxisset locum. *Sed & Stoïci, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut ajunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus.* Bene Plinius Historiæ Naturalis lib. vii. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

ditio aliqua exstabat; verum etiam corpori, & id quidem justissime, ut corpus, quod ob legem divinam sæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repensationis expers non esset. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia sunt, [1] ut epulæ, quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi, [2] & concubitus, quos sibi promittunt Mahumetistæ: sunt enim hæc caducæ vitæ propria, mortalitatis remedia, illud quidem ad singulorum animantium conservationem; hoc vero ad durationem generum: sed in corporibus vigor perpetuus, & plusquam siderea pulchritudo; in animo intellectio sine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, & si quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conspectu, admiratione laudibusque occupata; in summa, majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi possint.

§ X. *Solvitur obiter objectio inde sumpta, quod dissoluta corpora restitui nequeant.*

Solet hic præter eam objectionem, cui jam

[1] *Ut epulæ quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi*] Loca adducentur infra ad librum v.

[2] *Et concubitus quos sibi promittant Mahumetistæ*] Alcoranus Azoara II, V, XLVII, LIV, LXV, LXVI.

ante respondimus, alia adferri, quasi omnino fieri nequeat, ut quæ dissoluta sunt hominum corpora, in eandem compagem redeant: sed hoc ratione nulla nititur. [1] Cum enim inter plerosque Philosophos constet, rebus quantumcumque mutatis, manere materiam diversarum specierum capacem: quis dicat, aut Deum nescire, quibus in locis, etiam longissime distantibus, sint materiæ ejus, quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in suo universo, quod in fornacibus, aut vasis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera sunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, specie quamtumvis mutata, res tamen ad originis suæ formam redeat, ejus & in rerum natura exempla sunt, ut in arborum animantiumque seminibus. Neque insolubilis est ille, qui a multis necti-

[1] *Cum enim*, &c.] Si cui sequentia *Grotii* verba non satisfaciant, ei responderi queat, minime necessarium esse, ut eadem sit numero materia quæ excitatur, cum ea quæ, homine moriente, in sepulcrum illata est. Neque enim minus fuerit idem homo is, cujus animus conjunctus fuerit cum materia, cum qua numquam conjunctus fuerat, si sit idem animus; quam fuit idem homo senex decrepitus, & infans vagiens in cunis, quamvis ne particula quidem forte supersit in sene ejus materiæ, quæ fuit in infante, propter perpetua effluvia quæ ex corpore elabuntur. *Resurgere corpus* dici optime potest, cum simile ex terra a Deo formatur, conjungiturque menti. Itaque non opus est ut in nimias angustias nos redigamus, dum ταυτοτητα materiæ nimis rigide defendimus. *Clericus.*

tur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta transeunt, quibus ita pastis homines iterum pascantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis nostri partem abit, sed in excrementa, aut accessiones corporis; quales sunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuso aere multum absumitur: quæ cum ita sint, Deus, qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, potest humanis corporibus singulari quadam cura prospicere; ut quod inde ad aliorum hominum escam pervenit, non magis in substantiam eorum vertatur, quam solent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quasi naturaliter constet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id si non sit, & aliud, quod posteriori corpori aliunde accesserit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem sit corpus, [1] cum etiam

[1] *Cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio*] Alfenus in l. Proponebatur, D. de Judiciis. *Quod si quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipsi non iidem essemus, qui abhinc anno fuissemus: propterea quod, ut Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis constiterimus, hæ quotidie ex corpore nostro decederent, aliæque extrinsecus in earum locum accederent.* Seneca Epistola LVIII. *Corpora nostra rapiuntur fluminum more: quicquid vides currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipse, dum*

in hac vita major contingat particularum mutatio: [1] imo & papilio insit in verme, & herbarum substantia, aut vini, [2] in minimo aliquo, unde iterum instaurentur in veram magnitudinem. Certe cum & hæc, & alia multa, non incommode poni possint, nulla est causa,

loquor mutari ista, mutatus sum. Vide quæ pulchre hac de re disserit Methodius, cujus verba nobis servavit Epiphanius, qui Origenianos refutat numeris xii, xiii, xiv, xv.

1 *Imo & papilio insit in verme*] Ovidius ultimo Metamorphoseon:

Quæque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineæ, res observata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Addamus ex Plinio quædam Historiæ naturalis lib. x. cap. 5. de Ranis: *Mirumque semestri vita resolvuntur in limum, nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur quæ fuere natæ.* Eodem lib. cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro xi. cap. 20. *Sunt qui mortuas, si intra tectum hieme serventur, deinde sole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent reviviscere.* Ibidem cap. 22 de bombycibus: *Et alia horum origo e grandiore vermiculo, gemina protendens suis generis cornua. Hi erucæ sunt. Fit deinde quod vocatur bombylius; ex ea necydalus; ex hoc in sex mensibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa: *Fieri autem primo papiliones parvos nudosque.* cap. 26. de cicadis: *Fit primum vermiculus, deinde ex ea quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa solstitia evolant.* c. 30. *Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita.* cap. 32. *Multa autem insecta & aliter nascuntur. Atque Asilus imprimis ex rore: insidet hic raphani folio primo vere, & spissatus sole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, qua adjectis diebus crescit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur araneæ. Hæc eruca, quam chrysalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

2 *In minimo aliquo,* &c.] Si *Grotius* in hoc nostrum ævum dilatus fuisset, plenius esset loquutus; cum constet omnia animalia, cujuscumque generis, ex ovo nasci in quo sunt formata, ut plantæ omnes in seminibus, quamvis summæ tenuitatis. Sed hoc nihil ad resurrectionem, non enim ex similibus primordiis corpora renascentur. *Clericus.*

cur inter impossibilia habeatur restitutio dissoluti corporis; cum viri eruditi, [1] Zoroaster apud Chaldæos; [2] Stoici prope omnes, [3] & inter Peripateticos Theopompus, eam & fieri posse, & futuram crediderint.

§ XI. *Præceptorum eximia sanctitas, circa Dei cultum.*

Secundum, quo Christiana Religio, omnes alias, quæ aut sunt, aut fuerunt, aut fingi

[1] *Zoroaster apud Chaldæos*] Vide Clementem Strom. v.

[2] *Stoïci prope omnes*] Clemens Strom. v. Οιδεν γαρ ουτος εκ της βαρβαρου φιλοσοφιας μαθων, την δια πυρος καθαρσιν των κακως βεβιωκοτων, ἡν ὑστερον εκπυρωσιν εκαλεσαν οἱ Στοικοι. καθ' ὁν και τον ιδιως ποιον αναστησεσθαι δογματιζουσι τουτ' εκεινο την αναστασιν περιεποντες. *Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus e barbara philosophia, Mundum a malis hominibus purgatum iri per ignem, quod* εκπυρωσιν *postea Stoïci dixere, qui & per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes resurrectionis rem.* Origenes lib. iv. adversus Celsum: Φασι δη οἱ απο της Στοας κατα περιοδον εκπυρωσιν του παντος γενεσθαι, και εξης αυτου διακοσμησιν παντ' απαραλλακτα εχουσαν. *Ajunt de porticu Philosophi post sæculorum circuitus fore incendium universi, deinde ejusdem formationem quæ eadem omnia habeat.* Postea: Καν μη ονομαζωσιν ουν το της αναστασεως ονομα, το πραγμα γε δηλουσιν· *quamquam igitur resurrectionis non usurpant vocabulum, rem tamen agnoscunt.* Addit hic Origenes Ægyptios. Chrysippus de Providentia citatus Lactantio lib. vii. Institutionum, c. 23. Τουτου δε ὑτως εχοντος, δηλον ὡς ουδεν αδυνατον, και ἡμας, μετα το τελευτησαι, παλιν περιοδων τινων ειλυμενων χρονων, εις ὁ νυν εσμεν αποκαταστησεσθαι σχημα. *Hoc cum ita se habeat, apparet non esse impossibile, ut & nos post mortem, sæculorum certis circuitibus evolutis, restituamur in eum in quo nunc sumus statum.* Vide, si vacat, Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philosophiæ exercitatione xvi.

[3] *Et inter Peripateticos Theopompus*] De quo Diogenes Laërtius initio libri. Και Θεοπομπος εν τῃ ογδοῃ των Φιλιππικων, ὁς και αναβιωσεσθαι κατα τους μαγους φησι τους ανθρωπους, και εσεσθαι αθανατους, και τα οντα ταις αυταις διακλησεσι διαμενειν. *Theopompus vero etiam octavo Philippicorum, qui revecturos homines ex magorum sententia tradit, immortalesque futuros, & omnia in suis iisdem semper mansura nominibus.*

possunt, exsuperat, est summa sanctitas præceptorum; cum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum sacra ferme per totum orbem terrarum, ut late ostendit [1] Porphyrius, & nostri etiam sæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut & humano sanguine Dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges sustulerunt: ut apparet ex iis, quæ [2] de victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos, de Græco & Græca, [3] Gallo & Galla mactatis

[1] *Porphyrius*] De abstinentia ab esu animalium. Unde multa sumpsit Cyrillus iv. contra Julianum.

[2] *De victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos*] Meminit Plutarchus Themistocle, & Pausanias. Similia sacra Messeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocæensium, habes apud Clementem Protreptico.

[3] *Gallo & Galla mactatis Jovi Latiali*] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro i. Dionysius Halicarnassensis. Quamdiu id manserit Plinius libro xxviii. cap. 1. *Boario vero in foro Græcum Græcamve defossos, aut aliarum gentium cum quibus tum res esset, etiam nostra ætas vidit.* Mansit mos ad Justini & Tatiani tempora. Justinus enim sic Apologetico i. Romanos alloquitur: *Τω παρ ὑμιν τιμωμενῳ ειδωλῳ, ὡ ȣ μονον αλογων ζωων αἱματα προσραινεται, αλλα και ανθρωπεια, δια τȣ παῤ ὑμιν επισημοτατȣ και ευγενεϛατȣ ανδρος την προσχυσιν τȣ των φονευθεντων αἱματ☉ ποιȣμενȣ. Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantum ratione carentium animantium sanguis adspergitur, sed & humanus, nobilissimo atque illustrissimo vestrum, occisorum hominum affundente sanguinem.* Tatianus vero: *Εὑρων παρα μεν Ῥωμαιοις τον Λατιαριον Δια λυθροις ανθρωπων, και τοις απο των ανδροκτασιων αἱμασι τερπομενον. Cum compererim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, & per homicidium fuso sanguine oblectari.* Porphyrius ad Adriani tempora mansisse talia sacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio; & ex Plutarcho de Super-

Jovi Latiali legimus. Mysteria autem illa sanctissima, sive Cereris, sive Liberi patris, plenissima fuere omnis obscœnitatis; ut apparuit, postquam semel, perrupta arcani religione, evulgari cœperunt: quod late exsequuntur [1] Clemens Alexandrinus, & [2] alii. Tum vero illi dies, qui Deorum honori sacrati erant, talibus spectaculis celebrabantur, [3] quibus interesse Catonem puduit. At Judaica Religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhonestum; sed tamen [4] ne pronus ad idololatriam populus a vera Religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus est; qualia sunt pecudum mactationes, circumcisio, exacta quies sabbati, & ciborum aliquam-multorum interdictio; quorum nonnulla mutuati sunt Mahumetistæ,

stitione discimus. Eum sustulit inde Tiberius: memorante Plinio lib. xxx. cap. 1. De Britannis eundem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone, & Solinum. De Slavis vero Helmoldum lib. i. cap. 3. Porphyrius libro de non esu animantium secundo mansisse ad suam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine, imo & *εν τῃ μεγαλῃ πολει*, id est Romæ, sacrum nominans Jovis Latialis.

1 *Clemens Alexandrinus*] In Potreptico.

2 *Et alii*] Maxime Arnobius.

3 *Quibus interesse Catonem puduit*] Martialis initio Epigrammatum i. Gellius x. 13. Valerius Maximus lib. ii. c. 10.

4 *Ne pronus ad idololatriam populus a vera Religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem nec malitiam habebant, oneratus est.*] Hanc causam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem sequitur Josephus Albo.

addita vini prohibitione. At Christiana Religio Deum, ut mentem purissimam, [1] pura mente colendum docet, [2] & iis operibus, quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt. Sic [3] non carnem vult circumcidi, sed cupididates: [4] non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari: non pecudum sanguinem, aut adipem Deo sacrare, sed, si opus sit, [5] pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem: & [6] quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potusve generibus abstinere, sed [7] utroque uti cum modo, qui sanitati conveniat; [8] interdum & jejuniis subactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad sublimia feratur. Præcipua vero pars Religionis ubique ostenditur posita [9] in pia fiducia, [10] qua

[1] *Pura mente colendum docet*] Joh. iv. 24.

[2] *Et iis operibus quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt*] Unde λογικη λατρεια dicitur, cultus rationi consentiens, Rom. xii. 1. Adde Philipp. iv. 8.

[3] *Non carnem vult circumcidi, sed cupiditates*] Rom. ii. 28, 29. Philipp. iii. 3.

[4] *Non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari*] 1 Cor. v. 8.

[5] *Pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem*] 1 Corinth. x. 16. Hebr. xii. 4. 1 Petr. ii. 21.

[6] *Quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere*] Matth. vi. 4. Luc. xii. 33. 2 Cor. ix. 7. Hebr. iii. 6.

[7] *Utroque uti cum modo qui sanitati conveniat*] Luc. xxi. 34. Rom. xiii. 13. Eph. v. 18. Gal. v. 21. 1 Tim. v. 3. 1 Petr. iv. 3.

[8] *Interdum & jejuniis subactum corpus animo addicere*] Matth. vi. 18. xvii. 21. 1 Corinth. vii. 5.

[9] *In pia fiducia*] Ut Joh. xii. 44.

compositi ad fidele obsequium [1] in Deum toti recumbimus, [2] ejusque promissis non dubiam habemus fidem; [3] unde & spes exsurgit, [4] & verus amor, cum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipsius pareamus, [5] non serviliter pœnæ formidine, [6] sed ut ipsi placeamus, [7] ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem ac [8] remuneratorem. [9] Precari vero jubemur, non ut divitias, aut honores nanciscamur, & quæ alia multum optata plurimis male cesserunt: sed primum quidem ea, quæ Deo sunt gloriosa, nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura desiderat, reliquum permittentes divinæ providentiæ, utramcumque in partem res ceciderit securi; ea vero, quæ

[10] *Qua compositi ad fidele obsequium*] Luc. xi. 28. Joh. xiii. 17. & sequentibus. Rom. i. 5. 1 Cor. vii. 19. 1 Petr. i. 2.

[1] *In Deum toti recumbimus*] Matth. xxi. 21. 2 Tim. i. 12.

[2] *Ejusque promissis non dubiam habemus fidem*] Rom. iv. 20. 2 Cor. vii. 2. Gal. iii. 29.

[3] *Unde & spes exsurgit*] Hebr. vi. 11. Rom. viii. 24. xv. 4.

[4] *Et verus amor, cum Dei, tum proximi*] Gal. v. 6. 1 Thess. iii. 6.

[5] *Non serviliter pœnæ formidine*] Rom. viii. 15.

[6] *Sed ut ipsi placeamus*] Hebr. xii. 28.

[7] *Ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem*] Rom. viii. 15.

[8] *Ac remuneratorem*] Coloss. iii. 24. 2 Thess. i. 6. [Adde &: ut liqueat nos intelligere præcepta ejus eo dignissima esse, & naturæ nostræ ita convenire, ut meliora, aut æque convenientia alia nemo comminisci possit. Itaque & gratia anima causa, & quod optima ac præstantissima sint ejus praecepta, ei nos parere decet; quamvis nullæ essent pœnæ luendæ non parentibus, præter ipsius facti turpitudinem. Hoc demum est Deo filiorum, non servorum instar, parere. *Clericus.*]

[9] *Precari vero jubemur*] Matth. vi. 10.

ad aeterna ducunt, omni studio, nempe, retro commissorum veniam, in posterum auxilium Spiritus, quo firmati adversus minas omnes atque illecebras in pio cursu perstemus. Hic est Dei cultus in Religione Christiana, quo certe nihil excogitari potest Deo dignius.

§ XII. *Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus, etiam læsi.*

Similia sunt quae adversus proximum exiguntur officia. Mahumetis Religio in armis nata, nihil spirat nisi arma, armis propagatur. Sic & Laconum instituta, quae inter Graecanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo; tota ad vim bellicam fuisse directa, [1] notat, & in culpa ponit Aristoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit esse naturale;

[1] *Notat & in culpa ponit Aristoteles*] Polit. vii. cap. 14. Παραπλησιως δε τουτοις και των υϛερον τινες γραψαντων απεφηναντο την αυτην δοξαν· επαινουντες γαρ την Λακεδαιμονιων πολιτειαν αγανται του νομοθετου τον σκοπον, οτι παντα προς το κρατειν και προς τον πολεμον ενομοθετησεν· ἁ και κατα τον λογον εϛιν ευελεγκτα, και τοις εργοις εξεληλεγκται νυν. *Pari modo & qui posterius scripserunt, ostenderunt ejusdem se esse sententiæ. Nam in laudatione Lacedæmoniorum Reipublicæ, admirantur propositum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod & ratione refelli facile potest, & ipsis factis refutatum nunc apparet.* Euripides Andromacha Aristoteli præiverat:

——— ει δ' απην δορος
Τοις Σπαρτιαταις δοξα και μαχης αγων,
Τ' αλλ' οντες ιϛε μηδενος βελτιονες.

——— *si vis Martia,*
Vobis Lacones absit & ferri decus,
Spectatur ultra quod sit eximium nihil.

cum contra verum sit, inter homines a natura amicitiam ac societatem constitutam. [1] Quid enim iniquius, quam singulas caedes puniri, occisarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, nisi bellis, [2] saepe manifeste injustis, [3] ut de bello in Sardiniam [4] & Cyprum ipsi fatentur, consecuta est? Et certe generatim, ut a praeclaris annalium conditoribus memoriae proditum est, [5] latrocinia extra fines plerisque

1 *Quid enim iniquius, quam singulas cædes puniri, occisarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari?*] Sensus ex Senecæ epistola 96. & de Ira lib. ii. cap. 8. ex Cypriani epistola secunda.

2 *Sæpe manifeste injustis*] Petronius:
— si quis sinus abditus ultra,
Si qua foret tellus fulvum qua mitteret aurum,
Hostis erat. ———

3 *Ut de bello in Sardiniam*] Vide Polybium Historiarum iii.

4 *Et Cyprum, ipsi fatentur*] Florus lib. iii. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falso, ut victor gentium populus, & donare regna consuetus, Publio Clodio Tribuno duce, socii vivique Regis confiscationem mandaverit.* Meminit ejusdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib ii. Civilium, Dion lib. xxxviii. Vide eundem Florum de Bello Numantino & de Cretico.

5 *Latrocinia extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam*] Thucydides lib. i. Οἱ γαρ Ἑλληνες τοπαλαι, και των βαρβαρων οἵτε εν τῃ ηπειρῳ παραθαλασσιοι, και ὅσοι νησυς ειχον— κ. τ. λ. *Olim quippe Græci, non minus quam barbari, tum qui in continente, tum qui per insulas vivebant, postquam sæpius alii ad alios navibus transire cœperunt, ad latrocinandum se contulerunt, ad quam rem viri illustres duces ipsis erant, partim quæstus sui causa, partim ut victum suppeditarent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes, aut per vicos sparsas, diripiebant eas, maximamque partem hinc se alebant, nondum infami eo vitæ genere, quin & nonnihil habente gloriæ. Manifestum id faciunt etiam nunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro ha-*

gentibus nullam habebant infamiam. [1] Ultionis exactionem Aristoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. [2] Gladiatorum mutuae dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum : [3] exponere liberos quotidianum. Apud Hebraeos sane lex melior, sanctior disciplina ; sed tamen in populo impo-

bent strenue id facere, & vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad navigantium obvios, an prædones essent ; nimirum, quod nec defugituri id nomen illi essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente, spoliabant alii alios, & nunc quoque magna portio Græcorum sic vivit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas & vicina terrarum. Interrogatio illa, cujus Thucydides meminit, est apud Homerum Odyssea Γ. ubi Scholiastes : ȣκ αδοξον ην παρα τοις παλαιοις το ληςευειν, αλλ' ενδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut & gloriæ duceretur.* Justinus lib. xliii. c. 3. de Phocensibus : *Studiosius mare quam terras exercuere, piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hispanis vide Plutarchum Mario : & Diodorum lib. v. de Tyrrhenis : Servium ad viii. & x. Æneïdos : de Germanis Cæsarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

[1] *Ultionis exactionem Aristoteles & Cicero in virtutis parte ponunt*] Aristoteles De moribus ad Nicomachum iv. ii. Δοκει γαρ ουκ αισθανεσθαι ουδε λυπεισθαι, μη οργιζομενος τε ȣκ ειναι αμυντικος· το δε προπηλακιζομενον ανεχεσθαι, ανδραποδωδες. *Videtur talis & sensu & dolore carere, & cum non irascatur, vindictæ esse negligens. Servile, si contumeliose tracteris, id tolerare.* Cicero autem de Inventione ii. inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim, aut contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus.* Ad Atticum : *Odi hominem & odero : utinam ulcisci possem.* In Antonium : *Sic ulciscar facinora singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus.*

[2] *Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum*] Vide Lactantium lib. ii. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

[3] *Exponere liberos quotidianum*] Justinus Apologetico secundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. vi. Institutionum, cap. 20. & Terentii Hecyram.

tentis irae dissimulata quaedam, aut etiam ipsis concessa : [1] ut vis in populos septem id meritos ; qua non contenti, [2] omnes a se dissidentes crudeli odio sunt persecuti ; [3] cujus signa nunc etiam in ipsorum precibus adversus Christianos conceptis apparent. At [4] dolorem suum talionis judicio exsequi, homicidam propinqui sui privata manu occidere, lege ipsa permittebatur. Christi vero lex omnino [5] prohibet injuriam sive verbis, sive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rursum probemus imitando : bene fieri vult bonis quidem praecipue, sed & malis, [6] ad Dei exemplum, a quo Solem, astra, aerem, ventos, imbres habemus communia in homines quosvis dona.

1 *Ut vis in populos septem id meritos*] Exodi xxxiv. 11, 12. Deut. vii. 1, 2.

2 *Omnes a se dissidentes crudeli odio sunt persecuti*] Dandam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gerson : non reddenda illis quæ furtis subducta sunt, Bechai.

3 *Cujus signa etiam nunc in precibus adversus Christianos conceptis apparent*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima, fol. 8. & librum Germanicum Antonii Margaritae. Maimonidem ad xiii. Articulos, ubi perdendos ait, qui eis non credunt. Et dictum est in ore Judaeorum : *Omnes sectarii subito pereant.* Similia sunt dicta R. Isaaci in Bereschith rabba : & Thalmud in Baba Kama, & Baba Bathra.

4 *Dolorem suum talionis judicio exsequi*] Levit. xxiv. 20. Deut. xix. 21.

5 *Prohibet injuriam sive verbis sive rebus factam reponere*] Matth. v 38. 44.

6 *Ad Dei exemplum, a quo Solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quosvis dona*] Matth. v. 45.

§ XIII. *Circa conjunctionem maris & fœminæ.*

Conjunctio maris cum fœmina, per quam propagatur genus humanum, dignissima res est legum cura. Quam partem neglectui habitam a Paganis haud mirum est, cum eorum, quos colerent, [1] Deorum stupra, & adulteria narrarentur. Quid quod & [2] concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, [3] postea Antinous; quod flagitium apud Mahumetistas quoque frequens est, apud Sinenses, & gentes alias

[1] *Deorum stupra & adulteria*] Euripides Ione:

——— νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει, παρθένους βίᾳ γαμῶν.—κ. τ. λ.

——— monendus, si tamen fas est, mihi,
Apollo, per vim virginum minuit decus,
Quosque ipse sevit liberos, interfici
Clam patitur, ah ne tu ista: sed quando imperas,
Honesta sequere. Si quis est mortalium
Qui scelera patrat, exigunt pœnam Dii:
At nonne iniquum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
Hominibus æquo stupra lueretis modo,
Neptunus & tu, rexque supremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

Vide hæc fuse tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro iv. Nazianzenum i. contra Julianum, Theodoretum Sermone iii.

[2] *Concubitus marium cum maribus*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

[3] *Postea Antinous*] Meminit Justinus Apologetico ii. Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celsum tertio & octavo: Eusebius Historiæ Ecclesiasticæ iv. 8. Theodoretus octavo: & Historici illorum temporum.

etiam pro licito: a Graeciae autem Philosophis in id laboratum videtur, [1] ut rei turpi honestum nomen imponeretur. Inter eosdem Græciæ Philosophos præstantissimi, [2] communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar, [3] cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale? quanto æquius ne sanctissimum animal homo incerto semine nascatur, extinctis etiam parentum & libero-

1 *Ut rei turpi honestum nomen imponeretur*] Ita sane censent non Lucianus tantum, libello De amoribus, sed & Gregorius Nazianzenus Oratione iii. contra Julianum, & ad eum Elias Cretensis & Nonnus, Cyrillus contra Julianum libro vi. & late Theodoretus libro xiii. ad Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non possum e libro De vita contemplatrice: Το δε Πλατωνικον όλον σχεδον εςι περι ερωτος, ουκ ανδρων επι γυναιξιν επιμανεντων, η γυναικων ανδρασιν αυτο μονον· επιπληρουνται γαρ αἱ επιθυμιαι αὗται νομῳ φυσεως· αλλα ανδρων αρσεσιν ἡλικιᾳ μονον διαφερουσι· και γαρ ει τι περι ερωτος και ουρανιου Αφροδιτης κεκομψευσθαι δοκει, χαριν αστεισμου παρειληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros insanientium: tales enim cupiditates lege naturæ explentur: sed virorum in sexus ejusdem sola ætate dispares: nam si quid ibi de Venere & Amore cœlesti speciose dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur.* Tertullianus de Anima, Christianam sapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.*

2 *Communione mulierum laudata*] Platonem vide tum alibi, tum maxime de Republica iv.

3 *Cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale*] Plinius lib. x. cap. 33. *Ab his columbarum gesta spectantur maxime, simili ratione. Mores iidem, sed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium castitate conjugali vide Porphyrium De non esu animantium tertio.

rum inter se affectibus? Lex Hebræa omnem quidem spurcitiem inhibet, sed & [1] plures uni concedit uxores, [2] & marito dimittendæ ob quasvis causas uxoris jus facit: quod & hodie usurpant Mahumetistæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia, ut & uxores ad tempus utendas aliis darent [3] Lacones, & Cato. At perfectissima Christi lex ad ipsas penetrat vitiorum radices, & eum, qui attentavit mulieris cujusquam pudicitiam, vel oculis libavit, [4] reum habet, inspectore cordis Deo judice concupiti, nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua sit & insolubilis, [5] merito talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubio est utilius. Inter Paganos paucæ gentes una

[1] *Plures uni concedit uxores*] Apparet id Deut. xvii. 16, 17. xxi. 15. 2 Sam. xii. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chrysostomus i ad Cor. xi. Augustinus de doctrina Christiana libro iii. cap. 12. & veterum alii. Josephus legis peritissimus, Antiquitatum xvi. πατριον εν ταυτῳ πλειοσιν ἡμιν συνοικειν. *Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.*

[2] *Et marito dimittendæ ob quasvis causas uxoris jus facit*] Deut. xxiv. 1, 2, 3, 4. Levit. xxi. 14.

[3] *Lacones & Cato*] Vide Herodotum libro vi. Plutarchum Lycurgo & Catone Uticensi.

[4] *Reum habet, inspectore cordis Deo judice concupiti nec peracti criminis*] Matth. v. 28.

[5] *Merito talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem*] Matth. v. 32. xix. 9.

uxore contentæ fuerunt, ut [1] Germani, & Romani. [2] Sequuntur & hoc Christiani; ut, scilicet, animus ab uxore in solidum marito datus [3] æquali retributione pensetur, [4] rectiusque procedat sub una praeside domesticum regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant.

§ XIV. *Circa usum bonorum temporalium.*

Ad usum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut veniamus, furta videmus a gentibus paganis quibusdam, [5] ut Ægyptiis [6] & Spartiatis, permissa: & qui privatis non permiserunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: [7] quibus ad casas redeundum dicebat

1 *Germani & Romani*] Græcos etiam addere potuit, quibus plerisque, certe privatis, singulæ fuerunt uxores. *Clericus.*

2 *Sequuntur & hoc Christiani*] Paulus Apostolus i Cor. vii. 4. Lactantius Institutionum vi. 23. Hieronymus adversus Oceanum.

3 *Æquali retributione pensetur*] Bene enim Sallustius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quod animus multitudine distractus nullam pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt.* Ammianus de Persis l. xxiii. *Per libidines varias caritas dispersa torpescit.* Claudianus bello Gildonico:

——— *Connubia mille:*
Non illis generis nexus, non pignora curæ,
Sed numero languet pietas.

4 *Rectiusque procedat sub una præside domesticum regimen: neu diversæ matres discordiam liberis inferant*] Utrumque recte concepit & expressit Euripides Andromacha.

5 *Ut Ægyptiis*] Diodorus Siculus Historiarum libro i.

6 *Et Spartiatis*] Plutarchus Lycurgo.

7 *Quibus ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent*] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in Epitome cap. 1.

Romanus orator, si suum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, sed [1] fœnus tamen in extraneos permissum, ut eorum ingenio se lex aliquatenus aptaret; [2] quæ propterea legem servantibus, inter cætera, divitias pollicebatur. At [3] Christiana lex non modo omne injustitiæ genus, & in quosvis prohibet; [4] sed & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere: quia scilicet, non sufficiat animus noster ad duo sedulo curanda, quæ singula hominem totum requirant, & sæpe in contraria consilia nos trahant: deinde vero & in quærendis, & in servandis divitiis, [5] sollicitudo servitutem quandam, & cruciatum secum ferat, quæ ipsam voluptatem, quæ ex divitiis speratur, corrumpant: [6] ea vero quibus natura contenta est, & pauca sint & facile sine magno labore, aut impendio parentur. Quod si quid tamen Deus ultra

1 *Fœnus tamen in extraneos permissum*] Deut. xxiii. 19.

2 *Quæ propterea legem servantibus, inter cætera, divitias pollicebatur*] Levit. xxvi. 5. Deuter. xxviii. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

3 *Christiana Lex non modo omne injustitiæ genus & in quosvis prohibet*] Matth. vii. 12. Ephes. v. 3.

4 *Sed & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere*] Matth. vi. 24. & sequentib. xiii. 22. Luc. viii. 14. 1 Tim. vi. 9.

5 *Sollicitudo servitutem quandam & cruciatum secum ferat*] Matth. vi. 34. Philipp. iv. 6.

6 *Ea vero quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur*] 1 Tim. vi. 7, 8.

indulserit, non hoc in mare projicere jubemur, [1] ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; sed supplere inde hominum aliorum inopiam, [2] sive donando, [3] sive dando mutuum id rogantibus; [4] ut decet eos, qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant: bene enim locatum beneficium [5] thesaurum esse bonæ spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ, liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Christianorum primi; [6] cum usque ex Macedonia & Achaia ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevarent: non aliter, quam si orbis totus una esset familia. Atque hic illa quoque cautio in Christi lege ad-

[1] *Ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt*] Habent hoc de Aristippo Laërtius & Suidas, de Cratete Philostratus.

[2] *Sive donando*] Matth. v. 42.

[3] *Sive dando mutuum id rogantibus*] Matth. ibidem. Luc. vi. 35.

[4] *Ut decet eos qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant*] 1 Tim. vi. 17, 18.

[5] *Thesaurum esse bonæ spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat*] Matth. vi. 20.

[6] *Cum usque ex Macedonia & Achaïa ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevarent*] Rom. xv. 25, 26. & sequentibus. 2 Cor. ix. 1, 2, 3, 4. Philipp. iv. 18.

ditur, [1] nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret: [2] cujus apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit. Ac ne quis, ut fieri solet, obtendat tenacitati suæ velum, quasi metuat, ne ipse olim senex, aut a calamitate aliqua deprehensus, suis rebus opus habeat, [3] promittit lex curam specialem pro his, qui illa præcepta servaverint; & quo magis confidant, in mentem illis revocat [4] conspicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribusque: rem vero fore indignam, si Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non credamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

§ XV. *Circa jusjurandum.*

Perjurium vetant leges aliæ; [5] hæc vero etiam jurejurando extra necessitatem omnino vult abstineri, & ita coli veracitatem in quo-

1 *Nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret*] Matth. vi. 1, 2. Luc. xiv. 12.

2 *Cujus apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit*] Matthæus dicto jam loco.

3 *Promittit lex curam specialem pro his qui illa præcepta servaverint*] Matth. vi. 32. Luc. xii. 7. xxi. 18.

4 *Conspicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus & in ornandis herbis floribusque*] Matth. vi. 26, 28.

5 *Hæc vero etiam jurejurando extra necessitatem omnino vult abstineri*] Matth. v. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. v. 12.

vis sermone, [1] ut jusjurandum a nobis ne exigatur quidem.

§ XVI. *Circa facta alia.*

Ac plane nihil egregium reperiri potest, aut in Græcorum philosophicis scriptis, aut in sententiis Hebræorum, aliarumve gentium, quod non hic contineatur, & quidem ut sancitum divina auctoritate: puta [2] de modestia, [3] temperantia, de [4] bonitate, [5] de morum honestate, [6] de prudentia, [7] de officio magistratuum & subditorum, [8] parentum & liberorum, [9] dominorum & servorum, [10] item conjugum inter se; maxime vero de vitandis vitiis, quæ specie quadam honesti plurimis Græcis Romanisque imposuerunt; [11] cupidi-

[1] *Ut jusjurandum a nobis ne exigatur quidem*] Matth. dicto jam loco.

[2] *De modestia*] 1 Petr. iii. 3.

[3] *Temperantia*] Tit. ii. 12. 1 Tim. ii. 9.

[4] *Bonitate*] II Cor. vi. 6. Galat. v. 22. Coloss. iii. 12. 1 Cor. xiii. 4.

[5] *De morum honestate*] Phil. iv. 8. 1 Tim. ii. 2. iii. 4. Tit. ii. 7.

[6] *De prudentia*] Matth. x. 16. Eph. i. 8.

[7] *De officio magistratuum & subditorum*] 1 Tim. ii. 2. Rom. xiii. 1 Petr. ii. 13, 17.

[8] *Parentum & liberorum*] Coloss. iii. 20, 21. Ephes. vi. 1, 2, 3, 4.

[9] *Dominorum & servorum*] Ephes. vi. 5, 6, 7, 8, 9, 10. Coloss. iii. 22, 23, 24, 25.

[10] *Item conjugum inter se*] Ephes. v. 22, 23, 24, 25, 28, 33. Coloss. iii. 18, 19. 1 Tim. 11, 12.

[11] *Cupiditatibus, scilicet, bonorum & gloriæ*] Matth. xviii. 4. xxiii. 12. Luc. xiv. 11. xviii. 14. Joh. v. 44. Ephes. iv. 2.

tatibus, scilicet, honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum solida brevitate admirabilis, [1] ut Deum amemus supra omnia, proximum vero juxta nos ipsos, [2] id est, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri.

Opponat forte aliquis, contra dogmatum Christi excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Christianos discrepantiam, unde orta sit & sectarum multitudo.

§ XVII. *Solvitur objectio sumta ex controversiis, quæ sunt inter Christianos.*

Sed parata responsio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod studiis judicium impeditur: sed solent istæ opinionum varietates consistere intra certos terminos, de quibus convenit, & unde ad ambigua argumentum petitur: sicut in Mathematicis, an quadrari circulus possit disputatur, non item an, si æqualibus æqualia demantur, quæ remanent sint æqualia; idemque in Physicis, Medicina, & aliis Artibus, videre est. Sic &

Coloss. ii. 18. iii. 23. 1 Joh. ii. 16. Philipp. ii. 3. 1 Thess. ii. 6. 1 Petr. i. 24. v. 5.

[1] *Ut Deum amemus supra omnia, proximum vero juxta nos ipsos*] Matth. ix. 18. xxii. 37, 39. Luc. x. 27. Rom. xiii. 9, 10, 11. Galat. v. 14. Jac. ii. 8.

[2] *Id est, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri*] Matth. vii. 12. Luc. vi. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latine Vitam ejus Imperaroris scripsit.

discrepantia illa opinionum inter Christianos impedire nequit, quominus de præcipuis, id est, [1] de præceptis illis, ex quibus Christianam Religionem maxime commendavimus, satis constet: eorumque certitudo hoc ipso emicat, quod qui odiis inter se inflammati quærunt dissidendi materiam, eo progredi non ausint, ut hæc negent a Christo imperata, ne illi quidem ipsi, qui vitam suam ad eam normam nolunt componere. Quid si quis etiam his velit contradicere, par habendus sit philosophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi sensu refelluntur, ita illi consensu omnium gentium Christianarum, & librorum, quos scripserunt Christianæ Religionis primi, ac primis proximi, & deinceps secuti doctores, etiam illi, qui suam in Christum fidem morte testati sunt. Nam quod hi omnes ut Christi dogma agnoscunt, id omnino pro tali habendum est ab æquo rerum judice: sicut Platoni, Xenophonti, aliisque Socraticis credimus, de dogmatibus Socratis, Stoicorum scholæ, de his quæ Zeno tradidit.

[1] *De praeceptis*] Adde etiam de dogmatibus necessariis, quibus præceptorum observatio nititur; qualia sunt quæ memorantur in antiquissimis Symbolis, qualia exstant apud *Irenæum* & *Tertullianum*, & quale est *Apostolicum*, ut nunc vocatur. Quod paullo plenius ostendimus in Libello hisce subjecto, *de eligenda inter dissidentes Christianos sententia*. §. IV. Clericus.

§ XVIII. *Probatur amplius præstantia Christianæ Religionis, ex præstantia ipsius Magistri.*

Tertium, quo Christianam Religionem omnibus aliis, quæ sunt, aut fingi possunt, præstare diximus, est ipse modus, quo tradita fuit ac propagata : qua in parte, prima est inspectio de ipso dogmatis auctore. Græcæ sapientiæ auctores nihil ferme certi se adferre ipsi fatebantur : quippe [1] veritatem velut in puteo demersam, & [2] mentem nostram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis. Ipsorum præterea [3] nemo non aliquo vitio obsitus, [4] alii Regum adulatores, [5] alii scortorum amoribus addicti, [6] alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium

[1] *Veritatem velut in puteo demersam*] Democriti est ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

[2] *Mentem nostram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis*] Aristoteles Metaphysicorum ii. c. 1. Ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim vespertilionum oculi ad lumen diei se habent, ita & animi nostri mens ad ea quæ omnium sunt clarissima.*

[3] *Nemo non aliquo vitio obsitus*] Maximo consensu omnium laudatur Socrates. At ejus summam iracundiam, quæ in dictis & factis se ostenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus, sexto adversus Julianum.

[4] *Alii Regum adulatores*] Plato, Aristippus.

[5] *Alii scortorum amoribus addicti*] Marium Zeno, Stoïcæ sectæ princeps: Feminarum prope omnes, Plato, Aristoteles, Epicurus, Aristippus. Athenæus libro iii. & xiii. Laërtius, Lactantius, testes. Theognis ipse de se multis in locis.

[6] *Alii caninæ impudentiæ*] Dicti inde Cynici.

inter se magnum argumentum, [1] rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus: frigoris vero in Dei cultu, quod & qui Deum unum crediderunt, tamen illo seposito, aliis, & quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, [2] Religionis normam statuentes id quod

[1] *Rixæ de verbis aut nullius momenti rebus*] Bene id notatum Timoni Phliasio:

Σχετλιοι ανθρωποι, κακ' ελεγχεα, γαστερες οιον,
Ποιων εκ τ' εριδων και λεσχομαχων πεπλανεσθε;
Ανθρωποι, κενεης οιησιος εμπλεοι ασκοι.

Mortales miseri, probra pessima, nil nisi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites?
O homines, tumidis inflati fastibus utres.

Item:

Φοιτα δε βροτολοιγος ερις κενον λελακυια,
Νεικης ανδροφονοιο κασιγνητη και εριδος,
'Η τ' αλαη περι παντα κυλινδεται· αυταρ επειτα
Ες τε βροτυς στηριξε καρη, και ες ελπιδα βαλλει.

Aspera lis quædam provenit inania clamans,
Incensi in cædes odii soror atque ministra,
Quæ cæca huc illuc circumque voluta, supremum
Mortales capite incurrit, spemque injicit illis.

Item:

Τις δ' αρ' τυς δ' ολοη εριδι ξυνεηκε μαχεσθαι;
Ηχυς συνδρομος οχλος· ο γαρ σιγωσι χολωθεις·
Νυσον επ' ανερας ωρσε λαλην· ολεκοντο δε πολλοι.

Ecquis eos tanto pugnae inflammavit amore?
Ad strepitum accurrens plebs atque exosa silentes:
Unde loquax morbus multa cum peste cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem Strom. v. apud Eusebium in fine Præparationis, & apud Theodoretum Sermone ii.

[2] *Religionis normam statuentes id quod receptum esset publice*] Xenophon Memorabilium v. oraculum recitat, quo jubentur Dii coli ex lege cujusque civitatis. Repete hic Senecæ verba, quæ ex Augustino supra citavimus: post quæ sic Augustinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum, ut Plato dixit in Timæo & alibi,

receptum esset publice. De præmio quoque pietatis nihil adseverabant certi,[1] quod vel ex ultima illa Socratis morituri disputatione apparet. Mahumetes, late sparsæ Religionis auctor,[2] projectus ad libidinem per omnem vitam ne a suis quidem negatur. Tum vero nullam fidem dedit, qua constare possit, quod ipse promisit præmium, in epulis & Venere positum, id vere exstiturum; cum ipsius corpus in vitam rediisse ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ situm sit. At Hebrææ legis conditor Moses, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur,[3] cum & legationem ad Regem Ægyptium a Deo sibi mandatam multo cum renisu vix susceperit,[4] & ad pollicitum Dei de aqua e rupe excitanda diffidentiæ nonnihil ostenderit, ut Hebræi faten-

& Porphyrius loco qui est apud Eusebium Præparat. lib. iv. cap. 8. periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus disserere. Ejus autem periculi metum Græca & Latina & barbara philosophia pluris fecit, quam veri sinceram professionem: quod vel unum sufficit, ne quis tales sibi per omnia sequendos putet. Notat hoc in Platone Justinus martyr, Parænesi ad Græcos.

1 *Quod vel ex ultima illa Socratis morituri disputatione appa-ret*] Vide quæ attulimus supra.

2 *Projectus ad libidinem per omnem vitam ne a suis quidem negatur*] Vide quæ dicentur libro vi.

3 *Cum & legationem ad Regem Ægyptium a Deo sibi mandatam multo cum renisu vix susceperit*] Exodi iv. 2, 10, 13, 14.

4 *Et ad pollicitum Dei de aqua e rupe excitanda diffidentiæ nonnihil ostenderit*] Numer. xx. 12.

tur. Eorum vero, quæ per legem suis promisit, præmiorum vix quicquam ipse consecutus est, desertis in locis [1] jactatus perpetuis seditionibus, [2] neque ingressus in terram illam felicem. At Christus [3] peccati omnis expers a suis describitur, [4] nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur. Tum vero [5] quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse. Quæ enim sibi a Deo mandata erant implevit fideliter, [6] in vita omni simplicissimus, [7] injuriarum ac cruciatuum patientissimus, quod in ipso crucis supplicio ostendit; amantissimus hominum etiam inimicorum, etiam a quibus ad mortem actus fuerat, [8] ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem suis promisit præmium, ejus ipse compos factus, excellentissimo modo, & perhibetur,

[1] *Jactatus perpetuis seditionibus*] Exodi xxii. Num. xi. xii. xiv. xvi. xx. xxv.

[2] *Neque ingressus in terram illam felicem*] Num. xx. 12. Deut. xxiv. 4.

[3] *Peccati omnis expers a suis describitur*] Joh. viii. 46. x. 32. ii Cor. v. 21. i Petri ii. 22. Hebr. iv. 15. Pietatem ejus etiam oraculo, apud Gentes auctoritatem habente, laudatam ostendemus ad lib. iv.

[4] *Nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur*] Notatum id Origeni lib. iii. contra Celsum.

[5] *Quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse*] Bene Lactantius fine Institutionum : *Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

[6] *In vita omni simplicissimus*] 1 Petri ii. 22.

[7] *Injuriarum ac cruciatuum patientissimus*] Matth. xxvi. 50, 52. Joh. viii. 23. Act. viii. 32.

[8] *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur*] Luc. xxiii. 34.

& certa fide comprobatur. In vitam enim redditum [1] viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: [2] in cœlum evectus est spectantibus duodecim: ibi potestatem, quæ suprema est, consecutus ostenditur eo, quod suos sectatores, & [3] linguarum, quas non didicerant, loquela, [4] & aliis mirificis virtutibus donavit, [5] ita ut facturum se discedens promiserat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus est, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac sic collegimus, hanc Religionem in hoc quoque eminere supra cæteras, quod ejus Magister, quæ jussit ipse, præstitit; quod promisit, ipse est consecutus.

Ex admirabili propagatione istius Religionis.

Videamus jam etiam effectus allati ab ipso

[1] *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam*] Joh. xx. 27, 28, 29. Joh. 1 Epist. i. 1. Matth. xxviii. Marci xvi. Luc. xxiv. 1 Cor. xv. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

[2] *In cælum evectus est spectantibus duodecim*] Marc. xvi. 19. Luc. xxiv. 51, 52. Actor. i. 9, 10, 11. Adde Actor. vii. 55 ix. 3, 4, 5. xxii. 6. 1 Cor. xv. 8.

[3] *Linguarum, quas non didicerant, loquela*]. Actor. ii. 3, 4. x. 46. xix 6. 1 Cor. xii. 10, 28, 30. xiii. 1 8. xiv. 2, 4, 5, 6, 9, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 39.

[4] *Et aliis mirificis virtutibus donavit*] Actor. iii. v. viii. ix. x. xi. xiii. xiv. xvi. xix. xx. xxi. xxvii. Rom. xv. 19. 2 Cor. xii. 12. Hebr. ii. 4. Ostendunt hujus rei veritatem & Justinus cum Tryphone disputans, & Irenæus libro ii. Tertullianus Apologetico, Origenes adversus Celsum vii. Lactantius, & alii.

Ita ut discedens facturum se promiserat] Joh. xiv. 12. xviii. 28. Marci xvi. 17.

dogmatis; qui profecto, si recte animadvertantur, tales sunt, ut si Deo ulla est cura rerum humanarum, non possit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum esset, pateret quam latissime. Id autem contigit Religioni Christianæ, quam ipsi videmus per Europam omnem, [1] ne Septentrionis quidem recessibus exclusis, doceri: [2] nec minus per Asiam omnem, [3] etiam ejus insulas in Oceano, [4] per Ægyptum quoque, [5] per Æthiopiam, [6] & alias aliquot Africæ partes, [7] postremo & per Americam. Neque id nunc tantum fieri, sed & olim factum, ostendunt omnium temporum historiæ, libri Christianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conservata [8] de itineribus ac miraculis

[1] *Ne Septentrionis quidem recessibus exclusis*] Vide Adamum Bremensem, & Helmoldum, & qui de Islandia scripsere

[2] *Nec minus per Asiam omnem*] Vide Acta Conciliorum Universalium.

[3] *Etiam ejus insulas in Oceano*] Vide Osorium in Lusitanicis.

[4] *Per Ægyptum quoque*] Apparet ex Actis Conciliorum Universalium, ex historia Ecclesiastica vetere, ac nominatim Eusebio vi. 34. ex Liturgia Coptitarum.

[5] *Per Æthiopiam*] Vide Franciscum Alvaresium.

[6] *Et alias aliquot Africæ partes*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum; & Conciliorum per Africam acta, præcipue ejus Concilii quod Cypriani operibus subtexitur.

[7] *Postremo & per Americam*] Vide Acostam & alios de rebus Americanis.

[8] *De itineribus ac miraculis Thomæ*] Vide Abdiam libro ix. Eusebium Historiæ Ecclesiasticæ lib. i. in fine, & libro ii. ca-

Thomæ,[1] Andreæ, aliorumque Apostolorum. Jam suis temporibus quam late Christi nomen celebraretur, apud Britannos, Germanos, aliasque ultimas gentes,[2] notant Clemens,[3] Tertullianus,[4] & alii. Quæ est Religio, quæ cum

pite primo: & initio libri iii. Ruffinum libro x. cap 9. Adde Osorium & Linschotium de rebus Indiæ Orientalis, & Freitam De imperio Lusitanorum Asiatico. Sepulcrum ejus Apostoli in terra Coromandel etiam nunc monstratur.

1 *Andreæ*] Eusebius dicto libro iii. initio, & Origenes ad Genesim.

2 *Notant Clemens*] Christum is dicit omnibus notum gentibus, Strom. v.

3 *Tertullianus*] Adversus Judæos i. *In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum, qui jam venit? cui enim & aliæ gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Asiam & Pamphyliam: immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ est trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hierusalem Judæi & cæteræ gentes: ut jam Gætulorum varietates & Maurorum multi fines, Hispanorum omnes termini, & Galliarum diversæ nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita: & Sarmatarum & Dacorum: & Germanorum & Scytharum, & abditarum multarum gentium, & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum: & quæ enumerare minus possumus, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat.* Mox ostendit quanto latius Christi regnum suis temporibus, id est, fine sæculi secundi, patuerit, quam olim Nabuchodonosoris, & Alexandri aut Romanorum. *Christi autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus supra enumeratis* (numeraverat autem Babylonios, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Asiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Gætulos, Romanos:) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

4 *Et alii*] Irenæus Tertulliano vetustior, lib. i. cap. 3. *Nam etsi in Mundo loquelæ dissimiles sunt, virtus traditionis una & eadem est. Et neque hæ quæ in Germania sunt fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis sunt, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ: sed sicut Sol creatura Dei in universo mundo unus & idem est, sic & lumen,*

prædicatio Veritatis ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem Veritatis venire. Origenes Homilia ad Ezechielem iv. *Confitentur & miserabiles Judæi hæc de Christi præsentia prædicari: sed stulte ignorant personam, cum videant impleta quæ dicta sunt. Quando enim terra Britanniæ, ante adventum Christi, in unius Dei consensit religionem? quando terra Maurorum? quando totus semel orbis?* Arnobius libro ii. *Virtutes sub oculis positæ, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipso fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas subdidit appetitionum flammas, & ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes & populos fecit, & moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim possunt atque in usum computationis venire ea quæ in India gesta sunt apud Seras, Persas, & Medos: in Arabia, Ægypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygia: in Achaia, Macedonia, Epiro: in insulis & provinciis omnibus quas Sol oriens atque occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romam.* Athanasius in Epistola Synodica quæ apud Theodoretum est libro iv. cap. 3. Ecclesias Christianas commemorat Hispaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Mysiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Isauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adversus Græcos Sermone viii. (fol. 592. Tom. iv. Opp.) de Apostolis sic loquitur: Ἡνικα μεν γαρ μετα των σωματων επολιτευοντο, νυν μεν παρα τουτους, νυν δε παρ᾽ εκεινους εφοιτων, και αλλοτε μεν Ῥωμαιοις, αλλοτε δε Ἱσπανοις, η Κελτοις διελεγοντο· επειδη δε προς εκεινον εξεδημησαν ὑφ᾽ ου μετεπεμφθησαν, ἁπαντες αυτων ενδελεχως απολαυουσιν, ου μονον Ῥωμαιοι, και ὁσοιγε τον τουτων αγαπωσι ζυγον, και ὑπο τουτων ιθυνονται, αλλα και Περσαι, και Σκυθαι, και Μασσαγεται, και Σαυρομαται, και Ινδοι, και Αιθιοπες, και ξυλληβδην ειπειν, ἁπαντα της οικουμενης τα τερματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modo Romanis loquentes, modo Hispanis, aut Gallis: at postquam ad eum iverunt a quo missi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantum, & qui Romana amant imperia, & ab ipsis reguntur; sed & Persæ, & Scythæ, & Massagetæ, & Sauromatæ, & Indi, & Æthiopes, &, ut summatim rem eloquar, omnes qui sunt intra oras habitabiles.* Idem lib. ix. conversis gentibus adnumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios, Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Christianis adnumerat Indos, Persas, Gothos, Ægyptios, Bessos, & pellitos populos: in epistola ad Lætam Indos Persas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi & Luciferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chrysostomus Homilia vi. ad priorem ad Corinthios: Πως δ᾽ αν τα γραφεντα και εις την βαρβαρων και εις την Ινδων και προς αυτα τα Ωκεανου τα περατα αφικετο, ουκ

tam lata possessione possit contendere? nam si Paganismum dixeris, nomen unum dixeris, non Religionem unam. Nam nec idem adorabant: alii enim astra, alii elementa, alii pecudes, alii res non subsistentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magistro. Judæi sparsi quidem, sed gens una, nec post Christum eorum Religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipsorum magis per Christianos, quam per ipsos innotuit. Mahumetismus fatis multas terras insidet, sed non solus. Nam per easdem terras colitur & Christiana Religio, aliquibus in locis numero

οντων των λεγοντων αξιοπιστων; *Quomodo vero quæ ab iis scripta sunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipsos denique fines Oceani pervenissent, nisi auctores illi fide digni fuissent?* Idem posteriore Homilia in Pentecosten: Ερχεται το Πνευμα το ἁγιον εν ειδει γλωσσων, ἑκαστω μεριζον της κατα οικουμενην διδασκαλιας τα κλιματα, και δια της δοθεισης γλωττης, καθαπερ δελτῳ τινι, γνωριζον ἑκαστω της εμπιστευθεισης αρχης τε και διδασκαλιας τον ὁρον. *Venit Spiritus sanctus in linguarum specie, dividens unicuique orbis regiones, quas instituerent, & per concessum linguæ donum velut codicillis quibusdam definiens terminos mandati ipsis magistralis imperii.* Idem oratione egregia, Christum esse Deum: Ερουμεν ὁτι ουκ εστιν ανθρωπου ψιλου τοσαυτην εν βραχει καιρῳ περιελθειν οικουμενην και γην και θαλατταν, και επι τοιουτοις καλειν πραγμασιν ουτω, και ταυτα ὑπο ατοπου συνηθειας προκατειλημμενους ανθρωπους, μαλλον δε ὑπο τοσαυτης κακιας κατεχομενους. Και ὁμως ισχυσε τουτων παντων το των ανθρωπων γενος ελευθερωσαι, ουχι Ῥωμαιους μονον αλλα και Περσας, και ἁπλως τα των βαρβαρων γενη. *Non est meri hominis, tantum orbis brevi spatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala consuetudine occupatos, imo a tanta malitia possessos: Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, sed & Persas, & omnes barbarorum gentes.* Vide & quæ sequuntur lectu dignissima.

majore: cum contra Mahumetistæ non repe-riantur in partibus plerisque, ubi sunt Chri-stiani.

Considerata infirmitate ac simplicitate eorum, qui eam primis temporibus docuerunt.

Sequitur & hoc videamus, quibus instru-mentis progressus fecerit Christiana Religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita plerosque homines comparatos esse ut regum & potentum exempla facile sequantur, eoque magis si lex etiam & coac-tio adsit. Hinc Paganicarum Religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At qui Chri-stianam Religionem primi docuerunt, non modo sine imperio omni fuerunt, sed & for-tunæ humilis, piscatores, textores, & si quid his simile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, [1] non tantum per omnes Romani imperii partes, sed ad Parthos quoque & Indos pervenit. Nec tantum ipso initio, sed per tria ferme sæcula, privatorum opera, sine minis ullis, sine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota est hæc Religio; [2] ita ut antequam Constan-

1 *Non tantum per omnes imperii Romani fines*] Rom. xv, 19,
2 *Ita ut antequam Constantinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major esset*] Jam suo ævo Tertul-

tinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major esset. Apud Græcos, qui morum praecepta tradiderunt, aliis simul artibus reddebant se commendabiles, ut Geometriae studio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum historia, Stoici dialectica subtilitate, numerorum & concentuum cognitione Pythagorici; multis adfuit & admirabilis quaedam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophrasto. At primis Christianismi doctoribus ars talis nulla, [1] sermo simplicissimus & sine illecebris, sola praecepta, promissa, minas nuda oratione proferens: quae cum per se non habeant efficaciam parem tantis progressibus, omnino necesse est statuamus, aut miracula adfuisse, aut arcanam Dei actionem adspirantem negotio, aut utrumque.

§ XIX. *Et maximis impedimentis quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut a profitenda deterrerent.*

Cui considerationi & haec addenda est, quod qui Christianismum illis docentibus receperunt, animum non habebant a certa norma

lianus dixerat ii. Apologetico: *Hesterni sumus, & vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.*

[1] *Sermo simplicissimus*] Prudenter id notatum Chrysostomo 1 ad Cor. i. 17. & Theodoreto, post recitata jam verba.

Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui Paganica sacra, & Mahumetis legem primi susceperunt; multoque minus antecedente quadam institutione praeparatum, sicut Hebraei circumcisione & unius Dei cognitione ad legem Mosis acceptandam idonei erant redditi; sed contra impletum opinionibus & consuetudine, quae velut altera natura est, repugnante cum istis novis institutis; educati, scilicet, legumque & parentum auctoritate confirmati in sacris Paganicis, aut Judaicis ritibus. Huic obstaculo accedebat non minus alterum; gravissima, scilicet, mala, quae Christianismum suscipientibus, eam ob causam, ferenda aut metuenda constabat. Cum enim a malis talibus abhorreat humana natura; sequitur, ut, quae eorum malorum causae sunt, non nisi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Christiani, accesserunt mulctae, & bonorum publicationes, & exsilia: sed levia haec; damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: supplicia vero ad mortem tam frequentia, ut testentur illorum temporum scriptores, nulla fame, nulla pestilentia, nullo bello plus hominum uno tempore absumptum.

Nec vulgaria erant mortium genera, sed [1] vivicomburia, cruces, atque id genus pœnae, quae sine maximo horrore legi aut cogitari non possunt: atque haec saevitia, quae non longis interpositis spiramentis, & his ipsis non ubique, ad Constantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra sanguis eorum semen esse diceretur: ita recisis plures succrescebant. Comparemus hic quoque cum Christianismo Religiones alias. Graeci, Paganique caeteri soliti sua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis causa mortem toleraverint, Gymnosophistas aliquos, Socratem, haud multo plures: sed his viris notissimis quin aliqua inesse potuerit famae ad posteritatem transmittendae cupiditas, vix est ut negetur. At inter Christianos, mortem ob suum dogma perpessos, fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis suis cogniti; mulieres, virgines, adolescentes, quibus nec appetitus inerat, nec spes probabilis duraturi nominis; sicut & pauci sunt, quorum nomina in Martyrolo-

1 *Vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ*] Domitius Ulpianus nobilis Juris consultus libros septem scripsit, Quibus pœnis affici deberent Christiani. Lactantius meminit libro v. capite ii.

giis exstant, [1] prae numero eorum, qui eam ob causam supplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recensentur. Accedit, quod levi aliqua simulatione, puta thuris jactu in aram, plerique se liberare a tali pœna potuerunt; quod de illis dici non potest, qui qualemcumque sensum in corde premerent, certe in factis conspicuis ad vulgi mores se aptaverant: ita ut proprie ob Dei honorem mortem subiisse non aliis tribui possit, quam Judaeis, & Christianis: ac ne Judaeis quidem post Christi tempora: ante ea vero paucis, si cum Christianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Christi lege supplicium tolerarunt, quam unquam Judaei, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manassis & Antiochi tempora redigitur. Quare cum Christiana Religio, hac quoque in parte, tam in immensum caeteras excellat, merito aliis anteponenda est. Ex illa tanta multitudine

[2] *Præ numero eorum qui eam ob causam supplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recensentur*] Ut Massa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano xxiv. Augusti: Plurimi in Africa sub Severo: sub Valeriano, Antiochiæ & in Arabia, Cappadocia, & Mesopotamia: in Phrygia, in Ponto sub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaïde, Tyro, Treveris sub Diocletiano: in Perside sub Cabada, Sapore: quorum sine nominibus mentio in Martyrologio.

omnis generis sexusque hominum tot locis ac saeculis distinctorum, qui pro hac Religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantae constantiae fuisse causam, quae alia cogitari non potest, quam lux veritatis, & Dei Spiritus.

Respondetur his qui plura & validiora argumenta requirunt.

Si quis allatis hactenus argumentis, pro Christiana Religione, satis sibi factum non putet, sed magis urgentia desideret; scire debet, [1] pro rerum diversitate, diversa quoque esse probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti est quaestio; in quo genere sane standum est nulla suspicione laborantibus testimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis historiae usus

[1] *Pro rerum diversitate diversa quoque esse probandi genera*] Aristoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. i. Λεγοιτο δ' αν ἱκανως ει κατα την ὑποκειμενην ὑλην διασαφηθειη, τὸ γαρ ακριβες ουχ' ὁμοιως εν ἁπασι τοις λογοις επιζητητεον. *Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia : exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda est.* Metaphysicorum i. parte posteriore, capite ultimo : Την δ' ακριβολογιαν την μαθηματικην ουκ εν ἁπασιν απαιτητεον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda est.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis sententia : *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maxime cum non quorumlibet, sed magnorum & prope divinorum virorum sit assertio.*

periit, Medicinae quoque pars magna; sed & omnis, quae inter parentes liberosque est, pietas, [1] ut quos haud aliter noscamus. [2] Voluit autem Deus id, quod credi a nobis vellet, sic ut illud ipsum credere tanquam obedientiam a nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ sensu aut demonstratione percipiuntur; sed quantum satis esset ad fidem faciendam, remque persuadendam homini non pertinaci: ut ita sermo Euangelii tanquam lapis esset Lydius, ad quem ingenia sanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus,

[1] *Ut quos haud aliter noscamus*] Homerus:

Οὐ γὰρ πω τις ἑὸν γένος αὐτὸς ἀνέγνω.

Generis nemo sibi conscius ipse est:

Exactissimo, scilicet, sciendi genere.

[2] *Voluit autem Deus,* &c.] Duo sunt genera dogmatum in Religione Christiana, quorum altera possunt philosophice demonstrari, altera non possunt. Priora sunt existentia Dei, creatio Mundi, Dei providentia, & sanctitas atque utilitas ejus præceptorum; quæ omnia possunt demonstrari, suntque a *Grotio* & aliis ita demonstrata, ut necesse sit ea admitti, nisi Rationi nuncius remittatur. Attamen adfectus, qui iis contrarii sunt, obstant ne ab Incredulis admittantur; quia si vera agnoscerentur, ii adfectus essent exuendi, quod nolunt iis dudum adsueti. Posteriora sunt facta historica, quibus veritas Euangelii nititur, & quæ sunt a *Grotio* exposita & historicis argumentis probata. Ea etiam firma argumenta haberentur ab Incredulis, quemadmodum probationes omnium Historiarum, quas non negant, quamvis non viderint; nisi eadem adversaretur ratio, ab adfectibus petita, qui obstant ne ea admittantur, quibus admissis, inolitis consuetudinibus esset valedicendum. Vide libellum nostrum Gallicum, *de Incredulitate.* Clericus.

argumenta tam multos probos, eosdemque sapientes in assensum traxerint; hoc ipso liquet, apud cæteros, incredulitatis causam non in probationis penuria esse positam, sed in eo, [1] quod nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur; quod, scilicet, durum illis sit honores & alia commoda parvi ducere, quod faciendum sit, si ea recipiant, quæ de Christo narrantur, ac propterea etiam Christi præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipso detegitur, quod multas alias narrationes Historicorum pro veris habeant; quas tamen veras esse sola auctoritate constet, non etiam manentibus in hunc diem vestigiis; qualia habet Christi historia, partim confessione Judæorum, qui nunc supersunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Christianorum cœtibus; quorum omnino causam aliquam exstitisse oportuit. Cumque illa Religionis Christianæ tam diuturna continuatio, & tam late diffusa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri possit: sequitur, ut

[1] *Quod nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur*] Tractat hoc pulchre Chrysostomus 1 Cor. cap. iii. in principio. Idem ad Demetrium: Το απιστειν ταις εντολαις εκ του προς την εκπληρωσιν εκλελυσθαι των εντολων γενεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia, ad implenda quæ præcepta sunt, venit.*

tribuenda sit miraculis, aut si quis miraculis neget id factum, [1] hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.

[1] *Hoc ipsum quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo*] Tractat hoc argumentum Chrysostomus 1 ad Corinth. cap. i. in fine, & Augustinus de Civitate Dei libro xxii. cap. 5.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIUS.

§ I. *Pro auctoritate librorum Novi Fœderis.*

Qui jam his, quæ allata sunt, argumentis, aut siqua præter hæc sunt alia, persuasus, eam quam Christiani profitentur, Religionem veram optimamque crediderit; ut partes ejus omnes ediscat, mittendus est ad libros antiquissimos eam Religionem continentes, quos Novi Testamenti, aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, si quis neget illis libris eam Religionem contineri, sicut Christiani omnes affirmant, cum omni sectæ, sive bonæ, sive malæ, æquum sit credi in eo, quod asserunt, hoc aut illo libro sua dogmata contineri; sicut Mahumetistis credimus Mahumetis Religionem contineri Alcorano. Quare cum supra jam probata sit veritas Religionis Christianæ, simulque constet eam ip-

sam his libris contineri; satis, vel hoc solo, adstruitur illis libris sua auctoritas. Si quis tamen eam magis speciatim sibi monstrari postulet, primum illam ponemus usitatam apud æquos omnes judices regulam; ut qui impugnare velit Scriptum aliquod multa per sæcula receptum,[1] ei incumbat onus adferendi argumenta fidem Scripto derogantia: quod si id facere nequeat, defendendum librum, velut in possessione suæ auctoritatis.

§ II. *Libros qui nomina præscripta habent eorum esse quorum nomen præferunt.*

Dicimus ergo, scripta, de quibus dubitatum inter Christianos non est, quæque certum nomen præferunt, ejus esse Scriptoris cujus titulo insigniuntur: quia, scilicet, primi illi, puta Justinus, Irenæus,[2] Clemens, ac deinceps alii sub his ipsis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod[3] Tertullianus ali-

1 *Et incumbat onus adferendi argumenta scripto fidem derogantia*] Baldus in rubrica de Fide instrumentorum. Vide & Gailium lib. ii. Obs. CXLIX. num. 6. & 7. & quos ibi profert.

2 *Clemens*] Exstat tantum *Clementis* Ep. ad Corinthios ubi loca quidem Novi Testamenti proferuntur, sed sine nomine Scriptorum. Itaque potuisset *Clementis* nomen omitti, imo etiam *Justini*, qui nomina addere non solet. *Clericus.*

3 *Tertullianus*] De præscriptione adversus hæreticos: *Age jam qui voles curiositatem melius exercere, in negotio salutis tuæ, percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsident, apud quas ipsæ authenticæ literæ eorum recitantur.* Quidni ipsa manus Apostolorum tum exsti-

quot librorum ipsa archetypa suo adhuc tempore ait exstitisse: quodque omnes Ecclesiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti essent, receperunt: neque aut Pagani, aut Judæi unquam controversiam moverunt, quasi non eorum essent opera, quorum dicebantur: [1] Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, esse ea, quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta. Homeri aut Virgilii esse, quæ eorum dicuntur, nemo sanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum testimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus standum est testimonio prope omnium, quotquot per orbem sunt, gentium?

§ III. *De libris olim dubitatis sublatam dubitationem.*

Sunt sane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti; ut [2] Petri altera, ea quæ Jacobi est, & Ju-

terit, cum Quintilianus dicat suo tempore exstitisse manum Ciceronis, Gellius Virgilii suo tempore?

[1] *Julianus vero aperte etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ esse ea quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta*] Exstat locus libro Cyrilli decimo [Vide & adnotata a nobis, in Dissertatione de iv Euangeliis *Harmoniæ Euangelicæ* subjecta. *Clericus*.]

[2] *Petri altera*] De hac tamen ipse *Grotius* dubitabat, cujus dubitationis rationes ipse reddidit, initio adnotationum ad eam Epistolam. Sed quamvis una aut altera Epistola in dubium revocaretur, nec propterea ceteræ dubiæ fierent, nec ulla

dæ, duæ sub nomine Joannis presbyteri, Apocalypsis, & ad Hebræos epistola: sed ita tamen, ut a multis Ecclesiis sint agniti, quod ostendunt Christiani antiqui, cum illorum testimoniis tanquam sacris utuntur: unde credibile est, Ecclesias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignorasse, aut de iis dubitasse: postea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpisse, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero causa idonea fingi potest, cur illos libros quisquam supposuerit; cum nihil inde colligi possit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

§ IV. *Libris sine nomine constare auctoritatem ex qualitate scriptorum.*

Non est etiam, quod fidem quis detrahat epistolæ ad Hebræos, eo solo nomine, quod nesciatur ejus scriptor; ac similiter duabus epistolis Johannis, & Apocalypsi, quod dubitent nonnulli, an earum scriptor Johannes sit Apostolus, an alius quis ejus nominis. [1] In Scriptoribus enim qualitas magis, quam no-

fidei Christianæ pars, quæ abunde alibi tradita est, periret. *Clericus.*

[1] *In Scriptoribus*] Aptius dixeris, *in Scriptis*, seu libris, & hæc fuit mens *Grotii*, ut sequentia ostendunt. *Clericus.*

men attenditur. Itaque multos libros historicos recipimus, quorum Scriptores nescimus; ut de bello Alexandrino Cæsaris; nempe, quia videmus eum, quisquis fuit, & illis vixisse temporibus, & rebus interfuisse. Sic etiam cum qui libros scripserunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate se vixisse testentur, & donis Apostolicis fuisse præditos, sufficere id nobis debet. Nam si quis dicat potuisse fingi has qualitates, item in aliis Scriptis etiam nomina; rem dicat minime credibilem; eos, scilicet, qui ubique veritatis ac pietatis studium inculcant, nulla de causa voluisse se crimine falsi obstringere; quod non tantum apud bonos omnes detestabile est, sed [1] Romanis etiam legibus capite puniebatur.

§ V. *Hos Scriptores vera scripsisse, quia notitiam habebant eorum, quæ scribebant.*

Constare ergo debet, libros Novi Fœderis scriptos ab illis, quorum nomina præferunt, aut a talibus, quales ipsi se testantur: quibus si accedat, ut itidem constet illis & nota fu-

[1] *Romanis etiam legibus capite puniebatur*] L. Falsi nominis, D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. xxv. §. 10. & 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, & apud Capitolinum in Pertinace.

isse quæ scriberent, neque studium fuisse mentiendi, sequitur, ut quæ scripserunt, vera sint; cum omne falsum aut ab ignorantia, aut a mala voluntate debeat proficisci. Matthæus, Johannes, Petrus, Judas, ex sodalitio illorum duodecim fuere, quos Jesus vitæ suæ ac dogmatum testes elegerat, [1] ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deesse non potuerit. Idem de Jacobo dici potest, qui aut Apostolus fuit, aut, ut alii volunt, [2] proximus consanguineus Jesu, & ab Apostolis constitutus Hierosolymorum Episcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ sibi ab ipso Jesu in cœlo regnante revelata profitetur; neque magis circa res a se gestas falli ipse potuit, aut etiam Lucas, [3] individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Jesu scripsit, facile scire potuit, natus in locis proximis, per ipsam Palæstinam peregrinatus, [4] ubi & locutum se ait cum iis,

1 *Ita ut notitia illis eorum quæ narrant deesse non potuerit*] Joh. xv. 27. Idem i. Epist. i. 1. Actor. i. 21, 22.

2 *Proximus consanguineus Jesu*] Ita & alii sentiunt non pauci, & ubique Chrysostomus. Vide & Josephum. [Adde & *Eusebium* H. E. Lib. ii. c. 1, & 23.]

3 *Individuus ei itinerum comes*] Vide Actor. xx. & sequentia. Coloss. iv. 14. 2 Tim. iv. 11. Philem. 24.

4 *Ubi & locutum se ait cum iis qui oculati rerum testes fuerant*] In prœmio Euangelicæ historiæ.

qui oculati rerum testes fuerant. Haud dubie, præter Apostolos, quibuscum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jesu sanati, & qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquisitioni confidamus: quanto huic Scriptori æquius est credi, qui se omnia ab ipsis, qui inspexerant, hausisse dicat? [1] Marcum constans fama est Petro semper hæsisse comitem, ita ut, quæ scripsit ille, habenda sint quasi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipse dictasset: præter quod, quæ ille scribit, etiam in Apostolorum Scriptis reperiuntur pœne omnia. Neque falli potuit Apocalypseos scriptor in iis visis, [2] quæ sibi divinitus immissa dicit; [3] aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut a Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.

[1] *Marcum constans fama est Petro semper hæsisse comitem*] Irenæus lib. iii. c. 1. Clemens in Hypotyposeon libris citatus in Ecclesiastica Eusebii historia.

[2] *Quæ sibi divinitus immissa dicit*] Apoc. i. 1, 2. iv. 1. & sequentibus. xxii. 18, 19, 20, 21.

[3] *Aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut a Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse*] Hebr. ii. 4. v. 14. xiii. 7, 8, 23.

§ VI. *Et quia mentiri nolebant.*

Alterum, quod diximus, non fuisse ipsis mentiendi voluntatem, connexum est cum eo, quod supra tractavimus, cum generatim Christianæ Religionis, & historiæ resurrectionis Christi, fidem adstrueremus. Qui testes ex parte voluntatis refellunt, necesse est aliquid adferant, quo voluntatem credibile sit a vero dicendo diverti. Id autem hic dici non potest. Nam si quis objiciat ipsorum causam agi, videndum erit, cur ipsorum sit hæc causa: non sane commodi consequendi, aut vitandi periculi alicujus gratia; cum hujus professionis causa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Causa ergo hæc ipsorum non fuit, nisi ob Dei reverentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis æterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & [1] dogmata pietatis ubique plenissima, & vita ipsorum numquam ullius mali facinoris accu-

[1] *Dogmata pietatis ubique plenissima*] Et mendacio infesta: Johan xiv. 17. xv. 26. xvi. 13. xvii. 17, 19. xviii. 37. Actor. xxvi. 25. Rom. i. 25. 2 Thess. ii. 20. 1 Joh. i. 6, 8. ii. 4, 21. 2 Cor. vi. 8. Eph. iv. 15, 25. Coloss. iii. 9. Apoc. xxii. 15. 2 Cor. ii. 31. Gal. i. 20. Vide quam sollicite Paulus distinguat quæ a se sunt, & quæ a Domino, 1 Cor. vii. 10, 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit, 2 Cor. xii. 2.

sata, ne ab inimicissimis quidem, qui solam illis imperitiam objiciunt, quæ non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsius fuisset malæ fidei, non ipsi suas culpas æternæ memoriæ prodidissent; [1] ut de omnium fuga in Christi periculo, [2] de Petro ter negatore.

§ VII. *Adstruitur Scriptoribus fides inde, quod miraculis illustres fuerint.*

Contra vero bonæ ipsorum fidei Deus ipse testimonia illustria reddidit, editis prodigiis, [3] quæ cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice adseverarunt, additis personarum, locorumque nominibus & circumstantiis cæteris; ita ut facillime posset a Magistratibus, inquisitione facta, veritas aut falsitas adseverationis detegi: inter quæ dignum observatione est, quod & [4] de linguarum, quas non didicerant, usu apud multa hominum millia, & de sanatis subito corporum vitiis in populi conspectu constantissime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod scirent,

[1] *Ut de omnium fuga in Christi periculo*] Matth. xxvi. 31, 56.

[2] *De Petro ter negatore*] Matth. xxvi. 69. & sequentibus. Marc. xiv 66. & sequentibus. Luc. xxii. 54. & sequentibus.

[3] *Quæ cum magna fiducia ipsi ipsorumve discipuli publice adseverarunt*] Vide tota Acta Apostolica: 2 Cor. xii. 12.

[4] *De linguarum, quas non didicerant, usu*] Loca supra producta sunt.

iis temporibus Judæos magistratus sibi esse infestissimos, & Romanos iniquos admodum: qui nullam omissuri essent, ipsos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judæi, aut Pagani, unquam negare proximis illis temporibus ausi sunt, prodigia ab his viris edita; [1] imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus, in Annalibus suis, commemoravit: & ipsi Christiani in his libris, quibus fidei suæ rationem Imperatoribus, Senatui, Præsidibus reddunt, [2] facta hæc tanquam notissima, & de quibus dubitari non posset, affirmant: Imo & [3] apud sepulcra eo-

[1] *Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus suis commemoravit*] Libro xiii. Testis Origenes contra Celsum ii. Est autem hic ipse Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longævis habemus.

[2] *Facta hæc tanquam notissima, & de quibus dubitari non posset, affirmant*] Loca sunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. viii. Augustini, libro xxii. de Civitate Dei.

[3] *Apud sepulcra*] Miracula apud sanctorum virorum sepulcra tum cœperunt jactari, cum, rerum potientibus Christianis, lucro cœperunt esse iis, in quorum Ecclesiis sepulta erant Martyrum, aliorumve cadavera. Quare nollem hoc argumento uti, ne certis miraculis una cum dubiis aut commentitiis fides detrahatur. Notum est quot fabulæ a iv. sæculo narratæ sint, hac de re. Sed *Origenes* ejusmodi miraculorum non meminit. Quin & lib. vii. contra Celsum, ait, *signa Spiritus Sancti ab initio prædicationis Jesu, & post ejus adscensionem plura ostensa, postea vero pauciora. Veruntamen,* inquit, *nunc quoque sunt ejus vestigia apud paucos, qui purgatos habent animos verbo & huic convenientibus actionibus.* Σημεια δε του ἁγιου πνευματος κατ' αρχας μεν της Ιησου διδασκαλιας, μετα δε την αναληψιν αυτου, πλειονα εδεικνυτο, ὑστερον δε ελαττονα· πλην και νυν

rum vim mirificam durasse per aliquot sæcula, aperte prædicant, cum non nescirent, si id falsum esset, facillime a magistratibus cum ipsorum pudore ac supplicio revinci posse. Fuit vero prodigiorum apud sepulcra, quæ dixi, editorum tanta frequentia, tot eorum testes, [1] ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint. Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus, sed & alia suppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant.

§ VIII. *Et scriptis inde, quod ibi multa sint quæ eventus comprobavit divinitus revelata.*

Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines suapte vi nosse non quirent, quæ ipso eventu mire sunt confirmata: [2] ut de subita atque ingenti hujus Religionis

ἔτι ἴχνη ἐστὶν αὐτοῦ παρ' ὀλίγοις τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸ πράξεσι κεκαθαρμένοις. Quis credat uno atque altero sæculo, post *Origenem*, cum minus erat necesse, tot facta esse miracula? Certe iv & v sæculi miraculis tam fides, sine flagitio, detrahi potest; quam, sine impudentia, Christi & Apostolorum miraculis negari nequit. Miracula hæc, non sine periculo, prædicari potuerunt: illa non sine periculo rejici, nec sine utilitate eorum, qui forte fingebant, credi. Quod magnum est discrimen. *Clericus.*

[1] *Ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint*] Vide Cyrillum lib. x. contra Julianum, & Hieronymum adversus librum Vigilantii.

[2] *Ut de subita atque ingenti hujus Religionis propagatione*] Matth. xiii. 33. & seqq. Luc. x. 18. Joh. xii. 32.

propagatione, [1] de duratione ejus perpetua, [2] de ea rejicienda a Judæis plerisque, [3] amplectenda vero ab extraneis, [4] de odio Judæorum in profitentes hanc Religionem, [5] de suppliciis gravissimis ob eam subeundis, [6] de obsidione & excidio Hierosolymorum ac Templi, [7] summisque Judæorum calamitatibus.

§ IX. *Tum etiam ex cura quam decebat a Deo suscipi, ne falsa scripta subjicerentur.*

Ad hæc addo, quod si recipimus, curare Deum res humanas, & maxime eas, quæ ad honorem suum cultumque pertineant: non potest fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propositum erat, quam Deum pie colere, passus sit falli mendacibus libris. Jam vero quod, post subortas tot in Christianismo sectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut ple-

[1] *De duratione ejus perpetua*] Luc. i. 33. Matth. xxviii. 20. Joh. xiv. 16.

[2] *De ea rejicienda a Judæis plerisque*] Matth. xxi. 33. & sequentibus. xxii. in principio. Luc. xv. 11. & sequentibus.

[3] *Amplectenda vero ab extraneis*] Iisdem in locis, ac præterea Matth. viii. 11. xii. 21. xxi. 43.

[4] *De odio Judæorum in profitentes hanc Religionem*] Matth. x. 17.

[5] *De suppliciis gravissimis ob eam subeundis*] Matth. x. 21, 39. xxiii. 34.

[6] *De obsidione & excidio Hierosolymorum ac Templi*] Matth. xxiii. 38. xxiv. 16. Luc. xiii. 34. xxi. 24.

[7] *Summisque Judæorum calamitatibus*] Matth. xxi. 33. & sequentibus. xxiii. 34, xxiv. 20.

rosque, exceptis paucis, qui nihil singulare continent, amplecteretur; magnum est argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuisse opponi; cum illæ sectæ tantis in se odiis exarserint, ut quicquid his placuisset, aliis ob id ipsum displiceret.

§ X. *Solutio objectionis, quod multi libri a quibusdam rejecti fuerint.*

Fuerunt sane inter eos, qui Christiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos suo peculiari dogmati videbant adversari: puta qui aut Judæorum odio, [1] Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis insectabantur; aut contra formidine malorum, quæ Christianis erant subeunda, [2] latere volebant sub nomine Judæorum, [3] quibus impune licebat suam Religionem profiteri. Sed hi ipsi [4] ab omni-

1 *Deum Judæorum mundi opificem & legem maledictis insectabantur*] Vide Irenæum lib. i. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem: Epiphanium de eodem.

2 *Latere volebant sub nomine Judæorum*] Vide Gal. ii. 11. vi. 13, 14. Philip. iii. 18. Irenæum lib. i. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis.

3 *Quibus impune licebat suam religionem profiteri*] Actor ix. 20. xiii. & eo libro sæpe. Philo contra Flaccum, & De legatione. Josephus passim. Adde L. Generaliter. D. de Decurionibus. L. i. C. de Judæis. Tertullianus Apologetico: *Sed & Judæi palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus.*

4 *Ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt*] Tertullianus adversus Marcionem i. *Nullam Apostolici census Ecclesiam invenias, quæ non in creatore christianizet.*

bus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt [1] illis temporibus, cum adhuc omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto tolerarentur. Horum Christianismi adulteratorum prius illud genus satis refutatum arbitror supra, cum ostendimus, unum esse verum Deum, cujus opificium sit mundus: & sane ex ipsis etiam libris, quos illi, ut Christiani aliquo modo videantur, recipiunt, [2] quale est imprimis Lucæ Euangelium, satis patet, eundem Deum, quem Moses & Hebræi coluerunt, a Christo prædicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Judæi & sunt & dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram esse eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apostolorum, qui plures Ecclesias instituerit; & cujus tot miracula narrata sint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis esset facti inquisitio. Quod si mira-

[1] *Illis temporibus cum adhuc omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum praescripto tolerarentur*] Vide quae hac de re dicentur ad finem libri vi. Adde Irenaei epistolam ad Victorem, & quod de ea in Catalogo scribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes*.

[2] *Quale est imprimis Lucae Euangelium*] Ostendit id manifestissime Tertullianus adversus Marcionem libro iv.

cula edidit, quid causæ est, cur non & de visis cœlestibus acceptaque a Christo institutione ipsi credamus? Quod si Christo tam carus fuit; ut quidquam doceret Christo ingratum, id est, falsum, fieri non potest. Quodque unum in illo culpant, dogma, nempe, de libertate Hebræis parta a ritibus per Mosem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei causa fuit, [1] cum & circumcisus esset ipse, [2] & pleraque legis ultro observaret; [3] Religionis autem Christianæ eausa, multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum; [4] atque eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis: quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum, qui, pro sabbato, [5] singulos dies divino cultui impendere docebantur: pro exiguis secundum legem

[1] *Cum & circumcisus esset ipse*] Philipp. iii. 5.

[2] *Et pleraque legis ultro observaret*] Actor. xvi. 3. xx. 6. xxi. & sequentibus.

[3] *Religionis autem Christianae causa multa & faceret difficiliora & duriora ferret, quam lex imperabat: aut legis occasione habebat exspectandum*] 2 Cor. xi. 23. & sequentibus, & passim in Actis. Vide & 1 Cor. ii. 3. 2 Cor. x. 30. xii. 10.

[4] *Atque eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis*] Actor. xx. 29. Rom. v. 3. viii. xii. 12. 2 Cor. i. 4, 8. ii. 4. vi. 4. 1 Thess. i. 6. 2 Thess. i. 6.

[5] *Singulos dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. ii. 46. v. 42. 1 Tim. v. 5. 2 Tim. i. 3.

impendiis,[1] bonorum omnium ferre jacturam, [2] &, pro pecudum sanguine, suum ipsorum Deo consecrare. Jam vero palam affirmat ipse Paulus, [3] sibi a Petro, Johanne, & Jacobo in signum consensus datas dexteras: quod, ni verum fuisset, numquam ausus esset dicere, cum ab ipsis adhuc viventibus mendacii potuisset argui. His ergo, quos dixi, exclusis, qui vix Christianorum nomine censeri possunt, tot reliquorum cœtuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus, supra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ Scriptores ediderunt, & de singulari Dei curatione, circa res hujus generis, æquis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibusvis Historicorum libris, quibus nulla ejus generis adsunt testimonia, credi soleat, nisi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hic certe nulla est.

§ XI. *Solutio objectionis, quasi his libris contineantur impossibilia.*

Nam si quis dicat, quædam in his libris

[1] *Bonorum omnium ferre jacturam*] 2 Cor. vi. 4. xii. 10.
[2] *Et, pro pecudum sanguine, suum ipsorum Deo consecrare*] Rom. viii. 36. 2 Cor. iv. 11. Philipp. i. 20.
[3] *Sibi a Petro, Johanne & Jacobo in signum consensus datas dexteras*] Gal. ii. 9. Adde 1 Cor. xv. 11. 2 Cor. xi. 5. xii. 11.

narrari, quæ fieri non possint,[1] cum jam supra ostenderimus, esse quædam, quæ ab hominibus præstari non possint, a Deo autem possint; quæ, scilicet, nullam in se repugnantiam includunt; atque earum rerum in numero esse etiam illas, quas maxime miramur, prodigiosas virtutes, & mortuorum in vitam revocationem, evanescit ista objectio.

§ XII. *Aut a ratione dissona.*

Neque magis audiendi sunt, si qui dicant dogmata quædam in his libris reperiri, quæ a recta ratione dissonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, sapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem secuti sunt, jam inde a primis temporibus. Tum vero quæcumque in primo libro ostensa sunt congruere rectæ rationi, puta Deum esse, & quidem unicum, perfectissimum, immensæ virtutis, vitæ, sapientiæ, bonitatis; facta ab ipso quæcumque subsistunt; curam ejus ad opera omnia, præsertim ad homines pertingere; posse eum, etiam post hanc vitam, praemia reddere sibi obtemperantibus; fraenum injiciendum sensuum cupiditatibus; cognationem esse inter homines, ac proinde aequum ut alii alios

[1] *Cum jam supra ostenderimus*] Libro ii.

diligant: omnia haec in his libris apertissime tradita reperias. Ultra haec pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de ejus voluntate, [1] solo ductu humanæ rationis, quam sit intutum ac fallax, docent tot dissonantia non scholarum modo inter se, sed & singulorum Philosophorum placita. Neque vero id mirum. Nam si [2] de mentis suae natura disserentes in longissime distantes opiniones dilabuntur: quanto magis necesse fuit id accidere de suprema illa, tantoque supra nos posita mente, definire aliquid cupientibus? [3] Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi; quis est, qui ita sit sagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle potest, id suapte conjectura speret se posse deprehendere? Quare optime Plato [4] horum nihil sciri posse dicebat sine oraculo. Jam vero nullum proferri potest oraculum, quod tale reve-

[1] *Solo ductu humanae rationis quam sit intutum ac fallax*] Matth. xi. 27. Rom. xi. 33, 34, 35. 1 Cor. ii. 11, 16.

[2] *De mentis suae natura disserentes in longissime distantes opiniones dilabuntur*] Vide in operibus Plutarchi librum iv. de Placitis Philosophorum: Stobaeum in Physicis, capite xi.

[3] *Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi*] Habet id Tacitus Annalium vi.

[4] *Horum nihil sciri posse dicebat sine oraculo*] Locus est Phædone, paria in Timaeo. Bene Ambrosius: *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

ra esse majoribus testimoniis constet, quam ea sunt, quae in libris Novi Fœderis continentur. Tantum abest, ut probetur, ne adseritur quidem, Deum quidquam de natura sua hominibus prodidisse, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipsius ulla potest proferri, quæ credibilis sit, posterior significatio. Nam si quid in eo genere rerum, quæ aut plane sunt mediæ, aut certe non omnino per se debitæ, nec plane turpes, ante Christi tempora, aliter imperatum aut permissum fuit; id his libris nón obstat, [1] cum in talibus leges posteriores prioribus derogent.

§ XIII. *Solutio objectionis, quod his libris quædam inter se repugnantia contineantur.*

Solet a nonnullis objici, esse quandam in his libris interdum sensuum discrepantiam. Sed contra quisquis hanc rem æquis animis

[1] *Cum in talibus leges posteriores prioribus derogent*] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. *Constitutiones tempore posteriores plus valent prioribus:* Dictum est Modestini L. ultima. D. de Constitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas constitutiones atque decreta posteriora pristinis prævalere.* Idem Apologetico: *Veterem & squallentem silvam legum novis principalium rescriptorum & edictorum securibus truncatis & cæditis.* Et de Baptismo: *In omnibus posteriora concludunt, & sequentia antecedentibus prævalent.* Plutarchus Symp. ix. Ἐν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἐν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις, κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. *Et in decretis & in legibus & in contractibus ac pactis, posteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

volet dijudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate posse adjici; quod in rebus, quæ aliquod dogmatis aut historiæ momentum in se habent, manifestissima est ubique consensio; qualis nulla alibi inter ejusdem sectæ scriptores reperiatur, [1] sive Judæos sumas, [2] sive Græcos Philosophos, [3] aut Medicos, [4] sive Romanos Jurisconsultos: in quibus omnibus saepissime reperias non modo pugnare inter se, qui sectae sunt ejusdem, [5] ut Platonem & Xenophontem; sed & [6] eundem saepe Scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, adseverare.

[1] *Sive Judæos sumas*] Quorum diversissimas sententias cum alibi videas, tum apud illarum litterarum doctissimum Manassem Israëlis filium, libris de Creatione & Resurrectione.

[2] *Sive Græcos Philosophos*] Vide dictum modo librum de Placitis Philosophorum.

[3] *Aut Medicos*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima; & Celsum initio De re medica: Tum vero Spagiricos adde.

[4] *Sive Romanos Jurisconsultos*] Nota olim discordia Sabinianorum & Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum & sequentes eum, quique Cujacium & alios litteratiores sequuntur. Vide & Gabrielii sententias communes, communiores, communissimas.

[5] *Ut Platonem & Xenophontem*] Vide epistolam Xenophontis ad Æschinem Socraticum: Athenæum xi. Laërtium Platonis vita: Gellium libro xiv.

[6] *Eundem sæpe Scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum adseverare*] Ostendere id multi in Aristotele: in Romanis Jurisconsultis alii.

At hi, de quibus agimus, Scriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant praecepta, etiam de Christi vita, morte, reditu in vitam: summa ubique est eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumstantias, & ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non desit commoda conciliatio, sed nos lateat, ob res similes diversis temporibus gestas, nominum ambiguitatem, aut hujus hominis, aut loci plura nomina, & si quid his simile est. Imo hoc ipsum Scriptores illos ab omni doli suspicione liberare debet; [1] cum soleant, qui falsa testantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat. Quod si ex levi aliqua discrepantia, etiam quae conciliari nequiret, totis libris fides decederet, jam nulli libro, praesertim historiarum, credendum esset: cum tamen & Polybio, & Halicarnassensi, & Livio, & Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, sua apud nos de rerum summa constet aucto-

[1] *Cum soleant qui falsa testantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat*] Hoc est quod docet Imperator Adrianus, videndum in testibus utrum unum eundemque meditatum sermonem attulerint, L. testium. D. de Testibus. Speculator lib. i. parte iv. de Teste. in pr. n. 81. Exactissima circumstantiarum omnium notitia in teste non est necessaria. Vide Luc. i. 56. iii. 23. Joh. ii. 6. vi. 10, 19. xix. 14.

ri-

ritas: quo magis aequum est, ut nihil tale eorum fidem destruat, quos videmus ex ipsorum scriptis pietatis & veri semper fuisse studiosissimos! Alius restat modus testimonia refellendi, ex contrariis extrinsecus testimoniis.

§ XIV. *Solutio objectionis ex testimoniis extrinsecis: & ostensum ea magis esse pro his libris.*

At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, nisi forte eo referre quis velit dicta multo post natorum, & quidem talium, qui inimicitias adversus Christianum nomen professi, sub testium nomine non veniunt. Imo contra, quanquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quæ historiæ istis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Jesum cruci affixum, ab ipso & discipulis ejus miracula patrata, & Hebræi, & Pagani, memorant. De Herode, Pilato, Festo, Felice, de Johanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum excidio exstant scripta luculentissima Josephi, edita paulo post annum a Christi abitu quadragesimum: cum quibus consentiunt ea quæ, apud Thalmudicos, de iisdem temporibus leguntur. Neronis sævitiam in Christianos Tacitus memoriæ prodidit.

Exstabant olim & libri, tum privatorum, [1] ut Phlegontis, [2] tum & Acta publica, ad quæ Christiani provocabant, quibus constabat [3] de eo sidere, quod post Christum natum apparuit, de terræ motu, & solis deliquio contra naturam, plenissimo lunæ orbe, circa tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est.

§ XV. *Solutio objectionis de mutata scriptura.*

Quid amplius opponi his libris possit, sane non video: nisi forte non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut ex scriptorum incuria, aut

[1] *Ut Phlegontis*] Libro xiii. Chronicorum sive Olympiadum, his verbis: Τῷ δ' ἔτει τῆς CCII Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον· καὶ νὺξ ὥρᾳ ϛ' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατέστρεψε. *Quarto autem anno* CCII *Olympiadis, maxima & excellens inter omnes, quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora sexta in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cælo visæ sint, terræque motus in Bithynia Niceæ urbis multas ædes subverterit.* Habes hæc in Chronico Eusebii & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. xxxv. ad Matthæum, & adversus Celsum ii.

[2] *Tum & Acta publica*] Tertullianus Apologetico cxxi. *Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.*

[3] *De eo sidere quod post Christum natum apparuit*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timaeum: *Est quoque alia sanctior & venerabilior historia, quae perhibet ortu stellae cujusdam non morbos mortesque denunciatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanae conservationis, rerumque mortalium gratiam: quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldaeorum profecto sapientes viri, & consideratione rerum cælestium satis exercitati, quaesisse dicuntur recentem ortum Dei, repertaque illa majestate puerili veneratos esse, & vota Deo tanto convenientia nuncupasse.*

perversa cura, litteræ quædam, syllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed [1] iniquum est, ob talem, quæ per multa tempora non potest non accidere, exemplorum diversitatem, tali instrumento aut libro moveri controversiam ; cum & mos postulet, & ratio, ut quod plurima, & antiquissima exempla ostendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo, omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut insigne aliquod historiæ caput pertinerent, numquam probabitur : neque enim instrumenta sunt, quæ id doceant, neque testes illorum temporum : quod si quid, ut jam modo dicebamus, serius multo dictum est ab iis, qui in horum librorum discipulos atrocissima odia exercebant; id pro convicio, non pro testimonio, habendum est. Et sufficere quidem hæc, quæ diximus, possent adversus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt;

[1] *Iniquum est ob talem*, &c.] Liquet hoc hodie quam maxime ex adcuratissimis collectionibus variarum lectionum Novi Testamenti, & praesertim ex editione *Joannis Millii.* Quantacumque sit varietas, nullum propterea dogma inde novum nascitur, aut antea receptum evertitur. Nulla etiam historia, quae quidem alicujus sit momenti, ad veritatem Religionis quod adtinet, antea credita ex libris Novi Testamenti eliminatur, aut ex variis lectionibus antea ignota colligitur. Quod dicimus de Novi Testamenti Libro, idem de Vetere Testamento dictum censeri potest. *Clericus.*

[1] cum qui id affirmet, præsertim adversus Scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat: at nos, quo magis patescat illius objectionis vanitas, ostendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum esse, nec potuisse fieri. Evicimus supra libros eorum esse Scriptorum, quorum nomina præferunt: quo posito, sequitur, non esse alios libros pro aliis suppositos. Pars quoque aliqua insignis mutata non est. Nam cum ea mutatio aliquid sibi deberet habere propositum, ea pars a cæteris partibus librisque non itidem mutatis notabiliter discreparet, quod nunc nusquam conspicitur; imo ut diximus, admirabilis est ubique sensuum consonantia. Tum vero ut primum Apostolorum aliquis, aut virorum Apostolicorum aliquid edidit; dubium non est, quin Christiani magna diligentia, ut ipsorum pietatem & studium conservandæ propagandæque ad posteros veritatis decebat, exempla sibi inde plurima sumserint; quæ proinde sparsa sint, quam late patebat Christianorum nomen per Europam, Asiam, & Ægyptum, quibus in locis

[1] *Cum qui id affirmet, praesertim adversus scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat*] L. ult. C. de Edicto Divi Adriani tollendo.

Græcus sermo vigebat: imo & archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum usque ducentesimum servata sunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffusus, custoditus non privata tantum singulorum, sed & communi Ecclesiarum diligentia, [1] falsariam manum recipere. Adde jam, quod proximis statim sæculis versi sunt hi libri in sermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum, quæ versiones etiamnum exstant, & a Graecis libris in nulla alicujus momenti re discrepant. Jam vero habemus & Scripta eorum, qui ab Apostolis ipsis, aut ab eorum discipulis instituti fuerunt; qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, sensu. Neque vero quisquam fuit in Ecclesia tantae auctoritatis per illa tempora, cui mutare quidquam volenti paritum fuisset: quod satis ostendunt Irenaei, Tertulliani, & Cypriani liberae dissensiones ab iis, qui in Ecclesia maxime eminе-

[1] *Falsariam manum*] Quae omnia, nimirum, exemplaria pervaderet, & versiones omnes corrumperet: nam alioqui potuerunt, hic, illic, homines pravi, aut dogmatibus suis perverse addicti exemplaria sua corrumpere, quod non *Marcion* modo fecit, sed & librarii nonnulli rectius sentientes; quod ostendimus in *Arte* nostra *Critica* Part. 3. Sect. 1. cap. xiv. *Clericus.*

bant. Post haec, quae dixi, tempora, secuti sunt alii multi magnae eruditionis, magnique judicii, qui, post diligentem inquisitionem, hos libros, ut in originaria sua puritate perstantes, receperunt. Jam & illud, quod de diversis Christianorum sectis modo dicebamus, huc quoque aptari potest, illas omnes, saltem quae Deum mundi opificem, & Christum Legis novae auctorem agnoscunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod si qui instituissent partem aliquam interpolare, eos tanquam falsarios caeteri detulissent. Neque vero ullam sectam id unquam habuisse licentiae, ut hos libros mutando ad sua placita aptaret, vel inde satis colligas, quod omnes sectae & adversus omnes hinc sibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes praecipuas non minus, quam ad totos libros pertinet; ei non convenire, ut sciverit Deus tot millia hominum pietatis studiosa, & aeternam salutem sincero proposito quaerentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non possent. Et haec quidem pro Novi Fœderis libris dicta sunto, qui si soli exstarent, satis esset, unde veram Religionem disceremus.

§ XVI. *Pro auctoritate librorum Veteris Fœderis.*

Nunc cum Deo visum fuerit etiam Judaicæ Religionis, quæ vera olim fuit, & Christianæ non exigua testimonia præbet, instrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem suam adstruere. Esse autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo constat, quo id de nostris libris probavimus. Hi autem quorum nomina praeferunt, aut Prophetae fuerunt, aut viri fide dignissimi; qualis & Esdras, qui eos in unum volumen collegisse creditur, quo tempore adhuc Prophetae vivebant Aggaeus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quae in Mosis commendationem dicta sunt supra. Neque vero pars tantum illa prima a Mose tradita, ut primo libro ostendimus, sed & recentior historia multos Paganorum habet adstipulatores. Sic [1] Davidis & Salomonis nomina, & fœdera cum

[1] *Davidis & Salomonis nomina, & fœdera cum Tyriis praeferebant Phœnicum annales*] Vide quæ ex iis recitat Josephus Antiquæ historiæ lib. viii. c. 2. ubi addit volentem exempla habere epistolarum, quas inter se scripsere Salomo & Iromus, petere ea posse a publicis Tyri archivorum custodibus. [Noli tamen hoc credere, sed vide quæ diximus ad 1 Reg. v. 3.] De Davide locus est insignis ex iv historiarum Damasceni, Josepho citatus Antiquæ historiæ lib. vii. cap. 6. *Multo post hæc tempore indigenarum quidam, Adadus nomine, præpollens factus, & Damascum & Syriæ, præter Phœnicen, cætera regno tenuit. Sed suscepto in Davidem Judææ regem bello, cum multis præliis concurrisset, postremo ad Euphratem commisso victus*

est, præstantissimus regum habitus, animi virtute & roboris excellentia. Eo mortuo posteri ejus in decem stirpes regnarunt, simulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt: quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum cum multum invaluisset, reparare volens novo decore avi cladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus est. Priorem historiæ hujus partem habes 2 Sam. viii. 5. 1 Chron. xviii. posteriorem 1 Reg xx. ubi Joseph. vide. Adadus ille Josepho *Adar* dicitur, *Adores* Justino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euseb. Præparat. Euang. lib. iv. c. 30. Idem Joseph. eodem cap. & priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii hist. Phœnicia. *Abibalo mortuo regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipsamque urbem veterem fecit majorem, etiam Jovis Olympii templum, quod seorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatio, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Ajunt & qui Hierosolymis tunc regnabat Salomonem ad Iromum ænigmata misisse quædam, & cupiisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum cum ænigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniæ vim pro mulcta pependisse: postea vero Abdemonum hominem Tyrium solvisse ea, quæ proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia, quæ cum solvere Salomon nequisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas.* Addit deinde (Lib. i. contra Appionem) Menandri Ephesii, qui Regum tam barbarorum quam Græcorum res perscripsit, locum illustrem: *Mortuo Abibalo successit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos* XXXIV. *Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit quæ in Jovis est templo. Deinde materiam excidit e monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templisque veteribus dejectis fecit nova. Etiam Herculis & Astartes delubra sacravit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes, quo tempore Tityis arma intulit, tributa non solventibus, eosque sibi cum subjecisset reversus est. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata missa a Salomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic computatur. Mortuo Hiromo regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus, qui vixit annos* XLIII. *regnavit* VII. *Post hunc Abdastratus ejus filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipsius filii quatuor de insidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos* XII, *post quos Astartus Delæastarti filius, qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Post hunc frater ejus Aserymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic a fratre Phelete occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Astartes, regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Successit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus successor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Pygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Sep-*

mo hujus anno, soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem. Locum hunc Menandri, sed contractiorem, posuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius & Berosus Chaldæus, sed & Iromus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemæus, & Menander Ephesius, & Demetrius Phalereus, & Rex Juba, & Appion, & Thallus.* Iromi illius & Salomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhistorem, Menandrum Pergamenum, & Lætum in Phœnicicis exstitisse ait Clemens Strom. i. unde corrigendus Tatianus, apud quem Χαιτος pro Λαιτος scribitur, diciturque is in Græcum transtulisse quæ Phœnices Theodotus, Hypsicrates & Mochus scripserant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur 1 Reg. xix. 15. 2 Reg. viii. 11. xii. 17. xiii. 3, 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata, tradente Josepho Antiquæ historiæ libro ix. c. 2. Est idem nomen apud Justinum ex Trogo. De Salmanasare, qui Decem Tribus in servitutem avexit, ut narratur 2 Reg. xvii. 3. & sequentibus; & Samariam cepit, 2 Regum xviii. 9. locus est Menandri, quem diximus, Ephesii apud Josephum libro eodem nono, capite xiv. *Elulaus nomine apud Tyrios regnavit annos* xxxvi. *Hic Cittæos qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phœnicenque omnem bello incursavit: mox tamen pace cum omnibus facta rediit retro. Verum descivere a Tyriorum imperio Sidon. Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ se Assyriorum Regi dediderunt. Cum tamen non ob id se dederent Tyrii, Assyriorum rex bellum eis rursus intulit, cum accepisset a Phœnicibus naves sexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrii navibus duodecim, disjectis hostium navibus, homines fecere captivos quingentos. Aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Assyriorum, constituit custodes ad flumina & aquæductus, qui Tyrios ab aquæ haustu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant.* Addit Josephus eodem loco ipsum hujus Regis nomen Salmanasarum exstitisse ad sua tempora in Tyriorum archivis. Senacheribi, qui Judæam prope omnem, exceptis Hierosolymis, subegit, ut narratur 2 Reg. xviii. 13. 2 Paral. xxxii. 1. Esai. xxxvi. 1. & nomen & expeditiones in Asiam & Ægyptum in Berosi Chaldaïcis repertas testatur idem ille Josephus lib. x. cap. i. Ejusdem Σαναχαειβε Senacheribi meminit & Herodotus libro ii. vocatque Arabum & Assyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum Regis mentio est 2 Reg. xx. 12. & Esaiæ xxxix. Ejusdem nomen in Berosi Babylonicis exstitisse testatur Josephus Antiquæ Historiæ lib. x. cap. 3. Herodotus prælii illius

Tyriis, praeferebant Phœnicum Annales. [1] Nabuchodonosori, [2] & aliorum Chaldæorum

in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Judæos vicit, quae historia est 2 Paral. xxxv. 22. Zach. xii. 1. meminit dicto libro ii. his verbis: Και Συροισι πεζῃ ὁ Νεκως συμβαλων εν Μαγδολῳ ενικησε. *Et cum Syris* (ita semper Judaeos vocat Herodotus, ut & alii,) *Necos congressus in Magdolo eos vicit.*

[1] *Nabuchodonosori*] De hoc Berosi locum nobis servavit Josephus Antiquae historiae x. adversus Appionem libro i. conferendus cum Eusebio, qui & in Chronico circa haec tempora, & Praeparationis libro ix. cap. 40. & 41. hunc, & qui sequetur Abydeni locum, producit, *Cum audisset pater ejus Nabopollasarus eum, qui in Ægypto Syriaque Cœle & Phenice præpositus fuerat, Satrapen defecisse, ipse ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabuchodonosoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut desertorem bello peteret. Hic autem cum eum aggressus esset prælio, ipsum cepit, regionemque omnem iterum sub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopollasarus, cum morbum contraxisset, in urbe Babylone de vita decederet, postquam regnarat annos* XXIX. *Nabuchodonosor post id, simul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commisit captivos ex Judæis, Phœnicibus, ac Syris, & ex Ægypti populis, una cum exercitu rebusque aliis servari dignis, reportandos Babylonem. Ipse cum comitibus paucis, breviore per desertum via, Babylonem se contulit. Ibi cum reperisset res a Chaldæis administrari, & ipsum regnum asservari ab eorum potissimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus est; captivisque conspectis, jussit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias assignari. Ipse vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, instauravit eum in modum, ne possent posthac qui ad obsidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi, ternaque mœnia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere & bitumine, partim ex latere solo. Bene munita urbe, portisque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, supereminentem & altitudine & omni splendore, quem longum sit exsequi. Suffecerit dicere, hoc opus & magnitudine & omni rerum paratu eximium intra dies perfectum esse quindecim. In hac regia ex lapide sublimia extulit ambulacra, speciemque dedit montibus persimilem, omnis etiam generis arboribus ibi consitis, addito & paradiso pensili, quod uxor ejus in Mediæ locis educata montium aspectu delectaretur. Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita excessit, cum regnasset annos* XLIII. Uxor illa Nabuchodonosori est Nitocris Herodoto, libro ejus primo,

ut docuit magnus Scaliger in præclara Temporum Emendatorum Appendice. Interpretatur hæc Curtius libro v. quem vide, partim & Strabo lib. xv. & Diodorus libro ii. Berosus, ex quo hæc & alia supra protulimus, Beli Sacerdos fuit post Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienses publico in gymnasio statuam inaurata lingua statuere, memorante Plinio Historiæ Naturalis libro vii. cap 37. Librum ejus *Babylonica* vocat Athenæus xv. Tatianus, qui & ipse Nabuchodonosori Berosum meminisse affirmat, & Clemens, *Chaldaïca*. Ex iis Rex Juba profitebatur accepisse se quæ de rebus Assyriis scripsit, ut notat Tatianus. Meminere ejus & Vitruvius & Tertullianus Apologetico, & Scriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonosori mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum Scriptore nobis tradidit Eusebius cum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc sunt: *Megasthenes auctor est Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, belloque usque in Africam & Hispaniam illato quos inde deportaverat collocasse ad dextram Ponti oram. Præterea vero narrant de eo Chaldæi, quondam cum regiam conscendisset, numine aliquo afflatum eum hæc prædixisse: Ego Nabucodrosorus, o Babylonii, imminentem vobis prænuncio calamitatem, quam ut arceant Parcæ numquam eas aut Belus generis nostri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Persicus veniet mulus, qui vestris Diis auxiliantibus servitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Assyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare absorptum funditus interimat, aut ipse alio raptus erret per solitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla sint vestigia, ubi feræ pascantur, circumvolentque libere aves, ut ubi inter rupes faucesque solus vagetur: utinamque & ego felicem exitum sortitus fuissem, priusquam hæc animo meo obversarentur. Hæc ubi effatus erat, statim disparuit.* Confer hæc postrema cum iis, quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonosoro habemus. Prima illa ex Megasthene etiam Josephus habet libro x. Antiquæ historiæ, cap. 11. & ait exstare Indicorum iv. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonosoro Eusebius: *Fama est ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam Mare. Id sustulisse Belum, agrosque distribuisse viritim, & mœnia circumjecisse Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia structa a Nabuchodonosoro, eaque mansisse ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Postea: *Nabuchodonosorus, ubi in imperium successerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, & Narmalcam amnem, qui divergium est Euphratis, simulque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, fossam effecit, quæ in ambitu haberet parasangas* XL, *in altum vicies quantum patent sparsæ manus, apposuitque septa quibus apertis irrigaretur ager. Ea septa appellant aquæductuum normas. Maris quoque Rubri eluvi-*

onem operibus circumdatis repressit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea instruxit arboribus, quas paradisos pensiles vocant. Confer Danielem iv. 27. Strabo libro xv. ex eodem Megasthene hoc adfert: Ναβοκχοδρονοσορον δε τον παρα Χαλδαιοις ευδοκιμησαντα Ἡρακλεως μαλλον, και ἑως ϛηλων ελασαι. *Nabuchodronosorum, cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad Columnas venisse cum exercitu.* Fuere & alii qui ejus Regis historiam attigere, sed quorum nunc nomina tantum supersunt, Diocles Persicorum secundo, Philostratus cum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obsessam ait per annos XIII. ut Josephus nos docet, cum Antiquæ historiæ dicto jam loco, tum adversus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: *Ithobalo apud Tyrios regnante, Nabuchodonosorus Tyrum obsedit per annos* XIII. *Post hunc regnavit Baal annos* X. *Post hunc Judices constituti sunt, qui Tyrum rexere. Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdæi menses decem, Abbarus Sacerdos summus menses tres, Mytgonus & Gerastratus Abdelimi Judices fuere per annos sex; sed medio inter hos tempore, annum unum cum potestate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo, misere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent, regnavit is annos* IV. *Hoc quoque mortuo, advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos* XX. *Hujus temporibus Cyrus apud Persas potens fuit.* Hæc supputatio quam pulchre cum sacris libris congruat, vide Josephum dicto contra Appionem libro. Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonosorum facta, vide Demetrii locum, apud Clementem, Strom. i.

[2] *Et aliorum Chaldæorum Regum Berosus non minus, quam Hebræi libri, meminerat.*] Apud Berosum, post modo prolata, hæc sequebantur, Josepho duobus quos indicavimus locis id referente. *Regnum accepit filius ejus Evilmeradochus. Hic cum inique per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Neriglissoroori, qui sororem ejus in matrimonio habebat, interiit, postquam per annos regnaverat decem. Eo sublato regni compos factus interfectos ejus Neriglissoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laborosoarchodus puer adhuc regnum tenuit menses novem: sed quia pravæ in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo cum inter se coiissent ejus facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipse in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta sunt ea quæ ad amnem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus & septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus, reliquaque Asia subacta, ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito, Nabonnidus occurrit magno & ipse exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, conclusitque se in urbem Borsippenorum. Cyrus autem Babylone capta consti-*

Regum Berosus non minus, quam Hebræi libri, meminerat. [1] Qui Vaphres Ægypti rex

tuit exteriora ejus munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem: inde in Borsippum proficiscitur ad obsidendum Nabonnidum. Verum is obsidionis non tolerans se dedidit. Cyrus benigne exceptum e Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam jussit. Atque ibi Nabonnidus, transacto vitæ cætero, diem suum obiit. Abydeni, post ea quæ modo attulimus de Nabuchodonosoro verba, hæc nobis servavit Eusebius dicto loco: Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλούρουχος ἐβασίλευσε· τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλίσαρης, λείπει παῖδα Λαβοσσοάρασκον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδοχον ἀποδεικνῦσι βασιλέα, προσήκοντα οἱ οὐδέν. τῷ δὲ Κῦρος ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Post hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interfector, qui affinis ipsi fuerat, Neriglissares, filium reliquit Labossoarascum. Hoc violenta morte exstincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt cum rege mortuo nullo junctum sanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepisset, Carmaniæ præfecit.* Evilmeraduchus iste nominatur 2 Reg. xxv. 27. De cæteris vide Scaligerum. Ista de Babylone a Cyro capta congruunt, cum istis Herodoti: Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα· οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἑσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήφθησαν ἐς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu eum exspectarunt. At postquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, sed prælio victi in intima urbis se receperunt* Cum quibus confer Jeremiam li. 20, 30, 31. de fuga ad Borsippa eundem Jeremiam ii. 30. de exsiccato annis alveo, Herodotus consentit Jeremiæ xi. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι ἐσαγαγὼν ἐς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum palustrem deducta, ac sic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Belesi Chaldæo narrat Diodorus lib. ii. ad Danielem possint referri, cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר Dan. i. 7. cogitemus. [Veritas eorum quæ de Chaldæis Regibus in Scriptura leguntur, egregie confirmatur Chronologia Canonis Astronomici Nabonassari, de quo vide *Joan. Marshamum* in Chronico Canone. *Clericus.*]

[1] *Qui Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ*] Ita Septuaginta & Eusebius vertunt quod in Hebræo Jeremiæ xliv. 30. est חפרע Fuit is Nabuchodonosoro coaevus.

Jeremiæ, [1] Apries est Herodoto. Jam [2] Cyri, & successorum ejus [3] ad Darium usque, pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Judæorum gentem pertinentia adfert Josephus in libris contra Appionem; quibus jungi possunt, [4] quæ ex Strabone & Trogo supra attulimus. Nos vero, qui Christiani sumus, omnino non est, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis pæne singulis testimonia exstent in libris nostris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Christus, cum plurima in Legis doctoribus, & temporis

[1] *Apries est Herodoto*] Lib. ii.

[2] *Cyri*] Vide loca jam allata: Diodorum Siculum libro ii. Ctesiam Persicis, Justinum libro iv. cap. 5. & sequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hierosolymitani fundamenta, sub Dario consummatum opus, Beroso teste, probat Theophilus Antiochenus.

[3] *Ad Darium usque*] Codomannum. Vide eosdem & Æschylum Persis, & Scriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario summus Hebraeorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. xii. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Josepho Antiquae historiae libro xi. 8. His ipsis temporibus vixit Hecataeus Abderita celebratus Plutarcho, libro de Iside, & Laërtio in Pyrrhone. Is de Judaeis librum scripsit singularem, unde egregiam & urbis Hierosolymorum & Templi descriptionem deprompsit Josephus, adversus Appionem libro priore; quem locum habet & Eusebius Praeparationis Euangelicae lib. ix. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Aristotelis verbis Judaïcam sapientiam commendat. Laudatores etiam Judaeorum rerumque Judaïcarum testes Josephus dicto libro nominat Theophilum, Theodoretum, Mnaseam, Aristophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem & alios

[4] *Quæ ex Strabone & Trogo supra attulimus*] Libro i.

sui Pharisæis reprehenderet, unquam eos accusavit falsimoniæ in libros Mosis, aut Prophetarum commissæ, aut quod suppositis mutatisve libris uterentur. Post Christi tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari potest, neque vero credibile fiet, si quis recte cogitaverit, quam longe lateque sparsa esset per orbem terrarum gens Judæorum illos ubique libros custodientium. Nam primum ab Assyriis abductæ in Mediam decem Tribus, duæ postea: & ex his quoque, post concessum a Cyro reditum, multi in terris exteris subsederunt. [1] Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt. Antiochi sævitia, Asmonæorum civilia arma, externa Pompeii, & Sossii, multos disjecerunt: plena Judæis

[1] *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt*] Hecataeus Josepho descriptus, in libro priore contra Appionem, de Judaeis loquens: Ουκ ολιγαι δε (nempe μυριαδες, ex praecedentibus) και μετα τον Αλεξανδρυ θανατον εις Αιγυπτον και Φοινικην μετεςησαν, δια την εν Συρια ςασιν. *Non pauca etiam millia post Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicen migrarunt, ob exortas in Syria seditiones.* Adde Philonem in Flaccum, Ὁτι ϐκ αποδεϐσι μυριαδων ἑκατον την Αλεξανδρειαν και την χωραν Ιϐδαιοι κατοίκϐντες απο τϐ προς Λιϐυην καταϐαθμϐ μεχρι των ὁριων Αιθιοπιας. *Non minus decies centenis millibus Judæos in Alexandria & regione circumsita habitare ab Africæ descensu ad fines Æthiopiæ.* Adde Josephum libro xii. cap. 2, 3. & sequentibus. Libro xiii. cap. 4, 5, 6, 7, 8. xviii. 10. Et habebant Judaei Alexandriae jus civitatis: Josephus xiv. 17.

erat [1] Cyrenaica: plenæ [2] urbes Asiae, [3] Macedoniae, [4] Lycaoniae, etiam insulae [5] Cyprus, [6] Creta, atque aliae. Jam [7] Romae numerus eorum ingens vel [8] ex Horatio, [9] Juvenali & [10] Martiali discatur. Tam dissitis

1 *Cyrenaïca*] Josephus Antiquae historiae libro xvi. 10. & alibi. Actor. vi. 9. xi. 20.
2 *Urbes Asiæ*] Josephus xii. 3. xiv. 17. xvi. 4. Actor. xix.
3 *Macedoniæ*] Act. xvii.
Lycaoniæ] Act. xiv. 18.
5 *Cyprus*] Act. xiii. 5.
6 *Creta*] Act. ii. 11.
7 *Romæ*] Josephus xviii. Historiae Antiquae, cap. 5. Act. xviii. 2. xxviii. 17.
8 *Ex Horatio*] Lib. i. Sat iv.

——— *nam multo plures sumus: ac veluti te*
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. v.

——— *credat Judæus Apella.*

Sat. ix.

——— *hodie tricesima sabbata*, &c.

9 *Juvenali*]

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem,

Et quae sequuntur. Sat. xiv.

10 *Martiali*] iii. 4.

Quod jejunia sabbatariorum.

Et alibi: ut vii. 29. & 34. xi. 97. xii. 57. Adde Rutilium Itinerarii libro i.

Atque utinam nunquam Judæa subacta fuisset
Pompeii bellis, imperioque Titi!
Latius excisæ pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumptum, qui dixerat de iisdem Judæis: *Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* Locus est apud Augustinum de Civitate Dei libro vi. cap. 11. Sceleratissimam gentem vocat, tantum ob legum, quæ Dei unius cultum damnabant, neglectum, ut supra notavimus, quo nomine & Socratem culpabat Major Cato. Adde latissime sparsi Judæi nominis testem Philonem in Legatione: Ὅσον ἐστιν ἐν πολυανθρωπια, ὅπερ οὐκ ἐξεδεξατο καθαπερ των αλλων ἑκαστον μιας χωρας της αποκεκληρωμενης αυτῳ μονῳ περιβολος, αλλ'

inter se cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipsi in falsum convenire. Adde quod [1] trecentis ferme ante Christum annis, cura Ægypti regum, Hebraeorum libri in Graecum sermonem ab his, qui LXX dicuntur, versi sunt; ita ut jam & a Graecis, sermone quidem alio, at sensu in summam eodem, possiderentur: eoque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaicum, & in Hierosolymitanum, id est, semi-Syriacum, translati sunt iidem libri, [2] partim paulo ante, [3] partim non multo post Christi tempora. Secutae deinde versiones in Graecum aliae, Aquilae, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX Origenes contulit, & post eum alii, nulla historiae, aut rerum pondus

ολιγυ δεω φαναι πασα ἡ οικυμενη· κεχυται γαρ ανα τε τας ἠπειρυς και νησυς ἁπασας, ὡς των αυθιγενων μη πολλῳ τινι δοκειν ελατ7υσθαι. *Quanta illa gens est hominum numero, quam non ut cæteras una continet attributa regio. sed paullo minus terra tota. Diffusa enim est per terras continentes perque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis indigenis non multo minor.* Dion Cassius libro xxvi. de Judæorum genere: Κολυσθεν μεν πολλακις, αυξηθεν δε επι πλειςον, ὡςε και εις παρρησιαν της νομισεως εκνικησαι *Cohibita sæpe, nihilominus aucta plurimum: ita ut & libertatem Institutorum suorum evicerit.*

1 *Trecentis ferme ante Christum annis*] Vide Aristæum, & Josephum libro xii. 2

2 *Partim paulo ante*] Ut ab Onkelo, forte & ab Jonathane.

3 *Partim non multo post*] Ut a Scriptore Thargumi Hierosolymitani, & Josepho cæco, aut quisquis ille est qui Jobum, Psalmos, Proverbia, & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus, sive plures.

habentium diversitate. Philo Caligulae aevo floruit, Josephus ad Vespasianorum tempora provixit. Uterque ex Hebraeorum libris ea adferunt, quae nos hodieque legimus. His autem ipsis temporibus, magis magisque spargi cœpit Christiana Religio, quam profitentium [1] multi Hebraei erant, [2] multi Hebræas litteras addidicerant; quibus proinde promptum fuit, si quid a Judaeis falsi fuisset admissum, in parte, inquam, insigni, id ipsum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, sed etiam plurima adducunt ex veteri Fœdere testimonia plane in eum sensum, quo apud Hebraeos exstant: quos sane Hebraeos cujusvis potius criminis, quam, non dicam falsi, sed vel negligentiae circa hos libros convincas; [3] cum eos summa religione

[1] *Multi Hebræi erant*] Aut vicini Hebræis, ut Justinus qui fuit Samarita.

[2] *Multi Hebræas litteras addidicerant*] Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

[3] *Cum eos summa religione describere ac conferre soleant*] Josephus priore contra Appionem: Δηλον δ' εϛιν εργῳ πως ἡμεις τοις ιδιοις γραμμασι πεπιϛευκαμεν· τοσετε γαρ αιων@ ηδη παρωχηκοτ@, ετε προσθειναι τις εδεν, ετε αφελειν αυτῳ, ετε μεταθειναι τετολμηκεν. *Quantam vero fidem nos scriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipsis apparet. Cum enim tot sæcula transierint, nemo aut addere quidquam, aut demere, aut mutare aliquid est ausus.* Vide legem Deut. iv. 1. Thalmudum titulo Schebuoth. [Intelligenda hæc sunt de temporibus quæ Massorethարum ætatem sequuta sunt. Alioquin, ante & stante

describere ac conferre soleant, etiam ut litteras quoties quaeque occurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco & hoc minime spernendum non mutatae per Judaeos de industria Scripturae argumentum, quod Christiani ex iis ipsis, quos Judaei legunt, libris evincunt, & quidem, ut confidunt, valide, suum Magistrum Jesum esse illum ipsum Messiam, qui Judaeorum majoribus jam olim sit promissus. Quod vel maxime, ne fieri posset, cavissent Judaei, post ortum inter ipsos & Christianos certamen, si unquam in eorum potestate fuisset mutare quae vellent.

Republica & post eam eversam a Chaldæis, non tam diligentes fuisse, quam vulgo creduntur, liquet cum ex *Lud. Cappelli* Critica Sacra, tum ex virorum doctorum Commentariis in V. T. adeoque ex ipsis *Grotii* adnotationibus. Nos quoque ad libros Historicos V. T. rem demonstravimus. *Clericus.*]

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUARTUS.

§ I. *Refutatio specialiter Religionum a Christiana discrepantium.*

QUARTUS liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex spectaculo alieni periculi, cum ipsi extra periculum positi sunt, ostendit summam Christiani hominis in hac vita eam esse debere, ut non modo de reperta veritate sibi gratuletur, sed & aliis, qui in variis errorum anfractibus palabundi versantur, opem ferat, & eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conati sumus facere, libris prioribus, quia veri demonstratio in se continet erroris refutationem: sed tamen, cum singula religionum genera, quæ se Christianis opponunt, Paganismus puta, Judaismus & Mahumetismus, praeter id quod inter se habent

commune, proprios quosdam errores habeant, & peculiaria quaedam argumenta, quae nobis solent opponere; non abs re fore credimus, si specialem adversus haec singula disputationem instituamus, rogatis lectoribus, ut & a studiis, & a longa consuetudine, tanquam bonae mentis impedimentis, judicium liberent, quo aequiore animo de iis, quae dicenda sunt, cognoscant.

§ II. *Ac primum Paganismi. Unum tantum esse Deum. Mentes creatas bonas esse, aut malas. Bonas non colendas, nisi ad praescriptum summi Dei.*

Ac primum adversus Paganos dicimus, si plures Deos statuant aeternos & aequales, id jam primo libro satis refutatum, cum docuimus, unum duntaxat esse Deum rerum omnium causam. Quod si Deorum nomine vocent mentes creatas homine superiores, eas aut bonas esse, aut malas. Si bonas dicant, primum constare ipsis deberet hoc, an bonae sint; [1] ne forte periculose labantur, inimicos

[1] *Ne forte periculose labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes*] 2 Cor. xii. 14. Porphyrius secundo De abstinendo ab animatis: Δια μεν τοι των εναντιων και ἡ ἁπασα γοητεια εκτελειται—κ. τ. λ. *Per illos oppositos Diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere student, illos spiritus & eorum praesidem maxime colunt: possunt enim hi prodigiorum specie imponere. Per hos philtra & alia ad amores pertinentia miseri homines sibi quaerunt. Omnis enim mala libido & opum spes & gloriae ab his*

pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut evidens aliquod in ipso cultu discrimen sit inter Deum summum, & has mentes: deinde sciendum esset, quis inter eas mentes sit ordo, quid a quaque boni exspectari possit, quo quamque honore affici velit Rex summus: quae omnia cum desint in ipsorum Religione, satis hinc apparet, quam ea nihil in se certi habeat: quantoque facerent tutius, si ad unius Dei summi cultum se transferrent; quod sapientes hominis esse officium, [1] etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ Mentes Dei

maxime spiritibus, præcipue vero fraudes: Mendacium enim his proprium. Dii siquidem esse volunt, & qui eorum princeps est, Deus ipse haberi. Deinde de Ægyptiis Sacerdotibus: Οἱ δε εἰναι μεν ἐξωθεν τιθενται το ὑπηκοον γενος απατηλης φυσεως.— κ. τ. λ. *Illi vero illud quidem extra controversiam ponunt, esse genus quoddam spirituum omni fraudulentiæ inserviens, multiforme, versutum, quod modo Deos simulat, modo Dæmonas, modo mortuorum animas, eoque modo omnia eos posse immittere quæ bona, quæque mala habentur. Ad vera autem bona, quæ in animo consistunt, nihil eos posse, neque eorum eos habere notitiam; sed male uti otio, ludificari & impedire eos qui in via sunt ad virtutem, plenos esse fastus, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius libro iv. adversus Nationes: *Sic Magi haruspicum fratres suis in actionibus memorant antitheos sæpe obrepere pro veris: esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingunt.* Idem sensus est, ne nimium multa transscribam, apud Jamblichum de mysteriis Ægyptiorum lib. iii. cap. 32. & libro iv. cap. 17.

[1] *Etiam Plato dixit*] Μετα μεν Διος ἡμεις· αλλοι δε μετα αλλων δαιμονων. *Cum Jove nos: cum aliis Diis alii.* Citat Origenes contra Celsum viii.

summi ministræ sint, [1] non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

§ III. *Malos spiritus adoratos a Paganis probatur, & ostenditur quam id sit indignum.*

At vero non bonas, sed malas fuisse Mentes, quibus Paganorum cultus impendebatur, non levibus constat argumentis. Primum, [2] quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, sustulerunt; aut saltem omnibus modis summo Deo, in cultu, æquari voluerunt. Secundo, quod unius summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum pœnas magistratibus & populis. Nam cum Poetis impune liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis Divinam providentiam e rebus tollere, neque ulla esset Religio alia tam ritibus dissona, quæ non in societatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thusca sacra Romæ: soli Judæi passim [3] deridiculo erant, ut ex Satiris & Epigrammatis apparet, [4] interdum

1 *Non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio*] Pulchre hoc exsequitur Arnobius libro iii.

2 *Quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei*] Bene hoc exsequitur Augustinus de Civitate Dei libro x. cap. 14, 16, 19.

3 *Deridiculo erant*] Ut curti, recutiti, sabbatarii, nubium & cœli adoratores, clementes in porcos.

4 *Interdum & relegabantur*] Joseph. xviii. 5. Tacitus Annalium ii. Seneca epistola cix. Actor. xviii. 1. Suetonius Tiberio cap. xxxvi.

& relegabantur: [1] Christiani vero præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis: cujus rei non alia potest reddi causa, quam quod hæ duæ sectæ unum Deum venerarentur, cujus honori recepti Dii adversabantur, non tam inter se, quam illius æmuli. Tertio ex modo cultus, qui bonam honestamque mentem non deceat, [2] per sanguinem humanum, [3] per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos [4] & saltationes plenas spurcitiæ: qualia nunc etiam conspiciuntur apud Americæ & Africæ populos, Paganismi tenebris obsitos. Imo, quod est amplius, & olim fuerunt, & nunc sunt populi, qui malas Mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur; [5] ut Arimanium Persæ, Græci Cacodæmo-

1 *Christiani vero præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis*] Tacitus Annalium xv. quo & illa pertinent Juvenalis:

——— *tæda lucebis in illa*
Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam sulcus diducit arenam.

2 *Per sanguinem humanum*] Vide quæ hac de re dicta lib. ii.

3 *Per nudorum hominum in templis cursationem*] Ut in Lupercalibus. Livius libro i. Plutarchus Antonio, & alii.

4 *Et saltationes plenas spurcitiæ*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Fastorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celsum.

5 *Ut Arimanium Persæ*] Plutarchus de Iside & Osiride: Diogenes Laërtius in præfatione. [Vide *Thomam Stanleium* de Philosophia Persarum, & quæ nos in Indice ad vocem *Arimanes* notavimus. *Clericus.*]

nas, [1] Vejoves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam: quo nihil potest magis impium excogitari. Nam cultus religiosus quid est aliud, quam testimonium summæ bonitatis, quam agnoscas in eo quem colas? qui si malo spiritui impenditur, falsus est ac mendax, & in se continet rebellionis crimen; cum debitus regi honos non modo ei subtrahitur, sed & in desertorem ejus atque hostem transfertur. Stulta autem est persuasio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id a bonitate alienum esset. Nam [2] clementia, ut justa sit, suos habet limites, & ubi scelera modum excedunt, pœnam justitia ex se quasi necessario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos se dicant Malis mentibus præstare obsequium: cum is, qui summe bonus est, sit etiam summe communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod si est, sequitur, ut in naturas omnes, tanquam opificia sua, jus supremum habeat; ita ut ab earum nulla aliquid possit fieri, quod ipse plane impedire cupiat. Quibus positis, facile colligitur, ei, qui Deum summum ac

[1] *Vejoves Latini*] Cicero iii. De natura Deorum.
[2] *Clementia ut justa sit, suos habet limites*] *Quomodo diliges, nisi times non diligere?* Tertullianus adversus Marcionem i.

summe bonum faventem habeat; malos spiritus non amplius nocere posse, quam Deus ille, boni alicujus causa, velit pati ut fiat. Neque vero a malis spiritibus quidquam impetrari potest, quod non rejiciendum sit, quia [1] malus bonum cum simulat, tunc est pessimus, & [2] hostium munera insidiæ sunt.

§ IV. *Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganismo.*

Fuerunt & Pagani, & sunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere se aiunt. Sed primum hic quoque cultus distinguendus, notis conspicuis, fuerat a summi Dei cultu: tum vero inanes sunt ad illos preces, nisi ab illis animis aliquid nobis tribui possit; de quo nihil cultoribus constat, nec quidquam est, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero pessimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuisse insignes. Ebriosus Bacchus, mulierosus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter:

[1] *Malus bonum cum simulat, tunc est pessimus*] Syri mimi versus.

[2] *Hostium munera insidia sunt*] Sophocles:

Εχθρων αδωρα κ' ουκ ονησιμα.

Damnosa ab hoste dona, quin nec dona sunt.

17 *

ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipsi placentis ignominiam redundet, [1] dum vitiis satis per se adblandientibus addit ex religione commendationem.

§ V. *Contra cultum exhibitum astris & elementis.*

[2] Vetustior isto fuit cultus Astrorum, &, quæ elementa dicimus, Ignis, Aquæ, Aeris, Terræ: nec ipse quidem magno vacans errore. Nam cultus religiosi pars maxima sunt preces, quæ adhiberi, nisi stulte, non possunt nisi apud naturas intelligentes. Tales autem non esse eas, quæ elementa dicimus, sensu quodammodo apparet. De astris siquis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet; cum ex astrorum operationibus, quæ naturarum sunt indices, nihil tale possit colligi; imo contrarium satis aperte colligitur ex motu non vario, qualis est eorum, quæ volunta-

1 *Dum vitiis satis per se adblandientibus addit ex religione commendationem*] Exemplum vide in Eunucho Terentiana Actu iii. Scena v. Cyprianus epistola ii. *Deos suos quos venerantur, imitantur. Fiunt miseris & religiosa delicta.* August. Epist. clii. *Nihil homines tam insociabiles reddit vitæ perversitate, quam illorum Deorum imitatio, quales commendantur & describuntur literis eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo & ortus sacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

2 *Vetustior*] Sunt rationes, quæ suadeant Idololatriam cœpisse a cultu Angelorum & Animorum humanorum, quas vide in Indice Philosophiæ Orientalis, ad vocem *Idololatria.* Clericus.

tem habent liberam, [1] sed rato atque præscripto. Jam vero alibi ostendimus, astrorum cursus ad hominum usus esse temperatos: unde homo agnoscere debuit, se Deo & similiorem, parte sui potiore, & cariorem esse, ac proinde nobilitati suæ injuriam se facere, si se iis rebus subjiciat, quas Deus ipsi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipsæ pro se non possunt, aut posse non docentur.

§ VI. *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

Illud vero indignissimum, quod & [2] ad bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptii præsertim. Quanquam enim in quibusdam aliqua se ostendit quasi umbra intelligentiæ: ea tamen ipsa nihil est, si ad hominem spectetur, cum nec internos conceptus distinctis vocibus scripturaque explicent: neque opera diversorum generum faciant, neque ejusdem generis opera diverso modo; multo minus numerorum, dimensionum, cœ-

[1] *Sed rato atque præscripto*] Quo argumento motus quidam Rex Peruanus negabat Solem esse posse Deum. Vide historiam Incarum.

[2] *Ad bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptii maxime*] De quibus Philo in Legatione: οἱ κυνας και λυκȣς και λεοντας και κροκοδειλȣς, και αλλα πλειονα θηρια και ενυδρα και χερσαια και πτηνα θεοπλαςȣντες. *Qui canes, lupos, leones, crocodilos, aliaque aquatica, terrestria, volucria animantium pro Diis habent.* Adde longam ea de re Dissertationem lib. i. Diodori Siculi.

lestiumque cursuum cognitionem assequantur. Contra vero homo validissima quæque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui, partim etiam sub leges suas subigit: ut elephantas, leones, equos, boves: ex iis, quæ maxime sunt noxia, utilitates sibi

[1] *Contra vero homo validissima quæque animantia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui*] Euripides Æolo:

> Βραχυ τοι σθενος ανερος,
> Αλλα ποικιλιαις πραπιδων
> Δαμα φυλα ποντυ,
> Χθονιων τ' αεριων τε παιδευματα.
>
> *Vis exigua est, quamcumque homini*
> *Natura dedit; sed consiliis*
> *Variis artes, quæ nata mari*
> *Et quæ terra cæloque domant.*

Antiphon:

> Τεχνῃ κρατυμεν ὧν φυσει κρατυμεθα.
>
> *Natura quorum superat, arte hæc vincimus.*

Non male hinc explices quod est Gen. i. 26, & Psal. viii. 8. Latiorem hac de re dissertationem qui desiderat, videat Oppianum initio quinti de piscatu, & Basilium in Hexaëmeron Homilia x. Origenes contra Celsum libro iv: Και ενταυθα δε ὁρᾳς τινα τροπον ἡ συνεσις μεγα βοηθημα ἡμιν δεδοται—κ. τ. λ. *Vel hinc videas quam validum nobis auxilium datum sit intellectus, quantoque præstet omnibus armis, quibus instructas feras videmus Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, & immensum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur vi mentis, & elephantes illos tantos venamur, quæque sunt ita nata ut mansuescere possint, ea nostræ naturæ mansuetæ subdimus: quæ vero aut talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum nostra securitate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam mansueta animalium interficimus. Apparet igitur a summo opifice facta cuncta serva animanti ratione utenti & agnato ei intellectui.* Claudius Neopolitanus, apud Porphyrium, De non esu animantium primo: sic de homine loquitur: Ὁς των αλογων δεσποζει παντων, ὡς ὁ Θεος ανθρωπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.*

deducit, ut medicamenta ex serpentibus: hunc certe usum ex omnibus habet; quem ipsæ ignorant, quod corporum compagem situmque partium speculatur, & tum species, tum genera inter se comparans, hic quoque suam dignitatem discit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliorque structura est: quæ si quis consideret, tantum abest, ut pro Diis animantia colat cætera, potius sese illorum quasi Deum quendam, sub summo Deo, constitutum arbitrabitur.

§ VII. *Contra cultum exhibitum iis rebus quæ substantia non sunt.*

Adoratas legimus a Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non subsistunt, sed aliarum rerum sunt accidentia. Nam ut sæva illa [1] Febrim, Impudentiam, & similia omittam: Sanitas nihil est aliud, quam partium corporis recta temperies: Fortuna bona similitudo eventus cum hominis desiderio: affectus vero, quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia ex consideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per sanguinem maxime connectitur; qui sui juris non sunt,

[1] *Febrim, Impudentiam*] Cicero de Legibus ii.

sed Voluntatis tanquam Dominæ imperio subsunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diversa sunt nomina, circa utilis electionem Prudentia, in periculis subeundis Fortitudo, in abstinentia alieni Justitia, in voluptatum moderatione Temperantia, & porro alia, pronitates quædam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipsæ ut augeri, ita & neglectu minui, imo & interire in homine possunt. [1] Honor vero, cui & ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tanquam virtute prædito judicium; quod sæpe & malis contingit, & bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. [2] Hæc ergo cum

[1] *Honor vero, cui & ipsi templa dicata legimus*] Cicero dicto loco, Livius libro xxvii.

[2] *Hæc ergo cum non subsistant*, &c.] Posset forte aliquis cultum hunc Ethnicorum sic interpretari, ut diceret ab iis non tam res, quæ vocibus vulgo significantur; quam vim divinam unde manant, aut Ideas quasdam, quæ sunt in Dei intellectu, cultas fuisse. Sic *Febrim* coluisse dici possent, non eam quæ morbus est & in corpore humano sedem habet, sed vim immittendæ & sedandæ Febris, quæ Deo inest; *Impudentiam*, non vitium hominum animis inhærentem, sed Dei mentem, quæ patitur Impudentiæ hominum aliquando quidpiam non male cedere, eamque coërcere, & pœnis adficere potest. Similia de ceteris dici queant, ut de Amore, Metu, Ira, Spe quæ *Adfectus* sunt; quos Deus incitare, aut cohibere potest: vel de *Virtutibus*, quæ sunt in Divino Nomine perfectæ, & quarum tenues tantum adumbrationes in hominibus videmus, ex Ideis earum Virtutum, quæ consummatissimæ Deo sunt, prognatas; deque *Honore*, qui non tam est existimatio hominum, quam Dei ipsius suffragatio, qua Virtutem in honore esse, apud homines vult. Sed Ethnici ipsi nunquam sunt rem ita inter-

non subsistant, ac proinde rebus subsistentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum; pro Diis colere a recta ratione alienissimum est, cum ob hæc ipsa is colendus sit, a quo hæc dari conservarique possunt.

§ VIII. *Solutio objectionis Paganorum sumptæ a miraculis apud ipsos.*

Solent a Paganis ad Religionis suæ commendationem miracula adferri: sed adversus quæ multa excipi possint. Nam qui sapientissimi inter ipsos Paganos fuere, multa horum, [1] ut nulla idonea testium fide suffulta, [2] planeque conficta, rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in recessu, nocte, coram uno aut altero; quorum oculis falsa

pretati, & absurdum est sub nominibus obscuris & quæ plebem fallere possunt, Dei adtributa & Ideas, quasi personas quasdam, colere. Simplicius & rectius multo fuit ipsum Numen, sine ambagibus, venerari. *Clericus.*

[1] *Ut nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta rejiciunt*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat.*

[2] *Planeque conficta,* &c.] Multo satius esset in hac responsione adquiescere, quam concedere miracula; aut ea, quæ a miraculis secernere vulgo homines non poterant, facta esse. Talia sunt oracula prodigia & curationes morborum; quæ, si facta essent, a veris miraculis vix distingui quivissent, certe a vulgo hominum. Vide hac de re dicta a nobis in Prolegomenis *Hist. Ecclesiasticæ* Sect. ii. c. 1. *Clericus.*

rerum specie, per astus sacerdotum, imponi facile potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantum sui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, si quis apud populos ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: [1] quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse, a multis proditum est. Non negem, conspecta & quædam his majora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici; sed talia tamen quæ vim vere Divinam, id est, omnipotentem, non desiderarent, cum ad eas sufficerent Spiritus inter Deum hominemque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia, atque solertia, facile possent dissita transferre, & quamvis diversa componere ad effectus tales, qui homines in stuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum est, bonos non fuisse, ac proinde nec bonam Religionem, jam ex iis, quæ supra diximus, apparet; tum inde etiam, [2] quod certis carminibus invitos se cogi dice-

[1] *Quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse a multis proditum est*] Tatianus: Εισι μεν ϗν και νοσοι και ςασεις της εν ἡμιν ὑλης. δαιμονες δε αυτοι τϗτων τας αιτιας, επειδαν συμβαινϗσιν, ἑαυτοις προγραφϗσιν *Sunt enim morbi & dissidia quædam in materia hac nostra: Ea cum eveinunt, dæmones eorum causas sibi adscribunt.*

[2] *Quod certis carminibus invitos cogi se dicerent*] Oraculum Hecates apud Porphyrium:

rent, cum tamen inter sapientissimos etiam Paganorum constet, in verbis nullam talem vim esse posse sitam, sed suadendi tantum, idque pro modo significationis. Est & illorum nequitiæ indicium, quod [1] in amorem sæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem se pellecturos suscipiebant, aut vana pollicitatione, aut effectu injuriosi; [2] cum hoc

Ηλυθον εισαΐκσα, τεης πολυφραδμονος ευχης,
'Ην θνητων φυσις ευρε, θεων υποθημοσυνησι.

Advenio precibus sapientibus indigetata,
Quas genus humanum monitu repcrere Deorum.

Item:

Τιπ]ε μ' αει θειοντος απ' αιθερος ωδε χατιζων
Θειοδαμοις 'Εκατην μη θεην επεδησας αναγκη;

Cujus egens Hecaten me summo ex æthere tractam
Carmine vinxisti, superos cui cogere fas est?

Et Apollinis apud eundem:

Κλυθι μευ εκ εθελοντος, επει μ' επεδησας αναγκη.

Invitum me audi, quando me lege ligasti.

Hi sunt secretarum artium ritus, quibus affantur nescio quas potestates, ut Arnobius loquitur, κατηναγκασμενες δελες ταις επωδαις πεποιηκοτες, quasi eas sibi famulas carminibus fecissent, ut Clemens explicat. Minarum formula est, apud Jamblichum in Mysteriis Ægyptiorum libro iv. cap. 5, 6, 7. Habet eadem Lucanus libro ix. in verbis Minoris Pompeii, & ex Porphyrio Eusebius lib. v. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes, apud Lucanum, ubi de Erichthone agit; & Papinium, ubi de Tiresia.

[1] *In amorem sæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem se pellecturos suscipiebant*] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilii. Vide Porphyrii confessionem apud Eusebium lib. v. Praeparat. cap. 17. & apud Augustinum libro x. de Civitate Dei, cap. xi. Vide eundem Porphyrium libro ii. De non esu animantium, & Origenem contra Celsum libro vii.

[2] *Cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant*] L. ejusdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis &

etiam humanæ leges, tanquam veneficium, interdicant. Neque est, quod miretur quisquam, passum esse summum Deum, ut mira quædam a pravis Spiritibus ederentur;[1] cum deludi talibus præstigiis meriti essent, qui a veri Dei cultu pridem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum insigne bonum secum adferebant. Nam & si qui visi sunt in vitam revocati, non permanserunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod si quid aliquando a divina pollentia procedens in Paganorum conspectu apparuit, non tamen prædictum est id eventurum, ad probandam ipsorum religionem; unde nihil impedit, quo minus divina efficacia causas sibi longe alias propositas habuerit. Exempli causa, si verum est per Vespasianum cæco visum esse redditum, factum id est[2] ut is hac re venerabilior

Veneficis. L. si quis §. qui abortionis. D. de Pœnis. Paulus sententiarum lib. v. Tit. xxiii.

[1] *Cum deludi talibus præstigiis meriti essent, qui a veri Dei cultu pridem defecerant*] Deut. xiii. 3. 2 Thess. ii. 9, 10. Ephes. ii. 2, 3.

[2] *Ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur*] Tacitus Historiarum iv. *Multa miracula evenere, quis cœlestis favor & quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur.* Dixerat ante Historiarum i. *Occulta lege fati & ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus imperium post fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus sic praefatur cap. 7. *Auctoritas & quasi majestas quæ-*

Imperium Romanum facilius adipisceretur: lectus quippe Deo judiciorum ipsius in Judæos minister: similesque aliorum prodigiorum causæ exsistere potuerunt, [1] quæ cum Religione nihil haberent commune.

§ IX. *Et ab oraculis.*

Eadem ferme omnia aptari possunt & ad id solvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut sibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetustissima traditio suggerit. Tum vero [2] verba oraculorum ferme ambigua, & quæ facile interpretationem ex qualicumque eventu acciperent. Quod si quid

dam, ut, scilicet, inopinato & quasi novo principi deerat: hæc quoque accessit. Eundem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Josephus de eodem Vespasiano libro belli Judaïci iii. cap. 27. Τȣ θεȣ διεγειροντος αυτον εις ἡγεμονιαν ηδε, και τα σκηπτρα δι ἑτερων σημειων προδεικνυντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliisque etiam signis ei sceptra præsignificante.*

[1] *Quæ cum Religione*, &c.] Sed vide examen miraculorum, quæ in gratiam Vespasiani & Hadriani facta finguntur, *Histor. Ecclesiasticæ* nostræ Sæcul. II. ann. 138. *Clericus.*

[2] *Verba oraculorum ferme ambigua*] Vide Œnomaï hac de re loca, apud Eusebium lib. iv. cap. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26. Hinc Phœbus dictus Græcis Λοξίας. Flexiloqua & obscura oracula Apollinis dicit Cicero de Divinatione ii. *Utrum eorum accidisset*, inquit, *verum oraculum fuisset.* [Multa oracula post eventum forte ficta sunt, nec paucæ sunt rationes suspicandi multas fraudes adhibitas a vatibus. Qua de re elegantissimum libellum Gallice scripsit *D. de Fontenelle*, quem vide, ut quæ ad eum defendendum dicta sunt *Bibliothecæ Selectæ* Vol. xiii. & quæ Latine, ante omnes, ea de re scripsit, *Anton. van Dale* in Libro de Oraculis.]

definitius prædictum ab illis, non tamen necesse est ab omniscia mente profectum; cum aut talia sint, quæ ex causis naturalibus jam existentibus præsentiri poterant, [1] sicut Medici quidam venturos morbos prædixerunt; aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, [2] quod & a rerum civilium peritis factum sæpe legimus. Quod si quando etiam, apud Paganos, aliquorum vatum opera usus est Deus ad ea prædicenda, quæ

[1] *Sicut Medici quidam futuros morbos prædixerunt*] Chalcidius ad Timaeum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui sit eorum omnium quæ deinceps sequuntur scius, perinde ut si Medicus, juxta disciplinam medendi, dicat vel exitium, vel sanitatem.* Et terræ motus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. ii. cap. 79.

[2] *Quod & a rerum civilium peritis factum sæpe legimus*] Scriptor Vitae Attici: *Ei rei sunt indicio præter eos libros, in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab Consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat: & facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam quæ nunc usu veniunt, cecinit ut vates.* Cicero vere de seipso libri sexti epistola sexta: *Quo in bello nihil adversi accidit, non prædicente me. Quare, quum ut augures & astrologi solent, ego quoque augur publicus, ex meis superioribus prædictis, constitui apud te auctoritatem augurii & divinationis meæ, debebit habere fidem nostra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror: sed babeo alia signa quæ observem.* Sic Solon praedixit a Munychia maxima mala Athenis fore: Thales in vico, tunc despecto, forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus Solone.

causas certas nullas, extra Dei voluntatem, habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam Religionem Paganicam, sed magis ad eam evertendam: qualia sunt, [1] quæ apud Maronem exstant, Ecloga quarta, ex Sibyllinis carminibus deprompta; [2] quibus ille, id nesciens, Christi adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sibyllinis erat, [3] pro Rege agnoscendum, qui vere Rex noster esset, & [4] ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. [5] Apollinis oraculum [6] apud

[1] *Quæ apud Maronem exstant Ecloga quarta*] Vide Augustinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

[2] *Quibus ille, id nesciens*, &c.] *Sibyllarum* vaticinia omnia aut dubia, aut conficta esse jam satis constat. Ideoque nollem *Virgilium*, Sibyllae interpretem, quasi vaticinia, per imprudentiam, fundentem haberi; ut *Caïpham*, qui nescius est vaticinatus. *Sibylla* nescio quae, aut potius qui sub ejus larva latebat, aetatem auream praedixerat redituram; ex eorum sententia, qui omnia renovatum iri putabant, & similia iterum eventura; qua de re, vide quae dixit *Grotius* Lib. ii. 10. & notas ad eum locum. Itaque nec Sibylla, hac in re, vates fuit, nec *Virgilius* vaticinia de Christo exscripsit. Vide *Servium* ad locum, & *Is. Vossii* illius Eclogae Interpretationem. *Clericus*.

[3] *Pro Rege agnoscendum qui vere Rex noster esset*] Cicero meminit ii. De divinatione.

[4] *Ab Oriente venturum qui rerum omnium potiretur*] Suetonius de Vespasiano cap. 4. Tacitus Historiarum iv.

[5] *Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur*] Vide Augustinum de Civitate Dei libro xx. cap. 23. & Eusebium praeparationis iv. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. *την δε εὑρεσιν ὁ θεος Αιγυπτιοις εμαρτυρησε, Φοινιξι τε και Χαλδαιοις, Λυδοις τε και Ἑβραιοις* *Veræ viæ repertores Deus* (Apollo, scilicet) *esse testatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos & Hebræos*. Paraeneticus ad Graecos inter Justini opera hoc citat oraculum:

Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aerios esse Spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui dicto si parent Apollinis cultores, jam tales esse desinunt: si non parent, suum Deum mendacii accusant. Adde jam, quod, si Spiritus illi suis oraculis consultum voluissent humano generi, ante

Μενοι Χαλδαιοι σοφιαν λαχον ηδ' αρ' Ἑβραιοι,
Αυτογενητον ανακτα σεβαζομενοι θεον αγνως.

Soli Chaldæi sapiunt, & Hebræa virûm gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ο πρωτον πλασας μεροπων, Αδαμ τε καλεσσας.

Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.

De ipso Jesu Hecates oracula sunt duo, quæ ex Porphyrio transscripsit Eusebius in Euangelica Demonstratione:

Οττι μεν αθανατη ψυχη μετα σωμα προβαινει,
Γιγνωσκει σοφιη τετιμημενος· αλλα γε ψυχη
Ανερος ευσεβιη προφερεστατη εστιν εκεινε.

Morte carere animas exutas corpore novit
Quemcumque exornat sapientia: sed pietate
Est anima illius quæ longe excelluit omnes.

Σωμα μεν αδρανεσιν βασανοις αιει προβεβληται.
Ψυχη δ' ευσεβεων εις ερανιον πολον ιζει.

Illius invalidos corpus tulit usque dolores:
Ast anima adscendit cœlestia templa piorum.

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus lib. xix. cap. 23. de Civitate Dei, ubi & aliud adfert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebræi.

6 *Apud Porphyrium*] Possunt hæc recte dici in *Porphyrium*, eosque qui paria de iis Oraculis sentiebant, & quasi argumentum *ad hominem*, ut loquuntur Dialectici, proferri. Sed cum ficta non esse hæc oracula non constet, imo vero graves sint rationes credendi commenticia esse, apud Christianos vim nullam habere possunt. *Clericus.*

omnia generalem proposuissent vivendi normam, & certam fidem fecissent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra [1] laudati sæpe eorum carminibus Reges quamvis improbi, [2] pugilibus decreti honores divini, [3] pellecti homines in amores etiam non legitimos, [4] ad mala lucra captanda, [5] ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonstrari possent.

§ X. *Rejicitur Paganica Religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt.*

Tum vero ingens nobis præter ea, quæ supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se Pagana Religio; eo quod, ubicunque humana vi destituta est, plane concidit, tanquam sublato, quo uno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt Imperia Christianorum aut Mahumetistarum; vi-

1 *Laudati sæpe eorum carminibus reges, quamvis improbi*] Vide ea quæ adfert Oenomaüs apud Eusebium Præparationis Euangelicæ lib. v. 23 & cap. 35.

2 *Pugilibus decreti honores divini*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celsum iii.

3 *Pellecti homines in amores etiam non legitimos*] Ostendimus jam supra.

4 *Ad mala lucra captanda*] Vide Eusebium Præparationis v. cap. 22.

5 *Ad cædes faciendas*] Œnomaüs oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Eusebii libro c. 19. & 27.

debis Paganismi nullam, nisi in libris, memoriam. Imo docent historiæ, etiam illis temporibus, cum Imperatores aut vim & supplicia, ut priores; aut eruditionem & solertiam, ut Julianus, adhiberent, ad sustentandam Religionem Paganicam, in dies ei aliquid decessisse; non opposita vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius a vulgo Jesus habebatur,) non litterarum flore, cujus expers fuit oratio Christi legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant,) non ulla assentatione, cum contra omnia commoda spernenda, nihil non adversi ejus legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit Paganismi imbecillitas, cum talibus auxiliis destructus sit. Neque tantum credulitas Paganorum evanuit ad illam doctrinam; sed & ipsi Spiritus, ad Christi nomen, [1] excesserunt e corporibus, compresserunt vocem, & interrogati de silentii causa, [2] dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur.

[1] *Excesserunt e corporibus, compresserunt vocem*] Actor. v. 16. viii. 7. xvi 18.

[2] *Dicere sunt coacti nihil se posse, ubi Christus invocaretur*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lucianum Pseudomanti. Apollo in Daphne: Νεκρων το χωριον ἡ Δαφνη μεστον· και τουτο κωλυει τον χρησμον. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit.* Mortui illi erant Babylas & alii Christiani martyres. Vide Chrysostomum contra Gentiles.

§ XI. *Responsio ad id, quod Religionis ortus & interitus astrorum efficaciæ adscribitur.*

Fuere Philosophi, qui ut ortum, ita interitum Religionis cujusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur, sideralis scientia tam diversis sub normis traditur; [1] ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura necessitate causarum sequuntur; sed de his, [2] qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit. Quod si ex impressione tali necessario sequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, [3] quam sentimus ipsi, frustra esset data, [4] omniumque

[1] *Ut nihil in ea certi reperiatur præter hoc ipsum, certi esse nihil*] Vide egregiam hac de re Bardesanis Syri Dissertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, & apud Eusebium Præparationis lib. vi. cap. 10.

[2] *Qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit*] Vide Alexandri Aphrodisaei hac de re librum.

[3] *Quam sentimus ipsi*] Eusebium vide, Praeparat. Euangel. libro vi. cap 6.

[4] *Omniumque legum, praemiorumque ac pœnarum æquitas sublata*] Justinus Apologetico ii. Ει μη προαιρεσει ελευθερα προς το φευγειν τα αισχρα και αἱρεισθαι τα καλα δυναμιν εχει το ανθρωπειον γενος, αναιτιον εστι των ὁπωσδηποτε πραττομενων. *Nisi enim electione libera facultatem habet humanum genus, ut turpia fugiat, honesta sumat, in neutram partem ipsi adscribenda actionis causa.* Vide & quae ibidem sequuntur. Tatianus: Ελευθερια της προαιρεσεως, ὁπως ὁ μεν φαυλος δικαιως κολαζηται, δι αὐτον γεγονως μοχθηρος. ὁ δε δικαιος επαινηται κατα το αυτεξουσιον, τε

legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata; cum neque culpa, neque meritum esse possit in eo, quod plane sit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam sint, si certa necessitate ex cœlo procedunt, eo quod cœio cœlestibusque corporibus vim talem Deus attribuerit; jam sequetur Deum, qui perfectissime bonus est, [1] malitiæ moralis veram esse causam; & cum, lege posita, profiteatur se detestari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inseruerit ipsis rebus, velle eum duo quæ inter se sunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis agat divino impulsu. [2] Probabilius ab aliis dicitur, astrorum influxibus aerem primum, deinde & corpora nostra contingi, & qualitates quasdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent respondentes

θεου μη παραβας το βουλημα. *In hoc data voluntati libertas, ut qui malus est puniatur juste, quippe sua culpa factus improbus: qui vero justus est, laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re disputationem, in Timaeo.

[1] *Malitiae moralis veram esse causam*] Contra quam dixit Plato de Republica ii. Αιτια ἑλομενου· θεος δ' αναιτιος. *Causa penes optantem: Deus extra culpam.* Ut vertit in Timæo Chalcidius, quod cum Mose congruere ait Justinus dicto loco.

[2] *Probabilius*] Sed omnium verissime qui influxus illos pernegant, nec quidquam in Astris agnoscunt; præter calorem, ac lucem, quibus addere licet totius molis pondus. Atqui hæc ad animum proprie nihil faciunt. *Clericus.*

sibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & iis obsequi sæpe. Verum hoc ita concessum nihil facit ad eam, quam tractare cœpimus, quæstionem. Nam Christi Religio cum homines vel maxime, abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec e vi siderum, quæ, ut diximus, in animum non agunt, nisi per eos affectus. Prudentissimi Astrologorum [1] eximunt a siderum legibus viros vere sapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Christianam Religionem susceperunt, quod vita ipsorum probat. Quod si eruditioni quoque ex litteris aliquam vim damus, adversus corporis contagium; fuerunt semper inter Christianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero siderum effectus, ut doctissimi fatentur, certas mundi plagas respiciunt, & temporarii sunt. Hæc autem Religio jam per mille sexcentos annos durat, nec in una, sed in dissitissimis mundi partibus, & quæ longe sub alio sunt siderum positu.

[1] *Eximunt a siderum legibus viros vere sapientes ac bonos*] Zoroaster: Μη συγε αυξανε την ειμαρμενην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus: Δυναται ὁ επιϛημων πολλας αποϛρεψαι ενεργειας των αϛερων. *Potest vir sapiens multas astrorum efficientias avertere.*

§ XII. *Ostenditur præcipua Christianæ Religionis probari a sapientibus Paganorum: si quid in ea est difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.*

Eo vero minus Pagani habent, quo Christianam Religionem oppugnent, quod ejus partes singulæ tantæ sunt honestatis, ut suapte luce animos quasi convincant; ita ut inter Paganos quoque non defuerint, qui dixerint singula, quæ nostra Religio habet universa: utpote [1] Religionem non in ritibus, sed in ani-

[1] *Religionem non in ritibus, sed in animo esse positam*] Menander:

> Θεῳ δε θυε δια τελους δικαιος ων,
> Μη λαμπρος ων ταις χλαμυσιν ὡς τῃ καρδιᾳ.
>
> *Deo sacrifica semper ingenio probo,*
> *Neu tu albam vestem magis quam mores induas.*

Cicero de Natura Deorum ii. *Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Idem de Legibus ii: *Caste jubet lex adire ad Deos: animo videlicet, in quo sunt omnia.* Persius Satyra ii.

> *Quin damus, id superis, de magna quod dare lance*
> *Non possit magni Messalae lippa propago,*
> *Compositum jus, fasque animi, sanctosque recessus*
> *Mentis, & incoctum generoso pectus honesto:*
> *Hoc cedo, ut admoveam templis, & farre litabo.*

Qui versus respicere videntur Pythiæ oraculum, quod est apud Porphyrium De non esu animantium secundo, ubi aliquid a viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius: Νυν δε εσθητα μη λαμπραν περι σωμα μη καθαραν αμφιασαμενοις, ουκ αρκειν νομιζουσι προς το των θυσιων ἁγνον. ὁταν δε το σωμα μετα της εσθητος τινες λαμπρυναμενοι, μη καθαραν κακων την ψυχην εχοντες, ιωσιν προς τας θυσιας, ουδεν διαφερειν νομιζουσιν, ὡσπερ ου τῳ θειοτατῳ των εν ἡμιν χαιροντα μαλιστα τον Θεον διακειμενῳ καθαρως, ἁτε συγγενει πεφυκοτι. εν γουν Επιδαυρῳ προεγεγραπτο.

Ἁγνον δη ναοιο θυωδεος ενδον ιοντα
Εμφαμεν.———

ἁγνεια δ' εςι φρονειν ὁσια. *Nunc vero eum qui non candida puraque amictus sit veste, sed corpore impuro, idoneum negant qui pure sacrificet. Ubi vero & corpore & vestitu nitentes quidam, animum interim a malis purum non habent, & sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant; quasi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut cui cum ipso sit cognatio. At vero in Epidauri Templo præscriptum erat,*

Castus odorati venias ad limina Templi,
Fas jubet.———

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta cogites. Et aliquanto post: Θεῳ μεν τῳ επι πασιν, ὡς τις ανηρ σοφος εφη, μηδεν των αισθητων μητε θυμιωντες, μητε επονομαζοντες. ουδεν γαρ εστιν ενυλον ὁ μη τῳ αυλῳ ευθυς εστιν ακαθαρτον. διο ουδε λογος τουτῳ ὁ κατα φωνην οικειος· ουδ' ὁ ενδον, ὁταν παθει ψυχης ῃ μεμολυσμενος. *Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri, aut indigetari debet. Nihil enim est materiæ particeps, quod non impurum sit materia carenti; quare nec sermo illi convenit, qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit.* Iterum ibidem: Ου γαρ δη εν μεν ἱεροις ὑπ' ανθρωπων θεοις αφωρισμενοις, και τα εν ποσι καθαρα δει ειναι και ακηλιδωτα πεδιλα, εν δε τῳ ναῳ του πατρος, τῳ κοσμῳ τουτῳ, τον εσχατον και εκτος ἡμων χιτωνα τον δερματινον ουχ ἁγνον προσηκει διατηρειν, και μεθ' ἁγνου διατριβειν εν τῳ ναῳ του πατρος. *Neque enim convenit, ut in iis templis, quæ homines Diis dicarunt, etiam pedum vincula pura requirantur, & sine macula calcei, in templo vero summi Patris, Mundo hoc scilicet, non oporteat puram servare illam externam nostri corporis ultimam e pellibus vestem, eamque quam castissime versari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam: Πεισθεις δε ὁτι τουτων χρειαν ουκ εχουσιν οἱ θεοι, εις δε το ηθος αποβλεπουσι των προσιοντων, μεγιστην θυσιαν λαμβανοντες την ορθην περι αυτων τε και των πραγματων διαληψιν, πως ου σωφρων και ὁσιος και δικαιος εσται; *Qui vero persuasus est victimis illis non egere Deos, sed ad animum spectare offerentis, optimumque eis censeri sacrificium, rectam tum de diis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans pius justusque evadat?* Ubi tria ista nota quæ apud Paulum Tit. ii. 12. σωφρονως και δικαιως και ευσεβως, *temperanter, juste, & pie.* Charondas in legum anteloquio: Εχειν την ψυχην καθαραν πασης κακιας, ὡς των θεων ου χαιροντων των πονηρων θυσιαις τε και δαπαναις, αλλα τοις των αγαθων ανδρων δικαιαις τε και καλαις επιτηδευσεσι. *Omnis malitiæ pura mens esto: neque enim gaudent Dii pravorum hominum sacrificiis & impendiis, sed justis & honestis bonorum actionibus.* Seneca Lactantio prolatus, lib. vi. Institutionum,

mo esse positam; [1] adulterum esse etiam, qui adulterium committere voluit; [2] non reponendam injuriam; [3] uni marito unam uxorem

cap. 25. *Vultisne Deum cogitare magnum & placidum & majestate leni verendum, amicum & semper in proximo? Non immolationibus & sanguine multo colendum, sed mente pura, honestoque proposito. Non templa illi, congestis in altitudinem saxis, exstruenda sunt. In suo cuique consecrandus est pectore.* Sensum eundem habes apud Dionem Prusæensem Orat. 3. Thucydides lib. i. Ἑορτη ουδεν αλλο εστιν η το τα δεοντα πραττειν. *Festus dies nihil est aliud quam officium facere.* Diogenes: Ανηρ αγαθος ου πασαν ἡμεραν ἑορτην ἡγειται; *Vir bonus nonne omnem diem festum habet?*

[1] *Adulterum esse etiam eum qui adulterium committere voluit*] Ovidius:

Quæ quia non licuit, non facit, illa facit.
Ut jam servaris bene corpus, adultera mens est,
Omnibus exclusis intus adulter erit.

L. Seneca: *Incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præstitit, & non sibi.*

[2] *Non reponendam injuriam*] Plato Critone. Maximus Tyrius, Dissertatione secunda. Menander:

Οὑτος κρατιστος ἐστ' ανηρ, ω Γοργια,
Ὁς τις αδικεισθαι πλειστ' επισταται βροτων.

O Gorgia, ille vir virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre injurias.

Ariston Spartianus: *Dicenti cuipiam, regium esse amicis bene, inimicis male facere: imo, inquit, amicis benefacere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille, Siciliæ liberator, philosophici studii veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit; sed si quis, injuria affectus, sit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

[3] *Uni marito unam uxorem jungendam*] Vide quæ supra ex Sallustio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache:

——— ουδεν γαρ καλον
Δυοιν γυναικοιν ανδρ' ἑν' ἡνιας εχειν·
Ἀλλ' εις μιαν βλεποντες ευναιαν κυπριν
Στεργουσιν, ὁς τις μη κακως οικειν θελη.

jungendam ; [1] fœdus matrimonii debere esse perpetuum ; [2] hominis officium esse homini cuivis benefacere, [3] præsertim egenti ; [4] juramento quantum fieri potest abstinendum ;

——*non etenim decet*
Unum imperare feminis binis virum :
Contentus uno conjugis vivat toro,
Quicumque cupiet rite curatam domum.

In ejusdem tragœdiæ choro plura sunt in hunc sensum.

[1] *Fœdus matrimonii debere esse perpetuum*] Quale fuit apud Romanos, ad annum urbis vicesimum & quingentesimum, Valerio Maximo teste lib. ii. cap. 1. Anaxandrides in hunc sensum :

Ὁ γαρ διαυλος εϛιν αισχυνην εχων.

Reciprocum iter hoc nunquam vacat infamia.

[2] *Hominis officium esse homini cuivis benefacere*] Terentius Heautontimorumeno :

Homo sum : humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quandam natura constituit, ait Florentinus Jurisconsultus, L. Ut vim, D. de Justitia. Eodem spectat proverbium, *Homo homini Deus*. Cicero De officiis primo, hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societatem esse ait.

[3] *Præsertim egenti*] Horatius lib. ii. Sat. ii.

Cur eget indignus quisquam te divite ?

In Mimo :

Bona comparat præsidia misericordia.

[4] *Juramento quantum fieri potest abstinendum*] Pythagoras : μη ομνυναι θεȣς. ασκειν γαρ αυτον δειν αξιοπιϛον παρεχειν. *Non jurandum per deos : quemque enim id curare debere, ut nec jurato sibi credatur.* Quod ipsum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. iii. in viri boni descriptione, μητε ὁρκȣ δεομενος. *Cui juramento uti non sit opus.* Sophocles OEdipode Coloneo :

Ου τοι σ' ὑφ' ὁρκȣ γ' ὡς κακον πιϛωσομαι.

Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Basilius, de legendis Græcorum libris.

[1] contentos nos, in victu & vestitu, esse debere ad naturam necessariis. Quod si quid est in Christiana Religione creditu difficile, apud sapientissimos Paganorum paria inveniuntur: quod de animorum immortalitate, & reditu corporum in vitam, supra ostendimus. Sic Plato a Chaldæis edoctus [2] Divi-

1 *Contentos nos in victu & vestitu esse debere ad naturam necessariis*] Euripides:

Επει τι δει βροτοισι πλην δυοιν μονον,
Δημητρος ακτης, πωματος θ' ὑδρηχου,
Ἁπερ παρεστι και πεφυχ' ἡμας τρεφειν;

Homini quid est necesse, præterquam duo,
Cereale germen atque lympharum latex,
Quæ sunt parata semper & vitæ satis?

Lucanus:

Satis est populis fluviusque Ceresque.

Aristides: Εσθητος γαρ οιμαι και σκεπης και τροφης δεομεθα. *Opus, nimirum, habemus veste, tecto & alimentis.*

2 *Divinam naturam distinguit*] Plato epistola ad Dionysium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat Patrem: Secundum principium, omnium Causam & præsidem, in epistola ad Hermiam, Erastum & Coriscum. Idipsum Mentem vocat Plotinus libro περι τριων αρχικων ὑποστασεων. Numenius Δημιουργον opificem, item filium, Amelius λογον, ut videre est apud Eusebium libro xi. cap. 17, 18, 19. Vide & Cyrillum libro contra Julianum iii. iv. & viii. Chalcidius ad Timæum primum nominat summum Deum; secundum Mentem, vel Providentiam; tertium Animam Mundi vel Mentem secundam. Alibi tria hæc sic discriminat, Ordinans, Jubens, Insinuans. De secundo sic idem: *Ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus summo a Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum summo Deo assignant,* ait Servius ad Eclogam septimam. Unde non abit quod habet de iisdem Pythagoricis Aristoteles primo de Cœlo in ipso initio. [Copiosius de hisce egit vir longe doctissimus *Rad. Cudworthus*, Anglici Operis de Systemate intellectuali mundi; Lib. i. cap. iv. quod consuluisse non pœnitebit. *Clericus.*

nam naturam distinguit in Patrem; Mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem; & Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi posse, [1] Julianus tantus Christianorum hostis credidit, & exemplum dedit in Æsculapio; quem volebat, ad tradendam hominibus medendi artem, de cœlo venisse. Crux Christi multos offendit: at quæ de Diis non narrant Paganorum auctores? alios famulos Regum fuisse; fulminatos alios, dissectos, vulneratos. Et vero lætius esse honestum, quoties magno sibi constat, sapientissimi ipsorum dixere. [2] Plato de Republica II. quasi præs-

[1] *Julianus tantus Christianorum hostis credidit*] Libro vi. Ὁ γαρ Ζευς εν μεν τοις νοητοις εξ εαυτου τον Ασκληπιον εγεννησεν· εις δε την γην δια της ηλιου γονιμου ζωης εξεφηνεν· ουτος επι γης εξ ουρανου ποιησαμενος προοδον, ενοειδως μεν περι την Επιδαυρον εφανη. &c. *Jupiter inter ea quæ intellectu percipiuntur, de se Æsculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per Solis vitam genitabilem. Hic vero ex cælo in terram progressu facto unica specie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus viii. Γενος ειναι τι θεων ως δη και τρεπεσθαι κατα καιρους εις ανθρωπους. *Genus quoddam Deorum esse quod suo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum sententia; vide Plutarchum viii. Symp. quæstione i. Adde his locum Actorum xiv. 10.

[2] *Plato de Republica* ii. *quasi præscius ait*] Græca sic habent: Μαστιγωσεται, στρεβλωσεται, δησεται, εκκαυθησεται τω οφθαλμω. τελευτων, παντα κακα παθων, ανασχινδυλευθησεται. Unde Cicero illud sumpsit, & in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius, libro vi. Institutionum, cap. 17. hunc nobis locum Senecæ servavit: *Hic est ille homo honestus, qui sive toto corpore tormenta patienda*

cius, ait, ut vere justus exhibeatur, opus esse, ut virtus ejus omnibus ornamentis spolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro scelesto, illudatur, suspendatur denique. — Et certe summæ patientiæ exemplum ut exstaret, aliter obtineri non poterat.

sunt, sive flamma ore recipienda est, sive extendenda per patibulum manus, non quærit quid patiatur, sed quam bene. Talem nobis & Euripides ob oculos ponit istis versibus :

Πιμπρα, καταιθε σαρκας, εμπλησθητι μου
Πινων κελαινον αιμα. προσθε γαρ κατω
Γης εισιν αστρα, γη τ' ανεισ' εις αιθερα,
Πριν εξ εμου σοι θωπ' απαντησαι λογον.

Ure hæc, cremaque membra & impletor mei
Potans rubentem sanguinem : in terram prius
Descendet æther, terra se in cælum feret,
Quam noster unquam sermo aduletur tibi.

Tali vere convenit illud Æschyli, Platoni memoratum, dicto loco :

Ου γαρ δοκειν αριστος, αλλ' ειναι θελει,
Βαθειαν αλοκα δια φρενος καρπουμενος,
Αφ' ἧς τα κεδνα βλαστανει βουλευματα.

Namque allaborat esse, non credi, optimus.
Sulcos profundos corde demersos gerens,
Unde illa sese pulchra consilia exserunt.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTUS.

§ I. *Refutatio Judaismi incipiens ab allocutione ad Judæos.*

Quale est, quod ex obscuro specu enitentibus paulatim se ostendit inter lucem tenebrasque medium, talem se nobis ex densa Paganismi caligine gradum moventibus Judaismus offert, pars & primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos aversi audiant. Cognitum nobis, [1] esse ipsos progeniem sanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos suos, invisere solebat; ex eadem gente natum Messiam, & primos Christianismi doctores; ipsorum esse arborem, cui nos sumus inoculati; custodes esse ipsos oraculorum Dei, quæ nos non mi-

[1] *Esse ipsos progeniem sanctorum virorum*] Sumpta hæc, & quæ sequuntur, ex Rom. ix. x. xi. Adde Matth. xv. 24.

nus ipsis veneramur, ac cum Paulo suspiria pro ipsis ad Deum emittimus; orantes ut quamprimum veniat illa dies, cum, ablato [1] velamento, quod vultui eorum impendet, clare nobiscum visuri sunt [2] complementum Legis, cumque, ut habent veterum vaticinia, nostrum, qui alienigenæ sumus, quilibet [3] Hebræi viri pænulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Isaaci, & Jacobi.

§ II. *Ostenditur Judæos debere miracula Jesu habere pro sufficienter probatis.*

Primum ergo rogantur, ne iniquum existiment in causa aliena, quod in sua æquum judicent. Si quis Paganus ab ipsis quærat, cur credant miracula a Mose facta, nihil dicant aliud, quam inter suos adeo perpetuam constantemque ejus rei fuisse famam, ut non potuerit, nisi ex testimonio eorum, qui vidissent, proficisci. Sic [4] ab Elisæo auctum apud viduam oleum, [5] purgatum subito a mala sca-

[1] *Velamento*] 2 Cor. iii. 14, 15, 16.
[2] *Complementum Legis*] Rom. iii. 21. viii. x. 4. xiii. 8. Gal. iii. 24.
[3] *Hebræi viri pænulam*] Zachariæ viii. 20. & sequentibus. Esaiæ ii. 2. xix. 18. & 24. Michææ iv. 2. Oseæ iii. 4. Rom. xi. 25.
[4] *Ab Elisæo auctum apud viduam oleum*] 2 Reg. cap iv.
[5] *Purgatum subito a mala scabie Syrum*] Ibidem cap. xi. v.

bie Syrum, [1] hospitæ filium ad vitam revocatum, & similia alia, credunt Judæi; non aliam sane ob causam, quam quod testes bonæ fidei id proditum ad posteros transmiserunt. [2] De Eliæ vero in cœlum raptu, unius Elisæi, tanquam viri omni exceptione majoris, testimonio fidem habent. At nos, de Christi adscensu in cœlum, [3] duodecim proferimus testes vitæ inculpatæ: [4] de Christo post mortem in terris viso, multo plures: quæ si vera sunt, verum sit necesse est & Christi dogma; planeque nihil a Judæis pro se adferri potest, quod non & nobis pari, aut potiori jure possit aptari. Sed ut testimonia omittamus, res prodigiosas a Christo factas, [5] ipsorum Thalmudistarum & Judæorum confessio est: quod ipsum sufficere debet. Neque enim potest Deus dogmati, per hominem promulgato, auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

§ III. *Solvitur, quod objiciunt, facta hæc miracula ope dæmonum.*

At ope Dæmonum facta ab eo prodigia,

[1] *Hospitæ filium ad vitam revocatum*] Dicto cap. iv.
[2] *De Eliæ vero in cœlum raptu*] Dicto libro cap. ii.
[3] *Duodecim proferimus testes*] Marci xvi. 19. Luc. xxiv. 52. Actor. i.
[4] *De Christo post mortem in terris viso multo plures*] Matth. xxviii. Marc. xvi. Luc. xxiv. Joh. xx. xxi. 1 Cor. xv.
[5] *Ipsorum Thalmudistarum & Judæorum confessio est*] Vide quæ allata ad librum ii.

dixerunt aliqui: verum hæc calumnià supra jam refutata est, eo quod ubi Christi dogma innotuit, omnis potestas Dæmonum confracta est. Quod addunt aliqui, didicisse Jesum in Ægypto magicas artes, speciem veri multo minorem habet; quam similis Paganorum adversus Mosem accusatio, [1] quam apud Plinium [2] & Apuleium videmus. Nam fuisse Jesum unquam in Ægypto, non constat, nisi ex discipulorum libris; qui addunt, infantem adhuc inde rediisse. At Mosem magnam aetatis adultæ partem in Ægypto exegisse, [3] & ipsius, [4] & aliorum narratione certum est. Sed & Mosem, & Jesum, valide purgat hoc crimine lex utriusque, [5] tales artes diserte vetans, ut Deo invisas. Tum vero si Christi, & ejus discipulorum tempore, usquam aut in Ægypto, aut alibi, exstitisset ars ulla magica, qua possent ea fieri, quae de Christo praedicantur, muti omnes subito sanari, claudis

[1] *Quam apud Plinium*] Libro xxx. cap. i.

[2] *Et Apuleium*] Apologetico ii.

[3] *Et ipsius*] Exodi ii. iv. & sequentibus.

[4] *Et aliorum narratione certum est*] Manethonis, Chæremonis, Lysimachi, apud Josephum contra Appionem primo, Justini, Taciti.

[5] *Tales artes diserte vetans*] Exod. xxii. 18. Levit. xx. 6. 27. Num. xxiii. 23. Deut. xviii. 10. 1 Sam. xxviii. 9. 2 Reg. xvii. 17. xxi. 6. Actor. xiii. 8, 9, 10. xvi. 18. xix. 19.

gressio, caecis visus dari; imperatores, [1] Tiberius, [2] Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendissent. Et si verum est, [3] quod tradunt Judaei, senatores magni Synedrii gnaros fuisse magicarum artium, ut reos possent convincere; sane cum iidem Jesu inimicissimi fuerint, & honori ejus maxime per miracula crescenti invidentes, aut opera similia ex eadem arte edidissent ipsi, aut certis argumentis apertum fecissent ipsius opera non aliunde proficisci.

§ IV. *Aut vi vocum.*

Quod vero Judaeorum nonnulli prodigia Jesu adscribunt nomini cuidam arcano, quod a Salomone in Templo positum duo leones per mille & amplius annos custodierint, quodque ab Jesu sublectum sit, non mendaciter modo, sed & impudenter confictum est: cum de illis leonibus, re maxime insigni, atque admiranda, nec libri Regum, nec Paralipo-

[1] *Tiberius*] Tacitus Annalium vi. Suetonius ejus vita c. lxiii. & lxix.

[2] *Nero*] De quo Plinius libro xxx. cap. ii. in Magiæ historia: *Non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit.* Postea: *Nemo unquam ulli arti impensius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non discendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum a Tiridate rege.

[3] *Quod tradunt Judæi*] Thalmud titulo de Synedrio: & titulo de Sabbato.

mena, nec Josephus quidquam prodant; sed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt, ante Jesu tempora, tale aliquid compererint.

§ V. *Ostenditur divinâ fuisse Jesu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi est opifex.*

Verum posito a Christo edita esse prodigia, quod Judæi fatentur, dicimus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. xviii. futurum, ut post Mosem, alii quoque Prophetæ a Deo excitarentur, iisque obediendum a populo; nisi id fieret, graves pœnas denuncians. [1] Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia. Neque enim illustriora alia animo concipi possunt. Ad Deut. xiii. dicitur, si quis Prophetam se ferens prodigia ediderit, ei non credendum, si populum ad novorum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum a Deo permitti, ut experiatur an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis, collatis inter se, [2] Hebræi

[1] *Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia*] Et futurorum praedictiones, quae & ipsae prodigiis recte accensentur. Deut. xviii. 22.

[2] *Hebræi interpretes*] Vide Mosem Maimonidem, & alios productos in Conciliatore Manassis, quaestione iv. ad Deuteronomium.

interpretes recte colligunt, omni ei, [1] qui miracula faciat, credendum, extra quam si a veri Dei cultu abducat; quia in eo solo casu prædictum sit, ne miraculis, quamvis speciosis, fides habeatur. Jesus autem non modo falsos Deos colere non docuit; [2] sed contra hoc, tanquam crimen gravissimum, diserte vetuit, docuitque nos, & Mosis, & qui eum secuti sunt, Prophetarum scripta venerari: quare nihil est, quod miraculis ejus objici possit. Nam quod quidam objiciunt, legem Jesu aliqua in parte a Mosis lege discrepare, id non sufficit.

§ VI. *Solutio objectionis sumptæ ex discrepantia inter legem Mosis & legem Jesu: ubi ostenditur lege Mosis perfectiorem aliam dari potuisse.*

Nam ipsi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: [3] ad imperium Prophetæ, id est, miracula facientis, qualecunque præcep-

[1] *Qui miracula faciat*] Cujusque praedicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chrysostomus v. adversus Judaeos, & sermone, Christum esse Deum in Tomo vi Saviliano.

[2] *Sed contra hoc, tanquam crimen gravissimum, diserte vetuit*] Marci xii. 29, 32. Joh xvii. 3. Act. xv. 20. 1 Cor. v. 10, 11, 18. vi 9. x. 7. xii. 2. 2 Cor vi. 16. 1 Thess. i. 9. 1 Joh. v. 21.

[3] *Ad imperium Prophetæ, id est, miracula facientis, qualecunque præceptum intrepide posse violari*] Ponitur haec regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Josuæ violata lex Sabbati Jos. vi. Et extra locum lege præscriptum sacrificarunt prophetæ, ut Samuel, 1 Sam. vii. 17. xiii. 8. & Elias 1 Reg. xviii. 38.

tum intrepide posse violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et sane potestas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cum per Mosem daret præcepta, postea ab eo non abiit: nec quisquam, qui suo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum esse immutabilem objiciunt, id nihil est: non enim de intrinseca Dei natura, sed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus senectute, æstas hieme, quæ omnia Dei sunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permisit, [1] unius arboris fructu interdixit; nempe, quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: [2] Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas seorsim a Tabernaculo [3] alias vetuit, alias accepit. Nec sequitur, si bona fuit lex per Mosem data, nullam dari potuisse meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire, ad ætatis vitia connivere, crustulo eos ad discendum allicere. At ubi processit ætas, corrigitur sermo, instillantur virtutis præcepta, ostenditur quæ sit honesti pulchritudo, quæ ejus præmia. [4] Non

1 *Unius arboris fructu interdixit*] Gen. ii. 17.
2 *Abrahamo imperavit ut filium mactaret*] Gen. xxii. 2.
3 *Alias vetuit, alias accepit*] Diximus modo de hac re.
4 *Non fuisse autem ejus legis præcepta summe perfecta*] Hebr. viii. 7.

fuisse autem ejus legis præcepta summe perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri sancti vitam secuti sunt illis præceptis excellentiorem. Moses qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permittit, ipse atrocissimis injuriis vexatus, [1] precatorem se pro inimicis constituit. Sic [2] David rebelli filio parci vult, [3] maledicta in se jacta fert patienter. Dimisisse uxores viri boni nusquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum [4] ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo statu par fuit quaedam dissimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo majore

[1] *Precatorem se pro inimicis constituit*] Exod. xxxii. 11, 12, 13, 31. Num. xi. 2. xii. 13. xiv. 13. & sequentibus: xxi. 7, 8. Deut. ix. 18, 26. xxxiii.

[2] *David rebelli filio parci vult*] 2 Sam. xviii. 5.

[3] *Maledicta in se jacta fert patienter*] 2 Sam. xvi. 10.

[4] *Ad majorem populi partem aptantur leges*] Origenes adversus Celsum iii. Ὥσπερ ελεγε τις των νομοθετων, προς τον ερωτωντα ει τους καλλιστους εθετο τοις πολιταις νομους, ότι ου τους καθαπαξ καλλιστους, αλλ' ὧν εδυνατο τους καλλιστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixisse interrogatum, an optimas dedisset leges civibus, non omnium dedisse se optimas, sed quantum fieri poterat.* Porphyrius lib. i. De non esu animantium, de legum conditoribus: Ει δε ούτοι προς τον κατα φυσιν λεγομενον μεσον βιον αφορωντες και ἁ προσιοιντ' αν και οἱ πολλοι, εις τα εκτος ὡς τα αγαθα η κακα, και τα του σωματος ὡσαυτως ὑπειληπται, νομοθετουσιν, τι τις τον τουτων παραφερων νομον ανατρεπει βιον; *Quod si illi respicientes ad vitam illam quæ secundum naturam est, & media vocatur, & ad ea quæ cupiant homines, qui externa, quæque in corpore sita sunt, bona malaque existimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus sibi erat collecturus. Etiam praemia lege Mosis, aperte proposita, ad hanc vitam mortalem spectant omnia: unde fatendum est, [1] legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quae aeterna praemia, non sub umbris, sed aperte proponeret, quod lege Christi factum videmus.

§ VII. *Ab Jesu in terris observatam legem Mosis, nec post abolita, nisi ea praecepta, quae intrinsecam bonitatem non habebant.*

Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judaeorum, qui Jesu coaevi fuerunt, Jesum pessime ab ipsis tractatum, & supplicio deditum, cum nullum ejus admissum adversus legem posset adferri. [2] Circumcisus erat, [3] cibis utebatur Judaicis, [4] vestitu simili, [5] purgatos scabie mittebat ad Sacerdotes, [6] paschata, & alios dies festos religiose observabat. Si quos sanavit sabbato, [7] ostendit

1 *Legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quae aeterna praemia, non sub umbris, sed aperte proponeret, quod Christi lege factum videmus*] Hebr. vii. 19. 22. viii. 6. 2 Tim. i. 10.

2 *Circumcisus erat*] Luc. ii. 21.

3 *Cibis utebatur Judaïcis*] Gal. iv. 4, 5.

4 *Vestitu simili*] Matth. ix. 20.

5 *Purgatos scabie mittebat ad sacerdotes*] Matth. viii. 4. Marc. i. 44. Luc. v. 14.

6 *Paschata, & alios dies festos religiose observabat*] Luc. ii. 41. Joh. ii. 13, 23. xi. 56. xii. 1. Joh. vii. 2.

7 *Ostendit non tantum ex lege*] Matth. xii. 5.

non tantum ex lege, [1] sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare [2] legum quarundam abrogationem, cum morte devicta in cœlum evectus, etiam Spiritus Sancti conspicuis donis ornasset suos, iisque rebus ostendisset adeptum se [3] potestatem regiam, [4] in qua continetur legis condendae auctoritas: idque secundum Danielis vaticinium, capite iii. & viii. collato etiam capite viii. & xi. qui praedixerat fore, ut paulo post destructa regna Syriae & Ægypti (quorum posterius sub Augusto contigit) Deus regnum daturus esset [5] homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus, sermonisque populos, & quidem nunquam desiturum. Pars vero illa legis, cujus necessitas a Christo sublata est, nihil continebat sua natura honestum: sed constabat ex rebus per se mediis, ac proinde non immutabilibus: Nam si eae res per se aliquid haberent, cur faciendae es-

[1] *Sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta*] Matth. xii 11.

[2] *Legum quarundam abrogationem*] Actor. x. Coloss. ii 14.

[3] *Potestatem regiam*] Actor ii. 36 Apoc. i. 5.

[4] *In qua continetur legis condendæ auctoritas*] Jac. iv. 12.

[5] *Homini, qui plebeius videretur*] Dan. ii. 45. vii. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quandam significat. Et sic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut & Iacchiadæ notatum ad Dan. x 16

sent, [1] omnibus populis, non uni, eas praescripsisset Deus, & ab initio statim, non postquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus. Abel, Enoch, Noe, Melchisedec, Job, Abraham, Isaac, Jacob; omnes viri pii & Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam, aut ferme totam, neque eo minus acceperunt testimonium & suæ in Deum fiduciæ, & amoris divini in se. Neque Moses socerum Jethronem ad hos ritus suscipiendos adhortatus est, neque Jonas Ninevitas, nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos scribunt, ob eos non susceptos reprehendunt, cum peccata ipsorum satis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, [2] sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi, sive ad experi-

[1] *Omnibus populis, non uni, eas præscripsisset Deus*] Id autem tantum abest, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad festos dies, expresse se referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi xxiii. 19. & xxxiv. 26. Deut. xxvi. 2. & sequentibus. Item Deut. xii. 5. & seqq. xiv. 23. & seqq. Item Exodi xxiii. 17. xxxiv. 2, 23, 24. Deut. xvi. 16. De sacrificiis legem eodem modo interpretata est vetustissima consuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Mosis legem docet Thalmud in titulo de Synedrio, & titulo Chagiga: Maimonides, & Bechai ad Deut. xxxiii.

[2] *Sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi*] Rituales supra modum, eoque ad idololatriam proni. Ostendunt id passim Prophetæ: maxime Ezechiel xvi.

mentum obedientiæ, sive ad rerum futurarum significationem introducta. Quare non magis mirandum est, ea aboleri potuisse, quam si quis Rex municipalia quædam statuta tollat, ut toti imperio jus idem statuat. Neque vero quidquam adferri potest, quo probetur, Deum se adstrinxisse, ne quid ejus mutaret. Nam si dicas, præcepta hæc vocari perpetua, [1] eadem voce utuntur sæpe & homines, cum significare volunt, quæ sic jubent, non esse annalia, [2] aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iisdem rebus constitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria, [3] quamdiu in locis desertis ageret populus, [4] alia adstricta habitationi terræ Chananææ: ab his ergo ut illa distinguat, perpetua vocat,

[1] *Eadem voce utuntur et homines*] L. Hac edictali. Cod. de Secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diversis prædiis, libro xi. & alibi sæpe.

[2] *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata*] L. Valerius apud Livium lib. xxxiv. *Quas tempora aliqua desiderant leges, mortales, & temporibus ipsis mutatas video: quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

[3] *Quamdiu in locis desertis ageret populus*] Ut Exodi xxvii. Deut xxiii. 12.

[4] *Alia adstricta habitationi terræ Chananææ*] Ut Deut. xii. 1, 20. xxvi. 1. Num. xxxiii. 52.

quo intelligi possit, non debere ea usquam intermitti, nisi Deus contrariæ voluntatis daret significationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis sit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui sciant in lege sua [1] jus perpetuum & servitutem perpetuam vocari, quæ duret a Jubilæo ad Jubilæum. [2] Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi, sive magnus Jubilaeus. Quid quod novi fœderis olim ineundo promissio, apud Prophetas Hebraeos, exstat, ut [3] Jeremiae xxxi. ubi pollicetur Deus novum se pactum initurum, quod ipsis mentibus sit inscripturus : neque opus habituros homines, ut Religionem alii ex aliis discant, apertam enim omnibus fore. Praeterea veniam se daturum ante delictorum. Quae res ferme ita se habet, ac si rex aliquis, post graves civium inter se inimicitias, ad pacem stabiliendam, sublata legum varietate, communem omnibus

[1] *Jus perpetuum & servitutem perpetuam*] Exodi xxi. 6. 1 Sam. i. 22. Et sic vocem לעולם in lege rituali accipi posse sensit Josephus Albo lib. iii. Fundamentorum capite 19. etiam sacerdotium Phineæ dicitur עד עולם, Psal. cvi. 30, 31. *εις τον αιωνα*, Sirachidæ xlv. 21, 29, 30. *ἱερωσυνη αιωνια*, 1 Mach. ii. 55.

[2] *Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi*] In Pereck Cheleck & alibi, idque ex Esaia lxi. 2. [*Pereck Cheleck* est Cap. xi. Libri Thalmudici de Synedriis. Verum illic non occurrit quod habet *Grotius*, certe in textu Mischnæ. Accuratiores hasce citationes esse oportuit.]

[3] *Jeremiæ* xxxi.] v. 31. & sequentibus.

eamque perfectam legem imponat, & in posterum se emendantibus polliceatur omnium commissorum impunitatem. Haec quanquam sufficiunt, euntes per partes singulas sublatae legis, ostendemus, eas tales non esse, ut aut Deo per se placere possent, aut semper durare deberent.

§ VIII. *Ut sacrificia, quæ nunquam per se Deo placuerunt.*

Praecipuum, & quod maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebraei sentiunt, prius [1] ab hominum ingenio ea excogitata, quam a Deo jussa. Certe id apparet Hebraeos multorum rituum fuisse appetentes, [2] ita ut satis causae fuerit, cur Deus plurimos

[1] *Ab hominum ingenio ea excogitata*] Chrysostomus xii. de Statuis, de Abele locutus: *Ου γαρ παρα τινος μαθων, ȣ δε νομȣ περι απαρχων διαλεγομενȣ ταυτα ακȣσας, αλλ' οικοθεν και παρα τȣ συνειδοτος διδαχθεις, την θυσιαν εκεινην ανηνεγκε. Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid constitueret, sed apud se suapte motus conscientia sacrificium illud obtulit.* In Responsis ad Orthodoxos, in operibus Justini, ad Interrogatum lxxxiii. *Ουδεις των θυσαντων τα αλογα θυσιαν τῳ Θεῳ προ τȣ νομȣ κατα την θειαν διαταξιν εθυσε, καν φαινεται ὁ Θεος ταυτην προσδεξαμενος, τῃ ταυτης αποδοχῃ δεικνυων τον θυσαντα ευαρεστον αυτῳ. Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id jussu fecit, quanquam patet talia acceptasse Deum, & eum qui offerebat,* [Copiosius hac de re egit *Joan. Spencerus* de Leg. Ritualibus Jud. Lib. iii. Diss. 2. quam vide.]

[2] *Ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent*] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides, in Ductore dubitantium lib. iii. cap. 32. Tertul-

eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultum memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum posteri plus æquo haec aestimarent, tanquam per se Deo grata, & verae pietatis partem, reprehensi sunt per Prophetas; [1] *Sacrificiorum causa*, inquit Deus apud Davidem Psalmo, qui est apud Hebraeos quinquagesimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe, ut holocausta alia super alia mihi mactes, ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis septis. Nam certe quidquid animantium per saltus pascitur, aut per montes errat, meum est. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut, si esurirem, nihil opus esset mihi te convenire; mihi, inquam, cujus est hoc Universum, & quidquid in eo conspicitur. Putasne vesci me carne pingui, aut bibere hircorum sanguinem? imo laudem Deo sacrificia, & vota redde.* Sunt inter Hebraeos, qui haec eo dici aiunt, quod qui

lianus adversus Marcionem ii. *Sacrificiorum quoque onera & operationem, & oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendet, quasi Deus talia proprie sibi desideraverit, qui tam manifeste exclamat? Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et, quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, qua populum pronum in idololatriam & transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea evocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

[1] *Sacrificiorum*, &c.] Paraphrasis hæc est Grotiana Ps. l. non translatio ad verbum. Talia sunt & sequentia. *Clericus.*

sacrificia illa offerebant, animo vitaque impuri essent. At aliud docent, quae attulimus verba, rem, scilicet, per se nihil habere Deo gratum. Et, si seriem totam Psalmi consideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi, popule mi:* haec docentis sunt. Postea finitis, quae attulimus, ut fieri solet, ad impios sermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eundem sensum ostendunt loca alia, ut Psal. li. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non est, neque holocaustis delectaris. Sed quod vere tibi placet sacrificium, est animus culpæ suæ sensu dejectus: mentem enim quasi fractam atque contritam, o Deus, non despicis.* Simile est illud Psal. xl. *Victima & oblato libo non delectaris. Sed me tanquam perfossa aure tibi mancipas: non exigens aut holocaustum, aut victimum piacularem. Itaque respondi, en adsum: ac tanquam ex pacto conscripto faciam, quod velis; quæ voluptas mea est: Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: sed veracitatem tuam ac benignitatem prædico ubique: præsertim vero misericordiam tuam atque fidem celebro, in numeroso*

cœtu. Apud Esaiam cap. i. sic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Satias me tenet holocaustorum ex arietibus: & adipis quarumvis pinguissimi. Nec amo sanguinem, sive ille juvencorum est, sive agnorum, sive hædorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo subdialia impuraretis?* Apud Jeremiam vero vii, locus est huic geminus, & ejus interpres: *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Israelis. Holocausta vestra congerite cum victimis, & ipsi earum carne vescimini. Nam quo primum tempore majores vestros eduxi ex Ægypto, nihil exegi aut præcepi de holocaustis & victimis. Sed hoc est quod illis serio edixi, ut mihi obedientes forent: sic me fore Deum ipsorum; ipsos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipsis eram imperaturus. Sic omnia ipsis prospere eventura.* Apud Oseam haec sunt Dei verba cap. vi. *Beneficentiam in homines multo* [1] *acceptiorem habeo, quam sacrificium: de Deo recte sentire supra omnia est holocausta.* Apud Michæam vero cap. vi, cum quaestio esset instituta, quomodo quispiam Deum sibi op-

[1] *Acceptiorem habeo quam sacrificium*] Ita & Chaldæus interpres hunc locum exponit.

time conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis: respondet Deus, *Dicam tibi quid sit vere bonum, mihique gratum. Nimirum* [1] *ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas.* Quibus ex locis cum appareat, sacrificia non esse earum rerum in numero, quas Deus per se aut primario velit; populus vero irrepente paulatim, ut fit, prava superstitione, in illis posuerit potissimam pietatis partem, & victimis suis crediderit peccata satis compensari; quid mirum est, si tandem Deus sustulit rem suapte natura mediam, sed cujus usus jam in vitium fluxerat; [2] cum Rex quoque Ezechia a Mose erectum æreum serpentem confregerit, ideo quod populus eum religioso cultu venerari cœpisset? Neque vaticinia desunt, quæ sacrificia illa, de quibus controversia est, desitura praedixerint; quod facile quivis intelliget, qui modo considerarit, secundum Mosis Legem sacrificare soli Aaronis posteritati concessum, id-

[1] *Ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas*] Itaque aiunt Judæi legis præcepta numero io cii. ab Esaia contracta in sex, xxxiii. 15. a Michæa hoc loco in tria: ab Esaia in duo, lvi. 1. ab Abacuco in unum, ii. 4. Item ab Amoso v. 6.

[2] *Cum Rex quoque Ezechia a Mose erectum æreum serpentem confregerit*] 2 Reg. cap. xviii. vers. 4.

que dumtaxat in solo patrio. Jam vero Psalmo cx, secundum numerum Hebræum, promittitur Rex latissime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione; qui Rex idem & Sacerdos in perpetuum futurus esset, idque instar Melchisedeci. Esaias vero cap. xix, dicit, altare visum iri in Ægypto, ubi non tantum Ægyptii, sed Assyrii quoque, & Israelitæ Deum sint culturi: & capite lxvi. ait, futurum ut longissime dissiti & omnium sermonum populi, non minus quam Israelitæ, munera Deo offerant, & ex ipsis quoque constituantur, qui sint Sacerdotes, & Levitæ: [1] quæ omnia, stante Mosis Lege, fieri non poterant. His adde, quod apud [2] Malachiam cap. i. Deus futura prædicens, fastidio sibi esse ait Hebræorum munera: ab ortu ad occasum, apud gentes omnes nomen suum celebrari, suffitumque sibi fieri, & purissima sibi

[1] *Quæ omnia, stante Mosis Lege, fieri non poterant*] Adde locum Jeremiæ iii. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fœderis Domini; neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque visitabunt Arcam; neque ultra, ut nunc, fiet.*

Ibid.] Ne ipsi quidem Judæi Legem suam observare amplius potuerunt, ex quo late sparsi sunt. Fieri enim non poterat ut mares omnes se ter Jerosolimam conferrent, ex Lege Exod. xxiii. 17. ab omnibus terris quas colebant. Ea Lex scribi non potuit, nisi populo non magno, eique a Tentorio non admodum remoto. *Clericus.*

[2] *Malachiam capite* i.] Vide hujus loci luculentam paraphrasin, apud Chrysostomum ii. adversus Gentes.

offerri. Daniel vero cap. ix. Gabrielis Angeli de Christo oraculum referens: *abolebit*, inquit, *sacrificium & munus*. Neque verbis tantum, sed & rebus ipsis satis significat Deus, non amplius probari sibi præscripta per Mosem sacrificia; cum jam, per annos amplius mille sexcentos, patiatur Judæos esse sine Templo, sine altari, sine certo generum censu, unde constare possit, qui sint, qui sacra facere rite possint.

§ IX. *Item ciborum discrimen.*

Quod de sacrificiorum lege ostendimus, idem ostendamus & de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Constat ergo, post magnum diluvium, [1] Noæ, ejusque posteris, a Deo jus datum quolibet victu utendi; quod jus proinde non ad Japhethum tantum, & Chamum, sed & ad Semum, ejusque posteros Abrahamum, Isaacum, Jacobum transiit. Sed cum postea populus, in Ægypto, pravis superstitionibus ejus gentis imbutus esset; tum primum Deus quædam animantium genera

[1] *Noæ ejusque posteris a Deo jus datum quolibet victu utendi*] Obstare videtur mentio animalium mundorum & immundorum, in diluvii historia. Sed aut id κατα πρόληψιν dictum est ad eos quibus nota lex, aut immunda intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Historiarum iv. c. lx. § 2. nisi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis pascuntur animantibus.

edi vetuit, [1] seu quod illa potissimum Ægyptii Diis suis offerrent, & ex illis aruspicium facerent; [2] seu quod in lege illa umbratica

[1] *Seu quod illa potissimum Ægyptii Diis suis offerrent, & ex illis aruspicium facerent*] Origenes libro iv. contra Celsum: Δαιμονες τινες φαυλοι και (ιν᾽ ουτως ονομασω) Τιτανικοι η γιγαντικοι —κ. τ. λ. *Mali quidam dæmones, & (ut sic loquar) Titanici aut gigantei, qui impie in verum numen & cælestes Angelos se gessere, ideoque e cælo ejecti sunt, circa corporum crassiora & impuriora in terris agitant; cumque habeant aliquam circa futura perspicaciam, ut qui a terrenis corporibus sint liberi, & in talibus negotiis multum versati, hoc unice studentes humanum genus ut abducant a vero Deo, insinuant se in animantium fera ac rapacia maxime, deinde & in callidiora, & ea, quoties volunt, quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginosam incitant ad hos aut illos volatus motionesve, ut homines capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque veram exerceant pietatem, sed cogitationibus suis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes & lupos. Observatum enim est harum rerum peritis, prædictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in mansuetis animantium, quantum prava ista animantia possunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod ista habent vitio simile, non vitium proprie, sed quasi vitium. Quamobrem si quid aliud in Mose & miratus sum ipse, & dignum miratu existimo, hoc est, quod cum percepisset naturas animantium diversas, sive a Deo edoctus ea, quæ ad animantia & ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, sive propria ipse scientia perductus ad noscendos animantium gradus, omnia ea impura pronunciavit, quæ ab Ægyptiis aliisque gentibus vim divinandi habere censebantur; contra vero omnia ea pura, quæ extra illum essent censum.* Similia habet Theodoretus, libro vii adversus Græcos. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit, Νομοθετησας και πλειςα αλλα, μαλιςα τοις Αιγυπτιοις ειθισμενοις εναντιουμενα. *Cum plurima constituisset alia, Ægyptiorum institutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Judæis: *Profana illis omnia, quæ apud nos sacra.* Deinde: *Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis, bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.*

[2] *Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur*] Barnabas in Epistola: Ὁτι δε Μωσης ειρηκεν, ου φαγεσθε χοιρον, ουδ᾽ αετον, ουδε οξυπτερον.—κ. τ. λ. *Quod dixit Moses, ne vescimini porco, neque aquila, neque*

oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squammis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat, diserte ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo justa mea. Non igitur præceptum Dei proprie est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis, qui porcis sunt similes. Nam dum luxu diffluunt, obliviscuntur domini sui: Ubi autem res contra eunt, agnoscunt dominum. Nam & porcus ubi comedit, non curat dominum: ubi esurit, clamat: & rursum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus ejusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt quærere, sed aliena rapiunt injuste factis suis, insidiasque ponunt specie sumpta bona fide ambulantium. Sic & animantia illa otiosa dum desident speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo suo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit, ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo sunt impii & morti servantur: sicut piscium illi soli qui damnantur, in fundo natant, nec in summo, ut cæteri, fluitant, sed in imo solo degunt. Sed nec dasypodem comedas, inquit: Cur vero? id est, ne sis puerorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi sit opulentior. Quot enim habet annos, totidem & cavernas. Sed nec hyæna, ait, vescere; id est, nec adulter esto, aut similis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, & nunc mas fit, nunc fœmina. Sed & mustelam merito odio habuit. Nimirum, hoc monet, noli similis esse illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te fœminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est. At illi pro cupidine carnis suæ simpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in consilio impiorum, nimirum, quomodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non stetit; nimirum, ut illi, qui cum videantur Deum timere, peccant porcorum instar. Et in cathedra pestilentium non sedit; nimirum, ut volucres quæ raptui imminent. Habete & ea quæ ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis & ruminans. Quid ait? qui cibum sumit, agnoscitque altorem suum, & in eo acquiescens lætatur. Bene dixit ad præceptum respiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui Dominum timent, iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis præceptum: iis qui loquuntur justa Dei, eaque servant, iis qui norunt meditationem opus esse lætitiæ, iis qui sermones divinos ruminant. Quid vero bifidum ungulis? quia vir justus in hoc ævo ambulat, & alterum ævum exspectat. Vide quam pulchre leges dederit Moses. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom.

certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non esse præcepta hæc universalia, apparet exemplo ejus, quod constitutum est de carne bestiæ fato suo mortuæ, Deut. xiv. ut Israelitis quidem ea vesci non liceret, [1] incolis autem liceret; quos quidem incolas Judæi omnibus officiis, tanquam Deo commendatos, prosequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magistri aperte tradiderunt, [2] Messiæ temporibus cessaturam legem de cibis vetitis, & suillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe, cum ex omnibus populis unum sibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut servitutem, in rebus talibus, communem faceret. Sequitur inspectio festorum dierum.

v. Habes autem multa partim his eadem, partim similia, in Philone libro de Agricultura, & libro, Pejorem insidiari meliori, quæ longum esset transscribere. Similia ex Aristæo habet Eusebius lib. viii. cap. 9.

1 *Incolis autem vesci liceret*] Piis scilicet, sed non circumcisis, de quibus agitur & Levitici xxii. 25. xxv. 4, 7. & in Thalmudicis titulis de Rege & Synedrio, & apud Maimonidem libro de Idololatria.

2 *Messiæ temporibus cessaturam legem de cibis vetitis, & suillam non minus puram fore, quam bubulam*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, Legem ait non mansuram nisi ad tempora Messiæ. Notandum etiam quosdam Judæorum Magistros, inter quos est Bechai, sentire leges de cibis vetitis proprias esse terræ Palæstinæ, nec extra eas fines quemquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid significent, aut ignotum esse Judæis, aut inter ipsos controversum; quod credi non debet permissurum fuisse Deum, si ad hunc diem maneret obligandi vis.

§ X. *Et dierum.*

Hi universim omnes instituti sunt in memoriam beneficii a Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promissam. Jam vero Propheta Jeremias xvi. & xxiii. capite, ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia istius beneficii memoriam ita obscurent, ut ejus vix ulla mentio sit futura. Tum vero, quod modo de sacrificiis dicebamus, etiam de festis diebus verum est, iis quoque confidere populum cœpisse; tanquam his bene observatis, non magni ducenda essent, quæ de cætero peccarentur. Unde Esaiæ cap. i. Deus ait se calendas ipsorum & dies festos fastidire, & oneri tanto sibi esse, ut vix queat sustinere. De Sabbato specialiter opponi solet, esse præceptum universale, & perpetuum; quippe non uni populo datum, sed in ipsa mundi origine, Adamo omnium parenti. Respondeo, assentientibus Hebræorum doctissimis, duplex esse præceptum de Sabbato, [1] præceptum recordandi, Exodi xx. 8. [2] & præceptum observandi, Exod.

[1] *Præceptum recordandi*] זכור.

[2] *Et præceptum observandi*] שמור. Distinctio est Mosis Gerundensis, & Isaaci Aramæ. [*Observare & recordari* idem sunt apud Mosem, in hoc negotio, ut ostendimus ad Deut. v. i. Vera tamen est res ipsa, quæ hic agitur. *Clericus.*]

xxxi. 31. Præceptum recordandi impletur religiosa memoria mundi conditi. Præceptum observandi situm est in exacta abstinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie [1] paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noe, Abraham, Isaac, Jacob; quorum quidem postremorum cum multæ peregrinationes legantur, [2] nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi, quod post exitum ex Ægypto perpetuo reperias. Nam postquam eductus ex Ægypto populus, & feliciter transgressus rubrum mare, primum diem securum egit Sabbatum, eoque cecinit Deo epinicium, ex eo tempore imperata est exacta illa Sabbati quies, cujus prima mentio est in collectione mannæ, Exod. xxxv. 2. Levit. xxiii. 3. Et hoc sensu causa legis de Sabbato redditur liberatio ex Ægypto, Deut. v. 15. Et simul hac lege consultum est servis adversus dominorum duritiem, nullam ipsis a laboribus respirationem indulgentium, ut dictis locis videre est. Verum est,

[1] *Paruerunt viri pii ante legem*] A quibus etiam ad Græcos septimæ diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus libro i.

[2] *Nullum usquam indicium est ineris ob Sabbatum intermissi*] Hoc sensu illorum temporum pios σαββατίσαι, id est, sabbata observasse, negat Justinus cum Tryphone disputans, & Tertullianus adversus Judæos duobus locis.

[1] hac lege obstrictos fuisse etiam incolas; quia, scilicet, una debebat esse totius populi quiescentis facies. Cæterum aliis populis non datum hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur signum, atque etiam fœdus speciale inter Deum & Israelitas, ut Exodi xxxi. 13, 16. Jam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto instituta sunt, non esse talia, ut nunquam cessare debeant, supra jam ostendimus, ex promisso majorum multo beneficiorum. Adde quod, si lex de quiete Sabbati fuisset ab initio lata, & eo sensu, ut tolli nunquam posset, sane prævaluisset illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra se habet; nam [2] circumcidi infantes recte, in Sabbato, constat: [3] sicut & stante templo victimæ Sabbatis non minus, quam diebus aliis, jugulabantur. Mutabilitatem hujus legis ipsi Hebræorum magistri ostendunt, cum ajunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri Sabbato;

1 *Hac lege obstrictos fuisse etiam incolas*] Non etiam alios qui extra Judæam præcepta posterorum. Noae data observabant. Ita sentiunt Hebraei.

2 *Circumcidi infantes recte in Sabbato constat*] Proverbium Hebraïcum, מילה דוחה את השבת, *Circumcisio pellit Sabbatum*; Vide Joh. vii. 22.

3 *Sicut & stante Templo victimæ non minus Sabbatis, quam diebus aliis jugulabantur.* Num. xxviii. 9.

quod probant exemplo captæ Hierichuntis, die Sabbati, imperante Josua. Messiæ autem temporibus, discrimen dierum sublatum iri non male eorundem nonnulli ostendunt ex Esaiæ loco, lxvi. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus sit Dei cultus a Sabbato ad Sabbatum, a novilunio ad novilunium.

§ XI. *Circumcisionem quoque externam.*

Veniamus ad circumcisionem, quæ sane Mose est antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejusque posteris. Sed hoc ipsum præceptum inchoatio fuit fœderis per Mosem publicati. Sic enim dixisse Deus Abrahamo legitur Genes. cap. xvii. *Dabo tibi, & posteritati tuæ terram, in qua peregrinus egisti, terram, inquam, Chananæam in possessionem duraturam. Tu ergo fœdus meum serva, tu, inquam, & posteritas tua per sæcula. Hoc est fœdus inter me, & vos, vestramque posteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui jam supra intelleximus in hujus fœderis locum successurum fœdus novum, & quidem commune populis omnibus, quam ob causam cessare etiam debuit necessitas illa notæ discriminatricis. Est & hoc manifestum, in præcepto circumcisionis contineri mysticam quandam

& excellentiorem significationem; quod ostendunt Prophetæ, [1] cum jubent cor circumcidi, quo spectant Jesu præcepta omnia. Quare & promissa circumcisioni addita simili modo necesse est ad majus aliquid referantur: nempe, illud de possessione terrestri [2] ad revelationem possessionis vere æternæ, quæ nunquam apertius, quam per Jesum facta est: & [3] de Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi, imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam: quod profecto non nisi per Euangelium contigit. Mirum autem non est, umbras destinati operis auferri, opere impleto. [4] Dei vero gratiam

[1] *Cum jubent cor circumcidi*] Deuter. x. 16. xxx. 6. Jer. iv. 4.

[2] *Ad revelationem possessionis vere æternæ*] Hebr. iv:

[3] *De Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam*] Genes. xvii 5. Rom. iv. 11, 13, 16, 17. Luc. xix. 9. Gal. iii. 7.

[4] *Dei vero gratiam huic signo non adstrictam fuisse*] Επειδη εις σημειον ην δεδομενη, αλλ' ουκ εις δικαιοπραξιας εργον, ait Justinus Colloquio cum Tryphone, *Siquidem ista vestra circumcisio in signum data erat, non in opus justitiæ.* Irenaeus lib. iv. cap. 30. *Quoniam autem & circumcisionem, non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham; Circumcidetur omne masculinum vestrum, & circumcidetis carnem præputii vestri, & erit in signum testamenti inter me & vos.*

huic signo adstrictam non esse, satis hinc disceas, quod non vetustiores tantum, sed & ipse Abrahamus adhuc incircumcisus Deo placuit; [1] &, toto tempore itineris per Arabum deserta, omissa ab Hebræis circumcisio fuit, Deo ob id nihil expostulante.

§ XII. *Et tamen, in his quoque tolerandis, faciles fuisse Apostolos Jesu.*

Certe erat, cur magnas gratias agerent Jesu & ejus legatis Hebræi; quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suæ libertatis fierent, [2] per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut suam hanc felicitatem agnoscerent: sed si præcepta Jesu omnis honestatis plenissima susciperent, facile passi sunt eos in rebus mediis [3] sequi quem vellent vivendi modum; [4] ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, ejus ob-

[1] *Et toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit*] Josuæ v. 5, 6.

[2] *Per dona ac miracula Mosi nihil cedentia*] Miracula Messiae majora esse debere quam Mosis, dixit R. Levi ben Gersom, quod vel maxime patuit in mortuis resuscitatis.

[3] *Sequi quem vellent vivendi modum*] Actor. xvi. 3. xxi. 24. Rom. xiv. 1. 1 Cor. ix. 15. Gal. v. 6. Coloss. iii. 11.

[4] *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent.*] Actor. xv. Galat. i. 3, 6, 15. iv. 10. vi. 12.

servandæ necessitatem non imponerent: quod vel unum satis est, ut evidenter ostendatur, inique a Judæis rejecta Jesu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quæ prope unica miraculis Jesu opponi solet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos sunt idonea.

§ XIII. *Probatio adversus Judæos, ex eo, quod in confesso est promissum eximium Messiam.*

Constat inter nos, & ipsos, in Prophetarum vaticiniis supra multos, qui Hebræis divinitus contigerunt, magnorum bonorum auctores, unum multo cæteris excellentiorem promitti; quem nomine communi quidem, sed huic uni eximie competente, Messiam vocant. Eum nos pridem venisse adserimus: illi venturum exspectant. Superest, ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum auctoritatem pariter agnoscimus.

§ XIV. *Ostenditur eum jam venisse ex præsignificatione temporis.*

Daniel, [1] cui summæ pietatis testimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere vo-

[1] *Cui summæ pietatis testimonium Ezechiel perhibuit*] xiv. 14. xxviii. 3. Josephus de Daniele fine libri x. Ὅτι το Θειον αυτῳ Πνευμα συμπαρεστι *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Απαντα γαρ αὐτῳ παραδοξως ὡς ἑνι τινι των μεγιστων ευτυχηθη Προφητων, και παρα τον της ζωης χρονον τιμη τε και δοξα πα-

luit, neque deceptus est ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante, cap. ix. conscriptum reliquit, post promulgatum edictum de instauranda urbe Hierosolymorum, non elapsuros annos quingentos, [1] quin adesset Messias. Atqui in hunc diem elapsi sunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adest is, quem Judæi exspectant: nec quenquam alium nominare possunt, in quem id tempus quadret: In Jesum autem tam bene convenit, ut [2] magister Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præcessit, aperte jam tum dixerit, non posse ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Messiæ a Daniele significatum. Cum hac temporis nota congruit

ρα των βασιλεων και του πληθους, και τελευτησας δε μνημην αιωνιον εχει. τα γαρ βιβλια ὁσα δη συγγραψαμενος καταλελοιπεν, αναγινωσκεται παρ' ἡμιν ετι και νυν, και πεπιστευκαμεν εξ αυτων ὁτι ὡμιλει τῳ Θεῳ. *Omnia illi, supra fidem & quantum maximorum Prophetarum ulli succedebant: dumque vixit, in summa gratia ac honore fuit apud reges & populum. & postquam mortuus est, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos a se conscriptos reliquit, quorum testimonio credimus fuisse Danieli cum Deo commercium.*

[1] *Quin adesset Messias*] Filium hominis, apud Danielem, esse Messiam consentiunt magni Judæorum magistri Salomon Jarchi, Rabbi Josue citatus ab Abenesdra, & Saadias. Sic & Rabbi Josue qui exscidium Templi vidit, Messiæ tempus advenisse dicebat, ut testatur R. Jacob in Caphthor.

[2] *Magister Hebræus Nehumias*] Par fuisset *Grotium* unde hæc haberet significasse. A Judæo quodam accepisse se ait, nisi me fallit memoria, in Epist. quadam ad fratrem *Gulielm. Grotium. Clericus.*

altera, quam supra attigimus, [1] de imperio in omnes nationes dando divinitus, [2] postquam Seleuci & Lagi posteritas regnare desiisset; quarum posterior in Cleopatra desiit, non multo antequam Jesus nasceretur. Tertia nota est dicto cap. ix. apud Danielem, quod post Messiæ adventum exscindenda esset urbs Hierosolyma, quod de excidio urbis vaticinium [3] ipse Josephus ad suam refert ætatem: unde sequitur, tempus Messiæ adventui præstitutum jam tum præteriisse. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap. ii. Deus Zorobabelem Ethnarcham, & Jesum Josedeciden Pontificem Maximum mœstos,

[1] *De imperio in omnes nationes dando divinitus*] Lapidem illum, cujus percussu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda esset, Messiam esse tradidit R. Levi ben Gersom: & regnum illud cætera regna absumpturum esse regnum Messiæ docent Rabbi Salomo, R. Abenesdra, & R. Saadia: Filium hominis apud Danielem esse Messiam R. Levi ben Gersom, & Saadia.

[2] *Postquam Seleuci & Lagi posteritas regnare desiisset*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

[3] *Ipse Josephus ad suam refert ætatem*] Libro x. cap. 12. Τον αυτον δε χρονον Δανιηλος και περι των Ῥωμαιων ἡγεμονιας ανεγραψε, και ὁτι ὑπ' αυτων ερημωθησεται. ταυτα παντα εκεινος Θεου δειξαντος αυτῳ συγγραψας κατελειψεν, ὡστε τους αναγινωσκοντας και τα συμβαντα σκοπουντας θαυμαζειν επι τῃ παρα Θεου τιμῃ τον Δανιηλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum scripsit imperio, & fore ut ab eo gens nostra vastetur. Hæc omnia ille Deo indicante præscripta reliquit, ita ut non possint qui ista legunt, & eventus considerant, non admirari Danielem, ob honorem a Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire in exscidio Templi secundi etiam Iacchiades docet ad Dan. ix. 24.

quod viderent excitatum a se templum non respondere magnitudini prioris templi, solatur hoc promisso, futurum ut major honos isti Templo, quam priori, contingeret; quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici posse historia horum temporum in sacris litteris, & apud Josephum, collata cum ea, quæ est de Templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum Magistri adnotant, duas maximas dotes defuisse Templo posteriori, quæ priori adfuerant; [1] conspicuam quandam lucem divinæ majestatis indicem, & divinum afflatum. Sed quo Templum hoc posterius priori præstiturum sit, ibi quidem breviter ostendit Deus, [2] cum pacem suam, id est, gratiam & benevolentiam, in eo templo se quasi fœdere certo stabiliturum dicit. Latius autem exsequitur Malachias cap. iii. *Ecce missurus sum legatum meum, qui vias*

[1] *Conspicuam quandam lucem divinæ majestatis indicem & divinum afflatum*] In titulo de Documentis. Gemara Hierosolymitana cap. 3.

[2] *Cum pacem suam, id est, gratiam & benevolentiam, in Templo se quasi fœdere certo stabiliturum*] Notandum est quod præcedit. *Veniet desiderium omnium Gentium, & implebo domum hanc gloria.* Quod mirifice convenit cum iis, quae jam addimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetae mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuisse Messiam in Templum secundum sensit Rabbi Akiba, multique alii, teste Rabbino Salomone.

meas præparet. Brevi veniet in templum suum (vixit autem Malachias tempore ædificati Templi posterioris) [1] *Dominus ille, quem vos desideratis, internuncius ille fœderis, deliciæ vestræ.* Venire ergo debuit Messias, stante Templo secundo, [2] quo nomine, apud Hebræos, venit totum illud ævum a Zorobabele ad tempus Vespasiani; quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruinis resuscitatum fuit, [3] sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et sane tam constans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus exspectandum Messiam; ut [4] multi Herodem,

[1] *Dominus ille quem vos desideratis*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Messia exponunt.

[2] *Quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum a Zorobabele ad tempus Vespasiani*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio, & titulo Joma, & titulo Rosch Hasschana.

[3] *Sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari*] Philo de Mundo: Ου γαρ δηποθεν ᾧ παντα μερη φθειρεται, φθαρτον εστιν εκεινο, αλλ᾽ ᾧ παντα τα μερη ἁμα και εν τ᾽ αυτῳ αθροα κατα τον αυτον χρονον. *Non cujus partes pereunt utique interitui obnoxium est, sed cujus omnes partes simul & eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur. D. de Judiciis. & L. Quid tamen. §. in navis. D. Quibus modis ususfructus amittatur.

[4] *Multi Herodem*] Hi Herodiani, Matt. xxii. 16. Marc iii. 6. viii. 15. xii. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione: *Cum his etiam Herodianos qui Christum Herodem esse dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius: quibuscum convenit vetus ad Persium Scholiastes: *Herodes apud Judæos regnavit tempore Augusti, in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis observabant, ut etiam Sabbata, quo die lucernas accensas & violis coronatas in fenestris ponunt.*

[1] alli Judam Gauloniten, [2] alii alios, qui circa Jesu tempora vixerunt, pro Messia haberent.

§ XV. *(Cum solutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi.)*

Sentiunt se premi his argumentis, de Messiæ adventu, Judæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt sua peccata in causa fuisse, quominus promisso tempore adveniret. [3] Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque prædictum esset, [4] ob plurima & maxima populi peccata urbem exscindendam, paulo post Messiæ tempora? Adde quod Messias venturus erat, hac quo-

[1] *Alii Judam Gauloniten*] Vide Josephum xviii. 1. Act. v. 36.

[2] *Alii alios*] Actor. xxi. 38. Josephus plura exempla habet temporibus Felicis: & post exscidium quaedam.

[3] *Ut omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari*] Id diserte affirmat R. Jochanan in Schemoth Rabba, & R. David Kimchi in Psal. cviii. 5. Bene de Daniele Josephus libro x. circa finem: Ου γαρ τα μελλοντα μονον προφητευων διετελει, καθαπερ και οἱ αλλοι Προφηται, αλλα και καιρον ὡριζεν, εις ὃν ταυτα αποβησεται. *Non enim solum futura prædixit toto vitæ suæ tempore, ut & alii Prophetæ, sed & tempus definivit, quo quæque eventura erant.* Nulla conditione suspensum fuisse decretum de Messia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiae iii. 1. Praeterea cum novi fœderis auctor deberet esse Messias, ut & ibi Malachias & alii Prophetae ostendunt, non potuit ejus adventus suspendi a conditione observati fœderis, quod antiquatum venerat.

[4] *Ob plurima & maxima peccata urbem exscindendam paulò post Messiæ tempora*] Dan. ix. 24.

que de causa, [1] ut corruptissimo seculo medicinam faceret, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret; unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur cap. xiii. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hierosolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipsos Hebræos receptum est Messiam appellare [2] Isch Chopher, hoc est placatorem. Plane autem a ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id, quod præcise ei morbo erat destinatum.

§ XVI. *Item ex statu præsenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.*

De eo, quod dicimus, advenisse pridem in terras Messiam, ipse etiam sensus Judæos potest convincere. [3] Promisit Deus, fœdere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad

[1] *Ut corruptissimo sæculo medicinam faceret, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret*] Esaias liii. 4. & sequentibus; Jeremias xxxi. 31. & sequentibus; Ezechiel. xi. 19, 21.

[2] *Isch Chopher*] Vide Chaldaeum Paraphrasten Cant. i. 14. Messiam peccata nostra portaturum dicit R. Judas in Chasidim, R. Simeon in Bereschith Rabba.

[3] *Promisit Deus, fædere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent*] Exod. xv. Levit. xviii. Deut. vi. vii. xi. xxviii.

legis præscriptum componerent: [1] contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est. Quod si tamen, aliquo tempore pressi malis, & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediissent; se misericordia populi tactum iri, effecturumque, ut, quamvis in ultimas mundi plagas dispersi, redirent in patriam: ut videre est, tum alibi, tum Deuteronomii xxx. & Nehemiæ i. Atqui jam anni sunt mille & ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent, [2] & si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti: etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, [3] quod ab Ammiano Marcellino, Scriptore non Christiano, proditum est. Cum olim populus gravissimis sceleribus se contaminasset, liberos passim sacrificasset Saturno, adulteria pro nihilo duceret,

[1] *Contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est*] Levit. xxvi. Deut. iv. xi. xxviii.

[2] *Et si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti*] Sub Adriano, sub Constantino, sub Juliano: Chrysostomus ii. adversus Judæos.

[3] *Quod ab Ammiano Marcellino Scriptore non Christiano est proditum*] Libro xxiii. Chrysostomus ii. adversus Judæos: Πυρ εκπηδησαν εκ των θεμελιων ευθεως κατεφλεξε τε πολλους ανθρωπους, ου μεν αλλα και τους λιθους του τοπου εκεινου. *Ignis e fundamentis exsiliens multos homines combussit, ipsos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet Scriptor idem in Matthæum Homilia iv. & Sermone Christum esse Deum.

viduas & pupillos expilaret, insontem sanguinem magna copia funderet, [1] quæ omnia illis Prophetæ exprobrant; passus est exsilium, sed [2] non diutius annis septuaginta; atque interea non omisit Deus [3] per Prophetas illos alloqui & solari spe reditus, [4] indicato etiam tempore. At nunc, [5] ex quo semel ejecti patria sunt, manent extorres, contemti: nullus ad eos venit Propheta: nulla futuri reditus significatio: Magistri ipsorum, quasi spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas & ridicula dogmata delapsi sunt; quibus scatent libri Thalmudici, quos Legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moses scripsit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur [6] de Dei fletu, quod urbem passus sit exscindi, [7] de ejus quotidiana diligen-

[1] *Quæ omnia illis Prophetæ exprobrant*] Esai. i. 17. ii. 14 15. v. 23. xi. 2, 3. lix. lxv. Amos ii. 6. Jer. ii. iii. v. vii. 31. viii ix. xi. xvi. xxii. Ezech. ii. vi. vii. viii. xvi. xxii. xxiv. Dan. ix Michæas ii. 1, 2, 3.

[2] *Non diutius annis* LXX] Objicit hoc R. Samuel, in epistola ad R. Isaacum.

[3] *Per Prophetas illos alloqui & solari spe reditus*] Jer. xxx. xxxi. xxxiii. Ezech. xxxvi. xxxvii.

[4] *Indicato etiam ejus tempore.*] Jerem. xxv. 15. xxix. 10.

[5] *Ex quo semel ejecti patria sunt, manent extorres, contemti; nullus ad eos venit Propheta*] Thalmud in Baba Bathra.

[6] *De Dei fletu, quod urbem passus sit exscindi*] Præfatio Echa Rabbathi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth.

[7] *De ejus quotidiana diligentia in legenda Lege*] Thaanith, Aboda Zara.

tia in legenda Lege, [1] de Behemotho & Leviathane, [2] multisque rebus aliis, tam sunt absurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi, nec ad falsorum Deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec cædibus se contaminant, nec de adulteriis accusantur: [3] Deum vero & precibus, & jejuniis, certant placare: nec exaudiuntur. Quæ cum ita se habeant, omnino ex duobus alterum statuendum est, aut fœdus illud per Mosem factum omnino esse abolitum, aut teneri Judæorum universitatem gravis alicujus peccati, tot jam per secula durantis: quod quale sit, ipsi dicant; aut si dicere non possunt, nobis credant; peccatum illud esse contemti Messiae, qui ante advenerit, quam haec mala ipsis contingere cœperunt.

§ XVII. *Probatur Jesus esse Messias, ex his quæ de Messia prædicta fuerunt.*

Et haec quidem, ut diximus, ostendunt,

[1] *De Behemotho & Leviathane*] Thalmud Baba Bathra. Paraphrastes Chaldæus ad Cant. Canticorum viii. 2.

[2] *Multisque rebus aliis*] Quorum multa transscripsit Christianus Gerson in suo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Messia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno Decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

[3] *Deum vero & precibus & jejuniis certant placare*] Quod si ipsis credendum est, optime de Deo merentur, Messiam falsum, quem tanta pars humani genèris recipit, repudiando.

venisse jam ante tot saecula Messiam: addimus nos, non alium eum esse, quam Jesum. Nam quicumque alii pro Messia haberi se voluerunt, aut habiti sunt, nullam reliquerunt sectam, in qua ea opinio perseveraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Judae Gaulonitae, aut qui Adriani temporibus Messiam se dixit, [1] & doctissimis quibusdam imposuit, [2] Barchochebae sectatores se profitentur. At Jesu qui nomen dent, ex quo ipse in terris fuit, in hunc diem fuerunt, [3] suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet. Possem hic multa alia adferre olim de Messia praedicta, aut credita, quae in Jesu evenisse credimus, cum de aliis ne adseverentur quidem: quale est, [4] quod ex Davidis fuit posteritate, [5] quod ex virgine natus est,

[1] *Et doctissimis quibusdam imposuit*] Ut Rabbi Akibæ, Thalmud in titulo de Synedrio, & liber Zemach David.

[2] *Barchochebæ*] Qui ὁ της Ιȣδαιων αποςασεως αρχηγετης Justino. Mentio ejus apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Bereschith Rabba, apud Rabbinos Johannem & Abrahamum Salmanticensem, & alios multis in locis.

[3] *Suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet*] Vide quæ hac de re allata ad librum secundum.

[4] *Quod ex Davidis fuit posteritate*] Psal. lxxxix. 4. Esa. iv. 2. xi. 10. Jerem. xxiii. 5. Ezech. xxxiv. 24. Mich. v. 2. Matth. i. 1, 20. ix. 27. xii. 23. xv. 22. xx. 30, 31. xxi. 9, 15. xxii. 42. & sequent. Marc. x. 47. xii. 35, 36, 37. Luc. i. 27, 32, 69. ii. 4. 11. xviii. 38, 39. xx. 42. 44. Joh. vii. 42. Actor. xiii. 34. xv. 16. Rom. i. 3. 2 Tim. ii. 8. Apoc. v. 5. xxii. 16.

[5] *Quod ex virgine natus est*] Esa. vii. 14. Matth. i. 18, 22, 23. Luc. i. 35.

[1] edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio praegnantem in matrimonio non fuerat retenturus, [2] quod natus est Bethlehemi, [3] quod dogma suum serere cœpit in Galilaea, [4] quod omne genus morbos sanavit, caecis visum, claudis gressum dedit: sed uno contentus sum, cujus effectus in hunc diem durat. Ex [5] Davidis, [6] Esaiæ, [7] Zachariæ, [8] Oseæ vaticiniis manifestissimum est, Messiam non tantum Judæorum, sed & aliarum gentium magistrum fore: [9] per ipsum collapsuros cultus falsorum Deorum, & ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jesu adventum, sub falsis cultibus totus fere

[1] *Edocto ea de re cœlitus eo qui virginem eam duxerat*] Matth. i. 20.

[2] *Quod natus est Bethlehemi*] Mich. v. 2. Matth. ii. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Lucæ ii. 4.

[3] *Quod dogma suum serere cœpit in Galilæa*] Esaiæ iv. 1. Matth. iv. 12, 13. Marc. i. 4. Luc. iv. 14, 15, 16. & alibi sæpe.

[4] *Quod omne genus morbos sanavit, cæcis visum, claudis gressum dedit*] Esaias xxxv. 5. lxi. 1. Matth. xi. 5. Luc. iv. 18. & alibi passim. Adde quod mortuos resuscitavit, quod inter praecipuas Messiae notas ponit R. Levi ben Gersom.

[5] *Davidis*] Psal. ii. 8. xxii. 28. lxviii. 32. lxxii. 8. 17.

[6] *Esaiæ*] ii. 2. xi. 10. xiv. 1. xix. 18. xxvii. 13. xxxv. xlii. & xliii. praecipue xlix. 6. li. 6. lii. 15. liv. lv. 4, 5. lx. 3. & sequentibus. lxv. 1, 2. lxvi. 19. & seqq.

[7] *Zachariæ*] ii. 11. viii. 20. & sequentibus. ix. 9, 10, 11. xiv. 16.

[8] *Oseæ*] ii 24.

[9] *Per ipsorum collapsuros cultus falsorum Deorum*] Esa. ii. 18. 20. xxxi. 7. xlvi. 1. Sophoniae i. 4, 5, 6. Zach. xiii. 2.

orbis jacebat: deinde paulatim evanescere illi cœperunt, nec singuli tantum homines, sed & populi & reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, sed Jesu discipulis, eorumque successoribus: ita [1] populus Dei factus est, qui ante non erat, & impletum est, quod per Jacobum prædictum fuerat, Genes. xlix. antequam plane tolleretur civilis potestas a posteris Judæ, venturum Silo; quem [2] Chaldæus, & alii Interpretes, Messiam exponunt, [3] cui parituræ essent etiam exteræ gentes.

§ XVIII. *Solutio ejus quod dicuntur quædam non impleta.*

Opponi hic a Judaeis solet, quaedam de temporibus Messiae praedicta esse, quae non conspiciantur impleta. Sed quae adducunt, obscura sunt, aut diversam recipiunt significationem; propter quae non debent deseri ea,

1 *Populus Dei factus est qui ante non erat.*] Oseæ ii. 24.

2 *Chaldæus.*] Tam Jonathan, quam Hierosolymitanæ paraphraseos Scriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Beresith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Salomo & alii שבט, quod nunc Judæi volunt esse virgam castigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן, & Græcis eodem sensu αρχων. Aquilæ σκηπτρον. Symmacho εξουσια. שילה autem per בנו filius ejus, exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bechai, R. Salomo, Abenesdra & Kimchi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chrysostomum, Sermone Christum esse Deum.

3 *Cui parituræ essent etiam exteræ gentes.*] Vide dictum locum Esaiæ xi. 10. qui huic lucem adfert.

quae sunt manifesta, qualia sunt sanctitas praeceptorum Jesu, praemii excellentia, & in eo proponendo sermo perspicuus; quibus cum accedant miracula, sufficere haec ad amplectendum ejus dogma debebant. Ad vaticinia, [1] quae libri clausi nomine nuncupari solent, recte intelligenda, opus saepe est Dei quibusdam auxiliis; quae merito illis subtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quae objiciunt, varie exponi, ne ipsi quidem ignorant: & si cui conferre libeat interpretes veteras, [2] qui in Babylonico exsilio, aut alioqui circa Jesu tempora exstiterunt, cum his, qui scripserunt postquam Christianorum nomen in odio apud Judæos esse cœpit; inveniet explicationes novas repertas partium studio, cum olim receptæ essent aliae, quae cum Christianorum sensu satis conveniebant. Multa in sacris litteris non ex proprietate verborum, [3] sed figura quadam esse intelligenda,

[1] *Quæ libri clausi nomine nuncupari solent.*] Esaias xxix. 11. Daniel. xii. 4, 9. & ibi Iacchiades. Vide quæ hanc ad rem disserit Chrysostomus Sermone ii. Cur obscurum sit Vetus Testamentum.

[2] *Qui in Babylonico* &c.] Videtur *Grotius* respicere ad Chaldæos Interpretes Veteris Testamenti, atque ex sententia Judæorum loqui, a quibus antiquiores habentur, quam sunt. Vide *Brian. Waltoni* Proleg. in Bibl. Cap. xii. *Clericus.*

[3] *Sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro i. ad locum Esaiæ xi. 6. de Messiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit ad

ne ipsi quidem ignorant: [1] ut cum Deus descendisse dicitur, cum ei [2] os, [3] aures, [4] oculi, [5] nares, tribuuntur. Quidni ergo hunc in modum explicemus & pleraque de Messiae temporibus dicta? qualia sunt, [6] lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore stabulaturum, lusurum cum anguibus infantem, [7] montem Dei surrecturum supra montes alios, venturos eo alienigenas, ut sacra faciant. Sunt quaedam promissa, quae ex antecedentibus aut consequentibus verbis, aut etiam ex ipso sensu conditionem in se tacitam continent. Sic multa Hebræis promisit Deus, si Messiam missum reciperent, eique parerent: quae si non eveniunt, habent ipsi, quod sibi imputent. Quaedam vero etiam definite & sine conditione promissa, si impleta nondum sunt, adhuc possunt exspectari.

ipsum Esaiæ locum David Kimchi: qui & similia habet ad Jerem. ii. 15. v. 6.

[1] *Ut cum Deus descendisse dicitur.*] Ut Gen. xi. 5. xviii. 21. Vide de his similibusque locutionibus Maimonidem Ductoris dubitantium Parte i. cap. 10 & 11. 29. & sequentibus, & eundem ad Deuter. ubi de Rege. Messiæ res fore cœlestes ait liber Cabalisticus Nezaël Israël.

[2] *Os*] Ut Jeremiæ ix. 12.

[3] *Aures*] Ut Psal. xxxi. 3. xxxiv. 16.

[4] *Oculi.*] Loco Psalmi proxime citato.

[5] *Nares.*] Psalm. xviii. 9. Jer. xxxii. 37.

[6] *Lupum cum agno*] Dicto loco Esaiæ xi. 6. & sequentibus.

[7] *Montem Dei surrecturum supra montes alios.*] Esaiæ ii. 2. Michææ iv. 1. & seqq.

Constat enim etiam apud Judaeos, [1] tempus, sive regnum Messiae, durare ad finem saeculorum.

§ XIX. *Et ad id quod opponitur de humili statu & morte Jesu.*

Offendit multos humilis Jesu fortuna: inique vero: cum in sacris litteris passim dicat Deus, [2] erigi a se humiles, & superbos sterni. [3] Jacob extra se nihil præter baculum ferens Jordanem transiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moses exsul, pauper, pecora pascebat, [4] cum ei in rubo Deus apparuit, populique sui ductum mandavit. [5] David itidem gregem pascens ad regnum vocatur, multisque aliis exemplis talibus plena est sacra historia. De Messia vero legimus, fore eum [6] lætum pauperibus nuntium, [7] non clamorem excitaturum in publico, aut jurgiis usurum; sed acturum leniter, ita ut parcat

1 *Tempus sive regnum Messiæ durare ad finem seculorum.*] Perek Chelek. p. 97.

2 *Erigi a se humiles, & superbos sterni.*] 1 Reg. ii. 8. Psal. xxxiv. 19. Prov. xi. 2. Esaias lvii. 15. lxvi. 2.

3 *Jacob extra se nihil præter baculum ferens Jordanem transiit*] Gen. xxxii. & seqq.

4 *Cum ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi iii.

5 *David itidem gregem pascens ad regnum vocatur.*] 1 Sam. xvi. 7, 11.

6 *Latum pauperibus nuntium.*] Esaias lxi. 1. Matth. xi. 5. Adde Zach. ix. 9.

7 *Non clamorem excitaturum in publico aut jurgiis usurum, sed acturum leniter.*] Esaias xlii. 2, 3, 4. Matth. xii. 19, 20.

arundini concussæ, & in ellychnio fumigante alat, quod restat caloris. Neque magis cætera ejus mala, & mors ipsa, invisum eum cuiquam facere debent. Nam sæpe a Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, [1] ut Lotus a Sodomæ civibus, sed interficiantur quoque, manifestum est [2] exemplo Abelis parricidio enecti, [3] Esaiæ dissecti, [4] Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipsi Judæi Psalmum canunt lxxix. in quo hæc verba sunt: *Dederunt servorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu, o Deus, amas, bestiis: sanguinem eorum effuderunt in pomœrio Hierosolymorum: nec quisquam fuit, qui eos sepeliret;* & quæ sequuntur. Ipsum vero Messiam debuisse per ærumnas, & mortem pervenire ad regnum suum, & ad potestatem summis bonis ornandi familiam suam, negare nemo poterit, qui ad ista Esaiæ verba, [5] capite

[1] *Ut Lotus a Sodomæ civibus.*] Gen. xix.

[2] *Exemplo Abelis parricidio enecti.*] Gen. iv.

[3] *Esaiæ dissecti*] Ita habet Judæorum traditio, ad quam respicit Scriptor ad Hebræos xii. 37. & Josephus x. 4. Chalcidius in Timæum: *Cum Prophetæ a consceleratis, unus membratim sectus, alter obrutus saxis.*

[4] *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] 2 Maccab vii. Josephus libro περι αυτοκρατορος λογισμυ.

[5] *Capite* liii.] Quem locum de Messia interpretantur Chaldæus Paraphrastes, & Gemara Babylonica, titulo de Synedrio

liii. animum volet attendere. *Quotusquisque credidit sermoni nostro, & vim Dei agnovit? Idque ideo, quia surrexit ille, Deo adspectante, tanquam tener surculus, tanquam herba ex solo arenoso: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori, nec, si adspiceres, quidquam erat quod oblectaret; contemtui patebat; & inter homines erat velut abjectissimus, multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes se ab eo avertebant: tanto erat despicatui, nulloque in pretio. Sed vere* [1] *nostros ille morbos pertulit, nostra mala toleravit. Nos illum habuimus tanquam de cœlo tactum, a Deo ictum atque depressum: sed ob nostra peccata vulneratus est, attritus ob nostra crimina.* [2] *Pœna, quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est: tumices ipsius dati sunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipsi Deus inflixit pœnam, quæ nostris criminibus debebatur: Et tamen cum opprimeretur & gravissime cruciaretur, vocem non emisit, sicut agnus mactandus, aut ovis, quæ tondetur, silent muta. Post vincula, post*

1 *Nostros morbos ille pertulit,*] Morborum voce quævis malæ intelligi docet ad hunc locum Abarbanel.

2 *Pœna quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est.*] De Messia hæc explicat Rabboth & Salomon Jarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

judicium, e medio sublatus est : sed rursus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum, ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus est: sed hoc malum ei evenit, ob populi mei scelera. Ad mortem usque & sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini fecisset injuriam, neque in sermone ejus deprehensus fuisset unquam dolus malus. Sed quanquam Deus eo usque eum passus est conteri, doloribusque affici, tamen [1] *quia se constituit hostiam piacularem,* [2] *videbit posteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo sunt placita, per ipsum feliciter curabuntur. Liberatum se a malo conspiciens, ait Deus,* [3] *voluptate satiabitur, eo maxime, quod dogmate suo ipse justus servus meus multos absolvet, eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam,* [4] *ubi inter præliatores spolia dividen-*

1 *Quia se constituit hostiam piacularem*] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alseck.

2 *Videbit posteritatem*] Voce seminis quæ in Hebræo est, significari discipulos ait hic Alseck. Sic semen serpentes Hebræi interpretantur Chananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum filios, Esaiæ viii. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat. titulo de Synedrio.

3 *Voluptate satiabitur.*] Hæc ad futurum seculum refert Abarbanel

4 *Ubi inter præliatores spolia dividentur.*] Hæc spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo סוטה. Per spolia intelligi sapientum honores & præmia dicit Alseck ad hunc locum.

tur, quia morti se dedidit, & sceleratis adnumeratus est, cumque pœnas alienorum criminum ferret ipse, pro sontibus se constituit precatorem. Quis potest nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruant? Nemo sane. Quod autem recentiores Judæi commenti sunt, agi hic de ipso populo Hebræo disperso in omnes gentes, ut suo exemplo ac sermone multos ubique proselytos faceret; is sensus primum plurimis sacrarum litterarum testimoniis repugnat, quæ clamant, Judæis [1] nihil mali accidisse, quod non ipsum, & insuper majora multo, suis factis essent promeriti. Deinde ipsa Propheticæ orationis series eam non fert interpretationem. Dicit enim sive Propheta, quod isti loco videtur convenientius, sive Deus: *hoc malum illi evenit ob populi mei scelera.* Populus autem Esaiæ, aut etiam populus Dei peculiaris, est populus Hebraicus. Quare is, qui tam gravia perpessus ab Esaia dicitur, non potest idem populus esse. Melius antiqui Hebræorum Magistri fatebantur hæc de Messia dici;

[1] *Nihil mali accidisse quod non ipsum, & insuper majora multo, suis factis essent promeriti.*] Apparet id locis Prophetarum jam supra positis, & Danielis ix. & Nehemiæ ix. Adde quod is, de quo agit Esaias, deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Judæi non faciunt.

quod cum viderent quidam posteriorum [1] duos Messias commenti sunt, quorum alterum vocant Josephi filium, qui mala multa & mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta prospere succederent; [2] cum multo facilius esset, & Prophetarum scriptis congruentius, unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus, quod nos de Jesu credimus, & verum esse res ipsa docet.

§ XX. *Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt.*

Retinet multos a suscipienda Jesu disciplina præconcepta quædam opinio, de virtute ac probitate majorum suorum, ac maxime Sacerdotum; qui Jesum præjudicio damnarunt, & dogma ejus repudiarunt. Sed quales sæpe majores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere existiment, audiant ipsis verbis, & legis suæ, & Prophetarum, a quibus sæpe appellantur [3] incircumcisi auribus & corde; [4] populus labiis & rituum apparatu Deum ho-

[1] *Duos Messias commenti sunt.*] Thalmud titulo Succha: R. Salomo: R. David Kimchi.

[2] *Cum multo facilius esset & Prophetarum scriptis congruentius unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus*] Quod ipsum non uno in loco ad hoc Esaiæ caput sequitur Abarbanel.

[3] *Incircumcisi auribus & corde*] Jerem. iv. 4. vi. 10.

[4] *Populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo*

norans, animo autem remotissimus. Majores ipsorum fuerunt, [1] qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Majores ipsorum & illi, [2] qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium adegerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aer obediebant: [3] qui panem cœlitus missum fastidierunt; [4] qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent. Majores ipsorum fuerunt, [5] qui Davide, tanto ac tam bono rege, deserto, secuti sunt rebellem filium. Majores ipsorum fuerunt, [6] qui Zachariam, Joiadæ filium, trucidarunt in loco sanctissimo, victimam crudelitatis suæ facientes ipsum Sacerdotem. Jam vero [7] Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jere-

autem remotissimus] Deut. xxxii. 5, 6, 15, 28. Esaias xxix. 13. Amos v. 21. Ezech. xvi. 3.

[1] *Qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt*] Gen. xxxviii.

[2] *Qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium adegerunt*] Loca notata supra ad librum ii.

[3] *Qui panem cælitus missum fastidierunt*] Num. xi. 6.

[4] *Qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent*] Dicto capite xi. in fine.

[5] *Qui Davide, tanto ac tam bono rege, deserto secuti sunt rebellem filium*] 2 Sam. xv.

[6] *Qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt*] 2 Paralip. xxiv. 21.

[7] *Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt*] Jeremiae xxvi.

miæ falso crimine mortem machinati sunt, & perfecissent, nisi procerum quorundam obstitisset auctoritas: [1] extorserunt tamen, ut captivus haberetur, ad ipsum usque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuisse eos, qui Jesu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Josephus poterit, qui atrocissima eorum facinora describit, & pœnas graviores omnibus unquam auditis, [2] & tamen, ut ipse censet, infra meritum. Neque de Synedrio melius existimandum; præsertim cum eo tempore Senatores non veteri more cooptari, manibus impositis, [3] sed ex potentium nutu legi solerent; ut & Pontifices, non jam perpetua, [4] sed annali & sæpe empta dignitate. Non mirari ergo debemus, si homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia insatiabiles, in furorem acti sunt, conspecto homine, qui sanctissima præcepta adferens vitam ipsis suam, ipsa diversitate, exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum,

[1] *Extorserunt tamen, ut captivus haberetur ad ipsum usque momentum captæ urbis*] Jerem. xxxviii.

[2] *Et tamen, ut ipse censet, infra meritum*] Dicit is neque urbem aliam talia perpessam mala, neque ab omni aevo aetatem fuisse omnium scelerum feraciorem. Plus Judaeis mali a semetipsis illatum, quam a Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

[3] *Sed ex potentium nutu legi solerent*] Josephus, xiv. 19.

[4] *Sed annali & sæpe empta dignitate*] Josephus, xviii. 3. & 6.

quam quod olim optimo cuique. [1] Sic Michæas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est, quod intrepide verum contra quadringentos falsos Prophetas adseruisset. [2] Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse, qui pacem Israelis turbaret. [3] Jeremiae quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum. Addendum hic, quod Magistri Hebraeorum veteres [4] scriptum reliquerunt, temporibus Messiae homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipse, qui, quales Judaei plerique exstituri essent, Messiae tempore, multo ante praeviderat, fu-

[1] *Sic Michæas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est*] 1 Reg. xxii.

[2] *Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse qui pacem Israëlis turbaret*] 1 Reg. xviii. 17. Achabus Eliae dicit, ישראל האתה זה עכר. ubi Graeci. *ϰ σu ὁ διαςρεφων τον Ιςραηλ*; *Nonne tu es qui turbas Israëlem?* Sic Sacerdotes de Jesu, apud Lucam xxiii. 2. Τϰτον εὑρομεν διαςρεφοντα το εθνος, *Hunc invenimus turbare Israëlem.*

[3] *Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum*] Jerem. vii. & sequentibus. xxvi. 6, 11.

[4] *Scriptum reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate*] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, & Sota: R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helech. Thalmud titulo de Ponderibus. Traditio Rabbi Judae in Gemara ad eundem titulum de Synedrio c. Helech: *quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jerem. x. 21. xxix. 14. [Erat hic grave mendum, nam pro *Gemara* legebatur *Masoreta.* Exstant autem haec verba in *Gemara* ad cap. xi. tituli de Synedrio: *qua ætate veniet filius Davidis, domus conventus,* בית הועד, *fiet lupanar.* Edit. *Coccei* §. 27. *Clericus.*]

turum dixerat, [1] ut qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur, [2] ex Judaeorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus, & alter, irent ad sacrum montem : sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos : item [3] Messiam Hebraeis in ruinam fore : sed lapidem hunc rejectum ab aedificio praefectis, potissimo loco positum iri, ad coagmentationem operis.

§ XXI. *Responsum ad objectionem, plures Deos a Christianis coli.*

Restat, ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Judaei & dogma & cultum Christianórum impetunt. Prius est, quod plures a nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis objiciatur, quam [4] Philoni Ju-

[1] *Ut, qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur*] Oseæ ii. 24

[2] *Ex Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus & alter irent ad sacrum montem : sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos*] Jeremiæ iii. 14, 17. Adde Esaiam liii. v. 11, 12.

[3] *Messiam Hebræis in ruinam fore : sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis*] Esaiæ viii. 14. Psal. cxviii. 22.

[4] *Philoni Judæo qui sæpe tria in Deo statuit*] De sacrificiis Abel & Cain : Ἡνικα ὁ Θεος δορυφορȣμενος ὑπο δυοιν των ανωτατω δυναμεων, αρχης τε αυ και αγαθοτητος, εις ὢν ὁ μεσος τριττας φαντασιας ενειργασατο τῃ ὁρατικῃ ψυχῃ, ὧν ἑκαστη μεμετρηται μεν ȣδαμως, απεριγραφοι γαρ αἱ δυναμεις αυτȣ, μεμε-

daeo, qui saepe tria in Deo statuit, & *Dei rationem* sive [1] *sermonem* vocat *Dei nomen*, [2] mundi opificem, [3] neque ingenitum, ut est Deus Pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines; [4] quem & Angelum sive legatum universum hoc curantem & ipse Philo,

τηρει δε τα ὁλα. *Cum Deus comitatus duabus summis suis efficaciis, imperio, ac bonitate, medius ipse & unus, tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur; immensæ enim ejus efficaciæ: sed singula totum metiuntur.* Mox αρχην etiam vocat εξουσιαν, & αγαθοτητα vocat ευεργεσιαν, atque a pio animo non enunciari, sed in silentii arcano adservari. Similia habet in libro de Cherubim; libro secundo de Agricultura Noæ vocat το ον, το δεσποτικον, την ιλεω δυναμιν, *id quod est, vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, & post eum Joseph Albo distinguunt in Deo, *Id quod cognoscit, quo cognoscitur, & cognitionem.* Habet quæ huc pertinent & Abenesdra ad Genes. xviii. & Maimonides Ductoris dubitantium parte i. cap. 68.

1 *Sermonem vocat Dei nomen*] In Allegoriis, & de Confusione linguarum.

2 *Mundi opificem*] In Allegoriis: Ὁ λογος αυτου ᾧ καθαπερ οργανῳ προσχρησαμενος εκοσμοποιει. *Verbum ejus quo velut instrumento usus mundum fecit*: De Caino: Οργανον δε λογον του Θεου δι ου κατεσκευασθη. *Instrumentum autem Dei videbis esse ipsum verbum Dei, per quod factus est Mundus.* [Melius λογον hic *rationem* vertas in *Philone*, quod pluribus ostendi in Dissertatione ad initium Joannis. *Clericus.*]

3 *Neque ingenitum, ut est Deus pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines*] Locus est libro, Quis hæres sit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago, libro de Monarchia: & de Somniis a Deo immissis: interdum απεικονισμα, ut libro Pejorem insidiari meliori: & χαρακτηρ libro ii. de Agricultura. Confer Johan. i. & Hebr. i. 3.

4 *Quem & Angelum sive legatum universum hoc curantem, & ipse Philo*] Αγγελον vocat in Allegoriis, & libro de Cherubim: Αρχαγγελον vero libro de Hærede divinorum bonorum, & libro de Confusione linguarum. Idem & Angelus & יהוה dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

[1] & Moses Nehemanni filius, appellat: [2] aut Cabalistis, qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, & Spiritus Sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebraeos maxime confessum est, Spiritus ille, quo agitati sunt Prophetæ, non

[1] *Et Moses. Nehemanni filius*] Ejus verba sic transtulit doctissimus Masius ad Josuæ cap. v. *Iste Angelus, si rem ipsam dicamus, est Angelus redemptor: de quo scriptum est: Quoniam nomen meum in ipso est: Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille, de quo dictum est: Et vocabat Mosem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum est enim: Eduxit nos Jehova (id est, Dominus Deus) ex Ægypto, & alibi: Misit Angelum suum, & eduxit nos ex Ægypto Præterea scriptum est: Et Angelus faciei ejus salvos fecit ipsos. Nimirum, ille Angelus qui est Dei facies: de quo dictum est: Facies mea præibit, & efficiam ut quiescas. Denique ille Angelus est, de quo vates: & subito veniet ad Templum suum Dominus, quem vos quæritis, & Angelus fœderis quem cupitis.* Rursum alia ejusdem verba sic: *Animadverte attente quid ista sibi velint. Moses enim & Israëlitæ semper optaverunt Angelum primum. Cæterum quis ille esset, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione satis adsequebantur. Atqui facies Dei ipsum significat Deum: quod apud omnes interpretes est in confesso. Verum ne per somnium quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysteriis legis eruditus.* Mox: *Facies mea præcedet, hoc est, Angelus fœderis, quem vos cupitis, in quo videbitur facies mea. De quo dictum est: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo est. Faciamque ut quiescas, sive efficiam, ut ipse sit tibi lenis & benignus. Neque te ducat per jus rigidum: sed placide & clementer.* Confer quæ habet Manassis Conciliator ad quæstionem xix. super Genesim. [Nomen patris hujus Rabbini melius efferatur *Nachman*, nam scribitur נחמן *Nachman*.]

[2] *Aut Cabalistis qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, & Spiritus Sancti*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraïcum Schindleri in notis אבן et ספרות in Deo non obstare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

est aliquid creatum, & tamen distinguitur a mittente: quomodo & illud, [1] quod Schechina vulgo vocant. Jam vero in Messia habitaturam eam vim divinam, quam *Sapientiam* vocant, [2] plurimi Hebræorum tradiderunt, [3] unde Chaldæo Paraphrastæ Messias *Dei Verbum* dicitur: sicut & [4] augusto illo Dei [5] itemque Domini nomine Messias appellatur apud Davidem, Esaiam, & alios.

§ XXII. *Et humanam naturam adorari.*

Æque parata responsio est ad alterum, quod objiciunt nobis; nos, scilicet, cultum

[1] *Quod Schechina vulgo vocant*] Et distinguunt a Spiritu Sancto: Gemara Hierosolymitana titulo de Documentis cap. 3. & Gemara Babylonica titulo Joma cap. 1. Schechina per annos tres & dimidium se tenuisse in Monte Oliveti, exspectantem conversionem Judæorum, ait R. Jonathan, in praefatione Echa Rabthi: quo recte accepto nihil verius.

[2] *Plurimi Hebræorum tradiderunt*] Rabbi Salomo. Idem ad Genes. xix. 18. agnoscit à Deo adsumi posse humanam naturam: quam & olim ad tempus adsumptam, putat cui consentit Thalmud, titulo Schebuoth & Sabbathoth.

[3] *Unde Chaldæo Paraphrastæ Messias Verbum Dei dicitur*] Ut Oseae vii. [At falli eos qui quidquam, praeter Deum ipsum, *Verbo Dei* significari, apud Chaldaeum Paraphrasten, putant, ostendit vir doctus in *Bilibra Veritatis* edita anno MDCC. diu post Auctoris mortem. *Clericus.*]

[4] *Augusto illo Dei*] Nempe יהוה, Jonatham & David Kimchi ad Jeremiam xxiii. 6. cum quibus consentit R. Abba in Echa Rabbathi. יהוה צבאות Zacharias xiv. 16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monstretur, ait Thalmud in Taanith ex Esaia xxv. 9.

[5] *Itemque Domini nomine*] אלהים Psal. xlv. 7. quem Psalmum de Messia agere agnoscit Chaldaeus ibi Paraphrastes, ut & jam dicto Esaiae loco. Item אדני in Psalm. cx. quem de Messia agere jamjam patebit.

Deo debitum impartiri naturæ a Deo conditæ. Dicimus enim, a nobis Messiæ non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt [1] Psalmus ii. & Psalmus cx. quorum illum in Davide rudi modi impletum, sed excellentius ad Messiam pertinere, etiam [2] David Kimchi, magnus Christianorum adversator, agnoscit; posterior vero de alio, quam de Messia, exponi non potest. Nam quæ recentiores Judæi alii de Abrahamo comminiscuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola sunt. Psalmus ipse Davidis est, ut docet Hebræa inscriptio. Quod ergo David *Domino suo dictum* dicit, id nec Davidi ipsi, nec Ezechiæ, qui inter posteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari potest. Abrahamus autem sacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchisedecus [3] ei tanquam se minori bene precatus est. Sed & hoc, & quod additur [4] de sceptro ex Sione exituro & perventuro in oras ultimas, plane in Messiam

1 *Psalmus* ii. *& Psalmus* cx.] Haec loca & Zachariae ix. 9. de Messia exponit doctissimus Rabbi Saadia.

2 *David Kimchi*] De Messia eundem Ps. ii exponunt Abraham Esdra, & R. Jonathan in Beresith Rabba.

3 *Ei tanquam se minori bene precatus est*] Et ab eo decimas sacerdotali jure accepit, Gen. xiv. 19, 20.

4 *De sceptro ex Sione exituro, & perventuro in oras ultimas*] Psal. cx. 2.

24 *

competit, [1] ut loci similes de Messia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetustiores Hebræi & Paraphrastæ. Proprie autem Jesum Nazarenum esse, in quo hæc impleta sint, possem vel solis ipsius discipulis id adfirmantibus credere, ob summam eorum probitatem; sicut & Judæi Mosi credunt de iis, quæ sine teste alio, a Deo sibi tradita dixit. Sed adsunt præter hoc plurima & [2] validissima argumenta summæ illius potestatis, quam obtinere Jesum dicimus: conspectus ipse vitæ redditus a multis: conspectus in cœlum avehi: tum vero dæmones ejecti, morbique sanati solo ipsius nomine, & linguarum dona data discipulis, quæ regni sui signa Jesus ipse promiserat. His adde, quod sceptrum ejus, id est, sermo Euangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, sola divina vi ad ultimos terrarum fines pervasit, populosque & reges sibi subegit, plane ut Psalmi prædixerant. Judæi Cabalistæ inter Deum & homines medium statuunt [3] Enochi quendam filium, nullo tantæ

[1] *Ut loci similes de Messia haud dubie agentes patefaciunt*] Ut Genes. xlix. 10. & qui ex Prophetis adducti sunt supra.

[2] *Validissima argumenta summæ illius potestatis quam obtinere Jesum dicimus*] Quae vide tractata libro supra ii. Adde & quae dicta hujus libri initio.

[3] *Enochi quendam filium*] Nomen quod ei faciunt Hebraei

potestatis indicio. Quanto nos justius illum, qui tanta dedit sui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, [1] a quo venit haec potestas Jesu, [2] & ad quem reditura est, [3] & cujus honori illa inservit.

§ XXIII. *Absolutio hujus partis, cum precibus pro Judæis.*

Subtilius ista rimari non hujus est operis, neque de his egissemus, nisi ut pateret, nihil esse in Christiano dogmate aut impium, aut absurdum; quod obtendere quis possit, quo minus Religionem tantis prodigiis ornatam, tam honesta praecipientem, tam eximia pollicentem, amplecti possit. Nam eam qui sit amplexus, is jam de specialibus quaestionibus

est מטטור *Metator.* Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus:

Audax Hesperios veniam metator in agros.

Vegetius libro ii. *Metatores in castris dicuntur, qui præcedentes locum castris idoneum eligunt.* Suidas: Μετατωρ ὁ προςελλομενος αγγελος προς τυ αρχοντος. *Metator, nuncius qui a principe præmittitur.* [*Metatron,* מטטרון potius vocant Rabbini, de quo vide *Joan. Buxtorfii* Lexicon Chaldaicum & Rabbinicum.]

[1] *A quo venit hæc potestas Jesu*] Ipso fatente: Johan. v. 19, 30, 36, 43. vi. 36, 57. viii. 28, 43. x. 18, 29. xiv. 28, 31. xvi. 28. xx. 21. & Apostolo Hebr. v. 5. Rom. vi. 4. 1 Cor. xi. 4.

[2] *Et ad quem reditura est*] Fatente Apostolo 1 Cor. xv 24.

[3] *Et cujus honori illa inservit*] Joh. xiii. 31. xiv. 13. Rom. xvi. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Jesum idoli esse nomen, quando Christiani in ejus honore respiciant Deum Mundi opificem.

consulere debet libros illos, quibus Religionis Christianae dogmata contineri supra ostendimus. Quod ut fiat, oratur Deus, ut Judaeorum mentem sua luce collustret, & efficaces reddat preces, [1] quas ipse Christus jam in cruce pendens pro illis fudit.

[1] *Quas ipse Christus jam in cruce pendens pro illis fudit*] Luc. xxiii. 24.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTUS.

§ I. *Refutatio Mahumetismi ; origo ejus.*

SEXTUS liber Mahumetistis oppositus, præfationis vice, Dei judicia adversus Christianos ad ipsam usque Mahumetismi originem deducit: quomodo, scilicet, [1] vera illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat, paulatim refrigescere cœperit; ex quo per Constantinum & sequentes Imperatores effectum est, ut ea professio non tuta tantum,

[1] *Vera illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat*] Ammianus Marcellinus fine libri xxi. de Constantio: *Eratque super his adimere facilis quæ donabat, Christianam Religionem absolutam & simplicem anili superstitione confundens : in qua scrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit dissidia plurima ; quæ progressa fusius aluit concertatione verborum, ut catervis antistitum, jumentis publicis ultro citroque discurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conatur arbitrium, rei vehiculariæ succideret nervos.*

sed & honorata esset, [1] mundo velut intruso in Ecclesiam: [2] principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: [3] Episcopos acerrime

[1] *Mundo velut intruso in Ecclesiam*] Vide de hac re pulchre dicta Chrysostomi Morali secundo ad 2 Corinth. cap. xii. post v. 10.

[2] *Principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram: Μη δειν ὁπλα βασιλεα κινειν, ἑως ειρηνευειν ἐξον. *Non debere principem arma sumere, quam diu pace frui liceret.*

[3] *Episcopos acerrime inter se certasse de summis sedibus*] Ammianus libro xxvii. *Et hunc quoque* (Juventium ex quæsitore Palatii) *discordantis populi seditiones terruere cruentæ, quæ tale negotium excitavere. Damasus & Ursicinus, supra humanum modum ad rapiendam Episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrime conflictabantur, adusque mortis vulnerumque discrimina adjumentis utriusque progressis: quæ nec corrigere sufficiens Juventius, nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum: & in certatione superaverat Damasus, parte quæ ei favebat instante. Constatque in basilica Sicinini, ubiritus Christiani est conventiculum, uno die* CXXXVII. *reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem ægre delinitam. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, hujus rei cupidos, ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgare debere; cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas. Qui esse poterant beati revera, si, magnitudine urbis despecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antistitum quorundam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum, & supercilia humi spectantia perpetuo numini verisque ejus cultoribus, ut puros commendant & verecundos.* Postea: *Hæc inter Prætextatus præfecturam urbis sublimius curans, per integritatis multiplices actus & probitatis, quibus ab adolescentiæ rudimentis inclaruit, adeptus est id quod raro contigit, ut cum timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari solitum erga judices formidatos: cujus auctoritate justisque veritatis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum jurgia concitarunt, pulsoque Ursicino, alta quies pari jam proposito civium Romanorum aptissime adolescebat, gloria clari rectoris plura & utilia disponentis.* Hic est Prætextatus, de quo historiam, haud indignam quæ hic ponatur, nar-

inter se certasse, de summis sedibus: ac [1] sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditionem pietati antehabitam, [2] & ex

rat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani: *Prætextatus, qui designatus Consul est mortuus, solebat ludens beato Papæ Damaso dicere: Facite me Romæ urbis Episcopum, & ero protinus Christianus.* Vide & quæ idem habet Ammianus libro xv. Non frustra Concilium Africanum Cœlestinum Romanæ urbis Episcopum monet: *Ne fumosum typhum sæculi in Ecclesiam Christi, quæ lucem simplicitatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epistolas Gregorii Romani Episcopi, vere magni, lib. iv. 32, 34, 36. lib. vi. 30. lib. vii. Indict. i. epist. 30.

1 *Sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala*] Gen. ii. & iii.

2 *Et ex religione artem factam*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro xxi. Idem libro xxii. in Juliani historia. *Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat, ut civilibus discordiis consopitis quisque nullo vetante religioni suæ serviret intrepidus: quod agebat ideo obstinate, ut dissentiones augente licentia, non timerat unanimantem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum, expertus.* Procopius Gotthicorum i. cum temperamento tamen hic ut & alibi audiendus: Πρισβεις εκ Βυζαντιυ παρα τον Ρωμης αρχιερεα ἠκον, ὁ.—κ. τ. λ. *Hæc dum ille agitat, legati a Byzantio ad Romæ antistitem veniunt, Ephesi antistes Hypatius, Philipporum vero Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter se controversa Christiani habent. Ea vero quæ sint, quanquam percognita, memorare me tædeat. Insanæ enim temeritatis esse existimo, naturam Dei qualis sit scrutari. Homini enim nec humana, quantum ego existimo, plane in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus silere, non commoventi ea quæ aliis sancta habentur. Ipso hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum, ejusque potestate omnia contineri. Qui plus sciverit, plus de eo dicat, sive in sacerdotum est ordine, sive in plebe.* Laudat Gregoras libro vii. dictum Lysidis Pythagorici, deinde Synesii: *το δημοσια φιλοσοφειν μεγαλης ες ανθρωπυς ηρξε των θειων καταφρονησεως. Apud populum subtiliter philosophari,*

Religione artem factam: cui deinde consequens fuerit: ut [1] ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affectatio temeraria rerum sublimium dissonas locutiones & discordiam pareret: quibus plebs conspectis, sæpe nescit quo se verteret, culpam in sacras litteras rejecit, & eas tanquam venenatas cœpit fugere. Religio autem passim non in mentis puritate, sed, quasi reducto Judaismo, in ritibus collocari cœpit: [2] & in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam

causa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum. Idem libro x. multum dissuadet tales disputationes, & de Latinis sui temporis loquens: Τους Ιταλους διασυρω και μεμφομαι ιταμως ουτωσι και μετα πολλης της οφρυος τη θεολογια επιπηδωντας. *Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque cum supercilio ad Theologiam prosiliant.* Addit mox: Ουτω γαρ παρ αυτοις ειπειν τοις βαναυσοις εκκεχυται τα θεολογιας μυστηρια. και ουτω κεχηνασιν απαντες επι τῳ συλλογιστικως εμβατευειν τοις λογοις αυτων, ωσπερ επι τη χλοη και νομαις τα βοσκηματα. και οἱ το πιστευειν ορθως αμφιβολον εχοντες, και οἱ μηδ' ὁπως δει πιστευειν ειδοτες, μηδ' ὁ, τι εστιν ὁ πιστευειν φησιν, αγορας και περιπατους και θεατρα παντ' εμπεπληκασι της θεολογιας, και ουδε τουτον τον ἡλιον αισχυνονται μαρτυρα της αναιδειας ποιουμενοι. *Ita apud illos etiam sellulariis opificibus effluunt Theologiæ mysteria: ita hiant omnes ut per syllogismos tractent talia, sicut pecudes ad herbas & pabula: & qui ea, quæ omnino recte credenda sunt, in ambiguo habent, & qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant credere, hi fora omnia & ambulacra & theatra implent theologia, neque Solem verentur talem impudentiæ testem facere.*

[1] *Ad exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant*] Gen. xi. exprobrat has controversias Christianis sæpe Mahumetes, præsertim Azoara xxvi. xxxii.

[2] *Et in iis quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent*] 1 Tim. iv. 8. Coloss. ii. 23.

animi emendationem in se continent, [1] itemque in studio flagrante semel electarum partium: [2] tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi. Non dissimulavit Deus hæc populi sui vitia: quin [3] ex ultimo Scythiæ [4] ac Germaniæ recessu immensa agmina, quasi diluvio, effudit in orbem Christianum: & cum datae áb his strages maximae non satis profecissent ad corrigendos superstites, justo Dei permissu, [5] in Arabia Mahumetes novam sevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Christiana Religione, sed quae verbis quodammodo exprimeret vitam magnæ partis Christianorum. Accepta hæc Religio primum a Saracenis, qui ab Heraclio Imperatore defecerant: quorum armis brevi subacta Arabia, Syria, Palæstina,

[1] *Itemque in studio flagrante semel electarum partium*] Rom. x. 2. 1 Cor. i. 12. & sequentibus.

[2] *Tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi*] Salvianus libro iii. de Gubernatione Dei: *Præter paucissimos quosdam qui mala fugiunt, quid est aliud omnis cœtus Christianorum, quam sentina vitiorum?*

[3] *Ex ultimo Scythiæ*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

[4] *Ac Germaniæ recessu*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Longobardos.

[5] *In Arabia Mahumetes*, &c.] Digna est quæ legatur vita Mohammedis, Anglico sermone scripta, ab *Humf Prideauxio* & Londini edita anno 1697. Sed præ ceteris omnibus legenda ea, quæ ab *Abul' Feda* Arabice scripta & edita a Viro doctissimo *Joan. Gagnierio*, cum eximiis notis. *Clericus*.

Ægyptus, Persis, post insessa Africa, & trans mare etiam Hispania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, [1] tum Turcæ maxime exceperunt, gens & ipsa pugnacissima; quæ post longa adversum Saracenos certamina, in fœdus invitata facile suscepit Religionem suis moribus congruentem, imperiique majestatem in se transtulit. Captæ Asiæ Græciæque urbes, & promota armorum felicitate, in Hungariam Germaniæque fines deventum est.

§ II. *Eversio fundamenti Mahumetistarum, de non inquirendo in Religionem.*

Hæc Religio plane ad fundendum sanguinem facta multum ritibus gaudet, [2] credique sibi vult, nulla inquirendi libertate: unde librorum, quos sanctos habet, lectio plebi interdicta est. Quod ipsum statum manifestum est indicium iniquitatis. Merito enim suspecta merx est, quæ hac lege obtruditur, ne inspici possit. Verum quidem est, non æqualem esse omnibus ad omnia cognoscenda perspicaciam, multos arrogantia, alios affectibus, consuetudine nonnullos in falsum abripi: sed

[1] *Tum Turcæ maxime exceperunt*] Vide Turcica Leunclavii, & Laonicum Chalcocondylam.

[2] *Credique sibi vult nulla inquirendi libertate*] Alcoranus Azoara xiii. ut habet prima editio Latina, quam hic in lectoris gratiam sequimur.

[1] ut via ad æternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi. Et sane cum judicandi vim Deus inseruerit humanæ menti, nulla pars veri dignior est, in quam ea impendatur, quam illa, quae ignorari, sine amittendae salutis aeternae periculo, non potest.

§ III. *Probatio adversus Mahumetistas, ex libris sacris Hebræorum & Christianorum, eosque non esse corruptos.*

[2] Mosem a Deo missum, [3] item Jesum, [4] &

[1] *Ut via ad æternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subjicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi*] Responsio ad quæstionem iv. ad Orthodoxos, inter opera Justini: Ὅτι δε αδυνατον εστι μη τυχειν της ευρεσεως τῳ εν ὁλῃ καρδιᾳ τε και δυναμει επιζητουντι την αληθειαν, μαρτυρει ὁ κυριος λεγων· πας ὁ αιτων λαμβανει, και ὁ ζητων ευρησει, και τῳ κρουοντι ανοιγησεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, testatur Dominus dicens: Quisquis petit, accipit: & qui quærit, inveniet, & pulsanti aperietur.* Origenes viii. contra Celsum: Εχρην δ' αυτον σκοπησαι, ὁτι παντ' εφορων και παντ' επακουων ὁ κοινος παντων πατηρ και δημιουργος, την ἑκαστου προαιρεσιν ζητουσαν αυτον και ευσεβειν βουλομενην, κατ' αξιαν κρινων, και τουτοις τινα απονεμει καρπον της προστασιας αυτου. *Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta spectat, auditque, æqua retribuere voluntati ipsum quærenti, ac pie vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem sui patrocinii.*

[2] *Mosem a Deo missum*] Azoara v. xxi.

[3] *Item Jesum*] Azoara v. xii.

[4] *Et viros sanctos fuisse qui Jesu disciplinam primi propagarunt*] Azoara v. lxxi.

viros sanctos fuisse, qui Jesu disciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejusque sectatores fatentur. At in Alcorano, lege Mahumetis, [1] multa narrantur, plane contra quam a Mose & ab Jesu discipulis sunt prodita. Ut ex multis unum sumamus exemplum, Jesum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediisse, conspectumque a multis omnes Apostoli discipulique Jesu maximo consensu testantur. Contra docet Mahumetes, [2] Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum; ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non potest, nisi dicat Mahumetes, quod & dicit, [3] libros cum Mosis, tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse. Sed hoc commen-

[1] *Multa narrantur plane contra quam a Mose & ab Jesu discipulis sunt prodita*] Ut templum Mechæ structum ab Abrahamo, Azoara ii. Alia de Abrahamo, Azoara xxxi. Confusa Gedeonis & Saulis historia, Azoara iii. in historia Exodi multa, Azoara xvii. & xxx. & xxxviii. In historia Josephi multa, Azoara xxii. de avibus ab Abrahamo dissectis, & in vitam revocatis, Azoara iv. de Maria apud Zachariam educata. Azoara v. de avibus ex luto factis per Jesum, ibidem, & xiii.

[2] *Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum, ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos*] Azoara xi.

[3] *Libros cum Mosis tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse*] Azoara ix.

tum jam supra a nobis libro tertio refutatum est. Certe si quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetistæ, idque sufficere dicerent adversus non probantes: at ipsi ultro adferre, pro integritate sui libri, ea argumenta non possent, quæ nos afferimus, de sparsis statim exemplis per orbem terrarum, & quidem, non ut Alcorani, uno sermone, custoditisque fide tot sectarum tam discrepantium circa cætera. Persuadent sibi Mahumetistæ, Johannis capite xiv. ubi de Paracleto mittendo agitur, exstitisse aliquid scriptum de Mahumete, quod Christiani deleverint. Sed hic ab ipsis libet quærere, hanc scripturæ mutationem velint ne factam post Mahumetis adventum, an antea. Post Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore exstarent toto orbe plurima, non Græca tantum, sed Syriaca, Arabica, & in dissitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non unius versionis: hæc autem omnia eo in loco consentiunt, nulla scripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi causa: nemo enim scire poterat, quid dicturus esset Mahumetes. Imo si Mahumetis dogma ni-

hil haberet Jesu dogmati contrarium, non magis difficiles fuissent Christiani, in libris ejus recipiendis, quam in libris Mosis & Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil scriptum fuisse, aut de Jesu dogmate, aut de Mahumetis: doceret æquitas, pro Jesu dogmate habendum, in quod Christiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetistæ consentirent.

§ IV. *Ex comparatione Mahumetis cum Christo.*

Conferamus jam utriusque dogmatis adjuncta atque affectiones, ut videamus, utrum utri præferendum sit: ac primum de auctoribus videamus. [1] Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille, in Lege & Prophetis promissus: [2] ab ipso Mahumete vocatur Dei Verbum, [3] Mens, [4] Sapientia: [5] dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse. [6] Mahumetes, solito naturæ ordine, genitus

[1] *Jesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in Lege & Prophetis promissus*] Azoara xxix.

[2] *Ab ipso Mahumete vocatur Dei Verbum*] Azoara v. xi. & in libro doctrinæ Mahumetis. Jesum a Mahumete vocari *λογον, και πνευμα* Θεϋ, ait Euthymius Zigabenus in disputatione contra Saracenos.

[3] *Mens*] Azoara iv. xi. xxix. & in dicto libro.

[4] *Sapientia*] Dictis locis.

[5] *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse*] Azoara xxxi.

[6] *Mahumetes solito naturæ ordine genitus etiam a suis creditur*] Vide librum Generationis Mahumetis.

etiam a suis creditur. Jesus vitæ semper immaculatæ, cui nihil objici posset: [1] Mahumetes diu raptor, [2] mulierosus semper. [3] Jesus in cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in sepulcro detinetur. Uter potius sequendus sit, quis non videat?

§ V. *Item facta utriusque.*

Accedant utriusque facta. [4] Jesus visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit, imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. [5] Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis. Secuti tamen sunt, qui ei & miracula attribuerent: at qualia? Nempe, quæ aut arte humana facile possunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli sunt testes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ

1 *Mahumetes diu raptor*] Vide Chronica Mahumetis versa ex Arabico. Vide Disputationem Saraceni & Christiani a Petro Abbate Cluniacensi editam.

2 *Mulierosus semper*] Azoara xlii. xliii. lxxv. & lxxvi. Vide dictam Disputationem.

3 *Jesus in cœlum evectus, fatente Mahumete*] Azoara xi.

4 *Jesus visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit, imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis*] Azoara v. xiii.

5 *Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis*] Azoara iii. xiv. xvii. xxx lxxi. [Vide, hac de re, vitam Mohammedis Anglica Lingua editam ab erudito Viro *Humfredo Prideauxio* p. 30. ubi multis ostendit Pseudoprophetam non ausum miracula ulla jactare. Attamen, sequaces ejus multa jactarunt, ut liquet ex Vita Mohammedis ab *Abul' Feda* scripta, de qua jam antea. *Clericus.*

sui absurditate refelluntur, [1] ut de magna Lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa, ad reddendam sideri rotunditatem. Quis non dicat in causa dubia, ei legi standum, quæ certiora pro se habet divinæ approbationis testimonia? Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi susceperunt.

§ VI. *Eorum qui primi utramque Religionem receperunt.*

Qui Jesu legem amplexi sunt, viri erant Dei timentes, vitæ simplicis: convenit autem Deo, ut tales neque sermonum præstigiis, neque specie prodigiorum, decipi patiatur. At [2] qui Mahumetismum primi susceperunt prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

[1] *Ut de magna Lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa*] Azoara lxiv. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur, apud Cantacuzenum Oratione in Mahumetem §. 23.

[2] *Qui Mahumetismum primi susceperunt prædones erant*] Ostendit vox ipsa Saraceni, quod ληςρικας significat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum lib. iii. cap. de Periodo Arabum. [Fuere quidem vere latrones, qui primi Mohammedem sunt sequuti; sed vox Arabica, ad quam respicit *Scaliger*, significat *clam furari*, non *prædari*. Nec credibile est ipsos infame nomen sibi adsumsisse; ne jam dicam fuisse hoc antiquius Mohammede, cum apud *Ptolemæum* & *Philostorgium* inveniatur. Itaque malim eorum sequi sententiam, qui deducunt *Saracenorum* nomen a voce שרק *Schark*, quæ *orientem* sonat, unde שרקיין *Scharkiin*, Saraceni, seu *Orientales*, quomodo etiam Arabes in Scriptura vocantur. Qua de re adi *Eduard. Pocockium* ad specimen Histor. Arabum, ab initio. *Clericus.*

§ VII. *Modorum, quibus lex utraque propagata est.*

Sequitur ut modum ostendamus, quo Religio utraque propagata est. De Christiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus esse ex miraculis, non Christi tantum, sed & discipulorum, & qui eis successerunt, tum vero ex ipsa malorum & suppliciorum patientia. At Mahumetismi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas ac dura mortium genera ob eam professionem pertulerunt. Sed [1] Religio illa, quo arma eunt, sequitur, & armorum accessio est: [2] nec aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt, quam bellorum successum, & imperii magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica sacra ipsi improbant. Et tamen scimus, quantæ fuerint Persarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetistis semper prosperi bellorum eventus. [3] Notae clades,

1 *Religio illa, quo arma eunt, sequitur, & armorum accessio est*] Azoara x. xviii. xxvi.

2 *Nec aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt, quam bellorum successum, & imperii magnitudinem*] Azoara xxxiii. xlvii.

3 *Notæ clades*] Quæ a temporibus *Grotii* majores fuere. Expulsi enim sunt, post multas clades, ditione Austriaca, Hungaria, Transsilvania & Peloponneso, ante aliquot annos; visumque Turcicum Imperium, ab eo tempore, retro sublapsum referri. *Clericus.* Anno quidem 1715. post hasce notulas primum editas, recuperarant Turcæ Peloponnesum, segniter a

quas plurimis in locis terra marique acceperunt: tota Hispania pulsi sunt. Non potest res, quae vices tam incertas habet, quaeque bonis ac malis communis esse potest, nota esse certa verae religionis: eoque minus, quod arma eorum injusta sunt; [1] cum saepe ea moveant adversus populos sibi non molestos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere possint, nisi solam Religionem, quod maxime est irreligiosum. Nam [2] cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo & suadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, sed credere se simulat, ut malum vitet. Qui mali sensu aut metu extorquere assensum vult, eo ipso ostendit, se argumentis diffidere. Rursus

Venetorum Præfectis defensam. Sed anno sequente 1716. cum Hungariam & Corsicam Insulam invadere conarentur, primum sunt in Hungaria ingenti prælio victi a Cæsarianis copiis, quibus *Eugenius a Sabaudia* præerat, amiseruntque urbem *Themiscyram* ad deditionem, vehementi oppugnatione, adactam; tum a Corcyra, virtute Comitis *Schulemburgii*, non sine clade, repulsi in classem suam aufugerunt. Cum hæc scriberem mense Aprili 1717. minabantur se novis copiis conscriptis eadem tentaturos, quibus tamen Cæsariani non multum moveri videbantur. *Clericus.* Revera sunt, sequente æstate, ad Albam Græcam ingenti prælio victi, eodem *Eugenio* duce, eaque Urbs & Pars Serviæ in potestatem Caroli VI. Cæsaris Aug redactæ. *Idem.*

[1] *Cum sæpe ea moveant adversus populos sibi non molestos*] Azoara xix.

[2] *Cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat*] Lactantius libro x. cap. 20. *Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua si animus sacrificantis adversus est, jam sublata, jam nulla est.*

autem hunc ipsum obtentum Religionis ipsi destruunt, cum subactos sub imperium patiantur uti, qua velint, Religione, imo & [1] palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse.

§ VIII. *Præceptorum inter se.*

Contendamus inter se & præcepta. Hinc patientia præcipitur, imo & benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: [2] inde discedendi licentia. Hic maritus, quod ab uxore exigit, præstat ipse, & affigendum uni amorem exemplo suo docet: [3] ibi aliæ super alias mulieres, nova semper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata Religio, ut eo bene culta fructus exserat humano generi utiles: ibi eadem [4] in circumcisione, [5] aliisque rebus per se mediis, vim suam prope totam consumit. Hic temperatus ciborum vinique usus permittitur: ibi [6] vetitum sue

[1] *Palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse*] Azoara i. & xii. Liber de doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

[2] *Inde discedendi licentia*] Vide Euthymium, & eos qui de rebus Turcicis scripsere.

[3] *Ibi aliæ super alias mulieres*] Azoara iii. viii. ix. xxxiii.

[4] *In circumcisione*] Vide & Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

[5] *Aliisque rebus per se mediis*] Ut lotionibus, Azoara ix. Vide & Euthymium.

[6] *Vetitum sue vesci*] Azoara ii. xxvi.

vesci, [1] bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus est ad animi & corporis bona cum modo sumptum. At ante quidem legem perfectissimam, qualis est Christi, rudimenta quasi puerilia præcessisse non mirum est: post eam vero publicatam, redire ad figuras præposterum. Neque ulla potest causa adferri, cur post Christianam Religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

§ IX. *Solutio ejus quod objiciunt Mahumetistæ de Dei Filio.*

Offendi se ajunt Mahumetistæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur; quasi filii vox in Deo non possit diviniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo adscribit non minus indigna, quam si uxorem habere diceretur: puta manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum: [3] gestari in sella, & his similia. Nos vero cum Jesum Dei filium dicimus, hoc significamus, quod ipse [4] cum eum Verbum Dei dicit:

[1] *Bibere vinum*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicas scripserunt

[2] *Manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetistas cap. i. & cap. xiv. & apud Cantacuzenum, Oratione in Mahumetem ii. § 18. & oratione iv. non longe a principio.

[3] *Gestari in sella*] Ibidem.

[4] *Cum eum Verbum Dei dicit*] Vide supra.

[1] verbum enim ex mente, suo quodam modo, gignitur: adde jam, quod ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente, natus est, quod in cœlum evectus Dei potestate; quæ & ipsa Mahumeti confessa ostendunt [2] Jesum, singulari quodam jure, Dei filium appellari posse, & debere.

§ X. *Absurda plurima in libris Mahumeticis.*

At contra in scriptis Mahumeticis [3] quam multa sint a veritate historiæ aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis est fabula [4] de pulchra muliere; quæ ab Angelis vino captis solenne didicerit carmen, quo in cœlum adscendi & ex eo descendi solet: quæ cum adscendisset in multam cœli altitudinem, deprehensam a Deo, ibique fix-

1 *Verbum enim ex mente suo quodam modo gignitur*] Vide Platonem in Convivio, & Abarbanelem in Dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta Disputatione, ubi ait ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νοούμενος, & cætera: Cardinalem Cusanum lib. i. cap. 13. & sequentibus, contra Mahumetistas: Richardum cap. 9. & 15.

2 *Jesum singulari quodam jure Dei filium appellari posse & debere*] Luc. i. 35. Johan. x. 36. Actor. iii. 13, 14, 15. xiii. 33. Hebr. i. 5. v. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Jesus inducitur Deum suum Patrem appellans.

3 *Quam multa sint a veritate historiæ aliena*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo Sol quiesceret, Azoara xxviii. de Solomone, Azoara xxxvii.

4 *De pulchra muliere*] In libro Doctrinæ Mahumetis est hæc fabula, sumpta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum Oratione ii. in Mahumetem, c. 15.

am, atque eam esse stellam Veneris. Talis illa [1] de mure in nave Noe nato, ex elephanti stercore: [2] contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime [3] de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum & inferos spatio sit stabulaturus, [4] & de epulis in vita altera excernendis per sudorem, [5] deque mulierum gregibus cuique assignandis, ad concubitus voluptates: quæ profecto talia sunt omnia, ut oporteat culpa sua esse in stuporem datos, qui istis fidem habent, præsertim cum Euangelii lux ipsos circumfulgeat.

§ XI. *Peroratio ad Christianos, qui ex occasione antedictorum officii sui admonentur.*

Hac ultima disputatione absoluta, sequitur peroratio, non jam ad extraneos, sed ad omnis generis ac nominis Christianos: summatim monstrans eorum usum, quæ dicta sunt hactenus, ut & quæ recta sunt fiant, & quæ prava vitentur. Primum [6] ut puras ma-

[1] *De mure in nave Noë nato ex stercore elephantis*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

[2] *Contra autem fele ex leonis habitu*] Ibidem.

[3] *De morte in arietem commutanda*] In fine dicti libri doctrinae Mahumetis.

[4] *Et de epulis in vita altera excernendis per sudorem*] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

[5] *De mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptatem*] Vide quae supra adducta ad librum secundum.

[6] *Ut puras manus elevent ad Deum illum*] 1 Tim. ii. Jac. iv. 8. Tertullianus Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani ma-*

nus elevent ad Deum illum, [1] qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo, [2] cum certa fiducia eum curam nostri gerere: [3] cum, nisi ejus permissu, ne passer quidem cadat; [4] ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus, & in animum, æquale jus est. [5] Confidant non Deo tantum Patri, sed & [6] Jesu: [7] quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet: [8] quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam compo-

nibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum.

1 *Qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo*] Coloss. i. 16. Hebr. xi. 3. Actor. iv. 24. 2 Macch. vii. 28.

2 *Cum certa fiducia eum curam nostri gerere*] 1 Petr. iii. ii. v. 7.

3 *Cum nisi ejus permissu ne passer quidem cadat*] Matth. x. 29.

4 *Ac ne eos timeant qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus & in animum æquale jus est*] Matth. x. 28. Lucæ xii. 4.

5 *Confidant non Deo tantum Patri, sed & Jesu*] Joh. xiv. 2. Hebr. iv. 15, 16. Eph. iii. 12. & 17.

6 *Jesu*] Adde: filio ejus unigenito, quem Mediatorem inter se & nos esse voluit, cui potestatem omnem in cœlo & terra tribuit. *Clericus.*

7 *Quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet*] Actor. iv. 12.

8 *Quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt*] Joh. viii. 41. & sequentibus: Matth. vii. 21. Joh. xv. 14. 1 Joh. ii. 3, 4.

nunt. Monentur deinde [1] sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicite custodire: atque eam ob rem etiam [2] sæpe legere sacra scripta, quibus nemo possit decipi, nisi qui prius se ipse deceperit. [3] Nam & fideliores fuisse eorum Scriptores & afflatus divini pleniores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: [4] sed adferendum animum paratum obsequio: id si fiat, [5] nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri a nobis debent: [6] atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum, [7] qui futuræ felicitatis arrhabo est datus. Absterrentur præterea ab

1 *Sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum sollicite custodire*] Matth. xiii. 44, 45. 1 Cor. iv. 7. 1 Tim. vi. 20. 2 Tim. i. 14.

2 *Sæpe legere sacra scripta*] Coloss. iv. 16. 1 Thess. v. 27. Apoc. i. 3.

3 *Nam & fideliores fuisse eorum Scriptores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent*] Tertullianus de hæreticis sic loquitur in Præscriptione: *Solent dicere, non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia, qua rursus convertunt: omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit.* Vide & quæ sequuntur ibidem longe utilissima.

4 *Sed adferendum animum paratum obsequio*] Johan. vii. 17. v. 44. Matth. xi. 25. Philipp. iii. 15. 2 Petri iii. 16. Oseæ xiv. 10.

5 *Nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri a nobis debent*] 2 Tim. iii. 15, 16. Johan xx. 31. 1 Petr. i. 23.

6 *Atque eo modo ali in nobis & excitari illum spiritum*] 2 Tim. vi. 1 Thess. v. 19.

7 *Qui futuræ felicitatis arrhabo est datus*] Ephes. i. 14. 2 Cor. i. 22. v. 5.

imitatione Paganorum: [1] primum in cultu falsorum Deorum, [2] qui nihil sunt, nisi vana nomina, [3] quibus mali Dæmones utuntur, [4] ut nos a veri Dei cultu avertant: [5] quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul & Christi sacrificium nobis prosit: [6] secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem, quam a cupiditate dictatam; [7] unde Christianos longissime abesse oporteat, [8] qui non tantum Paganis præstare multum debeant, [9] sed & Judæorum legisperitis & Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad cœleste regnum perveniatur. [10] Nullo nunc

[1] *Primum in cultu falsorum Deorum*] 1 Cor. viii. 5, 6.

[2] *Qui nihil sunt nisi vana nomina*] Ibidem v. 4. x. 19.

[3] *Quibus mali Dæmones utuntur*] 1 Cor. x. 20. Apoc. ix. 2.

[4] *Ut nos a veri Dei cultu avertant*] Matth. xiii. 19. Eph. ii. 2. Apoc. ix. 9. 2 Thess. ii 9.

[5] *Quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul & Christi sacrificium nobis prosit*] 1 Cor. x. 20.

[6] *Secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem, quam a cupiditate dictatam*] Eph. ii. 3 Tit. ii. 14.

[7] *Unde Christianos longissime abesse oporteat*] 2 Corinth. vi. 15.

[8] *Qui non tantum Paganis præstare multum debeant*] Matth. v. 47. vi. 7, 32.

[9] *Sed & Judæorum legisperitis & Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad cœleste regnum perveniatur*] Matth. v. 20. xxiii. 23. Rom. iii. 20. Galat. ii. 16.

[10] *Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis*] 1 Cor. vii. 19. Galat. v. 6. vi. 15. Philipp. iii. 3. Ephes. ii. 11. Coloss. ii. 11. Rom. ii. 29.

in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis, [1] observationem mandatorum Dei, [2] novum opificium, [3] fiduciam in diligendo efficacem, [4] unde agnoscantur veri Israelitæ, [5] mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores. [6] Ciborum discrimina, [7] sabbata, [8] dies festos, [9] umbras esse rerum, quæ in Christo & Christianis exsistant. Ex occasione Mahumetismi hæc adferuntur monita, [10] prædictum a Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui a Deo se missos mentirentur; [11] sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud, [12] quam illud Christi, tantis testimoniis proba-

1 *Observationem mandatorum Dei*] 1 Cor. vii. 19.

2 *Novum opificium*] Galat. vi. 15.

3 *Fiduciam in diligendo efficacem*] Galat. v. 6.

4 *Unde agnoscantur veri Israëlitæ*] Rom. ix. 6. 1 Cor. x. 18. Gal. vi. 16. Joh. i. 47.

5 *Mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores*] Rom. ii. 28. Philo de Allegoriis: Τȣ ἐξομολογȣμενȣ ὁ Ιȣδας συμβολον. *Judas symbolum ejus qui Deum profitetur.*

6 *Ciborum discrimina*] Actor. x. 13, 14, 15. xv. 19, 20. 1 Cor. x. 25. Col. ii. 16, 21.

7 *Sabbata*] Coloss. dicto loco.

8 *Dies festos*] Ibidem. Rom. xiv. 5.

9 *Umbras esse rerum quæ in Christo & Christianis existant*] Col ii. 17. Hebr. x. 1.

10 *Prædictum a Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui se a Deo missos mentirentur*] Joh. v. 43. 2 Thess. ii. 9. Matth. vii. 15. xxiv. 11. Marci xiii. 22. 1 Joh. iv. 1.

11 *Sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud*] Gal. i. 8.

12 *Quam illud Christi tantis testimoniis probatum*] 1 Joh. v. 7, 8. Hebr. ii. 9. xii. 1. Johan. i. 7. v. 32, 37, 39, 46. Luc. xxiv. 27. Actor. ii. 22, 23. x. 43.

tum. Quippe [1] olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum, [2] rerum omnium Dominum, [3] splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem, [4] per quem condita sunt, quæ fuerunt, aut erunt, [5] qui suo imperio agit ac fert omnia, [6] & expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus, [7] dignitatem supra Angelos consecutus est: [8] quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius. Revocatur etiam, eadem occasione, ipsis in memoriam [9] arma Christi militibus assignata, non esse qualibus Mahumetes nititur, sed Spiritus propria, apta

[1] *Olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum*] Hebr. i. 2.

[2] *Rerum omnium Dominum*] 1 Corinth. xv. 27. Hebr. ii. 5.

[3] *Splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem*] Hebr. i. 3.

[4] *Per quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt*] Ibidem. Coloss. i. 16.

[5] *Qui suo imperio agit ac fert omnia*] Heb. i. 3. Apoc. i. 5.

[6] *Et expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus*] Hebr. i. 3. ix. 12. Matth. xx. 28. 1 Joh. ii. 2. iv. 10. Matt. xxvi. 64. Marci xvi. 19. Act. ii. 33, 34. vii. 55, 56. Rom. viii. 34. Ephes. i. 20. Coloss. iii. 1. Hebr. viii 1. x. 12. xii. 5.

[7] *Dignitatem supra Angelos consecutus est*] 1 Petr. iii. 22. Hebr. i. 13. Eph. i. 21.

[8] *Quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius*] Hebr. ii. 3, 4, 5, 6, 7, 8. iii. 3, 4, 5, 6.

[9] *Arma Christi militibus assignata*] Rom. xiii. 12. 2 Cor. vi. 7. x. 4. Ephes. vi. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

expugnandis munitionibus, quæ se adversus Dei cognitionem erigunt: pro scuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica, justitiam sive rectitudinem vitæ; [1] pro galea, quæ quod infirmissimum est tegat, spem æternæ salutis, [2] pro ense vero tradita divinitus verba, penitissimas animi partes penetrantia. Sequitur post haec exhortatio [3] ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam serio commendavit: [4] non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum: [5] omnes Christianos in idem nomen baptizatos: [6] quare non debere inter ipsos sectas esse & scissuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, suggeruntur dicta illa Apostolica, [7] sapiendum temperanter, [8] pro modo cognitionis, quam cuique

[1] *Pro galea*] Vide præter dictum ad Ephesios locum, 1 Thess v. 8.

[2] *Pro ense vero*] Vide præter dictum locum, Eph. vi. 17. Hebr. iv. 12. Apoc. i. 16.

[3] *Ad mutuam concordiam, quam Christus abiens suis tam serio commendavit*] Joh. xiv. 27. xiii. 34, 35. xv. 12, 17. xvii. 20. & sequentibus: xx. 19, 26. 1 Johan. iii. 23 Adde Ephes. iii. 14. & sequentibus: vi. 16. Hebr. xiii. 20. Matth. v. 9.

[4] *Non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum*] Matth. xxiii. 8. Jacob. iii. 1.

[5] *Omnes Christianos in idem nomen baptizatos*] Rom. vi. 3, 4. 1 Cor. i. 13, 15. Galat. iii. 27. Ephes. iv. 5. Coloss. ii 12.

[6] *Quare non debere inter ipsos sectas esse & scissuras*] 1 Cor. i. 10 xi. 18. xii. 25.

[7] *Sapiendum temperanter*] Rom. xii. 3. 16. 1 Cor. iv. 6.

[8] *Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est*]

Deus admensus est: [1] si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem, [2] ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant: [3] si qui intelligentia præstent cæteris, par esse, ut & studio erga cæteros excellant: [4] hos vero, qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos donec & ipsis Deus veritatem latentem aperiat: [5] interim, de quibus constat, retinenda, & opere implenda. [6] Nunc ex parte sciri: [7] venturum illud ævum, quo omnia certissime cognoscenda sint. Etiam hoc rogantur singuli, [8] ne inutile detineant talentum sibi concreditum: [9] sed omnem impendant

Dicto loco ad Romanos, & xii. 6. 2 Cor. x. 13. Ephes. iv. 7, 15, 16.

1 *Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem*] Rom. xiv. 1. xv. 2. 1 Cor. viii. 7.

2 *Ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant*] Rom. xiv. 1. 2 Cor. xii. 20. Gal. v. 20. Philipp. i. 16. ii. 3, 15. 1 Cor. xi. 16.

3 *Si qui intelligentia præstent cæteris, par esse ut & studio erga cæteros antecellant*] Rom. viii. 1, 2, 3, 9. xii. 8. xiii. 3, 14, 16. 1 Cor. xiii. 2. 2 Cor. vi. 6. viii. 7. 2 Petr. i. 5, 6.

4 *Hos vero qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos donec & ipsis Deus latentem veritatem aperiat*] Philip. iii. 15. Eph. iv. 2. 1 Cor. xiii. 4, 7. 1 Thess. iv. 14. 2 Cor. vi. 6. Galat. v. 22. Coloss. iv. 11. 2 Timoth. iv. 2. Luc. ix. 54, 55.

5 *Interim de quibus constat retinenda & opere implenda*] Philipp. iii. 16. Jacobi i. 22, 23, 24, 25.

6 *Nunc ex parte sciri*] 1 Cor. xiii. 9, 12.

7 *Venturum illud ævum, quo omnia certissime cognoscenda sint*] Ibidem. v. 10, 12. 1 Joh. iii. 2 Matth. v. 8.

8 *Ne inutile detineant talentum sibi concreditum*] Matth. xxv. 15. & sequentibus

9 *Sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant*] 1 Cor. ix. 19, 20, 21, 22.

operam, ut alios Christo acquirant: [1] quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutaresque sermones, [2] sed & emendatæ vitæ exemplum; ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Postremo loco reversa, unde exierat, ad lectores populares oratio obsecrat eos, [3] si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias: [4] si quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronae, [5] tum & loci ac temporis, quo opus hoc effusum verius, quam elaboratum est.

[1] *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutaresque sermones*] Gal. vi. 6. Ephes. iv 29. 2 Timoth. i. 13. Tit. ii 8.

[2] *Sed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate judicium fiat*] 1 Petr. iii. 1, 16. Eph. vi. 6. 2 Tim. ii. 24. 1 Petr. ii. 12. Ephes. iv 1 Philipp. i. 27.

[3] *Si quid hic boni est, de eo Deo agant gratias*] Jacob. i. 17. 2 Thess. i. 3. 1 Corinth. i. 4.

[4] *Si quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ*] Jac. iii. 2. Gal. vi. 1, 2.

[5] *Tum & loci*] Quod optimus & doctissimus vir Lupisteniensi carcere, cui in perpetuum damnatus erat, teneretur, quo loco & tempore profecto tot insignia opera summa eruditione, limatissimo judicio & ingenio singulari nunquam elaborare potuisset, sine incredibili constantia, animique tranquillitate & fide in Deum inconcussa; ob quæ bona in eum collata, in usum totius Christianitatis, Deo gratias agent quicumque animo veritatis studioso cum cetera ejus opera, tum etiam hoc legent. Quod ex animo quidem nos facimus. *Clericus.*

TYPOGRAPHUS LECTORI. S.

Quum de nova hac editione sic adornanda cogitarem, ut adnotationes ipsius textus verbis subjunctæ, uno intuitu conspici possent, ea præ primis difficultas sese obtulit, ut notæ longiores continuam textus seriem vel omnino interrumperent, vel saltem difficilem redderent. Cui cum alio modo obviam ire non possem, quædam ex allegatis Græcis longioribus (quæ & longe major Lectorum numerus utplurimum negligere solet) retenta tantum interpretatione Latina, ad calcem libri rejicere consultum duxi. Itaque ea, ne quid opusculo deficiat, hic exhibeo, simulque paginæ numerum, quæ interpretationem Latinam continet, adjicio.

LOCA PRÆTERMISSA.

Pag. 12. Strabo Lib. xvii. (folio 557. Edit. Is. Casauboni 1587.) Αλλ᾽ επειδη τη γη περικειται το ὑδωρ, ουκ εστι δ᾽ ενυδρον ζωον ὁ ανθρωπος, αλλα χερσαιον, και εναεριον, και πολλου κοινωνικον φωτος, εποιησεν εξοχας εν τη γη πολλας και εισοχας, ὡστ᾽ εν αἱς μεν απολαμβανεσθαι το συμπαν η και το πλειον ὑδωρ, αποκρυπτον την ὑπ᾽ αυτω γην. εν αἱς δ᾽ εξεχειν την γην αποκρυπτουσαν εφ᾽ ἑαυτη το ὑδωρ, πλην ὁσον χρησιμον τω ανθρωπειω γενει και τοις περι αυτο ζωοις και φυτοις.

Pag. 25. Josephus Lib. i. contra Appionem (fol. 1048 Editio II: Ittigii, Coloniæ 1691) Τοιγαρουν και κακως ακουοντες ὑπο των αστυγειτονων και των εισαφικνουμενων παντων, και προσπηλακιζομενοι πολλακις ὑπο των Περσικων βασιλεων και Σατραπων, ου δυνανται μεταπεισθηναι τη διανοια, αλλα γεγυμνασμενως περι τουτων και αικιαις και θανατοις δεινοτατοις μαλιστα παντων απαντωσι, μη αρνουμενοι τα πατρια.

Pag. 29. Eusebius Lib. i. præparationis Evangelicæ cap. x. Φοινικων θεολογια την των ὁλων αρχην ὑποτιθεται αερα ζοφωδη και πνευματωδη, η πνοην αερος ζοφωδους, και χαος θολερον, ερεβωδες. ταυτα δε ειναι απειρα και δια πολυν αιωνα μη εχειν περας. ὁτι δε, φασιν, ηρασθη το πνευμα των ἰδιων αρχων και εγενετο συγκρασις, ἡ πλοκη εκεινη εκληθη ποθος. αὑτη δε αρχη κτισεως ἁπαντων· αυτο δε ουκ εγινωσκε την αυτου κτισιν, και εκ της αυτου συμπλοκης του πνευματος εγενετο Μωτ. τουτο τινες φασιν ιλυν· οἱ δε ὑδατωδους μιξεως σηψιν, και εκ ταυτης εγενετο πασα σπορα κτισεως και γενεσις των ὁλων.

Page 32. Diodorus Siculus (Bibliotheca Hist. lib. i. fol. 7. Hanoviæ 1604.) Κατα γαρ την εξ αρχης των ὁλων συστασιν μιαν εχειν ιδεαν ουρανον τε και γην, μεμιγμενης αυτων της φυσεως· μετα δε ταυτα διασταντων των σωματων απ᾽ αλληλων, τον μεν κοσμον περιλαβειν ἁπασαν την ὁρωμενην εν αὑτω συνταξιν, τον δε αερα κινησεως τυχειν συνεχους. Και το μεν πυρωδες αυτου προς τους μετεωροτατους τοπους συνδραμειν. ανωφερους ουσης της τοιαυτης φυσεως δια την κουφοτητα· αφ᾽ ἡς αιτιας τον μεν ἡλιον και το

λοιπον πληθος των αςρων εναπολειφθηναι τη παση δινη. το δε ιλυωδες και θολερον μετα της των ὑγρων συγκρισεως επι τ' αυτο καταςηναι, δια το βαρος. ειλουμενον δ' εν ἑαυτῳ, και συςρεφομενον συνεχως, εκ μεν των ὑγρων την θαλασσαν, εκ δε των ςερεμνιωτερων ποιησαι την γην πηλωδη και παντελως ἁπαλην, ταυτην δε το μεν πρωτον του περι τον ἡλιον πυρος, καταλαμψαντος πηξιν λαβειν, επειτα δια την θερμασιαν αναζυμουμενης της επιφανειας, συνοιδησαι τινα των ὑγρων κατα πολλους τοπους, και γενεσθαι περι αυτα σηπεδονας ὑμεσι λεπτοις περιεχομενας. ὁπερ εςιν εν τοις ἑλεσι και τοις λιμναζουσι των τοπων ετι, και νυν ὁρασθαι γινομενον· επειδαν της χωρας κατεψυγμενης αφνω διαπυρος ὁ αηρ γενηται, μη λαβων την μεταβολην εκ του κατ' ολιγον, ζωογονουμενων δε των ὑγρων δια της θερμασιας τον ειρημενον τροπον, τας μεν νυκτας λαμβανειν αυτικα την τροφην εκ της πιπτουσης απο του περιεχοντος ὁμιχλης, τας δ' ἡμερας ὑπο του καυματος ςερευσθαι. το δ' εσχατον των κυοφορουμενων την τελειαν αυξησιν λαβοντων, και των ὑμενων διακαυθεντων τε και περιῤῥαγεντων, αναφυηναι και φανηναι παντοδαπους τυπους ζωων· τουτων δε τα μεν πλειςης θερμασιας κεκοινωνηκοτα προς τους μετεωρους τοπους απελθειν, γενομενα πτηνα. τα δε γεωδους αν δεχομενα συγκρισεως εν τη των ἑρπετων και των αλλων των επιγειων ταξει καταριθμηθηναι. τα δε φυσεως ὑγρας μαλιςα μετειληφοτα προς τον ὁμογενη τοπον συνδραμειν ονομασθεντα πλωτα. την δε γην αει μαλλον ςερουμενην ὑπο τε του περι τον ἡλιον πυρος και των πνευματων, το τελευταιον μηκετι δυνασθαι μηδεν των μειζονων ζωογονειν. αλλ' εκ της προς αλληλα μιξεως ἑκαςα γεννασθαι των εμψυχων. εοικε δε περι της των ὁλων φυσεως ουδ' Ευριπιδης διαφωνειν τοις προειρημενοις, μαθητης ων Αναξαγορου του φυσικου. εν γαρ τη Μελανιππη τιθησιν οὑτως.

Ὡς ουρανος τε γαια τ' ην μορφη μια.

Επει δ' εχωρισθησαν αλληλων διχα,

Τικτουσι παντα καξεδωκαν εις φαος,

Δενδρη, πετεινα, θηρας, οὑς θ' ἁλμη τρεφει,

Γενος τε θνητων.

Και περι μεν της πρωτης των ὁλων γενεσεως τοιαυτα παρειληφαμεν. του δε εξ αρχης ζωογονειν την γην ει και παραδοξον ειναι τισι φαινεται την τοτε ενεργειαν, φασι και τα μεχρι νυν γινο-

μενα μαρτυρειν ἑαυτοις. κατα γαρ την Θηβαιδα της Αιγυπτου, καθ' ὡς αν καιρους πλεοναση την αναβασιν ὁ Νειλος και της μεν γης δια τουτο καθυγρου γινομενης, της δε περι τον ἡλιον θερμασιας αφνω προσπεσουσης, και δια τουτο κατα πολλους τοπους της επιφανειας σηψεως γινομενης, πληθος μυων εκ γης αναριθμητον γεννασθαι. ὑπο τ' ουν της γης σκληρας γεγενημενης και του περιεχοντος αερος ουκετι διατηρουντος την εξ αρχης ευταξιαν και ευκρασιαν φυεσθαι ζωα, φανερον ειναι λεγουσι, διοτι κατα την εξ αρχης των ὁλων γενεσιν εκ της γης συνεβαινε ζωογονεισθαι παντοιας φυσεις εμψυχων.

Pag. 34. Hesiodus in Theogonia, v. 116. seqq.

Ἡτοι μεν πρωτιστα χαος γενετ' αυταρ επειτα
Γαι' ευρυστερνος, παντων ἑδος ασφαλες αιει
Αθανατων, οἱ εχουσι καρη νιφοεντος Ολυμπου,
Ταρταρα τ' ηεροεντα μυχῳ χθονος ευρυοδειης.
Ηδ' ερος ὁς καλλιστος εν αθανατοισι θεοισι,
Λυσιμελης, παντων τε θεων, παντων τ' ανθρωπων
Δαμναται εν στηθεσσι νοον και επιφρονα βουλην.
Εκ χαεος δ' Ερεβος τε μελαινα τε Νυξ εγενοντο.
Νυκτος δ' αυτ' Αιθηρ τε και ἡμερα εξεγενοντο,
Οὑς τεκε κυσσαμενη, Ερεβει φιλοτητι μιγεισα.

Pag. 35. Aristophanes in Avibus (conservatus a Luciano in Philopatride, Tom. ii. Opp. p. 999. Editio Salmuriensis 1619.)

Χαος ην και νυξ Ερεβος τε μελας πρωτον και Ταρταρος ευρυς
Γη δ' ου αηρ, ουδ' ουρανος ην. Ερεβους δ' εν απειρασι κολποις.
Τικτει πρωτιστον ὑπηνεμιον Νυξ ἡ μελανοπτερος ωον.
Εξ ου περιτελλομεναις ὡραις εβλαστεν Ερως ὁ ποθεινος.
Στιλβων νωτον πτερυγοιν χρυσαιν, εικως ανεμωδεσι δινais.
Οὑτος δε χαει πτεροεντι μιχθεις νυχιῳ, κατα Ταρταρον ευρυν,
Ενεοττευσεν γενος ἡμετερον, και πρωτον ανηγαγεν εις φως·
Προτερον δ' ουκ ην γενος αθανατων πριν Ερως συνεμιξεν ἁπαντα.
Ξυμμιγνυμενων δ' ἑτερων ἑτεροις γενετ' ουρανος ωκεανος τε.
Και γη, παντων τε θεων μακαρων γενος αφθιτον.

Pag. 39. Justin. Martyr (fol. 16. Edit. Coloniæ, 1616.)

Φθεγξομαι οἱς θεμις εστι, θυρας γ' επιθεσθε βεβηλοις

Ιασιν ὁμου. συ δ' ακουε φαεσφορου εκγονε μηνης
Μουσαι' εξερεω γαρ αληθεα· μηδε σε τα πριν
Εν στηθεσσι φανεντα φιλης αιωνος αμερσῃ.
Εις δε λογον θειον βλεψας τουτῳ προσεδρευε
Ιθυνων κραδιης νοερον κυτος, ευ δ' επιβαινε
Ατραπιτου· μουνον δ' εσορα κοσμοιο ανακτα,
Εἱς εστ' αυτοτελης· ἑνος εκγονα παντα τετυκται.
Εν δ' αυτοις αυτὸς περινισσεται· ουδε τις αυτον
Εισοραα θνητων· αυτος δε γε παντας ὁραται.

Pag. 41. Aratus, Phœnomenon initio, v. i. seqq.

Εκ Διος αρχωμεσθα· τον ουδεποτ' ανδρες εωμεν
Αῤῥητον· μεσται δε Διος πασαι μεν αγυιαι
Πασαι δ' ανθρωπων αγοραι· μεστη δε θαλασσα,
Και λιμενες. παντη δε Διος κεχρημεθα παντος.
Του γαρ και γενος εσμεν· ὁδ' ηπιος ανθρωποισι
Δεξια σημαινει, λαους δ' επι εργον εγειρει,
Μιμνησκων βιοτοιο. λεγει δ' ὁτε βωλος αριστη
Βουσι τε και μακελησι· λεγει δ' ὁτε δεξιος ὡρα
Και φυτα ὑγρωσαι και σπερματα παντα βαλεσθαι.
Αυτος γαρ τα γε σηματ' εν ουρανῳ εστηριξεν,
Αστρα διακρινας. εσκεψατο δ' εις ενιαυτον
Αστερας, οἱ κε μαλιστα τετυγμενα σημαινοιεν
Ανδρασιν ὡραων, ὁφρ' εμπεδα παντα φυωνται.
Τῳ μιν αει πρωτον τε και ὑστατον ἱλασκονται·
Χαιρε πατερ, μεγα θαυμα, μεγ' ανθρωποισιν ονειαρ.

Pag. 43. Maximus Tyrius, Dissert. i. (p. 3. Editio Heynsii L. Bat. 1607.) Εν τοσουτῳ δη πολεμῳ και στασει και διαφωνιᾳ, ἑνα ιδοις αν εν πασῃ γη ομοφωνον νομον και λογον, ὁτι θεος εἱς παντων βασιλευς και πατηρ, και θεοι πολλοι, θεου παιδες, συναρχοντες θεω. ταυτα ὁ Ἑλλην λεγει, και ὁ βαρβαρος λεγει, και ὁ ηπειρωτης και ὁ θαλαττιος, και ὁ σοφος και ὁ ασοφος.

Pag. 45. Strabo Lib. xv. fol 492. Το παλαιον παντ' ην αλφιτων και αλευρων πληρη, καθαπερ και νυν κονεως· και κρηναι δ' ἐῤῥεον αἱ μεν ὑδατος, γαλακτος δ' αλλαι, και ὁμοιως, αἱ μεν μελιτος, αἱ δ' οινου, τινες δ' ελαιου· ὑπο πλησμονης δ' οἱ ανθρωποι

και τρυφης εις ὑβριν εξεπεσον. Ζευς δε μισησας την καταστασιν, ηφανιστε παντα, και δια πονου τον βιον απεδειξε.

Pag. 50 Josephus contra Appionem Lib. i. p. 1044. *Οὑτος τοινυν ὁ Βηρωσσος ταις αρχαιοταταις επακολουθων αναγραφαις, περι τε του γενομενου κατακλυσμου και της εν αυτω φθορας των ανθρωπων, καθαπερ Μωυσης ὁυτως ιστορηκεν, και περι της λαρνακος, εν ᾗ Νωχος ὁ του γενους ἡμων αρχηγος διεσωθη, προσενεχθεισης αυτης ταις ακρωρειαις των Αρμενιων ορων.*

Pag. 50. Eusebius Lib. Praeparationis cap. 12 *Μεθ' ὁν αλλοι τε ηρξαν, και Σεισιθρος, ὡ δη Κρονος προσημαινει μεν εσεσθαι πληθος ομβρων Δεσιου πεμπτη επι δεκα, κελευει δε παν ὁ, τι γραμματων ην εχομενον εν Ἡλιου πολει τῃ εν Σιππαροισιν αποκρυψαι. Σεισιθρος δε ταυτα επιτελεα ποιησας ευθεως επ' Αρμενιης ανεπλεε, και παραυτικα μεν κατελαμβανε τα εκ θεου. Τριτῃ δε ἡμερῃ επειτε ὡν εκοπασε, μετιει των ορνιθων, πειρην ποιουμενος, ει κου γην ιδοιεν του ὑδατος εκδυσαν. αἱ δε, εκδεχομενου αφεας πελαγεος αχανεος, απορευσαι ὁπη καθορμισονται, παρα τον Σεισιθρον οπισω κομιζονται, και επ' αυτῃσιν ἑτεραι. ὡς δε τῃσι τριτῃσιν ενετυχεε (απικεατο γαρ δη πηλου καταπλεοι τους ταρσους) Θεοι μιν εξ ανθρωπων αφανιζουσι· το δε πλοιον εν Αρμενιῃ περιαπτα, ξυλων αλεξιφαρμακα τοισιν ἐπιχωριοισι παρειχετο.*

Pag. 51. Cyrillus adversus Julianum Lib. i. *Ωτιαρτου δε τελευτησαντος, τον ὑιον αυτου Ξισουθρον βασιλευσαι Σαρους δεκασκτω. επι τουτου τον μεγαν φασι γενεσθαι κατακλυσμον. ειτα σωθηναι λεγει τον Ξισουθρον, προαπαγγειλαντος αυτῳ του Κρονου το εσομενον· και ὁτι προσηκει ναυπηγησεσθαι λαρνακα. και ὁμου πτηνοις, ἑρπετοις τε και κτηνεσι πλειν εν αυτῃ.*

Pag. 52. Lucianus de Dea Syria (p. 882. Tom. ii. Opp.) *Οἱ μεν ουν πολλοι Δευκαλιωνα τον Σκυθεα το ἱερον εισασθαι λεγουσι· τουτον Δευκαλιωνα, επι του το πολλον ὑδωρ εγενετο· Δευκαλιωνος δε περι, λογον ἐν Ἑλλησι ηκουσα, τον Ἑλληνες επ' αυτω λεγουσι· ὁ δε μυθος ὡδε εχει. ηδε ἡ γενεη, οἱ νυν ανθρωποι, ου πρωτοι εγενοντο, αλλ' εκεινη μεν ἡ γενεη παντες ωλοντο· ὁυτοι δε γενεος του δευτερου εισι, το αυτις εκ Δευκαλιωνος εις πληθυν απικετο. εκεινων δε περι των ανθρωπων ταδε μυθεονται. ὑβρισαι καρτα εοντες, αθεμιστα εργα επρασσον, ουτε γαρ ὁρκια εφυλασσον, ουτε ξει-*

γους εδεχοντο, ουτε ικετεων ηνειχοντο, ανθ' ὧν σφισι ἡ μεγαλη συμφορη απικετο. αυτικα ἡ γη πολλον ὑδωρ εκδιδοι, και ομβροι μεγαλοι εγενοντο, και οἱ ποταμοι κατεβησαν μεζονες και ἡ θαλασσα επι πολλον ανεβη, ες ὁ παντα ὑδωρ εγενοντο και παντες ωλοντο· Δευκαλιων δε μουνος ανθρωπων ελειπετο ες γενεην δευτερην, ευβουλιης τε και της ευσεβειας εινεκα. ἡ δε οἱ σωτηριη ἡδε εγινετο. λαρνακα μεγαλην, την αυτος εχε, ες ταυτην εσβιβασας παιδας τε, και γυναικας ἑαυτου, εσεβη· εσβαινοντι δε οἱ απικοντο συες, και ἱπποι, και λεοντων γενεα, και οφιες, και αλλα, ὁκοσα εν γη νεμονται, παντα ες ζευγεα. ὁ δε παντα εδεκετο. και μιν ουκ εσινοντο· αλλα σφισι μεγαλη διοθεν φιλιη εγενετο. και εν μιῃ λαρνακι παντες επλευσαν, ες τε το ὑδωρ επεκρατεε. τα μεν Δευκαλιωνος περι Ἑλληνες ἱστορεουσι. τα δε απο τουτου, λεγεται λογος ὑπο των εν τῃ ἱρῃ πολει μεγαλως αξιος θαυμασαι, ὁτι εν τῃ σφετερῃ χωρῃ χασμα μεγα εγενετο, και το συμπαν ὑδωρ κατεδεξατο. Δευκαλιων δε, επει ταδε εγενετο, βωμους τε εθετο, και νηον επι τῳ χασματι Ἡρης ἁγιον εστησατο. εγω δε και το χασμα ειδον, και εστι ὑπο τῳ νηῳ καρτα μικρον. ει μεν ων παλαι και μεγα εον, νυν τοιονδε εγενετο, ουκ οιδα. το δε εγω ειδον μικρον εστι σημα δε τον ἱστοριης τοδε πρησσουσι. δις ἑκαστου ετεος εκ θαλασσης ὑδωρ ες τον νηον απικνεεται. φερουσι δε ουχ ἱρεες μουνον, αλλα πασα Συριη και Αραβιη, και περηθεν του Ευφρητεω πολλοι ανθρωποι ες θαλασσαν ερχονται, και παντες ὑδωρ φερουσι. το, πρωτα μεν εν τῳ νηῳ εκχεουσι, μετα δε, ες το χασμα κατερχεται, και δεκεται το χασμα μικρον εον ὑδατος χρημα πολλον. τα δε ποιεοντες Δευκαλιωνα εν τῳ ἱρῳ τονδε νομον θεσθαι λεγουσι, συμφορης τε και ευεργεσιης μνημα εμμεναι. ὁ μεν ων αρχαιος αυτοις λογος αμφι του ἱρου, τοιος δε εστι.

Pag. 59. Strabo Lib. xvi fol. 526. Του δ' εμπυρον την χωραν ειναι τα αλλα τεκμηρια φερουσι πολλα, και γαρ πετρας τινας επικεκαυμενας δεικνυουσι τραχειας περι Μασαδα, και συραγγας πολλαχου, και γην τεφρωδη, σταγονας τε πιττης εκ λισσαδων λειβομενας, και δυσωδεις πορρωθεν ποταμους ζεοντας, κατοικιας δε ανατετραμμενας σποραδην. ὡστε πιστευειν τοις θρυλλουμενοις ὑπο των εγχωριων, ὡς αρα ωκουντο ποτε τρισκαιδεκα πολεις ενταυθα. ὧν της μητροπολεως Σοδομων σωζοιτο κυκλος εξηκοντα που σταδιων· ὑπο σεισμων τε και αναφυσηματων πυρος και θερμων

ὑδατων ασφαλτωδων τε και θειωδων ἡ λιμνη προπετοι και πετραι πυριληστοι γενοιντο. αἱ τε πολεις αἱ μεν κατεποθειεν, ἁς δ' εκλειποιεν οἱ δυναμενοι φυγειν.

Pag. 60. Herodotus Euterpe cap. 104. Μουνοι παντων Κολχοι και Αιγυπτιοι και Αιθιοπες περιταμνονται απ' αρχης τα αιδοια. Φοινικες δε και Συριοι οἱ εν τῃ Παλαιστινῃ και ὁυτοι ὁμολογουσι παρ' Αιγυπτιων μεμαθηκεναι. Συριοι δε οἱ περι Θερμωδοντα και Παρθενιον ποταμον, και Μακρωνες τουτοισιν αστυγειτονες οντες απο Κολχων φασι νεωστι μεμαθηκεναι. ὁυτοι γαρ εισιν οἱ περιταμνομενοι ανθρωπων μουνοι. και ὁυτοι Αιγυπτιοισι φαινονται ποιεοντες κατα ταυτα. αυτων δε Αιγυπτιων και Αιθιοπων ουκ εχω ειπειν ; ὁποτεροι παρα των ἑτερων εξεμαθον.

Pag. 62. Eusebius Præp. Evang. c. ii. p. 293. Ουκ οιδ' ὁπως δυνησονται σωσαι το των μεν εν Ιουδαια σχεδον παντων τοιονδε ειναι τον σχηματισμον επι της γενεσεως, ῾ως οκταημερον αυτους λαβειν περιτομην ακρωτηριαζομενους και ἑλκουμενους, και φλεγμονῃ περιπετομενους και τραυμασι, και ἁμα τῃ εις τον βιον εισοδῳ, ιατρων δεομενους· των δε εν Ισμαηλιταις τοις κατα την Αραβιαν τοιονδε, ῾ως παντας περιτεμνεσθαι τρισκαιδεκαετεις· τουτο γαρ ἱστορηται περι αυτων.

Pag. 62. Josephus, Lib. i. c. 16. Κλεοδημος φησιν ὁ προφητης, ὁ και Μαλχας, ὁ ἱστορων τα περι Ιουδαιων καθως και ὁ Μωυσης ἱστορησεν ὁ νομοθετης αυτων, ὁτι εκ Χετουρας Αβρααμῳ εγενοντο παιδες ικανοι, λεγει δε αυτων και τα ονοματα ονομαζων τρεις, Αφερ, Ασουρ, Αφρα. και απο Ασουρ την Ασσυριαν κεκλησθαι· απο δε των δυο, Αφρα τε και Αφερ, πολιν τε Αφραν και την χωραν Αφρικαν ονομασθηναι· τουτους δε ῾Ηρακλει συστρατευσαι επι Λιβυην και Ανταιον· γημαντα δε την Αφρα θυγατερα ῾Ηρακλεα, γεννησαι ὑιον εξ αυτης Διδωρον· τουτου δε γενεσθαι Σοφωνα, αφ' ὁυ τους Βαρβαρους Σοφακας καλεισθαι.

Pag. 63. Josephus, Antiq. Hist. L. 1. c. 8. Αβραμης εβασιλευσε Δαμασκου επηλυς συν στρατῳ αφιγμενος εκ της γης ὑπερ Βαβυλωνος Χαλδαιων λεγομενης, μετ' ὁυ πολυν δε χρονον μεταναστας, και απο ταυτης της χωρας συν τῳ σφετερῳ λαῳ, εις την τοτε μεν Χαναναιαν λεγομενην, νυν δε Ιουδαιαν, μετῳκησε, και οἱ απ' εκεινου πληθυσαντες, περι ὡν εν ἑτερῳ λογῳ διεξειμι τα ἱστορουμενα· του δε Αβραμου ετι και νυν εν τῃ Δαμασκηνων το ονομα δοξαζεται, και κωμη απ' αυτου δεικνυται, Αβραμου οικησις λεγομενη.

Pag. 67. Strabo, Lib. xvi. p. 523. Συνεξηραν αυτῳ πολλοι τιμωντες το θειον· εφη γαρ εκεινος και εδιδασκεν, ὡς ουκ ορθως φρονουσιν ὁι Αιγυπτιοι θηριοις εικαζοντες και βοσκημασι το Θειον, ουδ᾽ ὁι Λιβυες ουκ ευ δε ουδε οι Ἑλληνες, ανθρωπομορφους τυπουντες· ειη γαρ ἓν τουτο μονον θεος το περιεχον ἡμας ἁπαντας και γην και θαλατταν, ὁ καλουμεν ουρανον και κοσμον και την των οντων φυσιν. τουτου τις ἀν εικονα πλαττειν θαῤῥησειε νουν εχων ὁμοιαν τινι των παρ ἡμιν; αλλ᾽ εαν δει πασαν ξοανοποιιαν τεμενος αφορισαντας και σηκον αξιολογον τιμαν ειδους χωρις.

Pag. 68. Eusebius, Lib. viii. cap. 8. Τα γαρ ἑξης Ιαμνης και Μαμβρης Αιγυπτιοι ἱερογραμματεις ανδρες ουδενος ἡττους μαγευσαι κριθεντες ειναι, επι Ιουδαιων εξελαυνομενων εξ Αιγυπτου· Μουσαιῳ γουν τῳ Ιουδαιων εξηγησαμενῳ, ανδρι γενομενῳ Θεῳ ευξασθαι δυνατωτατῳ ὁι παραστηναι, αξιωθεντες ὑπο του πληθους του των Αιγυπτιων, ὁυτοι ησαν. των τε συμφορων ἁς ὁ Μουσαιος επηγε τῃ Αιγυπτῳ τας νεανικωτατας αυτων επιλυεσθαι ωφθησαν δυνατοι.

Pag. 70. Lycophron, Cassandra v. 33. seqq.

Τριεσπερου λεοντος, ὁν ποτε γναθοις
Τριτωνος ημαλαψε καρχαρος κυων·
Εμπνους δε δαιτρος ἡπατων φλοιδουμενος
Τινθῳ λεβητος, αφλογοις επ᾽ εσχαραις
Σμηραγγας εσαλαξε κωδιας πεδῳ.

Pag. 82. Clemens Alex. Stromateon, Lib. v. p. 606.

Εσαι γαρ εσαι κεινος αιωνων χρονος,
Οταν πυρος γεμοντα θησαυρον σχασῃ
Χρυσωπος αιθηρ. ἡ δε βοσκηθεισα φλοξ
Ἁπαντα τἀπιγεια και μεταρσια
Φλεξει μανεισ᾽, επαν δ᾽ αρ᾽ εκλιπῃ το παν,
Φρουδος μεν εσαι κυματων ἁπας βυθος.
Γη δενδρεων ερημος, ουδ᾽ αηρ ὁτι
Πτερωτα φυλα βασασει πυρουμενος.

Pag. 103. Justini Opera p. 210. Αλλο το παντη αδυνατον, και αλλο το τινι αδυνατον. παντη μεν αδυνατον εσιν, ὡς τη διαμετρῳ το συμμετρον ειναι τῃ πλευρᾳ. τινι δε αδυνατον εσιν, ὡς τῃ φυσει το χωρις σπερματος ποιειν ζωον τινι τουτων των αδυνατων ὑποβαλλουσι την αναστασιν ὁι ταυτην απισουντες; αλλ᾽ ει μεν τῳ πρωτῳ, ψευδης εσιν ὁ λογος. ου γαρ κατα αναλυσιν συμμετρος γινεται ἡ διαμετρος τῃ πλευρᾳ

ὁι δε ανισταμενοι κατα ανακλισιν ανισανται. ει δε τῳ τεῳ, αλλα τῳ Θεῳ παντα δυνατα τα τισι αδυνατα.

Pag. 120. Thucydides Lib. i. p. 4. Ed. Æmilii Portii 1594.
῾Οι γαρ ῾Ελληνες τοπαλαι, και των βαρβαρων ὁιτε εν τῃ ηπειρῳ παραθαλασσιοι, και ὁσοι νησους ειχον, επειδαν ηρξαντο μαλλον περαιουσθαι ναυσιν επ᾽ αλληλους, ετραποντο προς ληστειαν, ηγουμενων ανδρων ου των αδυνατωτατων, κερδους του σφετερου ἀυτων ἑνεκα και τοις ασθενεσι τροφης. και προσπιπτοντες πολεσιν ατειχιστοις και κατα κωμας οικουμεναις, ἡρπαζον και το πλειστον του βιου εντευθεν εποιουντο, ουκ εχοντος πω αισχυνην τουτου του εργου, φεροντος δε τι και δοξης μαλλον. δηλουσι δε των τε ηπειρωτων τινες ετι και νυν, ὁις κοσμος καλως τουτο δραν, και ὁι παλαιοι των ποιητων, τας πυστεις των πλεοντων πανταχου ὁμοιως ερωτωντες, ει λησται εισιν, ῾ως ουτε ῾ων πυνθανονται απαξιουντων το εργον, ὁις τ᾽ επιμελες ειη ειδεναι ουκ ονειδιζοντων· ελῃζοντο δε και κατ᾽ ηπειρον αλληλους, και μεχρι τουδε πολλα της ῾Ελλαδος τῳ παλαιῳ τροπῳ νεμεταί, περι τε Λοκρους τους Οζολας και Αιτωλους και Ακαρνανας, και την ταυτῃ ηπειρον.

Pag. 123. Euripides Ione v. 436, et seqq.

——— νουθετητεος δε μοι
Φοιβος, τι πασχει, παρθενους βιᾳ γαμων,
Προδιδωσι παιδας ῾ου τεκνουμενος λαθρᾳ;
Θνησκοντας αμελει. μη συγ᾽, αλλ᾽ επει κρατεις.
Αρετας διωκε και γαρ ὁστις ων βροτων
Κακος πεφυκει, ζημιουσιν ὁι Θεοι.
Πως ὐν δικαιον, τους νομους ὑμας βροτοις
Γραψαντας, αυτους ανομιαν οφλισκανειν;
Ειδ᾽ ου γαρ εσαι, τῳ λογῳ δε χρησομαι,
Δικας βιαιων δωσετ᾽ ανθρωποις γαμων,
Συ και Ποσειδων, Ζευς θ᾽ ὁς ουρανου κρατει,
Ναους τινοντες αδικιας κενωσετε.

Pag 178. Josephus Antiq. Hist. Lib. viii. c. 6. Μετα δε ταυτα πολλῳ χρονῳ ὑστερον των εγχωριων τις Αδαδος ονομα πλειον ισχυσας, Δαμασκου τε και της αλλης Συριας εξω Φοινικης εβασιλευσε. πολεμον δ᾽ εξενεγκας προς Δαβιδην βασιλεα της Ιουδαιας, και πολλαις μαχαις κριθεις, ὑστατῃ τε παρα τον Ευφρατην εν ᾗ ἡττηται, αριστος εδοξεν ειναι βασιλεων ῥωμῃ τε και ανδρειᾳ. τελευτησαντος δ᾽ εκεινου, απογονοι επι δεκα γενεας εβασιλευον, εκαστου παρα του πατρος ἁμα τῃ

αρχη και το ονομα τουτο εκδεχομενου, ὥσπερ οἱ Πτολεμαιοι εν Αιγυπτῳ μεγιστον δε παντων δυνηθεις ὁ τριτος, αναμαχεσθαι βουλομενος την του προπατορος ἡτταν, στρατευσας επι Ιουδαιοις επορθησε την νυν Σαμαρειτιν καλουμενην.

Pag. 179. Josephus Antiq. Lib. 8. c. 2. Αβιβαλου τελευτησαντος, ὁ ὑιος αυτου Ειρωμος εβασιλευσεν. ὅυτος τα προς ανατολας μερη της πολεως προσεχωσεν, και μειζον το αστυ πεποιηκε, και του Ολυμπιου Διος το ἱερον καθ᾽ ἑαυτο ον εν νησῳ, χωσας τον μεταξυ τοπον, συνηψε τῃ πολει και χρυσοις αναθημασιν εκοσμησεν, αναβας δε εις τον Λιβανον ὑλοτομησεν προς την των ναων κατασκευην. τον δε τυραννουντα ʽΙεροσολυμων Σολομωνα πεμψαι φασι προς τον Ειρωμον αινιγματα και παρ᾽ αυτου λαβειν αξιων· τον δε μη δυνηθεντα λυσαι τα αινιγματα πολλα των χρηματων εις το επιζημιον αναλωσαι, ειτα δε Αβδημονον τινα Τυριον ανδρα τα προτεθεντα λυσαι, και αυτον αλλα προβαλειν, ἁ μη λυσαντα τον Σολομωνα, πολλα τῳ Ειρωμῳ προσαποτισαι χρηματα.

Ibid. Τελευτησαντος δ᾽ Αβιβαλου, διεδεξατο την βασιλειαν ὁ ὑιος αυτου Ειρωμος, βιωσας ετη τριακοντα τεσσαρα. ὁυτος εχωσε τον ευρυχωρόν τον τε χρυσουν κιονα τον εν τοις του Διος ανεθηκεν. επειτα ὑλην ξυλων απελθων εκοψεν, απο του λεγομενου ὀρους Λιβανου, κεδρινα ξυλα εις τας των ἱερων στεγας, καθελων τε τα αρχαια ἱερα, καινους ναους ῳκοδομησεν, τοτε του ʽΗρακλεους και της Ασταρτης τεμενος ανιερευσεν· πρωτου τε του ʽΗρακλεους εγερσιν εποιησατο εν τῳ Περιτιῳ μηνι, ειτα το της Ασταρτης, ὁποτε Τιτυοις επεστρατευσεν, μη αποδιδουσι τους φορους, ὁυς και ὑποταξας ἑαυτῳ παλιν ανεστρεψεν. επι τουτων δε τις ην Αβδημονος, παις νεωτερος, ὁς ενικα τα προβληματα, ἁ επετασσε Σολομων ὁ ʽΙεροσολυμων βασιλευς. ψηφιζεται δε ὁ χρονος απο τουτου του βασιλεως αχρι της Καρχηδονος κτισεως ὁυτως. τελευσαντος Ειρωμου διεδεξατο την βασιλειαν Βαλεαζορος ὁ ὑιος, ὁς βιωσας ετη τεσσαρακοντα τρια, εβασιλευσεν ετη ἑπτα. μετα τουτον Αβδαστρατος ὁ τουτου ὑιος βιωσας ετη εικοσι εννεα, εβασιλευσεν ετη εννεα· τουτον οἱ της τροφου αυτου ὑιοι τεσσαρες επιβουλευσαντες απωλεσαν· ὧν ὁ πρεσβυτερος εβασιλευσεν ετη δεκα δυο· μεθ᾽ ὁυς Ασταρτος ὁ Δελαιασταρτου, ὁς βιωσας ετη πεντηκοντα τεσσαρα, εβασιλευσεν ἑτη δωδεκα. μετα τουτον ὁ αδελφος αυτου Ασερυμος βιωσας ετη τεσσαρα και πεντηκοντα, εβασιλευσεν ετη εννεα. ὁυτος

απωλετο απο τȣ αδελφȣ Φελητος· ὁς λαϐων την βασιλειαν ηρξεν μηνας οκ̃τω, βιωσας ετη πεντηκοντα. τȣτον ανειλεν Ειθωϐαλος ὁ της Ασαρτης ἱερευς, ὁς βασιλευσας ετη τριακοντα δυο, εϐιωσεν ετη ἑξηκοντα οκ̃τω. τȣτον διεδεξατο Βαδιζωρος ὑιος, ὁς βιωσας ετη τεσσαρακοντα πεντε, εϐασιλευσεν ετη ἑξ. τȣτȣ διαδοχος γεγονε Ματγηνος ὁ ὑιος, ὁς βιωσας ετη εννεα. τουτȣ διαδοχος γεγονε Φυγμαλιων. βιωσας δε ετη πεντηκοντα ἑξ, εϐασιλευσεν ετη τεσσαρακοντα ἑπτα. εν δε τῳ επ' αυτȣ ἑϐδομῳ ετει ἡ αδελφη αυτȣ φυγȣσα εν τῃ Λιϐυῃ πολιν ῳκοδομησε Καρχηδονα.

Pag. 180. Josephus Lib ix. cap. 14. Και Ελȣλαιος ονομα εβασιλευσεν ετη τριακοντα ἑξ. ȣτος αποσταντων Κιτταιων αναπλευσας, προσηγαγετο αυτους παλιν. επι τουτους πεμψας δε των Ασσυριων βασιλευς, επηλθε Φοινικην πολεμων ἁπασαν, ὁσις σπεισαμενος ειρηνην μετα παντων ανεχωρησεν οπισω. απεςη τε Τυριων Σιδων και Αρκη και ἡ Παλαιτυρος και πολλαι αλλαι πολεις, αἱ τῳ των Ασσυριων ἑαυτας βασιλει παρεδοσαν. διο Τυριων ȣχ ὑποταγεντων, παλιν ὁ βασιλευς επ' αυτους ὑπεςρεψε, Φοινικων συμπληρωσαντων αυτῳ ναυς ἑξηκοντα και επικωπȣς οκτακοσιȣς. αἱς επιπλευσαντες Τυριοι ναυσι δωδεκα, των νεων των αντιπαλων διασπαρεισων, λαμϐανȣσιν αιχμαλωτȣς ανδρας εις πεντακοσιȣς. επεταθη δη παντων εν Τυρῳ τιμη δια ταυτα. αναζευξας δ' ὁ των Ασσυριων βασιλευς, κατεςησε φυλακας επι του ποταμου, και των ὑδραγωγιων οἱ διακωλυσȣσι Τυριȣς αρυσασθαι, και τȣτο ετεσι πεντε γενομενον εκαρτερησαν, πινοντες εκ φρεατων ορυκτων.

Pag. 182. Eusebius, Lib. ix. Præp. Evang. cap. 41. Μεγασθενης δε φησι Ναϐȣχοδροσορον Ἡρακλεος αλκιμωτερον γεγονοτα επι τε Λιϐυην και Ιϐηριην ςρατευσαι· ταυτας δε χειρωσαμενον, αποδασμον αυτεων εις τα δεξια τȣ Ποντȣ κατοικισαι. μετα δε λεγεται προς Χαλδαιων, ὡς αναϐας επι τα βασιληια κατασχεθειη Θεῳ ὁτεῳ δη. φθεγξαμενος δε ειπεν ὁυτως· εγω Ναϐȣχοδροσορος, ω Βαϐυλωνιοι, την μελλȣσαν ὑμιν προαγγελλω συμφορην, την ȣτε Βηλος εμος προγονος, ȣτε βασιλεια Βηλτις αποτρεψαι μοιρας πεισαι ασθενȣσι· ἡξει Περσης ἡμιονος τοισι ὑμετεροισι δαιμοσι χρεωμενος συμμαχοισι, επαξει δε δȣλοσυνην. ȣ δη συναιτιος εςαι Μηδης το Ασσυριον αυχημα· ὡς ειθε μιν, πρoσθεν η δȣναι τȣς πολιητας, χαρυϐδιν τινα, η θαλασσαν εισ-

δεξαμενην αιςωσαι προρριζον, η μεν αλλας οδους ςραφεντα φερεσθαι δια της ερημου, ἱνα ουτε αςεα, ουτε πατος ανθρωπων, θηρες δε νομον εχουσι και ορνιθες πλαζονται, εν τε πετρησι και χαραδρησι μουνον αλωμενον, εμε τε, πριν ες νοον βαλεσθαι ταυτα, τελεος αμεινονος κυρησαι. ὁ μεν θεσπισας παραχρημα ηφανιςο.

Pag. 182. Eusebius, de Præp. Lib. ix. Λεγεται δε παντα μεν εξ αρχης ὑδωρ ειναι, θαλασσαν καλεομενην. Βηλον δε σφεα παυσαι. χωραν ἑκαςῳ απονειμαντα και Βαβυλωνα τειχει περιβαλειν. τῳ χρονῳ δ' ἱκνεομενῳ αφανισθηναι· τειχισαι δε αυθις Ναβουχοδονοσορον, το μεχρι της Μακεδονιων αρχης διαμενειναν, εον χαλκοπυλον.

Pag. 182. Ναβουχοδονοσορος δε διαδεξαμενος την αρχην, Βαβυλωνα μεν ετειχισε τριπλῳ περιβολῳ εν πεντεκαιδεκα ἡμερῃσι, τοτε Αρμακαλην ποταμον εξηγαγεν, εοντα κερας Ευφρατεω, τον τε Ακρακανον. ὑπερ δε της Σιππαρηνων πολιος λακκον ορυξαμενος, περιμετρον μεν τεσσαρακοντα παρασαγγεων, βαθος δε οργυιεων εικοσι, πυλας επεςησε, τας ανοιγοντες αρδεσκον το πεδιον· καλεουσι δ' αυτας οχετογνωμονας. επετειχισε δε και της ερυθρας θαλασσης την επικλυσιν, και Τερηδονα πολιν εκτισεν, κατα τας Αραβων εισβολας. τα τε βασιληια δενδροις ησκησε, κρεμαςους παραδεισους ονομασας.

Pag 183. Josephus contra Appionem, Lib i. p. 1040. Επι Ειθωβαλου του βασιλεως επολιορκησε Ναβουχοδονοσορος την Τυρον ετη τρια και δεκα. μετα τουτον εβασιλευσε Βααλ ετη δεκα. μετα τουτον δικαςαι αυτοι, Εκνιβαλος Βασλαχου μηνας δυο, Χελβης Αβδαιου μηνας τρεις, Μυτγονος και Γεραςρατος του Αβδηλιμου δικαςαι ετη ἑξ, ὡν μεταξυ εβασιλευσε Βαλατορος ενιαυτον ἑνα. τουτου τελευτησαντος, αποςειλαντες μετεπεμψαντο Μερβαλον εκ της Βαθυλωνος, και εβασιλευσεν ετη τεσσαρα. τουτου τελευτησαντος μετεπεμψαντο τον αδελφον αυτου Ειρωμον, ὁς εβασιλευσεν ετη εικοσιν· επι τουτου Κυρος Περσων εδυναςευσεν.

Pag. 183. Josephus de Antiquitat. Lib. x. c. 12. Της δε βασιλειας κυριος εγενετο ὁ ὑιος αυτου Ευιλμαραδουχος, ὁυτος προςας των πραγματων ανομως και ασελγως. επιβουλευθεις ὑπο τευ την αδελφην εχοντος αυτου Νηριγλισσοροορου ανηρεθη, βασιλευσας ετη δυο. μετα δε το αναιρεθηναι τουτον, διαδεξαμενος την αρχην ὁ επιβουλευσας αυτῳ

Νηριγλισσοροορος εβασιλευσεν ετη τεσσαρα. τουτου υἱος Λαβοροσοαρχοδος εκυριευσε μεν της βασιλειας παις ων μηνας εννεα, επιβουλευθεις δε δια τα πολλα εμφαινειν κακοηθη, ὑπο των φιλων απετυμπανισθη. απολομενου δε τουτου, συνελθοντες οἱ επιβουλευσαντες αυτῳ, κοινη την βασιλειαν περιεθηκαν Ναβοννηδῳ τινι των εκ Βαβυλωνος, οντι εκ της αυτης επισυστασεως. επι τουτου, τα περι τον ποταμον τειχη της Βαβυλωνιων πολεως εξ οπτης πλινθου και ασφαλτου κατεκοσμηθη. ουσης δε της βασιλειας αυτου εν τῳ ἑπτακαιδεκατῳ ετει, προεξεληλυθως Κυρος εκ της Περσιδος μετα δυναμεως πολλης, και καταστρεψαμενος την λοιπην Ασιαν ἁπασαν, ὡρμησεν επι της Βαβυλωνιας· αισθομενος δε Ναβοννηδος την εφοδον αυτου, απαντησας μετα της δυναμεως και παραταξαμενος, ἡττηθεις τῃ μαχῃ και φυγων ολιγοστος, συνεκλεισθη εις την Βορσιππηνων πολιν Κυρος δε Βαβυλωνα καταλαβομενος και συνταξας τα εξω της πολεως τειχη κατασκαψαι, δια το λιαν αυτῳ πραγματικην και δυσαλωτον φανηναι την πολιν, ανεζευξεν επι Βορσιππον, εκπολιορκησων τον Ναβοννηδον. τουδε Ναβοννηδου ουχ ὑπομειναντος την πολιορκιαν, αλλ᾽ εγχειρισαντος αὑτον προτερον, χρησαμενος Κυρος φιλανθρωπως, και δους οικητηριον, αυτῳ Καρμανιαν, εξεπεμψεν εξ της Βαβυλωνιας. Ναβοννηδος μεν ουν το λοιπον του χρονου διαγενομενος εν εκεινῃ τῃ χωρᾳ, διεστρεψε τον βιον.

Pag. 192. Porphyrius de Abstinendo, Lib. ii. p. 203. Editio 1610, 8vo. Δια μεν τοι των εναντιων και ἡ ἁπασα γοητεια εκτελειται. τουτους γαρ μαλιστα και τον προεστωτα αυτων εκτιμωσιν, οἱ τα κακα δια των γοητειων πασης φαντασιας επιτηδευοντες. οὑτοι γαρ ἱκανοι δια της τερατουργιας απατησαι. δι᾽ αυτων φιλτρα και ερωτικα κατασκευαζουσιν οἱ κακοδαιμονες. ακολασια γαρ πασα και πλουτων ελπις και δοξης δια τουτων, και μαλιστα ἡ απατη το γαρ ψευδος τουτοις οικειον, βουλονται γαρ ειναι θεοι, και η προεστωσα δυναμις αυτων δοκειν θεος ειναι.

Pag. 193. Porphyrius Epistola ad Anebonem. Οἱ δε ειναι μεν εξωθεν τιθενται το ὑπηκοον γενος απατηλης φυσεως, παντομορφον τε και πολυτροπων, ὑποκρινομενον, και θεους και δαιμονας και ψυχας τεθνηκοτων και δια τουτο παντα δυνασθαι των δοκουντων αγαθων η κακων ειναι, επει εἰς τα γε οντως αγαθα, ἅπερ εισι κατα ψυχην, μηδεν καθαπαξ συμβαλεσθαι δυνανται, μηδε ειδεναι ταυτα, αλλα κακοσχολευεσθαι και τωθαζειν, και εμποδι-

διζειν πολλακις τοις εις αρετην αφικουμενοις, πληρεις τε ειναι τυφου και χαιρειν ατμοις και θυσιαις.

Pag. 200. Origenes contra Celsum. Lib. iv. p. 215. Edit. Spencer, Cantabrigiæ 4to 1659. *Και ενταυθα δε ὁρας τινα τροπον ἡ συνεσις μεγα βοηθημα ἡμιν δεδοται, και παντος ὁπλου κρειττον ὁυ δοκει εχειν τα θηρια. ἡμεις γουν οἱ πολλῳ τῳ σωματι των ζωων ασθενεστεροι, τινων δε και εις ὑπερβολην βραχυτεροι, κρατουμεν δια την συνεσιν των θηριων, και τους τηλικουτους ελεφαντας θηρευομεν, τα μεν πεφυκοτα τιθασσευεσθαι, ὑποτασσοντες τῃ ἡμετερᾳ ἡμεροτητι· κατα δε των μη πεφυκοτων, η μη δοκουντων ἡμιν χρειαν παρεχειν εκ της τιθασσειας, ὁυτω μετα της ἡμετερας ἱσαμεθα ασφαλειας, ὡστε ὁτε μεν βουλομεθα εχομεν τα τοιαυτα θηρια κατακεκλεισμενα· ὁτε δε χρηζομεν τροφης της απο των σωματων αυτων, ὁυτως αυτα αναιρουμεν ὡς και τα μη αγρια των ζωων· δουλα ουν παντα του λογικου ζωου και της φυσικης αυτου συνεσεως κατεσκευασεν ὁ δημιουργος.*

Pag. 243. Origenes contra Celsum, Lib. iv. p. 225. *Δαιμονες τινες φαυλοι και (ἱν' ὁυτως ονομασω) Τιτανικοι ἡ γιγαντειοι, ασεβεις προς το αληθως θειον και τους εν ουρανῳ αγγελους γεγενημενοι, και πεσοντες εξ ουρανου, και περι τα παχυτερα των σωματων και ακαθαρτα επι γης καλινδουμενοι, εχοντες τε τι περι των μελλοντων διορατικον, ἁτε γυμνοι των γηινων σωματων τυγχανοντες και περι τοιουτων εργων καταγινομενοι, βουλομενοι απαγειν του αληθινου Θεου το των ανθρωπων γενος, ὑποδυονται των ζωων και τα ἁρπακτικωτερα, και αγριωτερα, και αλλα πανουργοτερα, και κινουσιν αυτα προς ὁ βουλονται, ὁτε βουλονται, η τας φαντασιας των τοιωνδε ζωων τρεπουσιν επι τας πτησεις και κινησεις τοιασδε, ἱν' ανθρωποι δια της εν τοις αλογοις ζωοις ἁλισκομενοι μαντικης, Θεον μεν τον περιεχοντα τα ὁλα μη ζητωσι, μηδε την καθαραν θεοσεβειαν εξεταζωσι, πεσωσι δε τῳ λογισμῳ επι την γην, προς τους ορνεις, τους δρακοντας, ετι δ' αλωπεκας και λυκους· και γαρ παρατετηρηται τοις περι ταυτα δεινοις, ὁτι ἁι εναργεστεραι προγνωσεις δια των τοιουτων ζωων γιγνονται, ἁτε μη δυναμενων των δαιμονων εν τοις ἡμερωτεροις των ζωων τοσουτον, ὁσον δυνανται δια το παραπλησιον της κακιας, και ου κακιαν μεν, οἱονει δε κακιαν ουσαν εν τοις τοιοισδε των ζωων, ενεργησαι ταδε τα ζωα. ὁθεν*

ειπερ αλλο τι Μωυσεως τεθαυμακα, και το τοιουτον θαυματος αποφαινω αξιον ειναι, ὁτι φυσεις κατανοησας ζωων διαφορους, και ειτ' απο του θειου μαθων τα ϖερι αυτων, και των ἑκαστῳ ζωῳ συγγενων δαιμονων, ειτε και αυτος αναβαινων τῃ σοφιᾳ εν τῃ ϖερι ζωων διαταξει, ϖαντα μεν ακαθαρτα εφησεν ειναι τα νομιζομενα ϖαρ' Αιγυπτιοις και τοις λοιποις ανθρωποις ειναι μαντικα, ὡς επιπαν δε ειναι καθαρα τα μη τοιαυτα.

Pag. 245. Barnabas in Epist. viii. p. 21. Edit. 1655, 4to.

Οτι δε Μωσης ειρηκεν, ου φαγεσθε χοιρον, ουδ' αετον, ουδε οξυπτερον, ουδε κορακα, ουδε ϖαντα ιχθυν ὁς ουκ εχει λεπιδα, εν αυτῳ τρια ελαβεν εν τῃ συνεσει δογματα. ϖερας δε τοι λεγει λογοις αυτοις εν τῳ Δευτερονομιῳ. και διαθησονται προς τον λαον τουτον δικαιωματα μου. αρα ουκ εστιν εντολη του Θεου το μη τρωγειν. Μωσης δε εν πνευματι ελαλησε. το ουν χοιριον, ϖρος τουτο, ειρηκεν. ου μη κολληθησῃ, φησιν, ανθρωποις τοιουτοις, οἱτινες ὁμοιοι εισι χοιροις, ὁταν γαρ σπαταλωσιν, επιλανθανονται του κυριου ἑαυτων. ὁταν δε ὑστερηθωσιν επιγινωσκουσι τον κυριον. και χοιρος ὁταν τρωγῃ, ουκ οιδε τον κυριον. ὁταν δε πειναζῃ, κραυγαζει, και λαβων ϖαλιν σιωπα. ουδε μη φαγῃς, φησι, τον αετον, ουδε τον οξυπτερον, ουδε τον ικτινα, ουδε τον κορακα. ου μη, φησι, κολληθησῃ ανθρωποις τοιουτοις, οἱ τινες ουκ οιδασι δια κοπου και ἱδρωτος ϖοριζειν εαυτοις την τροφην, αλλ' ἁρπαζουσι τα αλλοτρια εν ανομιᾳ αυτων, και επιτηρουσιν ὡς εν ακεραιοσυνῃ περιπατουντες· και καθημενα αργα ταυτα εκζητει πως αλλοτριας σαρκας καταφαγῃ, οντα λοιμα τῃ πονηριᾳ αυτων. και ου φαγῃς, φησι, σμυραιναν, ουδε πολυποδα, ουδε σηπιαν. ου μη, φησιν, ὁμοιωθησῃ κολλωμενος ανθρωποις τοιουτοις, ὁιτινες εις τελος εισιν ασεβεις και κεκρυμμενοι τῳ θανατῳ. ὡς και ταυτα τα ιχθυδια μονα επικαταρατα εν τῳ βυθῳ τηχεται, μη κολυμβωντα ὡς τα λοιπα, αλλ' εν τῃ γῃ κατα του βυθου κατοικει. αλλα και τον δασυποδα ου φαγῃ, φησιν. ϖρος τι; ου μη γενη παιδοφθορος, ουδε ὁμοιωθησῃ τοις τοιουτοις. ὁτι ὁ λαγωος κατ' ενιαυτον ϖλεονεκτει την αφοδευσιν. ὁσα γαρ ετη ζῃ τοσαυτας εχει τρυπας. αλλ' ουδε την ὑαιναν φαγῃ. ου μη, φησι, γενῃ μοιχος, ουδε φθορευς, ουδε ὁμοιωθησῃ τοις τοιουτοις. ϖρος τι; τουτο γαρ το ζωον ϖαρ' ενιαυτον αλλασσει την φυσιν, και ποτε ἀῤῥεν, ϖοτε δε θηλυ γιγνεται. αλλα και την γαλην εμισησε καλως.

ȣ μη γαρ, φησιν, ὁμοιωθησῃ τοις τοιουτοις, ὁιȣς ακουομεν ανομιαν ποιουντας τῳ σοματι δὶ ακαθαρσιαν, ουδε κολληθησῃ ταις την ανομιαν ποιουσαις, το γαρ ζωον τȣτο τω σοματι κυει. Περι των βρωματων μεν ȣν Μωσης τρια δογματα εν πνευματι ελαλησεν. ὁι δε κατ' επιθυμιαν της σαρκος, ὡς περι βρωματων εδεξαντο. Λαμβανει δε τριων δογματων γνωσιν Δαβιδ, και λεγει ὁμοιως. Μακαριος ανηρ ὁς ουκ επορευθη εν βουλῃ ασεβων· καθως ὁι ιχθυες πορευονται εν σκοτει εις τα βαθη· και εν ὁδῳ ἁμαρτωλων ȣκ εςȣ· καθως ὁι δοκουντες φοβεισθαι τον κυριον, ἁμαρτανȣσιν ὡς ὁ χοιρος. και επι καθεδρα λοιμων ουκ εκαθισε, καθως τα πετεινα τα καθημενα εις ἁρπαγην. εχετε τελειως και περι της γνωσεως. αλλ' ειπε Μωσης, φαγεσθε παν διχηλον και μαρυκωμενον. τι λεγει; ὁ την τροφην λαμβανων οιδε τον τρεφοντα αυτον, και επ' αυτῳ αναπαυομενος, ευφραινεσθαι δοκει. καλως ειπε, βλεπων την εντολην. τι ȣν λεγει; κολλασθαι μετα των φοβȣμενων τον κυριον· μετα των μελετωντων ὁ ελαβον διαςαλμα ρηματος εν τῃ καρδιᾳ· μετα των λαλȣντων τα δικαιωματα κυριȣ και τηρȣντων· μετα των ειδοτων, ὁτι ἡ μελετη εργον εςιν ευφροσυνης, και μαρυκωμενων τον λογον τȣ κυριου. τι δε το διχηλȣν; ὁτι ὁ δικαιος εν τȣτῳ κοσμῳ περιπατει, και τον ἁγιον αιωνα εκδεχεται. βλεπετε πως ενομοθετησε Μωσης καλως.

Pag. 287. Procopius Gothicorum Lib. i. cap. 3. Πρεσβεις ȣκ Βυζαντιȣ παρα τον Ρωμης αρχιερεα ἡκον, ὁ, τε της Εφεσȣ ἱερευς Ὑπατιος, και Δημητριος ȣκ των εν Μακεδοσι Φιλιππων, δοξης ἑνεκεν, ἡν Χριςιανοι εν σφισιν αυτοις αντιλεγȣσιν αμφαγνοȣντες. τα δε αντιλεγομενα εγω εξεπιςαμενος, ὡς ἡκιςα επιμνησομαι. απονοιας γαρ μανιωδȣς τινος ἡγȣμαι ειναι, διερευνασθαι την τȣ Θεοῦ φυσιν. ὁποια ποτε εςιν· ανθρωπῳ γαρ ȣδε τα ανθρωπεια ες το ακριβες (οιμαι) καταληπτα, μη τοι γε τα ες Θεȣ φυσιν ἡκοντα. εμοι μεν ȣν ταυτα ακινδυνως σεσιωπησθω, μονῳ τῳ μη απιςησαι τα τετιμημενα. εγω γαρ ουκ αν ȣδε αλλο περι Θεου, ὁ, τι αν ειποιμι, η ὁτι αγαθος τε παντaπασιν ειη, και ξυμπαντα εν τῃ εξȣσια τῃ αὐτου εχει. λεγετω δε ὡσπερ γινωσκειν ὑπερ αυτων ειεται και ἱερευς και ιδιωτης.

JOANNIS CLERICI

DE

ELIGENDA,

INTER DISSENTIENTES CHRISTIANOS,

SENTENTIA

LIBER.

§ I. *Quærendum esse apud quosnam Christianos hodie vera Christi doctrina quam maxime vigeat.*

Quisquis, veri cognoscendi studio, Novi Testamenti Libros legerit, nec judicio destitutus erit; non poterit diffiteri, quin in iis veritatis argumenta, quæ Libris II. & III. exposuit Hugo Grotius, ad unum omnia inveniantur. Itaque, si qua beatæ immortalitatis cura tangatur, quæ in iis Libris credenda proponuntur amplecti, quæ præcipiuntur facere, quæ denique speranda docentur, iis confidere sui officii esse intelliget. Alioqui si quis de Veritate Religionis Christianæ se dubitare negaret, simulque dogmata ejus, præcepta aut promissa fide & obsequio digna per omnia minime censeret; is secum ipse

pugnaret, atque ex animo Christianum se non esse manifeste ostenderet.

Inter præcepta autem Christi & Apostolorum, hoc habetur; [1] ut coram hominibus nos profiteamur esse discipulos Christi, si eum nos pro suis agnoscere, cum extremum feret de vivis & mortuis judicium, velimus; sin minus, ut eum negaverimus magistrum, coram hominibus, sic illum vicissim in ultimo illo humani generis conventu, coram Deo, discipulos nos esse suos negaturum. [2] Noluit, nimirum, Christus qui sibi crederent, eos esse clam discipulos suos; quasi suæ eos puderet disciplinæ, aut quasi pluris hominum existimationem, beneficia, minas & supplicia, quam præcepta sua & promissa vitæ æternæ facerent; sed palam & coram omnibus esse Christianos, ut alios etiam homines ad veram

[1] *Ut coram hominibus* &c.] Sic Christus Matth. x. 32. πας ὁςις ὁμολογησει εν εμοι εμπροσθεν των ανθρωπων, ὁμολογησω καγω εν αυτῳ εμπροσθεν τȢ πατρος μȢ τȢ εν ȣρανοις. ὁςις δ' αν αρνησεται με εμπροσθεν των ανθρωπων, αρνησομαι αυτον καγω εμπροσθεν τȢ πατρος μȢ τȢ εν ȣρανοις: *quisquis me professus erit* (magistrum) *coram hominibus, agnoscam & ego eum* (discipulum) *coram Patre meo qui est in cælis. Quisquis vero negaverit me* (magistrum) *coram hominibus, negabo illum & ego* (discipulum meum fuisse) *coram patre meo qui est in cælis.* Vide & 2 Tim. ii. 12. Apoc. iii. 5.

[2] *Noluit, nimirum, Christus* &c.] Ideo etiam dixit Matth. v. 14. *Discipulos suos esse lucem mundi, nec posse urbem in monte sitam occultari, nec accendi lucernam, ut modio subjiciatur; sed candelabro imponi, ut illuceat omnibus, qui sunt domi,* &c.

Religionem amplectendam adlicerent, Deoque, si ita ei videretur, [1] vitam ab eo acceptam, vel in exquisitis cruciatibus, redderent; dum ejus præcepta omnibus anteponere se palam profitentur. Sic & Paulus, [2] si ore confessi fuerimus Dominum Jesum, & animo crediderimus eum a Deo e mortuis excitatum esse, docet nos salutem consequuturos; *corde enim*, inquit, *creditur, in justitiam: ore vero confessio fit, in salutem. Ait enim Scriptura: qui ei credit pudore non adficietur.* Quæ cum ita sint, oportet eum, qui Religionem Christianam veram esse existimat, hanc animi sui sententiam, quavis data occasione, intrepide aperire & profiteri.

Præterea necesse est eum quærere, si qui sint ejusdem sententiæ, & [3] cum iis pacem ac

[1] *Vitam ab eo acceptam*] Luc. xii. 4. Christus vetat *timere eos qui occidunt corpus, nec postea quidquam facere possunt*, jubetque *eum timeri qui, postquam occisi fuerimus, nos potest in gehennam ignis conjicere.* Quin etiam omnis generis mala Discipulis prænunciat Matth. x. 39. & seqq. aitque *eum, qui ipsius causa vitam amiserit, eam* (denuo) *inventurum* &c. Quibus præceptis paruerunt prisci præsertim Christiani, qui ob testimonium Euangelii doctrinæ præbitum *Martyres*, id est, testes dicti sunt.

[2] *Si ore confessi fuerimus*] Rom. x. 9, 10, 11.

[3] *Pacem cum iis & amicitiam* &c.] Joan. xiii. 34, 35. *Novum præceptum do vobis, ut ametis invicem: ut quemadmodum vos amavi, ita vos mutuo ametis. Hac ex re omnes cognoscent vos esse meos discipulos, si mutuum amorem habeatis.* Vide 1 Joan. ii. 7. iii. 11, 16, 23.

amicitiam singularem colere; hoc enim indicio discipulos suos agnitum iri docet Christus, si se vicissim ament, omniaque proinde amoris & benevolentiæ officia sibi invicem exhibeant. Quin etiam eos hortatus est, [1] cœtus ut haberent, *in nomine suo*, hoc est, qui Christiani vocarentur; seque vel duobus, tribusve ideo convenientibus, adfuturum promisit. Quo pacto, præter amorem mutuum & arctiorem Christianorum, in unum cœtum coeuntium, amicitiam, [2] dogmatum etiam perpetuitati consulitur, quæ vix possent perpetua esse, si unusquisque seorsim sibi sentiret, nec cuiquam, nisi conduceret, animi sententiam aperiret; nam quæ occultantur, paullatim in oblivionem veniunt, & tandem penitus exstinguuntur. Christus autem & doctrinam suam, & Ecclesias, quæ eam profiterentur, ut ne desineret humano generi benefacere, perpetuas esse voluit.

[1] *Cœtus ut haberent in nomine suo* &c.] Matth. xviii. 19, 20.

[2] *Dogmatum perpetuitati* &c.] Sic & Philosophi omnes doctrinam suam ad posteros transmiserunt, Scholarum opera, in quibus docetur; sed Ecclesiæ Christianæ, multo arctiore & firmiore vinculo conjunctæ, certius & facilius doctrinam a Magistro acceptam ad finem usque sæculorum propagabunt. Quod sine cœtibus fieri vix posset. Voluerat & hoc efficere Pythagoras, sed frustra fuit, quod nihil cœleste in doctrina ejus esset. Vide *Laërtium*, & *Jamblichum*.

Itaque quisquis cognitionem Religionis Christianæ ex Novo Testamento hausit, veramque putat, is & hoc profiteri & [1] se adgregare similia profitentibus debet. Verum quia non est hodie (uti nec olim fuit) unum hominum genus, unusve cœtus *in Christi nomine* convenientium ; non est illico credendum esse vere Christianum, qui sancto illo nomine censeri cupit ; nec proinde cœtui cuivis eorum, qui se Christianos dicunt, [2] sine examine, sese adjungere licet. Videndum ante omnia, an eorum dogmatibus conveniat, cum ea forma sanorum verborum, quam ex Novi Testamenti adtenta lectione animo concepimus. Alioqui posset fieri ut pro Christiano cœtu eum haberemus, qui non esset, nisi, nomine tenus, Christianus. Ergo hominis est prudentis, nulli cœtui, certe in perpetuum, nomen dare: nisi apud quem perspexerit eam, quam vere putat doctrinam Christianam, vigere : ita ut nihil quidquam dicere, aut facere necesse habeat, contrarium iis quæ a Christo tradita, ac præcepta esse credit.

1 *Se adgregare*, &c.] Vide Epistolas ad Timotheum & Titum, ubi jubentur Ecclesias constituere, & Hebr. x. 25.

2 *Sine examine*, &c.] Vide 1 Thess v. 21 Sed disertius Joannes i. Ep. iv. 1. *Dilecti*, inquit, *ne cuivis spiritui credite, sed examinate spiritus, an ex Deo sint ; nam multi Pseudoprophetæ venerunt in mundum*, &c.

§ II. *Iis adhærendum, qui Christianorum nomine dignissimi sunt.*

DISSENTIENTIBUS Christianis, nec tantum dissentientibus, sed se invicem (proh pudor!) damnantibus, atque e cœtibus ferali odio proscribentibus; eorum ulli sine examine adsentiri, aut ex ejus formula, nequaquam expensa, alios damnare, non imprudentis tantum, sed etiam præcipitis & iniqui esset hominis. Cœtus qui veram illam Religionem, cujus delineationem animo concepit, vel partim rejiceret, credentemque damnaret, non posset ab eo per omnia vere Christianus haberi, nec impetrare ut quosvis ipse quoque damnaret, quos damnandos ejiciendosque cœtibus Christianorum Ecclesia illa censeret. Ergo videndum, ante omnia, est, homini prudenti, & æquo, in his Christianorum dissidiis, quinam sint sancto Discipulorum Christi nomine dignissimi, iisque adhærendum.

Si quis quærat quid esset, ex Religionis Christianæ ingenio, faciendum, si nullus omnino cœtus Christianus esset; apud quem videretur vera Christi doctrina palam doceri, & apud quem non imponeretur necessitas dogmatis cujuspiam damnandi, quod verum judicassemus; tum vero opera esset danda

ei, qui errores deprehendisset, ut alios ab iis revocaret; qua in re, [1] una cum maximo candore, summa prudentia simul ac constantia essent adhibendæ; ne homines sine fructu offenderentur, aut nimis cito de iis ad veritatem moderationemve adducendis spes abjiceretur. Interea prudenter & modeste esset dicendum quod pro vero haberetur, nec damnandus quisquam foret, ex alieno arbitrio, quasi errore infectus, qui recte sentire videretur. Nunquam ita Deus deseruit deseretve Christianum nomen, nulli ut supersint vere Christiani, aut saltem non possint in rectam viam reduci; cum quibus, si alii nolint ad saniorem sententiam redire, possimus arctiorem quandam societatem colere, & palam etiam a pertinacibus, quod tamen, nisi omnibus frustra tentatis, faciendum non est, secedere; [2] si illicitum sit apud eos candide &

1 *Una cum maximo candore,* &c.] Hic locus est præcepto Christi Matth. x. 16. quo jubemur *prudentes esse instar serpentium, simplices instar columbarum;* hoc est, ita simplices esse, ne in imprudentiam delabamur: sic prudentes ne callidi fiamus, & in candorem peccemus. Qua in re pauci sunt, qui per omnia medium inter oppositos imprudentiæ & calliditatis scopulos cursum tenere norint.

2 *Si illicitum sit,* &c.] Dum licet dissentire, & dissensum profiteri, non est cur a cœtu publico, nisi perversa in eo essent Christianismi fundamenta, abeamus; sed ubi hoc non licet, nec possumus, nisi dissimulata, aut abnegata veritate, in eo vivere, tum vero relinquendus cœtus; non licet enim mentiri,

modeste dicere quod sentias, atque abstinere a damnandis iis, quos minime damnandos esse existimes. Religio Christiana vetat, contra animi sententiam, loqui, ac mentiri, & damnare innoxios; nec ingratus Deo esse potest quisquis, ex divinorum illorum præceptorum reverentia, & admiratione, quidvis potius patietur, quam ut ea perfringat. Ejusmodi animi adfectio, quæ ex cognitione officii, amoreque Dei ardentissimo nata est, non potest Deo non summopere placere.

Igitur dissentientibus Christianis dispiciendum, quinam optime omnium sentiant, nec damnandi unquam, nisi qui, re probe perspecta, damnatione digni nobis videntur; iisque adhærendum, qui nec ulla dogmata credi, quæ a nobis falsa habentur, nec ulla, quæ putamus esse vera, damnari postulant. Quod si a nullo cœtu Christiano impetrari posset; tum vero cum iis, qui nobiscum sentirent, ne veritatem proderemus, mentiremurque, secedendum ab iis omnibus esset.

aut dissimulare veritatem, dum mendacium ejus locum obtineret, honoresque, soli veritati debitos, sibi vindicaret. Nisi hoc fieret, *modio lux subjiceretur*. Sic Christus a cœtibus Judæorum non secessit, nec Apostoli eos deseruerunt, dum licuit in iis Magistri doctrinam profiteri, & docere. Vide Act. xiii. 46.

§ III. *Ii sunt Christianorum nomine dignissimi, qui purissime omnium profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit* GROTIUS.

VERUM non levis momenti quæstio est, nec solutu facilis, qua quæritur, quinam omnium Christianorum, quorum nunc sunt cœtus, rectissime sentiant, sintque nomine, quo adpellantur, dignissimi. Christianæ omnes Ecclesiæ, tam eæ quæ jam dudum a Romana secesserunt, quam Romana ipsa, hoc sibi singulæ tribuunt: nec est, si rationes omnes seponas, cur huic, potius quam illi, fidem habeas; stultum enim esset ejusmodi electionem [1] casui permittere, & controversias omnes, talorum jactu, ut sic loquar, dirimere.

Cum vero GROTIUS sectæ nullius hodiernæ Christianæ peculiarium dogmatum veritatem ostenderit; sed ejus tantum Religionis, quam Christus & Apostoli homines docuerunt; sequitur ut ea Christianorum familia sit omnibus præferenda, quæ maxime omnium ea tuetur, quæ Christus & Apostoli docuerunt. Ea demum per omnia vere Christiana est Religio, quæ, sine ullius cogitationis humanæ mistura, ad Christum auctorem tota referri potest. In eam quadrant

[1] *Casu permittere*] Vide not. 2. p. 333. ad §. II.

argumenta illa veritatis, quæ Libro II. *de Veritate Religionis Christianæ* exposita sunt, nec alii ulli conveniunt, nisi quatenus cum ea consentit.

Quod si quis detrahat, vel addat doctrinæ a Christo traditæ, eo magis a vero recedit, quo plus detrahit, aut addit. Cum autem *Christi doctrinam* dico, eam intelligo, quam plane constat, apud omnes Christianos, esse doctrinam Christi; hoc est, quæ, ex Christianorum omnium sententia, aut diserte habetur in Libris Novi Testamenti, aut necessaria consequentia ex iis solis deducitur. De dogmatibus, quæ, ut nonnulli Christianorum putant, ore a Christo & ab Apostolis tradita, ad posteros alia via pervenerunt; nimirum, institutione, quæ voce tantum facta est, aut quæ ritu quopiam conservata, ut volunt, nec nisi sero scriptis mandata sunt; nullum aliud hic judicium feram, nisi de iis non liquere, apud omnes Christianos, quemadmodum de Libris Novi Testamenti constat. Non dicam falsa ea esse, nisi cum recta Ratione, aut Revelatione pugnent; sed tantum de eorum origine non constare, ideoque esse de iis inter Christianos controversias; qui ceteroqui de dogmatibus consentiunt, quorum veritatem de-

monstravit Grotius. Dum autem quidpiam incertum nobis videtur, [1] eo quasi certo niti, in rebus præsertim magni momenti, nemini sapienti probaretur.

§ IV. *De consensu & dissensu Christianorum.*

Quamvis acerrimæ sint inter Christianos controversiæ, eæque magno animorum æstu agitentur, adeo ut undequaque audiantur querelæ, de negatis a nonnullis contendentium rebus manifestis; attamen quædam adeo clara sunt, ut omnes de iis consentiant. Nec exiguum est eorum veritatis argumentum, quod a certandi cupidissimis & adfectibus pæne occæcatis communi consensu admittantur. Nolim quidem propterea cetera omnia, de quibus certatur, esse dubia aut obscura, quod de iis non consentiant Christiani. Facile fieri potest ut nonnullis fiat obscurum, quod clarum esset, nisi adfectu præpedirentur. Verum vix ac ne vix quidem fieri queat, ut acerrimis adversa-

[1] *Et quasi certo niti*, &c.] Hoc ipsum est quod vult Paulus Rom. xiv. 23. ubi docet *quod non est ex fide id peccatum esse;* παν δε ὁ ουκ εκ πιστεως ἁμαρτια εστιν. Ad quem locum adtulimus verba Philonis, e libro de Profugis, Ed. Paris. pag. 469. αριστον ἱερειον ἡσυχια και εποχη περι ὧν ουκ εισι πιστεις: *præstantissima est victima quies & cohibitio judicii in iis rebus, de quibus non sunt quæ fidem faciant.* Paullo post ἠρεμια δε ασφαλης εν σκοτῳ, *quies est tuta in tenebris*, sive, ubi non constat quid faciendum

riis, & disceptandi libidine ardentibus de re obscura conveniat.

Consentiunt ergo primum Christiani, qui quidem hodie vivunt, de numero & veritate Librorum Novi Testamenti; sique nonnulla sit, inter Eruditos, [1] de aliquot Epistolis Apostolicis, controversia, ea non est magni momenti, omnesque agnoscunt nihil nisi veri iis contineri, nec quidquam iis retentis, aut rejectis, in doctrina Christiana mutari. Qui consensus non est exigui momenti, cum hic sit sermo, de indubitato fonte Revelationis Divinæ, sub Novo Fœdere. Cetera vero Revelationis antiquæ servata, ut nonnulli putant, monumenta aut vestigia, in dubium ab aliis revocantur.

Præterea consentiunt Christiani, in multis fidei capitibus, quæ credenda, facienda, & speranda complectuntur. Credunt, exempli causa, omnes, qui quidem non desipiunt, ut potissima hic capita memorem; I. esse unum Deum æternum, omnipotentem, summopere bonum ac sanctum, omnibus denique adtributis præstantissimis, sine ulla imperfectionis

1 *De aliquot Epistolis*] De Epistola ad Hebræos, de altera Petri, deque duabus posterioribus Joannis, de quarum auctoribus disceptant Eruditi.

mistura, præditum; a Deo illo, mundum & quidquid in eo est, humanumque adeo genus esse creatum; ab eodem omnia regi & summa sapientia gubernari; II. esse ei Deo Filium unicum Jesum Christum, natum e Virgine Maria Bethlehemi, sine viri concubitu, sub finem vitæ Herodis Magni, imperante Augusto Cæsare; deinde cruci adfixum & mortuum, cum imperitaret Tiberius, & Pontius Pilatus Procurator esset Judææ; ejus vitam vere, in Historia Euangelica, narrari; a Patre ideo missum, ut homines viam salutis doceret, a vitiis morte sua redimeret & Deo reconciliaret; missionemque illam suam innumeris miraculis confirmasse; mortuum esse, ut dixi, resurrexisse, & cum a pluribus & sæpius esset conspectus, qui cum illo etiam colloquuti fuerant, eumque tetigerant, in cœlum, iis spectantibus, sublatum, ubi nunc regnet, & unde reversurus aliquando sit; ut de iis qui tunc erunt vivi, & mortuis omnibus, e sepulcris excitatis, ex Euangelica lege, ultimum judicium ferat; credenda esse omnia quæ docuit, parendum omnibus quæ præcepit, seu ad Dei cultum, seu ad temperantiam, in coercendis adfectibus nostris, seu ad caritatem erga alios exercendam pertineant; iis præ-

ceptis nihil potuisse sanctius, melius, utilius, & convenientius humanæ naturæ dari; homines tamen, solo Jesu excepto, ea violare, nec posse ad salutem, nisi Dei misericordia, pervenire; III. esse Spiritum Sanctum, qui Apostolos Jesu Christi adflavit, miracula in eorum gratiam fecit, animosque hominum piorum, ut constanter Deo pareant, flectat & in calamitatibus vitæ confirmet; ei Spiritui, per Apostolos loquenti, non minus credendum ac Patri & Filio, & per omnia parendum; IV. Patri, Filio, & Spiritui Sancto originem suam, & conservationem debere Ecclesiam Christianam, a Christi usque temporibus ad hæc nostra; omnes qui hisce crediderint, & præcepta Euangelica observarint, misericordiam a Deo consequuturos, qua resurrectionis, si mortui fuerint cum Christus veniet, & vitæ æternum beatæ participes futuri sint: contra vero omnes qui Euangelio fidem derogaverint, nec ejus præcepta observaverint, resurrecturos, si mortui sint, ut plectantur, & pœnas æterna morte daturos; V. denique oportere Christianos hæc omnia profiteri, cum in Baptismo, quo testamur nos vitam vitiorum immunditiis purgatam, ad Euangelii præscriptum, agere velle; tum etiam in Cœna Dominica, qua

mortem Christi ex ejus præcepto celebramus, donec veniat, ostendimusque nos velle ejus discipulos haberi, & omnium, qui eam similiter celebrabunt, fratres; eos porro ritus, si rati habeantur a nobis, ut par est, & religioso animo celebrentur, cœlestem gratiam ac spiritum divinum ad nos convehere.

[1] Hæc, aliaque cum his necessario connexa, (omnia enim minutatim memorare hic nihil adtinebat) credunt omnes Christiani; nec discrimen ullum est, nisi quod nonnulli hisce multa addunt; quibus superiora dogmata explicari, aut supplementis augeri oportere putant, & quæ non Scriptis Apostolicis, sed traditione ac usu Ecclesiæ, Scriptisve posterio-

[1] *Hæc, aliaque*, &c.] In superiore doctrinæ Christianæ expositione, sequuti sumus ordinem Symboli quod Apostolicum dicitur, vitavimusque voces omnes, quæ in controversiam, apud Christianos, vocatæ sunt; quia agimus de iis, in quibus consentiunt. Nec propterea damnamus, quasi falsa, quæcumque, explicationis aut confirmationis causa, adduntur; e contrario studium explicantium aut confirmantium veritatem cœlestem vehementer probamus; nec dubitamus quin multa inventa sint & inveniri porro queant, ad ejus illustrationem. Recte hanc in rem *Tertullianus* de Virginibus velandis Cap. 1 *Regula quidem fidei una omnia est, sola immobilis & irreformabilis; credendi, scilicet, in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, & filium ejus Jesum Christum natum ex Virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in cælis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos, per carnis etiam resurrectionem. Hæc lege fidei manente, cetera jam disciplinæ* (seu doctrinæ) *& conversationis admittunt novitatem correctionis; operante, scilicet, & proficiente usque ad finem gratia Dei*, &c.

rum ætatum, ad posteros propagata existimant. De hisce additamentis, aliud nihil dicam, nisi quod jam monui; de iis non constare, inter Christianos, quemadmodum constat de dogmatibus expositis; quæ sunt, sua perspicuitate, extra omnem dubitandi aleam posita, si modo Scripturæ Sacræ auctoritas admittatur; quam nemo sanus, inter Christianos, rejicit.

Si quis horum dogmatum memor expendat argumenta, quibus Religionis Christianæ Veritas probatur, animadvertet (quod probe observari magni interest) vim omnem argumentorum circa hæc versari, non circa controversa illa capita, quæ orbem Christianum dividunt: quemadmodum jam innuimus.

§ V. *Unde unumquemque Religionis Christianæ cognitionem haurire oporteat.*

In hoc Christianorum dissensu, consensuque, nihil tutius prudentes judicabunt, quam Christianæ Religionis cognitionem ex fonte minime suspecto, & quem omnes incorruptum ac purum fluere fatentur, haurire. Is autem fons est nullius singularis Ecclesiæ Fidei Symbolum, aut Confessio, sed Libri soli Novi Testamenti, quos genuinos esse

omnes agnoscunt. Fateor nonnullos Christianorum interdum dictitare non posse eos Libros intelligi, nisi ex doctrina Ecclesiæ suæ; sed & alii continuo reclamant, &, ut hoc unum dicam, suspecta est sententia, quæ nititur tantum testimonio adfirmantium, eorumque quorum maxime interest veram videri. Alii ajunt opus esse insolito auxilio Spiritus Sancti, non tantum ut fides Scripturæ habeatur, quod non ægre concedi possit; sed etiam ut sententia verborum ejus intelligatur, quod qui probari queat non video. Verum esto hoc etiam; si modo agnoscant omnes, qui religioso & Veritatis studioso animo Novi Fœderis Libros legunt, eum spiritum a Dei bonitate impetrare; nihil est, cur ulterius quisquam contendere necesse habeat. Itaque prudenter & tuto unusquisque ex iis Libris petere potest Religionis Christianæ cognitionem; adhibitis tamen iis subsidiis, quæ ad ejusmodi Libros intelligendos aut necessaria, aut utilia sunt; in quæ, hoc loco, non inquiremus.

Quisquis ergo crediderit Libris Novi Testamenti fideliter descriptam esse Revelationem Divinæ voluntatis a Christo adlatam; idem

omnia quæ illic occurrent, prout ea intelligere poterit, credenda, facienda, speranda amplecti necessario debebit. Quisquis enim Christo credit, omnia quæ ab eo manasse putat, religioso animo excipere debet. Nulla se exceptione tueri potest, qua nonnulla eorum, quæ a Christo profecta agnoscit, admittat, alia rejiciat. Talia autem sunt omnia illa dogmata, quæ antea exposui, & de quibus consentiunt, ut dixi, omnes Christiani.

Ad cetera quod adtinet, de quibus contendunt, cum non sint tantæ perspicuitatis, vir religiosus ac pius deliberare potest & debet, atque interea judicium cohibere, donec clariora sibi facta sint. Imprudentis enim esset admittere, aut rejicere, quæ verane sint an falsa nondum satis constaret; nec æterna salus, in Libris Novi Testamenti, hanc aut illam sententiam controversam amplectenti; sed summam Religionis Christianæ, qualem descripsimus, animo fideliter admittenti, & moribus exprimenti promissa est.

§ VI. *Aliud Christianis imponi non debere, præter id quod ex Novi Testamento haurire possunt.*

IGITUR hoc unum jure Christianis omni-

[1] *Hoc unum,* &c.] Huc spectat quod habet Christus Matth. xxiii. 8. & seqq. *Vos vero ne vocemini Rabbi, unus enim est ves-*

bus imponi potest, ut quæcumque Novi Fœderis Libris inesse putant amplectantur, pareantque iis quæ jussa ibidem vident, & abstineant ab iis quæ illic vetantur. Si quid præterea, quasi necessarium, exigatur, nullo jure exigitur. Quis enim æquus judex postulet a Christiano, ut credat a Christo manasse dogma; quod non videt in solis illis fides atque indubitatis, ex omnium sententia, monumentis quibus Revelatio Christi, ad nos usque, propagata est? Sint & alia dogmata vera, ut hoc aliquantisper concedamus; vera tamen haberi non possunt ab eo, qui, dissidentibus Christianis, mediam viam sequutus, nullum certum monumentum Revelationis Christi, præter Novi Testamenti Libros, admittit. Dum hoc credit, aliud nihil ab eo exigi jure potest; hoc autem credet, donec claris argumentis ei constet aliunde tuto Christianismi

ter Magister Christus, omnes autem vos fratres estis. Nec patrem vestrum vocate quenquam *in terra, unus est enim Pater vester qui est in cælis; neque vocemini Doctores; unus enim Doctor vester est Christus.* Vide & Jac. iii. 1. Eodem pertinet Ap. iii. 7. ubi dicitur Christus habere *clavem Davidis*, & ita describitur: *qui aperit* (Cœlum, nempe) *nec quisquam claudit; qui claudit, nec quisquam aperit.* Si soli Christo sit credendum, nec ullum certum revelationis per Christum factæ supersit monumentum, præter Novum Testamentum; hinc liquet hisce tantum Libris, in fidei negotio, fas esse credi.

cognitionem peti posse; quod nunquam, ut puto, fiet.

[1] Si quis ergo aut adimere Christianis adgrediatur Libros Novi Testamenti, aut iis addere, quæ vera esse minime constat; is nequaquam est audiendus, quippe qui a nobis postulat, quod nemo prudens concesserit, ut id credamus de quo nobis non liquet, aut omittamus id quod omnes certum esse Revelationis Evangelicæ monumentum agnoscunt. Nihil opus est singulatim ac minutatim omnes expendi controversias; quod infinitum pæne esset, nec nisi a viris eruditissimis & otio abundantibus fieri potest. Quisquis nobis necessario credendum imponit, quod credere non possumus, is nos a se expellit; quia nec vi extorqueri potest fides, nec quisquam Dei timens & veri amans id quod non credit profiteri, in gratiam cujusquam, sustinebit.

Sed objiciunt aliter sentientes, si unicuique relinquatur judicium liberum de sententia Librorum Novi Testamenti, tot exorituras

[1] *Si quis adimere,* &c.] Huc pertinet dictum Pauli Gal. i. 8. *Si nos, aut Angelus e cælo nunciaverit vobis Euangelii nomine præter id quod Euangelii nomine nunciavi vobis, sit Anathema.* Ac sane neminis est Euangelio quidquam, quasi necessarium, addere, aut detrahere, quasi inutile.

Religiones, quot erunt capita; & Veritatem, quæ unica est, errorum multitudine continuo oppressum iri. Ego vero existimem, antequam objectionibus oppugnetur sententia, quæ certis argumentis nititur, ea oportere everti fundamenta, quibus inædificata est; quia iis firmis remanentibus, tota superstructa moles inconcussa permanet, ut hic videmus. Si enim incommodum quodpiam ex dictis nasceretur, nihilo secius vera haberentur, donec ostensum esset non firmo talo ea niti. Verum, ut hoc nunc omittamus, falsum est usque adeo obscuram esse Novi Testamenti Revelationem, ut non a quovis sanæ mentis & veri studioso summa Religionis Christianæ recte ex ea hauriri possit, & re vera hauriatur, quod experientia constat; nam omnes Christiani, ut ostendimus, de summa rei consentiunt; quod & GROTIUS Lib. II. §. 17. observarat. Paucorum quorundam delirorum, aut malorum hominum nullam hic rationem habemus; cum integræ Christianorum Societates, præ nimio alioqui contendendi studio facile dissidentes, & in contraria omnia abeuntes, consentiant.

§ VII. *Admirandam esse Providentiam Divinam, in conservatione Doctrinæ Christianæ.*

HAC in re, ut in aliis innumeris, quæ ad gubernationem rerum humanarum pertinent, admiranda est omnino Providentia Divina; quæ, cum tot dissidia olim fuerint, sintque etiamnum hodie, inter Christianos, attamen Libros Novi Testamenti illibatos ad nos usque conservavit, ut ex iis instauraretur doctrina Christiana, quotiescumque corrumpi eam contingeret; nec hunc modo tantum thesaurum integrum ad nos usque demisit, verum etiam, in medio dissidiorum ardore, doctrinam ipsam Christianam ita tutata est, ut nunquam Religionis summa ex Christianorum memoria interciderit.

Pars non spernenda Christianorum hodie contendit multos errores, superioribus sæculis, paullatim in Christianorum scholas irrepsisse; quod cum alii negarent, ea de causa, sæculo post Christum natum XVI. facta est illa in Occidente insignis secessio; qua res Christiana in duas partes, non usque adeo impares, secta est. Attamen sæculis illis, quorum errores a Christianorum parte, quam dixi secessionem fecisse, & vitia ab utraque mirum in modum, nec falso, exagitantur;

semper remansit summa illa Religionis Christianæ, antea a nobis delineata. [1] Nullum est sæculum, tantis ignorantiæ & vitiorum tenebris obsitum, ex cujus Scriptoribus superstitibus non possint capita fidei ante memorata facile colligi. Multa sane (neque enim hoc dissimulandum) aliena, & Scriptis Novi Testamenti ignota sunt addita & in Christianam Theologiam intrusa; quibus factum est ut ne verum Euangelici illius satoris triticum tantos fructus proferret, quantos alioqui, spinis, noxiisque aut inutilibus herbis purgato agro, protulisset. Multa vitia ac delicta non admissa tantum, aut tolerata, sed etiam laudata sunt; nec eo secius salutaris doctrina incolumis fuit, servatis Novi Testamenti Libris, & sensu communi inter Christianos; quibus factum est ut subinde exorti sint viri insignes, qui vitia & errores ævi sui castigarent,

1 *Nullum est sæculum,* &c.] Nulla sæcula pejus audiunt, quam x. & xi. ut fatentur ii qui Romanæ Sedi adhærent, non minus ac qui ab ea secessionem fecerunt. Attamen si quis, animi gratia, legat in *Bibliotheca Patrum* Scripta eorum sæculorum, facile illinc colligere dogmata omnia quæ memoravimus, §. IV. poterit. Vixit etiam initio sæculi XII. *Bernardus* Monasterii Claræ Vallis Abbas, cujus etiamnum eruditio, pietas & constantia a plerisque laudantur, & cujus Scripta a sequentibus ætatibus lectitata nunquam damnata sunt. Illinc autem facillime etiam integrum doctrinæ Christianæ corpus colligi queat. De sequentibus sæculis usque ad XVI res non minus certa est, nec de sequentibus quisquam dubitat.

& contra torrentem brachia dirigere auderent. Sic obstitit Deus ne, ex Christi promisso, [1] *portæ sepulcri contra Ecclesiam prævalerent;* hoc est, ne unquam exstingueretur cœtus omnis, in quo doctrina Christiana incolumis servaretur; quamvis interdum alienis & contrariis etiam dogmatibus permista, aut obscurata, interdum sincerior ac purior fuerit. Nisi re vera, ut hoc obiter observemus, a Deo ad nos missa fuisset ea doctrina, nunquam profecto ex tanta vitiorum ac errorum eluvione emersisset; sed obruta tandem, humani ingenii mutabilitate & stultitia, funditus periisset.

§ VIII. *Respondetur quæstioni, cur Deus inter Christianos dissidia & errores nasci passus sit.*

ERIT forte, qui objiciat hic nobis, Divinam Providentiam melius conservationi doctrinæ Christianæ consulturam fuisse, si errores, qui inter Christianos sunt ac fuerunt, antevertisset, veritatemque ac concordiam, quæ eam comitaretur, perpetuam omnipotentia sua inter eos aluisset. Verum nostrum non est

[1] *Porta sepulcri,* &c.] Sic explicamus πυλας ᾅδȣ, quia nec ea vox, nec Hebraica שאול *Scheol,* cui respondet, usquam in Sacris Libris significat Cacodæmonem; sed tantum sepulcrum, aut statum mortuorum, quod *Grotius* & alii observarunt. Itaque ex hoc loco, hoc unum colligi potest, nunquam fore ut prorsus intereat Ecclesia Christiana; seu ut nullus supersit cœtus, apud quem summa doctrinæ Euangelicæ non remaneat.

Deum docere, quomodo se gerere debuerit, in rerum humanarum gubernatione, ut melius haberent. Officii nostri contra est Deo fuisse sapientissimas rationes id patiendi, quod passus est, existimare; quamvis eas ne conjectura quidem adsequi possemus. Sed si probabiles rationes reddi queant eorum, quæ fiunt; nostrum etiam est Deum propter has, aut graviores etiam causas, passum esse ea fieri, quæ quotidie eveniunt, credere.

Ut autem ex re ipsa conjecturam capere liceat, ante omnia statuendum est hoc Deo consilium fuisse, [1] homines liberos creare, & sinere liberos ad extremum esse; hoc est, neque ita bonos, ut necessario semper boni essent; neque ita malos, ut necesse haberent sub vitiis in perpetuum succumbere; sed mutabiles, ita ut a vitio ad virtutem, & vicissim a virtute ad vitium transire possent; idque eo facilius, aut difficilius, quo diutius, aut minus diu virtuti, aut vitio addicti fuissent. Talem videmus fuisse olim Populum

Homines liberos creare] Maximo hoc consensu docuit universa Christiana Antiquitas. Vide *Justinum* Martyrem Apol. i. c. liv. & lv. *Irenæum* Lib. iv. c. 9. & 29. sub finem, c. 71. & 72. *Origenem* in Philocalia c. xxi. *Eusebium* in Præp. Evang. Lib. vi. c. 6. & alios quorum dicta profert *Dionys. Petavius* Dogm. Theol. Tom. 1. Lib. vi. cap. 6. Multa quoque habet hanc in rem Tom. 3. Lib. iii. iv. & v.

Hebræum, tales postea etiam Christianos. Neutri ineluctabili quadam vi ad virtutem, aut ad vitium adducti sunt; sed legibus dumtaxat, quæ præmia bonis, pœnas malis proponebant, coerciti, ad quas varia accesserunt a Divina Providentia excitamenta ad virtutem, & dehortamenta a vitiis; sed quorum tamen neutra homines libertate insita, seu parendi, aut non parendi Deo facultate, spoliarunt; prout res ipsa demonstrat, nam semper boni & mali fuerunt, quamvis divinæ leges virtutem omnibus æque præscriberent, & vitia vetarent. Id ipsum futurum, apud Christianos, satis significaverat Christus Parabolis duabus; [1] altera de zizaniis, quæ inimicus sevit, post satum triticum; [2] altera de rete, quod bonos & putidos pisces æque capiebat; quibus significavit futurum ut, in Ecclesia, Christiani semper mali bonis admisti essent; unde sequitur eum probe vidisse mala, quæ perpetuo erant in Ecclesia Christiana futura. Quin etiam Paulus Corinthios monuit [3] *oportere esse* inter

[1] *Altera de zizaniis*, &c.] Matth. c. xiii. 24. *& seqq.*

[2] *Altera de rete*] Matth. xiii. 47. *& seqq.*

[3] *Oportere esse*, &c.] 1 Cor. xiii. 19. Δει γαρ αἱρεσεις εν ὑμιν ειναι ινα οἱ δοκιμοι φανεροι γενωνται εν ὑμιν. Hoc est, prout sunt homines, necesse est, nisi in melius mutentur, inter vos exoriri sectas, quibus boni a malis secernentur; dum boni veritati & caritati adhaerebunt, ceteris in alia omnia abeuntibus. Vide Matth. xviii. 7.

Christianos *sectas, ut probati manifesti fiant.* Ac sane [1] nisi fuissent inter Christianos dissensiones de doctrina, vix fuisset locus electioni, eique generi virtutis, quo fit ut Veritas omnibus præferatur. Ergo, hac quoque in re, elucet Divina Sapientia, quæ ex mediis hominum vitiis singularis plane virtus ut efflorescceret effecit.

Quod si quis hic objiciat, [2] ut faciunt nonnulli, praestitisse nullam esse ejusmodi virtutem, quam exstitisse ei contraria vitia; unde tot horrenda scelera, tot calamitates, tantaeque miseriae humano generi incubuere & tam graves pœnae, etiam post vitam hancce, imminent; tum vero respondebimus, non tanti haec mala Deo fuisse, ut propterea nullum specimen daret potentiae suae, in liberis creandis Naturis. Hoc nisi factum esset, posse fieri nulla credidisset Creatura. Imo ne Deus quidem ipse liber existimatus esset, nisi ipse eam de se opinionem omnipotentia sua animis hominum inseruisset, quam alioquin ex ejus

1 *Nisi fuissent*] Plenius haec diducta vide *Historiæ* nostrae *Ecclesiastica* Saeculo 1. Ann. lxxxiii. 8.

2 *Ut faciunt nonnulli*] Multis hanc objectionem proposuit, ornavitque rhetoricis omnibus fucis *Pet. Bælius,* quem in aliquot voluminibus *Bibliothecæ Selectæ* & praesertim ix. x. & xii. sermone Gallico confutavimus.

operibus nunquam concepissent. Neque coli potuisset, si omnia non bonitate libera, sed fatali quadam necessitate & fecisse & facere creditus fuisset; nisi fatali quoque cultu, ac minime libero. Cum tanto malo, quantum est Dei ignoratio, & Virtutis exstinctio, non possunt comparari vitia ac calamitates hujus, aut alterius vitae; in quibus si quid praeterea negotium nobis facessat, reputemus oportet Deum esse optimum, justissimum, potentissimum, & sapientissimum; qui non nisi convenienter virtutibus suis aget, viamque facile inveniet, & inibit, qua ea, quae impedita nobis videntur, expediat, omnibusque intelligentibus Naturis nihil a se factum esse, quod fieri non debuerit, ostendat. Interim, dum ea dies exoriatur, qua omnes ignorantiae nostrae nebulae discutientur; ea nobis dedit sui documenta, & virtutum suarum specimina, ob quae ei prorsus confidere, & quod fieri vult exspectare aequo animo possimus & debeamus.

Plura possent hanc in rem dici, sed quae nos ab eo fine, ad quem tendimus, adverterent, & ad alia, quae huc non pertinent, transversos agerent.

§ IX. *Purissime omnium eos doctrinam Christianam profiteri & docere, qui ea tantum quasi necessaria, de quibus consentiunt Christiani, credenda, facienda, speranda proponunt.*

His itaque omissis, ut redeamus ad sententiam, inter Christianos dissentientes, eligendam; nihil tutius ac sapientius fieri posse videtur, in hoc rerum statu, quam si ei Christianorum familiæ nomen demus, quæ solum Novum Testamentum pro norma fidei suæ, sine ulla humanorum decretorum mistura, agnoscit; satisque habet ut unusquisque ex eo formulam fidei suæ hauriat, ad ejus præcepta mores suos exigat, & sibi quæ pollicetur speranda proponat. Quod si ex animo & sine fuco fiat, finis ejus investigationis erit illa ipsa forma sanorum verborum, quam in tot ac tantis errorum, dissidiorumque procellis, & sæculorum tam multorum lapsu, ac mutationibus regnorum, & civitatum, semper eandem mansisse ostendimus. Ea continentur quæcumque ad fidem & mores necessaria sunt; quibus si quis alia addere velit, licitum quidem est, pro temporum, locorumque ratione, modo ne quasi necessaria ab eo impo-

nantur; [1] quod solius est summi Legislatoris; aut contraria dogmata obtrudantur.

Non licet Christianis ita, ut diximus, adfectis collum subdere opinionum humanarum jugo, aut profiteri se credere quod non credunt; aut id facere, quod apud animum suum improbant, quia præceptis Christi contrarium esse putant. Ideoque ubicumque Christiana illa libertas, quam dixi, minime conceditur, inde migrare necesse habent; non quasi aliter sentientes prorsus damnent, sed quia animi quisque sui, non alieni, lumina sequi, seu id facere, quod optimum factu judicat: id vitare, quod malum putat, omnino debet.

§ X. *Cum iis Eucharistiæ participes prudentes omnes fieri debere, qui nihil aliud a Christianis postulant, præter id quod unusquisque in Novis Fœderis Tabulis invenit.*

Cum Christus duo veluti Symbola Christianismi instituerit, Baptismum & Eucharistiam; non fuit quidem nostri arbitrii Baptismum suscipere, ubi judicamus purissimum

[1] *Quod solius est summi Legislatoris.*] Eam in rem vide quæ habet Paulus Rom. xiv. 1. *& seqq.* ubi de iis qui imponebant aliis ritus, aut qui observantes damnabant; quod jus testatur ad solum Christum pertinere. Eodem spectat quod habet Jacobus cap. iv. 12 Εἷς ἐστι νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι: *Unus est Legislator qui potest servare & perdere.*

esse Christianismum, quia recens nati baptizati sumus; sed cum nonnisi maturiore ætate ad Eucharistiam accedamus, de Societate Christiana, cum qua velimus ejus participes fieri, dispicere possumus; quod si ab initio a nobis factum non est, fieri tamen aliquando debebit.

Sunt qui Eucharistiam, quæ, ex institutione Christi, [1] symbolum est pacis & caritatis Christianorum inter se, habeant quasi vexillum quoddam dissensionis, excludantque ex ea omnes, quibus tutum non videtur jugum ullum subire, præter id quod Christus nobis imposuit; seu credenda, facienda, speranda ulla suscipere, quasi necessaria, præter ea quæ in Novi Fœderis Tabulis exstare sibi persuaserunt: & qui proinde religioni ducunt formulas alias fidei admittere, præter eam quam diximus. Cum ejusmodi hominibus pacem quidem colere fas, jusque est; [2] sed Eucha-

[1] *Symbolum est pacis,* &c.] Vide 1 Cor. x. 16, 17. ubi memorato calice & pane Eucharistico, quorum multi participes sunt, subjicit Apostolus: *Quia unus panis, unum corpus multi sumus; nam omnes unius panis participes sumus.* Quæ verba Eucharistia conjunctionem Christianorum significari ostendunt: & optimi quique interpretes animadverterunt.

[2] *Eucharistiam celebrare*] Haec quoque fuit mens *Grotii,* ut liquet ex ejus libello, *an semper communicandum per Symbola,* ubi loquitur de causis intermittendae Communionis, Tom. iv. Oper. Theol. p. 511.

ristiam celebrare ea lege, ut præter Novi Testamenti Tabulas, alia fidei & morum norma admittatur, omnesque, qui eam admittere nolunt, Ecclesia exclusi intelligantur, homini religioso ac prudenti nefas habebitur.

At eorum qui æternæ salutis impetrandæ leges nullas alias norunt, præter eas quæ sunt a Christo & Apostolis in Fœderis Euangelici Tabulis positæ, prout possunt ab unoquoque intelligi, Eucharisticam mensam adire tuto possunt & debent quicumque Euangelii vere amantes sunt. Excipiuntur enim ab iis & vocantur etiam ad hanc mensam, quicumque Novi Testamenti Libros pro unica fidei & vitæ norma agnoscunt; qui mores suos, ex animo, ad eam normam componunt; qui tandem neque Idololatriam ullam admittunt, neque alios ut dogmata quædam profiteantur se credere, quæ non credunt, male habent. Liquet sane communionem non posse coli, cum eo, qui vi utitur ut dogmata sua aliis imponat; qui alia Numina, præter verum Deum Patrem, Filium & Spiritum Sanctum, colat; aut moribus suis se præcepta Euangelica parvi facere, ostendat; aut qui alias salutis leges, quam quæ in ipsis æterni Fœderis Libris præscriptæ sunt, agnoscat; at qui

contra se gerit dignus est, cùm quo omnes Christiani communionem colant, & qui præferatur ceteris omnibus, qui aliter sentiunt.

Nemo mortalium, imo ne Angelorum quidem, novum Euangelium credendum imponere Christianis potest; ex hoc autem Euangelio, verus Christi discipulus est, qui toto animo credit ejus doctrinæ, & quidem soli, ita ut ei pareat, pro infirmitate hujus vitæ, quam optime potest, Deum unum colat; proximum amet ut se ipsum; & temperanter, ad cetera omnia quod adtinet, vivat. Si quid hinc detrahatur, mutilantur leges Fœderis, de quibus nemo quidquam, præter Deum solum, remittere potest; si quid vero addatur, inane est jugum, quod nemini Christianis imponere licet. A Deo, solo salutis æternæ arbitro, ejusmodi leges accipere possunt.

Quæret forte quispiam a me, quo tandem nomine distinguantur a ceteris cœtus illi Christiani, quos modo designavi? Atqui nihil interest, quo vocabulo adpellentur; Ecclesias omnes a me designatas putent Lectores, in quibus id invenient, quod dixi. Ubicumque erit unica illa fidei norma, & libertas,

1 *Nemo mortalium*, &c.] Vide not. ad § I.

quam descripsi, illic verum esse Christianismum pro certo habeant; nec quærant nomen, quod nihil ad rem facit. Multos esse puto ejusmodi cœtus, & plures ac numerosiores in dies ut sint Deum Optimum Maximum precor; ut tandem in omnes terras *ejus regnum adveniat*, atque ei soli totum humanum genus pareat.

§ XI. *De Disciplina Ecclesiastica.*

Hic sese nobis nonnulla difficultas objicit, quæ nascitur ex forma regiminis Ecclesiæ & Disciplina, ut vocatur, Ecclesiastica; nulla enim Societas, qualis est Ecclesiastica, sine ordine stare potest, ideoque forma quædam regiminis constituenda fuit. Quæritur vero, apud Christianos, quæ regiminis forma ab Apostolis sit; videtur enim ceteris præferenda, quæ ab initio fuit constituta, ac proinde ex duabus Ecclesiis, in quibus alioquin æque pure ac caste Euangelium doceretur, ea anteponenda, in qua esset Apostolica regiminis forma; quamvis regimen sine re, hoc est, sine Euangelio, sit inane Ecclesiæ simulacrum.

Duæ autem nunc sunt Regiminis formæ, quarum una est, qua sub uno Episcopo, qui solus jus habet ordinandi Presbyteros, vel in-

ferioris ordinis Ministros Evangelicos, Ecclesia agitat: altera vero, cum ab æqualibus Presbyteris, quibus adjunguntur ex Plebe viri aliquot prudentes & probis moribus, Ecclesia regitur. Qui sine præjudicio legerunt quod superest Scriptorum Christianorum antiquissimorum, [1] satis norunt priorem disciplinæ formam, quæ Episcopalis vocatur, qualis est in Magnæ Britanniæ parte meridiana, ubique, proximo post Apostolos sæculo, obtinuisse; unde esse institutionis Apostolicæ colligere licet. Alteram vero, quam Presbyteranam vocant, instituerunt multis in locis Galliæ, Helvetiæ, Germaniæ, & Belgii, qui sæculo XVI. ab Ecclesia Romana secessionem fecerunt.

Qui Historias ejus sæculi adtentius legerunt, probe sciunt, ideo tantum introductam esse hanc posteriorem regiminis formam, quod Episcopi nollent concedere iis, qui doctrinam & mores Christianorum emendatione necessaria indigere contendebant, emendanda ea esse, quæ corrupta conquerebantur. Alioqui si Episcopi tunc temporis idem facere ubique sponte sua voluissent, quod in Anglia

1 *Satis norunt*, &c.] Vide *Ecclesiasticam* nostram *Historiam* Saeculi I. ad Ann. lii. 6. & lxviii. 8. *& seqq.*

haud multo post factum est, regimen illud etiamnum hodie, apud omnes qui secesserunt ab Ecclesia Romana, obtineret, & innumeræ calamitates, quæ, omnibus perturbatis ac convulsis, contigerunt, anteverti potuissent. Nulla enim fuit ratio, si vere rem æstimemus, mutandi regiminis, præter hanc; quod, stante vetere regimine, æqui nihil impetrari posset. Itaque Presbyterana forma, plerisque in locis, est instituta; quod ubi semel factum est, omnium, qui Reipublicæ Civili iis in locis præsunt, ita interfuit, interestque etiamnum hodie nihil mutari, ut maneat necesse sit; nisi quis mallet propterea periculose turbari omnes ditiones, in quibus obtinet; quod prudentes nunquam concedent, neque est optandum. Forma regiminis constituta olim fuit, ad conservationem doctrinæ Christianæ, non ad perturbationem Reipublicæ; quae, sine discrimine ipsius Religionis, contingere vix potest.

Itaque prudentes viri, quamvis Apostolicam, similemque ubique administrandae Ecclesiae formam praeoptarent; res in eo statu, in quo sunt, relinquendas potius putarunt; quam adeundum, quod novarum rerum molitionem semper comitatur, periculum. In-

terea quicumque sapuerunt se invicem propterea minime oderunt, conviciis prosciderunt, aut damnarunt, ut fervidiores solent; quasi ex alterutra forma salus æterna penderet, quod nusquam in Scriptis Apostolicis doceri videbant, neque ex Religionis Christianæ indole colligi potest.

§ XII. *A* GROTIO *magno in pretio habitam antiquam Disciplinam, sed sine alterius damnatione.*

QUICUMQUE Scripta viri summi HUG. GROTII legerunt, doctrinamque ejus ac mores introspexerunt, norunt hominem [1] eam formam sanorum verborum animo concepisse, cujus veritatem probavit, nec aliam Religionem, pro vera, habuisse. Sed cum studiose Antiquitatis Christianæ Scripta legisset, intellexissetque formam Episcopalem esse primævam, vehementer eam probavit; qualis in Anglia obtinet, ut [2] ex disertis

[1] *Eam formam &c.*] Vide inter alia *Institutionem baptizatorum puerorum*, quam ex Belgicis versibus in Latinos ipse auctor transtulit, Oper. Theol. Tom. IV. pag. 629. Saepius etiam in postremis Operibus testatur quidquid est necessarium ad salutem, satis perspicue in Novo Testamento contineri. Vide adnotata ejus ad Consult. Cassandri sub finem, ubi *de sufficientia & perspicuitate Scripturæ.* Hoc autem posito, liquet ex eo posse a quovis colligi summam Religionis Christianae, qualem antea protulimus.

[2] *Ex disertis ejus verbis*] In Adnot. ad Consult. Cassandri Act. xiv. *Episcopi sunt Presbyterorum Principes, & illa* προστασια *a Christo præmonstrata est in Petro; ab Apostolis vero ubicumque*

ejus verbis liquet, quæ in ima pagina adscripsimus.

Itaque dubitandum non est, si res fuisset ipsius arbitrii, nec fluctibus rerum adversarum nimium jactatus, ac inimicorum etiam malignitate & conviciis præter meritum exacerbatus & exagitatus esset; quin se fuisset adjuncturus iis, qui antiquam disciplinæ formam tuebantur, & qui ab eo nihil amplius exegissent, quam quod antea dictum est, & quod ipse verum esse eximie probavit. Cujus rei ea sunt argumenta, quæ tanti nobis visa sunt, ut ea hujus libelli editionibus quibusdam subjungenda duxerimus.

§ XIII. *Parænesis ad dissentientes Christianos, ne capita ulla doctrinæ, præter ea quæ quivis in Novo Testamento videt, suntque semper credita, a se invicem exigant.*

Hæc cum ita sint, dissidentes omnes Christianos non possumus non vehementer adhortari, ut meminisse velint eam solam veram esse Christianæ Religionis summam, cujus veritas, argumentis a Grotio adductis,

fieri poterat constituta, & a Spiritu Sancto comprobata in Apocalypsi. Quare sicut est optandum ut illa προστασία constituatur ubique &c. Vide & postea de *Potestate Ecclesiastica, & Rivetiani Apologetici Discussionem* pag. 714. col. 2. Alia etiam proferuntur in Epistolis auctoris.

probari potest; non capita illa controversa, quæ alterutri negant, & quæ tot malorum causa fuerunt; dein nemini posse persuaderi, qui Novum Testamentum religioso animo legerit, ac meditatus fuerit, [1] alium esse Legislatorem, præter Christum, ex cujus legibus salus æterna pendeat; nec quenquam ita animatum posse, aut debere ab animo suo impetrare, ut quidquam admittat, quasi necessarium ad salutem, quod præter Christi & Apostolorum doctrinam sit, vel ut verum credat quod ei contrarium esse existimat; itaque nullum certius ac præsentius remedium esse dissensionum, quam ut nihil imponatur Christianis, præter ea quæ unusquisque apud animum suum certo novit esse revelata; nec quidquam inde timendum incommodi, quandoquidem omnium sæculorum, quæ a Christo ad nos usque fluxerunt, experientia constat a nemine sani cerebri summam illam Christianæ Religionis, quam antea proposuimus, rejectam. [2] Hoc si unum

[1] *Alium esse Legislatorem*] Diserta sunt hanc in rem verba Jacobi Cap. iv. 12. quæ adtulimus ad § 1. ubi & alia huc pertinentia. Præterea res ipsa hic loquitur, cum, dissentientibus Christianis, nemo sit adversarii auctoritati crediturus.

[2] *Hoc si hodie unum*, &c.] Hæc fuit sententia Jacobi I. Magnæ Britanniae Regis, si *Is. Casauboni* credimus, qui haec habet *in Resp. ad Epistol. Card. Perronii*, ad 3. Observat. p. 30. Ed.

hodie a Christianis, quasi necessarium, exigeretur, brevi omnia dissidia desinerent, & quidquid maneret in sententiis discriminis, non ad corpus ipsum Ecclesiarum, sed ad privatos pertineret; quorum unusquisque conscientiæ suæ rationem Deo est redditurus. Si modo de summa rei consentire se intelligerent, quemadmodum re vera consentiunt, & se invicem in ceteris ferrent; nec alios minis, vi, aut aliis malis artibus ad suam sententiam, aut suos ritus trahere conarentur; ea esset concordia, quæ sola in terris sperari potest. [1] In hac humani generis ignorantia & inscitia, tam variis adfectibus præpedita, nemo prudens exspectet omnes posse, idem ut sentiant, ac faciant, vi, aut rationibus adduci. Generosiores animi, intelligentesque probare nequeunt vim, quæ Mendacii, non Veritatis

Lond. 1612. *Verissime scriptum esse, in explicatione των ἁπλως αναγκαιων. Rex arbitratur, rerum absolute necessariarum ad salutem non magnum esse numerum. Quare existimat ejus Majestas, nullam ad ineundam concordiam breviorem viam fore, quam si diligenter separentur necessaria a non necessariis ; & ut de necessariis conveniat omnis opera insumatur ; in non necessariis libertati Christianæ locus detur*, &c.

[1] *In hac humani generis ignorantia*] Pulcre *Hilarius* de Trinitate lib. x. n. 70. *Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quæstiones vocat, nec multiplici eloquentis facundiæ genere sollicitat. In absoluto nobis ac facili est æternitas, Jesum & suscitatum a mortuis per Deum credere & ipsum esse Dominum confiteri.*

est satelles; nec minus eruditi, adfectibusve, aut educationis præjudiciis, aliisque occæcati, quales semper erunt longe plurimi, rationum pondus satis intelligunt, nec interea cogendi sunt contra id quod sentiunt facere, aut loqui. Satis habeant, per Deum immortalem, qui regimini Ecclesiarum præsunt, Euangelio credi, fidemque illam solam quasi necessariam prædicari, præceptis ejus solis pareri, salutemque ex ejus legum observatione exspectari, & omnia recte habebunt. Dum humana divinis, & dubia, ne quid gravius dicam, certis æquabuntur, nullus erit contentionum finis, nec ulla spes pacis; quam a Deo Optimo Maximo votis omnibus exposcere pii omnes debent, & opera sua, quoad ejus fieri potest, promovere.

JOANNIS CLERICI

CONTRA

INDIFFERENTIAM RELIGIONUM,

LIBER.

§ I. *Amari Veritatem oportere in omnibus, sed præsertim in rebus magni momenti.*

Quisquis primus dixit [1] æternum esse, inter Veritatem & Mentem Humanam, fœdus; cujus quidem effectus interdum veluti pendent atque intermittuntur, pro humanæ naturæ mutabilitate atque adfectibus, sed quod nunquam dissolvitur prorsus: rectissime nobis sensisse videtur. Nemo est enim qui cupiat falli, imo qui non malit, de quavis re, præsertim alicujus momenti, scire quid verum sit, quam errare; etiam in iis, quæ in

[1] *Quisquis primus dixit* &c.] *Joan. Smithus*, in Selectis Dissertationibus editis Londini, 1660. Hinc *Augustinus* Serm. cxl. de verbis Evang. Joan. Tom. v. col. 682. *Veritatem & vitam omnis homo quærit; sed viam non omnis homo invenit.* Ib. Serm. cl. col. 716. *Falli odit anima. Quantum falli oderit anima naturaliter, hinc intelligi potest, quoniam qui, mente alienata, rident, plorantur a sanis.*

Si proponantur ista duo, falli vis, an verum tenere? Omnis homo respondet: verum tenere.

mera contemplatione sita sunt. Vero natura delectamur, ab errore abhorremus; & si quam viam sciremus, qua ad Veritatem tuto pervenire liceat, libentissime eam iniremus. Unde factum ut semper inventi sint præclari viri, & qui magnas laudes ab omnibus retulere, qui Veritati inquirendæ totam vitam absumserunt. Innumeri fuerunt, suntque etiamnum hodie, Physici & Geometræ, qui labores incredibiles susceperunt, ut ad Veritatem pervenirent; nec ulla [1] majore se adfectos voluptate dixerunt, quam cum diu investigatam se tandem invenisse putarunt. Quinimo inter multa alia, quibus Homines sunt Brutis superiores, merito Veritatis amorem & cognitionem numeramus.

Verum cum quævis Veritas non sit ejusdem momenti, multaque theoretica dogmata, vera licet, negligamus, quod ex eorum cognitione fructum exiguum aut nullum capere possimus, quæ proinde labore multo emta nolimus; sunt contra quædam tanti momenti, ut quovis studio ea redemta merito cupiamus. Talia sunt quæ pertinent ad vitam bene & beate agendam; quorum cognitio-

[1] *Majore* &c.] Vide vitam Pythagorae, apud *Diogenem Laërtium* Lib. viii. 12.

nem maximi omnes faciunt, & diligentissime quærunt. Ad quod si accedat ex vita bene ac beate acta (semper autem id quod bonum est, hoc est, Veritati consentaneum, etiam beatum esse judicandum) sequi æternam, post hoc breve ævum, felicitatem; quod Christiani omnes, cuicumque Sectæ sint addicti, se credere profitentur; agnoscendum est cognitionem viæ, qua ad eam pervenire licet, nunquam nimis caro emi.

§ II. *Nihil esse majoris momenti, quam Religionem, ac proinde ei cognoscendæ diligentem operam dandam.*

Nobis hic res non est cum spretoribus omnis Religionis, quos satis confutavit, in superiore Opere, vir maximus Hugo Grotius; quod quisquis animo Veri cupido legerit, dubitare non poterit quin Deus sit, qui ab hominibus coli vult, & nunc quidem eo cultu, qui est a Christo præscriptus; & sui cultoribus æternam beatitatem, post hanc mortalem vitam, pollicetur.

Quod cum ita sit, nemo dubitet quin Religio sit longe maximi momenti; ac proinde cum sit non una Christianorum familia, inde sequitur dandam esse operam, ut cognoscamus, quænam earum sit maxime dogmati-

bus & præceptis a Christo relictis consentanea. Neque enim omnes possunt eodem loco haberi, cum sint quædam inter se ita dissidentes, doctrina & cultu, ut se gravissimorum errorum ac vitiati cultus divini vicissim incusent; quin & nonnullæ de aliis loquantur, quasi æterna salute essent prorsus exclusæ. Quod si verum esse constaret, sine dubio esset ab iis quam primum discedendum, ut ei soli adhærerent, qui se Christianos haberi volunt, quæ vere aliis talia objiceret. Ageretur enim non de hac brevi vita, innumeris malis & incommodis, quomodocumque agatur, obnoxia; sed de suppliciis, quæ Deus iis, qui Euangelio non crederent, minatus est; deque beatitudine comparanda, cui nihil deerit, nec ullus finis erit.

Sunt tamen homines, non quidem eruditi, & qui seriæ lectioni Scripturarum addicti fuerint, ut dissidia Christianorum cognoscerent, atque unde stet Veritas scirent; nihil enim minus, quam talia curarunt; qui ita de hisce dissidiis sentiunt, ut perinde censeant esse, quamcumque sententiam, & quemcumque cultum sequantur. Putant rem esse, quæ media est atque indifferens, quamcumque Sectam Religionis Christianæ amplecta-

mur, aut certe nos amplecti profiteamur. Nec de vulgo loquimur; sunt Regna, in quibus, non Plebs tantum, sed & Proceres & Summates nunc a Romana Sede secessionem fecerint; mox ad obsequium ei præbendum, mutato Rege, redierint; denique summæ Potestati, ei Sedi adversanti, adjutores fuerint. Sub Henrico VIII. Angliæ Rege, multa facta sunt Decreta non Regis tantum, sed Procerum Regni auctoritate, contra Romanam Sedem; cui Henricus iratus erat, ob rationem, quam pauci probaverint. Eo mortuo, cum Eduardus VI. ejus filius, concessisset in eorum partes, qui non tantum Romanæ Sedis auctoritati nuncium remiserant, quod Pater ejus fecerat; sed & dogmata alia, quæ ab ea Sede damnabantur, amplexus esset, se id quoque probare palam testati sunt. Mox fato functo Eduardo, cum Maria Regina, Romano Pontifici addictissima, fratri successisset; iidem Proceres eam Reginam adjuverunt, ad opprimendas partes eorum, qui, spreta Pontificis auctoritate, Eduardo Rege, floruerant. Mortuæ postea Mariæ successit Elisabetha, quæ fratris Eduardi Sectam sequuta est & longo regno penitus confirmavit,

ut fundamentis, quae illa olim jecerat, etiamnum hodie innitatur.

Qui legent Historiam eorum temporum, deprehendent tantam inconstantiam Procerum ejus regni, ut vix ac ne vix quidem sibi persuasuri sint eos non fuisse in sententia eorum, qui credunt perinde esse ad salutem consequendam, quamcumque Sectam Christianam amplectamur. Eas mutationes qui tribuerit partim metui, me adsentientem quidem habebit; sed cum reputo gentis Anglicae constantiam, fortitudinem & contemtum mortis, quem non raro ostendit; mihi etiam non aegre persuadeo vitae praesentis amorem atque indifferentiam Religionis, in Proceribus praesertim, fuisse mutationum tam frequentium causas potissimas.

§ III. *Indifferentiam Religionis esse natura sua illicitam, legibus divinis vetari atque ab omnibus Christianorum Sectis damnari.*

RELIGIONEM habere numero earum rerum, quæ mediæ sunt naturæ, ita ut eam mutare, instar vestium, aut certe profiteri & mox negare, prout tempora poscunt, liceat, gravissimum errorum esse multae rationes ostendunt; quarum aliquot e praecipuis proferemus, deductas e natura rei, e legibus di-

vinis, eque omnium Gentium Christianarum consensu.

Primum turpe est mentiri, in re praesertim tanti momenti, cum ne in levioribus quidem liceat, nisi forte mendacio plus prosimus, quam veritate. Sed in hoc negotio non possunt homines mentiri, aut etiam dissimulare, sine gravi noxa; cum, quoad est in illis, situm, Mendacium in re maxima confirment & Veritatem ei contrariam opprimant atque aeternis tenebris damnent. Pessimi est exempli, praesertim in viris ad aliquam dignitatem evectis, quos inferioris sortis homines nimis facile imitantur; quo modo fit ut non solum ipsi peccent, sed etiam alios ad peccandum adducant exemplo, quo nihil est apud hominum vulgus efficacius; quia multo magis id quod faciunt ii, quos summo honore prosequuntur, quam quod dicunt, adtendant.

Turpe etiam est & viro forti prorsus indignum, propter brevem hancce vitam, mentiri, & malle Deo, quam hominibus displicere. Ideoque praestantiores Philosophi maluerunt certae morti sese exponere, quam quod Numini, ut putabant, displicebat, facere; ut

ostendit exemplum [1] Socratis, qui maluit cicutam bibere, quam desinere philosophari, prout solebat, & superstitem esse. Alii etiam Philosophi maluerunt [2] solum vertere, quam dogmata, quæ cœperant tueri & vera credebant, prodere. Fuerunt & viri fortes, apud Ethnicos, qui rectis moribus, sæculo suo convicium fecerunt, & satius multo habuerunt mori, quam Tyrannis blandiri, & recto vitæ instituto valedicere; quales fuere [3] Thrasea Pætus & [4] Helvidius Priscus, qui maluerunt mori, quam vitia & male facta Cæsarum probare, aut dissimulare. Quod cum factum sit ab hominibus, quibus non erat, nisi dubia spes, alterius vitæ beatioris, postquam hanc amisissent; tanto magis debet fieri ab iis,

[1] *Socratis*] Vide quae de eo congessimus Silvarum Philologicarum Lib. i. c. 3.

[2] *Solum vertere*] *Galenus* Lib. *adfectus animi sequi temperamentum corporis* Cap. ultimo, sub finem, ubi de Stoïcis: *εκεινοι μεν επεισαν αὑτυς την πατριδα μαλλον, η τα δογματα προδυναι*: *illi sibi persuaserunt potius patriam* (relinquere) *quam dogmata prodere.*

[3] *Thrasea Pætus*] Qui sub Nerone, quod ei adulari nollet, periit. Vide *Tacitum* Annal. Lib. xvi. 24. *& seqq.*

[4] *Helvidius Priscus*] Thraseae gener, qui eodem tempore Italia exire jussus, ut ait *Tacitus* Ibid. deinde occisus a Vespasiano, ut habet *Suetonius*, in hujus vita, C. xv. quod satis reverenter novum Dominum non habuisset. Ejus etiam filius a Domitiano occisus est. Vide *Suetonius*, in hujus vita, *Tacitum* in vita Agricolae c. xlv.

quibus spes multo clarior & certior æternæ felicitatis facta est.

Omnia sæcula viderunt & laudarunt eos, qui, patriæ terrestris causa, mortem intrepido animo tulerunt. Quod cum ita sit, quis non laudet eos, qui patriam terrestrem cœlesti, & vitam hanc mortalem æternæ illi, quam sacræ Litteræ nobis revelarunt, postposuere? Quis non vituperet viles animas, quæ vitam, quam cum brutis communem habemus, malunt retinere, brevi tempore amittendam; quam eam, quæ amitti nequit, prima data occasione, adipisci. Milites videmus, qui, non tam patriæ causa, quam ut gratiam Regum & Principum sibi aut familiæ superstiti parent, maxima pericula impavide adeunt, & sibimet ipsi gratulantur, quod iis parentes vulneribus sunt adfecti, quibus sentiunt se mox interituros. Imo mercenarii ipsi fortissime pro iis, a quibus exiguo stipendio conducti sunt, pugnant ac vitam profundunt; & sunt qui nolint, ut Veritatem tueantur, rem æternam & Numini longe gratissimam, maximisque præmiis conjunctam, se periculo, non dicam vitæ, sed ne amittendarum quidem facultatum, aut dignitatum caducarum, objicere! Ergo res ipsa

clamat oportere, Veritatis & Virtutis causa, quidvis potius perferre, quam ut, iis omissis, indignam viris vitam, aut fragilia bona conservemus.

Itaque hoc nobis præcepit Christus, cujus hæc sunt verba: [1] *Omnis qui confitebitur me, coram hominibus, confitebor & ego eum, coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem negaverit me, coram hominibus, negabo & ego eum, coram Patre meo, qui in cœlis est;* quibus verbis significat se eum agniturum pro Discipulo suo & vita æterna, in Ultimo Judicio, donaturum, qui doctrinam ipsius factis & dictis nunquam dissimularit. Prudenter quidem alibi ipse testatus est debere hoc fieri, cum dixit [2] *Margaritas non esse porcis objiciendas.* Sed ea prudentia eo non spectat, ut per totam vitam, si opus sit, ad vitandam hominum iram atque invidiam, dissimulemus, nedum ut mentiamur; verum ut ne, alieno tempore & loco, homines pervicaciter errantes ad saniorem mentem revocare frustra adgrediamur. Aperte monet, post verba adlata de confessione Religionis, fore interdum ut

[1] *Omnis* &c.] Matth. x. 12.
[2] *Margaritas* Matth. vii.

faciendum hoc sit, cum maximo odio propinquorum nostrorum, atque imminente certæ mortis periculo: [1] *Qui amat*, inquit, *patrem aut matrem, plus quam me, non est me dignus; & qui amat filium, aut filiam, super me, non est me dignus;* qualis est, qui dogmata & præcepta, a Christo accepta, dissimulat, in gratiam familiæ. Nec omisit Christus monere, propter constantiam ejusmodi, mortem oportere exspectari, neque eo secius in instituto pergendum, & qui propterea vitam hanc amitteret, eum beatam immortalitatem, in altera vita, consequuturum: [2] *Qui non accipit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus. Qui invenerit vitam suam* (in hoc sæculo) *perdet illam* (in futuro) *& qui perdiderit* (in terris) *vitam suam, propter me, inveniet eam,* in cœlo, eamque longe feliciorem atque æternam.

Quæ doctrina ita perspicua est, ut nulla Christianorum, hoc tempore, familia, circa eam dissideat. Qui Romano Pontifici parent, & qui desierunt parere, quicumque sint, omnes uno ore contendunt nefas esse dissimulare quod sentimus de Religione; ubi aguntur dogmata majoris momenti, & cum res sine

[1] *Qui amat*] Matth. x. 37.
[2] *Qui non accipit*] Ibid. x. 38, 39.

seditione & tumultu fieri potest. Nam rectius est, in iis, sine quibus fides Deo debita, & sanctitas morum incolumes sunt, dissimulare quid sentiamus; ne contentiones perpetuæ, inter Christianos, excitentur; cum perpauci sint Viri Eruditi, qui de omnibus pariter sentiant. *Dissimulare* autem dicimus, non *simulare;* nam tacere quid sèntias non est *mentiri*, sed dicere te credere id quod non credas, id demum mendacium est. Ad quod accedit, si dogma quodpiam palam lege sanciatur, quod falsum putes, licitum esse oportere modeste dissensum suum testari, sine contentione, & tumultu. Alioqui pro mansueto regimine Christianarum Ecclesiarum, quod non excludit omnem dissensum, cum caritate conjunctum; incideremus in meram tyrannidem, a qua ne minimum quidem dissentire liceret. Innumeræ sunt quæstiones Theoreticæ obscuræ, præsertim iis qui ejusmodi studiis operam nunquam dederunt; in quibus quæstionibus, libertas Christiana illæsa maneat oportet; qua in re, etiam omnes Christiani consentiunt; cum sint innumera Scripturæ loca, & opiniones Theologicæ ingenti numero, in quibus impune Viri docti

semper dissenserunt & dissentiunt; etiam apud eos, qui consensum in aliis rigidius æquo exigunt.

§ IV. *Non facile dissentientes damnandos, quasi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus salus æterna consistere non possit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt, misericordiam a Deo consequi possit; nec tamen fas esse profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus.*

Qui ab Ecclesia Romana secesserunt, non consentiunt quidem per omnia inter se, ut nec ii, qui in ea manserunt; sed ex Eruditissimorum quorumque Virorum sententia, in nulla re dissident, quæ cum fide Deo debita, obsequioque ei praebendo, consistere non possit. Sed varia ab iis Ecclesiae Romanae exprobantur, cum in dogmatibus, tum in cultu, quae plane falsa atque illicita putant. Verumne sit hoc judicium, an secus, hic non inquirimus. Sed hoc constat, etiam ex ejus Ecclesiae sententia, non licere iis profiteri se ea adprobare, quæ improbant; nec quemquam admittit in communionem suam, qui profiteatur se ab ea, in illis, dissentire.

Sunt tamen, inter dissentientes, [1] Viri Cele-

1 *Viri Celebres*] Inter alios *Gulielmus Chillingworthius*, in Libro Anglico inscripto: *Religio Protestantium* tuta via ad salutem; ubi & alios secure sentientes memorat.

bres atque Eruditi, qui dum prorsus sibi illicitum esse putant ad eam accedere, ob dogmata & cultum, in quibus diversi ab ea abierunt; non censent tamen fas esse omnes, qui in ea Ecclesia vivunt & moriuntur, indoctos & doctos, salute aeterna excludere. Sane qui putant quidpiam in iis esse, quod adversatur fundamentis ipsis Christianismi, sibi nullatenus licere existimant iis adsentiri, nec sine gravissimo delicto simulare se probare quod damnant; quo delicto se a salute exclusum iri, si in id inciderent, atque ad mortem usque perseverarent, judicant. Sed qui bona fide talia amplectuntur, quod credant esse consentanea Revelationi Divinae, aut certe cum ea non ita pugnare, ut fidem ac sanctitatem Christianam evertant; sive ob genus studiorum, cui ab adolescentia operam dedere, sive defectu cognitionis & judicii; ejusmodi, inquam, homines salute exclusos pronunciare non sustinent; quia quo usque porrigatur Misericordia Divina, erga id genus, homines non satis norunt. Innumeræ sunt circumstantiae locorum & temporum, atque animorum adfectiones nobis ignotae; quae miserorum mortalium delicta, apud Deum, elevant, faciuntque ut condonari nonnullis ab eo pos-

sint, quae in aliis doctioribus damnarentur. Itaque aequitatis & prudentiae Christianae esse statuunt, dum dogmata & cultum improbant, homines Divinae sapientiae & Bonitati dijudicandos permittere; dum iis opinionibus adsentiri, aut cultui adesse sibi non licere pro certo habent.

Hinc certe nemo colligat homini, in contraria sententia educato, ac legendis sacris libris, more eorum qui secesserunt, exercitato; si contra conscientiam suam ea faciat, aut dicat, quæ putat esse illicita & falsa, dumtaxat ob hujus vitæ commoda, licere veniam a Deo sperare; si moriatur in habitu faciendi & dicendi, quod ipse improbat; facturus etiam ac dicturus, si diutius viveret. Nulla est, nec erit, ut sperare licet, familia, quæ de Christi nomine censeatur, a qua vir ejusmodi salutem consequi posse censeatur.

Videant ergo simulatores quid agant, cum ita se gerunt, ut Rationis, Revelationisque lumina tam turpiter spernant; ut iis repugnare sustineant, utque Christianorum omnium, quicumque sint, judicium nihili faciant. Nec putandum est ejusmodi homines esse eruditos, remque probe eis & mature expensam fuisse. Sunt spretores eruditionis omnis

Theologicæ, nec eam unquam adtigerunt, sine qua nullum rectum judicium de re ejuscemodi ferri potest. Non minus nobilem illam Philosophiam, quam tanti fecerunt Romani olim Proceres, haustam quippe e lumine Naturæ, spernunt; quia adfectibus indulgere, quod ne Philosophiæ quidem Ethnicæ probatur, cupiunt. De præteritorum sæculorum judiciis securi, hodierna omnia spernentes, deque futuro ævo non admodum anxii, similiores sunt pecudibus, quam hominibus Ratione præditis, qua non utuntur. Qui ita fingunt ac mentiuntur, ut faciunt, nullo numero, locoque haberi possunt; atque indigni sunt quibus ullus fidem habeat, in rebus hujus ævi, quandoquidem Deo atque Hominibus, in re maximi momenti, illudere audent. Sunt inter eos, qui dicere sustineant in Religione sentiendum semper cum summa Potestate; quæ si mutetur, mutandam etiam cum illa fidem; quos tam male sentire de Christiana Fide non est mirum, cum ne Religione quidem ulla Naturali sint imbuti, nec rectæ Rationis aut Virtutis rationem ullam habeant. Infelices Reges, aut Potestates, talibus hominibus fidentes, qui nec Religioni Naturali, nec revelatæ fidem servant! Pro-

fecto qui, omni studio Litterarum destituti, nullis Virorum Doctorum, quicumque sint, judiciis credunt, nec Veritatem ulla ratione curant, atque in perpetua simulatione vivunt, indigni sunt prorsus quibus ulla fides habeatur, in iis quæ ad Rempublicam spectant.

Attamen ejusmodi homines, Veritatis licet & Virtutis spretores, sibi boni Cives atque ingeniosi homines, præ ceteris videntur; cum neutrum sint, nec esse possint, qui Verum & Falsum, Virtutem & Vitium susque deque habent, omnia dicere & facere parati quod sibi utile putabunt. Tales vero homines & bonæ menti & recte factis nuncium remiserunt, dignique sunt qui ab omnibus spernantur, & fugiantur.

§ V. *Deo gratum esse posse errantem, atque ex errore delinquentem, simulatorem non posse.*

Ea est humanæ naturæ conditio, ut multi sint homines, ceteroque nón mali, quibus, aut prava educatione, aut quod desint doctores & libri, quibus ab errore revocentur, aut etiam ingenium, quo possint Christianorum controversias intelligere & de iis judicium ferre, vita, veluti in tenebris, exigitur. Ejusmodi homines, pro captu suo, quæ docentur de Religione Christiana amplexi, eaque bona

fide sequuti, pro humanæ naturæ statu, misericordia digniores sunt, quam ira. Religio eorum plena ignorantia, mutila, & manca etiamnum est, sed bonæ fidei. Ideoque credibile est fore ut is, *qui non metit, ubi non sevit*, pro summa sua æquitate, iis ignoscat, aut certe multo leviores pœnas imponat, quorum est ea sors.

Sed si reputemus homines esse, quibus nec educatio, nec doctores, nec libri, nec ingenium defuere; ut intelligerent quorum esset, in controversiis de Religione, potior causa & quorum deterior; & qui partes errantium sequuntur, ea tantum de causa, quod opes, voluptates & honores hujus vitæ apud eos consequentur; iis sane hominibus non possumus non indignari, nec quisquam est qui eos excusare sustineat, aut certe possit ejusmodi vitæ propositum tueri, nisi profligatæ sit impudentiæ. Hinc facile intelligere est, si nos, quorum virtus etiamnum valde imperfecta est, non possimus iis ignoscere, quanto severior futura sit summa Dei Justitia, erga eos qui Mendacium Veritati, scientes & prudentes prætulerint, ob caduca atque incerta hujus vitæ mortalis bona.

Deus, pro sua summa misericordia, ignoscit ignorantiæ, cujus vitium non est causa, imperfectis virtutibus, atque hominum qui decepti sunt, erroribus, praesertim nulla intercedente nequitia, nec ullo Religionis contemtu; sed nunquam, ut Christus nos docuit, iis veniam concedat, qui, veritate cognita, maluerint mendacium profiteri. Imo ne hominibus quidem ejusmodi simulator gratus esse potest; qui nollent habere amicum, qui, ob leve emolumentum, paratus esset veteris amicitiae jura omnia conculcare. Quare ex iis, quae dicta sunt, colligimus nullum esse turpius & periculosius flagitium; quam eorum qui, in rebus gravissimis, dissimulant quid optimum putent, & deterioribus palam favent. Quod Ratio ipsa docet, confirmatque Religio Christiana, consentientibus omnium, quotquot sunt, Christianorum familiis.

FINIS.